

84.5K,23

Д.64

Сәуле Досжанова

ҮШІНШІ ЕСІКТІҢ
ҚҰПИЯСЫ

39547

Сәуле Досжанова

ҮШІНШІ ЕСІКТІҢ ҚҰПИЯСЫ

Қаз Ақпарат

АЛМАТЫ

2006

ББК 84 Каз 7-4
Д 64

Кітап Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылып отыр.

Д 64 Досжанова С.
Үшінші есіктің құпиясы. Ғұмырнамалық баян – Алматы: «Қазақпарат» баспасы, 2006. – 260 бет.

ISBN 9965-654-19-0

Журналист Сәуле Досжанова осынау ғұмырнамалық баяны өміріміздің ең жұлынды тақырыбы – ұрпақ тәрбиесі мен тұмысынан табиғаты бөлек дарынды адамның зайыбы болудың тауқыметі туралы. Жар көзіндегі өнер адамының бейне-болмысы сомдалған. Бейнеттен бойын тартпай, маңайына шуақ шаша жүріп, болсын деген ілгергі тілеумен даңқ биігіне шыққан адамның арпалысы мен күресі нақты өмірден алынған. Кітаптың тіл бояуы құнарлы, оқырманды ой мен әрқилы сезім иірімінде ұстауымен ерекшеленеді.

Жүрек шамы қайтсе жарқырап жанады, иықтағы тіршілік қабымызға зілдей етіп не салып арқалап жүрміз деген пәлсапаға жиі жүгінеді.

39547

Д 4702250201
00(05)-06

ББК 84 Каз 7-4

012

ISBN 9965-654-19-0

© Досжанова С., 2006
© «Қазақпарат» баспасы, 2006

ПРОЛОГ

Француздың ұлы жазушысы Бальзак айтты деген сөз бар: әр адамның тағдыры кілтін тауып жаза білсе бір-бір роман деп. Тағдыр — әр адамның маңдайына жазылған жазмыштың жазуы. Оны жүріп өту әрі күрделі, әрі сан салалы мағналы, әркімнің өмір арбасы әрқалай дөңгелейді. Біреудің тіршілік арбасы әрдайым қырға тырмысса, келесі кісінікі — ойға құлдилап, қанша жоғары тартса да, тырысса да жолы болмай діңкелетіп өтеді. Жалпы жұрттың тағдыр жолы осындай болғанда, өнер адамының, әсіресе, “жазушылық өнерді маңдайыма жазған кәсібім мен нәсібім” деп, сол өнердің құбыласына бас қойған кісілердің тағдыры басқаларға қарағанда жүз есе күрделі. Әрі қызықты деп ойлаймын.

Жазушының тағдыры — тереңнен шымырлап, астынан үйріліп ұйтқып аққан дария ағысына ұқсайды. Сол дарияның бетіндегі, толқын үстіндегі жүзіп бара жатқан бірер жаңқауықты, яки бірер иірім қойнаууды көзге елестетіп алып айттым... біттім... көрдім... кешіп өттім деуге әсте болмайды. Ол бір жатқан терең тұңғық. Көбіне мына біздер бетінде толқып ығысқан ағысын қызықтап қана өмір сүреміз. “Пәленше деген қаламгер осындай еді” деп үстірт баға береміз.

Иірімнің бетінен қалқимыз. Тереңіне сүңгімейміз.

Мен білетін жазушы Дүкен, қалың қазақтың қарағай бітімді қабырғалы қаламгері Дүкенбай Досжанов саналы өмірінде 14-тей роман, жиырманьың үстінде хикаят, жүздей әңгіме жазған. 2002-2003 жылдары “Білім баспасынан 14 томдық таңдамалы көркем прозасы жарық көрген, мұның сыртында әлі баспа жүзін көрмеген үш поэма, жас кезінде жазған көптеген өлеңдері, қыруар эссе, естелік, әдеби сын мақала жазған. 15 дәптердей қалың-қалың күнделіктері қаттаулы жатқан аса еңбекқор қаламгер. Жазушының шығар-

машылығы туралы жазылған мақалалардың есебінен жаңылып қалдым. Жүздің үстінде болар.

Шет елде, орыс тілінде, қазақ тілінде жарық көрген кітабының жалпы саны 70-тің үстіне шығады. Қазақстандағы әлем тілдеріне ең көп аударылған қаламгер саналады. Күнделігінің бір тұсына “Республикалық кітап палатасының есебі бойынша 2004 жылға дейін жарық көрген кітаптарымының жалпы тиражы 3 миллион 100 мыңның үстіне шығыпты” деп жазып қойыпты.

Мен мұның бәрін жұбайымды мақтап, аспандату үшін емес, тікелей дәйек пен дерекке сүйеніп келтіріп отырмын.

Жоғарыда жазушы тағдыры – жер дүниені толтырып аққан телегей дария суы секілді, оның көрген қызығы, өкініші, опынысы, мұң мен шері, айтқан сөзі, жүріс-тұрысы, жұмыс істеу тәсілі, бір сөзбен айтқанда тағдыр жазмышы әлгі түпсіз дарияның сан құбылған иірімі секілді десек: мына менің жазып отырған естелік-эссем соның бір қыры ғана.

Ол – жар көзіндегі жазушы.

Дүкеңнің әлгі күнделігінің бір тұсында: “Менің өмірім қадалып іждағатпен жазған кісіге 7 том кітап болар еді”, - деп жазыпты.

Ұлы Отан соғысының қан майданы жүріп жатқанда туған, 60-шы жылдардың бас кезінде қазақтың маңдайалды оқу орны – Қазақтың мемлекеттік ұлттық университетіне түскен, Әуезов сөзімен айтқанда қазақ әдебиетіне “жыл келгендей жаңалық алып келген”, “шалағай Шекспирлер мен толыспаған Толстойлар” деген топқа іліккен, кезінде Мемлекеттік қауіпсіздік Комитетінің қуғынын да көрген, кемелді социализм дәуірін, қайта құру кезеңін де өткерген, Тәуелсіздігіміздің көк туы желбіреген 90-шы жылдар басында жүрегі жарыла қуанған, содан кейінгі рынок реформаларының біразын бастан кешірген Досжановтың өмір жолы жаза білген адамға 7 том болса – болатын шығар, одан асып кетпесе деп ойлады.

Қыртысы қалың 15 күнделіктің (2004 жылға дейінгі) өн бойына көз жүгіртіп отырып-ақ, қаламгердің әлгі сөзінің құрғақ айтыла салмаған жаны бар сөз екеніне көзім жетті.

Менің оқырман қауымға ұсынғалы отырған кітабым – жар көзіндегі жазушы, яғни көбіне отбасындағы өзімнің көрген-білген жазушының мінез қырлары.

Әлемдік сөз өнерінің алтын сандығы болып саналатын “Мың бір түндегі” бір оқиға осы еңбекті бастарда есіме түсе кеткені...

“Бір есік бар – оны ашсаң, жұпары аңқыған, бұлбұлы сайраған жұмақ еліне барасың, келесі есікті ашсаң – жаныңды түршіктірер құбыжық пен жын-сайтанның мекеніне енесің, ал мына үшінші есікті ашуға болмайды”, – деп әлгі есік күзеткен әулие шал кезбе Сандыбадтың қолына саудыраған кілтті ұстатып, өзі кетіп қалушы еді ғой. Мен де сол Сандыбад секілді болдым, үш есіктің алдында тұрмын.

Бірінші есік – жазушының шығармалар еліне апарарды екен, ол жағын әдебиет сыншылары талдап, таразылай жатар.

Екінші есік – жазушының таза өмірбаяны, тіршілік сорабы, Дүкеннің «Үш тағдыр» атты кітабында берілген “Жазмыштың жазуы” деген өмірбаяндық очерктен оқып білесіздер.

Үшінші есік – әлі көпшілікке құпия болып келген, оқырман қауым біле бермейтін, адами мінездері, кәдулігі қарапайым пенде ретіндегі күйініші, сүйініші, езу тартқызар аңқаулығы, мүлт басып қателесуі, күресе білуі, бойын тіктеуі – бір сөзбен айтқанда – Дүкенбай Досжановтың адами болмысындағы тағдыры. Бұл әрі құпия, әрі көпке ашыла бермейтін есік екені шындық.

“Мың бір түндегі” Сандыбад кезбе секілді былайғы оқырман қауымға қызық болсын деп әлгі әулие көріпкел шал айтқан “ашуға тыйым салынған” құлыптың тәуекел етіп кілтін бұрағалы тұрмын.

Оқырман қауым соңымнан ілесе бер!

ЖАСТЫҚ АСТЫҢДАҒЫ ЖАЗБАЛАР

*Жазылар естеліктер мен туралы,
Біреулер жан еді дер өр тұлғалы.
Біреулер тұлпар еді дер деуі мүмкін,
Бүтінделмей кеткен бір ер-тұрманы....*

“Мәңгілікке өзіммен ала кеткен, менің нәзік жанымды кім түсінер”, – деп ақиық ақын Мұқағали Мақатаев көзі тірісінде-ақ өзі туралы кімдер естелік айтып, кімдер зар жыларын, өзінің әдебиеттегі орнын :“Өйтеуір білетінім – бір-ақ нәрсе, Көшеді өлең, немесе өшеді өлең”, – деп жазып айқындап кетті емес пе.

Шындығында, өнер адамы өз халқының аузына ілінгеннен бастап даңқ пен дақпырттың ортасында жүреді, аңыз бен ақиқаттан тұратын ел ішіндегі естеліктер көбіне ол кісілер бұл дүниеден бақи жалғанға көшкен соң әрі айтылып, әрі жазылып жатады. Олардың нәзік жан әлемін көз жұмған соң барып түсініп, “аһ” ұрып өкінетініміз қаншама. Өмірдің заңы да солай болар, сірә.

Ал, сол нәзік жанды, өр тұлғалы, асқақ азамат жанында жүргенде, оны сүйгенге, оның әрбір қылығын, мұңын, шерін, жақсылығын бағалағанға ештеме пар келмейді екен!

Досының, зайыбының өзіне деген адал сезімін, махаббатын жанында жүріп, көріп, біліп, сағынғанын сезіну – ол үшін де шексіз шабыт қой. Ондай бақытты көзімен көріп, пейілмен сезінгенге не жетсін!

Жасыратын ештеме жоқ, Дүкенбай Досжанов екеуіміздің өмірдің ыстығы мен суығына бірге түсіп келе жатқан жұбайлық өміріміз туралы осы бір шығармашылығымды бастауға бірнеше адамдар себепкер болды. Біреуі жұмыс бабымен алдына барғанда фамилиямды қағаздан оқып таң-тамаша болған профессор Талғат Сайранбаев ағамыз:

– Осы сен Дүкенбайдың заңды әйелімісің?

– Иә, – дедім күмілжіп.

-- Менде біреуі оқып еді, оның түрі саған келмейді, – дейді профессор өзімді ренжітіп аламын-ау деген ойында жоқ аңғалдау мінезбен.

— Екі-үш баламыз бар... — дедім отбасылық паспорттым осы шығар дегендей.

— Солай ма? Өй, айналайын, бақытты бол! — деп қолымнан алып, төріне отырғызған.

Енді бірі — мені де, Дүкенді де алдынан өткерген, елге қадірлі профессор, әйгілі сатирик Темірбек Қожакеев көкеміз. Ол кісі екеуіміз анау бір жылы Президент әкімшілігінің ауруханасында қатар емделген едік. Түскі ас кезінде үстел басында әңгіме арасында:

— Дүкенбай сені былай... ел-жұртымен таныстырып, заңдастырып тұрып жатыр ма? — деді мейірімге толы дөңгелек көздерін бақырайтып.

— Иә, шешесі қолымда тұрады. Мені кәдімгідей той жасап, неке қиып алған, — дедім.

Бұл аз дегендей жақында бір жазушының әйелі кездесіп қалып:

— Сен әлі Дүкенбаймен тұрып жатырсың ба? Сенімен ажырасып кетті деп еді ғой! — деп төбемнен жай түсіргендей болғаны.

Міне, осындай әңгімелерді айына бір болмаса да, жылына екі-үш рет естіп қаламын. Неге? Ол некеде тұрақсыз ба? Жоқ жұрт маған күдікпен қарай ма? Әлде жазушының жан сыры әлі көпшілікке жұмбақ па?

Кейбір әйелдер екі-үш күйеуден шығып, базбір еркектер заңды-заңсыз үш-төрт әйел алып жатады, оларға ләм деп ешқандай бөтен сөз айтылмайтын секілді. Жоқ, әлде жазушы Дүкенбай Досжанның отбасы, махаббаты, бүгінгі көрген күні қалай деген мың сан сауал жұрт көкейінен көп көлденеңдейді ме екен?

“Біреу туралы ести бастасаң — атағы жайылғаны. Ол туралы өзің айта бастасаң — даңқы артқаны”, — деген екен бір философ, сол айтқандай, қайтсем халқымның тарихын келер ұрпаққа жеткізем, қайтсем бүгінгіден де тереңдеу зерттеп, анықтау жазам, қайтсем бүгінгіден де алыстау ойлап, көргенімді көркем келісті бояуымен жеткізем деп көзінің майын қалам мен қағазға сарқып, архивтер мен кітапханаларды ақтарып, жанын қаламның ұшына түйіп, өз жазғанына өзі разы болмай, отбасын, бала-шағасын шығармашылық жолына қызмет жасатып келе жатқан “аты жайылып, даңқы артқан” аса қадірменді жазушысына құдай

бір, неке сарайы екі қосып, Түркістандағы Қожа Ахмет Яссауи бабамыздың құдығынан су алғызып неке қиып алған қосағы – Қожахмет тегі Сәуле Мағазбекқызының осынау естелігі – бірге тұрып келе жатқан әрі әдемі, әрі ешкімге ұқсамайтын асау отбасылық өмірінен “Өмір жолы” деген шығармасы деп қабылдарсыз, ардақты оқырман.

2003 жылы “Атамұра” баспасынан “Жыр тәж” деген жинағым жарық көрді, сонда “Сен екеуіміз” деген өлең бар еді. Сол жыр Дүкенбай мен өзімнің отбасылық паспортым секілді сезіледі. Алғашқы парағын ашсақ төмендегіше.

Сен екеуіміз

Жылдар бойы жинақталған бойымда,
Мен айтамын, Сен екеуіміз жайында.
Мендельсонның маршымен Сарайда
Болған емес дүрілдеген тойым да.

Сен жиырма бес, мен он бесте сызылып,
Қосылмадық, жастай көріп қызығын.
Мені ертіп келгеніңде шықты алдан
Анасынан жетім қалған қыз-ұлын.

Мен – оларға, олар – маған басында
Байқап-байқап жақындадық расында.
Ортамызда алтын сандық – Сен едің,
Үш жүректің сырын ұғып, жасырған.

Үшеуімізді кезек-кезек аймалап,
Жүргеніңде мына өмірде тайғанап.
Төртеуіміздің төбемізді түгендеп
“Айнұр!” - деген бала туды айдан-ақ.

Төртеуіміздің қанымызбен қанымыз,
Төртеуіміздің жанымызбен жанымыз,
Араласты осы сәби арқылы,
Өзің болып барымыз да нарымыз.

Тағдыр қосқан жүргеніңде шашырап,
Төрт жүректі жинап бір отбасына.

Жылдан-жылға өсіп жатты сол сәби,
Төрт жақынын қылығымен асырап.

Біз көтерген шаңыраққа бақ кіріп,
Дос-туыстар ақ батасын жатты іліп.
Қыз да кетті қиясына өзінің,
Ұл ержетті, отау құрып, ат мініп.

Өткен күнге, жеткен күнге тоба ғып,
Жылдар түгіл, ғасыр жатты жаңарып.
Ата болып, Әже болып отырмыз,
Екеуіміздің самайымыз ағарып.

Осы жырға жалғастырып 2005 жылы 8 наурызда “Қазақ әдебиеті” газетінде шыққан ақын Қайрат Әлімбектің “Ей, ақындардың жарлары!...” — деген мақаласынан үзінді қосқым келіп отыр. Ойымды толтыратындай ма, қалай. Оқып көрелік.

“...Кім жақсы амал жасайды екен деп сендерді сынау үшін өмір мен өлімді жараттым” (“Мүлік” сүресі, 2-аят). Құран көрімдегі Алланың осы сөзі, әсіресе, ер-азаматтың жар таңдауына көбірек қатысты тәрізді. Ал сол “таңдап үйленудің” өзі берітінгі шаруа. Неге десеңіз, қазақ поэзиясындағы қаламгер жарының бейнесі ежелгі қара өлеңде, батырлар жыры мен лиро-эпикалық дастандарда қапысыз бейнеленіп, жыраулар дәуірінде ердің тұлғасы секілді тіптен жоғары тұрады. “Қыздың ерлігі қырғында” білінетіні де содан. Мұның бәрі сол тұстағы қазақ қауымындағы қапысыз тәрбиеден болса керек. Ал бұл мыңдаған жылдар бойғы қалыптасқан дәстүр кешегі кеңестік кезең әсерінен оңып, ер мен әйел “тең құқықты” болған тұста атыңнан айналайын Әйел-Ананың ауыр жүгін кейбір жеңгелеріміз болмаса көпшілігі ұстана бермей, бүгінгідей нарық кезінде қыз-қарындастар мүлде босаңсытып алғанын — “қоғам борометрі” — ақындар әрәдік ескертіп отыр...”

Қарапайым адамға қай кезде де өмір сүру қаншалықты қиын болса, дарын иесіне екі есе ауыр. Қол күші жұмысынан гөрі ой азабының ауырлығын ұлы Абай: “Тіл өнері — дертпен тең” деген жоқ па? Өйткені, жазушы ағайында демалыс жоқ, күндіз де, түнде де, тіпті тойда да ойланып

көңіл көзімен “жазып” жүреді. Ой азабы қу жаныңа маза бермей қажытқанда ашынасың, аласұрасың... Сол сәтте жаныңды түсінеді деген жан-жарың да азар да безер болар...

... Күнделікті тіршілік күйбеңінде жүріп сүйген жарың “өзгелерден мықты болсаң, атағың қайда, сыйлығың көні?” деп пендешілікпен тіл тигізуі де мүмкін. “Өлең сатқан мен де бір саудагермін”, – деп Қасым айтқандай, аңғал ақын жел сөзге иланып, алданып та қалады.

... Иә, ақын болу да, ақынның жары болу да оңай емес. Ойыңызға Оспанханның “Ақынның әйелі неге арық?” деген әңгімесін оралтыңызшы. Сол үйдегі Нұрсұлу жеңешеміз Осағанның шөлкем-шалыс мінездеріне қалай төзгенін бүгіндері жымия еске алады деп ойлаймын”.

“Қасыңда жүрсем қадірім саған жоқ екен, қасыңнан кетсем сағынатының да сол екен”. Арамыздан өткен ақынын ардақ тұтқан әйелдердің өзара басқосуы.... Осындайда Зайда жеңгейдің Жұматай жөніндегі жырлары да ойға оралады. Көпшілік ақын ағаларымыздың біразының әйелден бағы жанған. Бұл үйдегі жеңгелеріміздің құлағына “алтын сырға”. Ол кісілердің бейнесі Қадыр Мырза-Әлінің “Ақынға тұрмысқа шыққан әйелге” деген өлеңіндегідей:

..... Бірақ та сен қызықтан
 қалдым деп біл,
Иығыңа батпан жүк
 салдым деп біл.
Ақын мені жұбай ғып
 алды деме,
Мен ақынды бала ғып
 алдым деп біл!

Міне, ақынға тұрмысқа шыққан әйелдің есінде жүрер аталы сөз осы.

“Жүрегіне жүк артып” халық сөзін сөйлеген ақынға жар болу – БАҚЫТ. Ақын Фариза: “Жігіттің азаматтығын таңдаған жарына қарай айырамын” деуі тегін бе?! “Қай мінезі қасиет болса, кісінің сол мінезі қасиет” (М.Әуезов).

“...Төзім деген жақсы қасиет, бірақ ұзақ төзуге уақыт тар” демей, сәл шыдаңыз қаламгердің қалаулысы! Ол да Сізбен ғана бүтін екенін естен шығара көрмеңіз... Әдебиет майданындағы еріңізді тылда жүрген ардагер апаларымыз-

дай күтіңіз. Сонда кешіксе де “майданнан соң иесін өзер апқан ордендей, ақындарға абырой оралады соңында!” Жұматай). Сізге де халық құрметі, тарих төрі дайын”, – дейді мерекелік құттықтау мақаласында өзі қатарлас ақындардың көшін бастап келе жатқан дарынды замандасым – Қайрат Әлімбек.

Фариза апамыз: “Ақындардың жарларына ескерткіш қою ерек”, – деп жазған сөзі бар, ол шығармашылықпен айналысатын күйеуі бар әйелдің өмірден көретін ащысы мен ұшысы, жан азабы басқа отбасылардан ерекше ауыр болатынын – өз ортасынан көріп жүрген соң айтқаны шығар. Қазақтың үш арысы – Біләл Сүлеев, Ілияс Жансүгіров, Мұхтар Әуезовке серік болған Фатима Ғабитова апамыз: “Мен өзімді өз дәуірімнің әйелдерінен бөлек, биік, бақытты санаймын. Өйткені, менің өткен өмірім – соншама мағыналы, бай өмір. Менің махаббатым – менің ерлерімнің олықтай өсуіне жол ашты. Мен асқан бақыттымын”, – деп қазып қалдырыпты. Өзіне аманат етіліп қалдырылған лиястың, Мұхтардың қолжазбаларын НКВД-нің қолына үсірмей бүгінге жеткізген асыл жардың қазақ әдебиетіне е қосқан үлесі ұлан-ғайыр болар деп ойлаймын.

Осыдан шығармашылық адамының жары тек отбасы, шақ қасындағы әйел, балалардың анасы ғана емес, жазушының әріптесі, оның шығармашылық азатты жолда өсуінің селеп-жебеушісі де болатынын байқаймыз. Наныңыз, еніңіз, оқырман!

Фатима Ғабитова, Мәриям Мұқанова, Нәйлә Ғабдуллина, София Молдағалиева, Зайда Елғондиева т.б. қазақтың таңдайына біткен азаматтарының шаңырағын ұстап, қазын қайнатып жүрген аналар-жарлар күйеулері бұл өмірден текен соң, бірге жүрген күндерінен естелік жазғанын жас сұтып отырып оқыған боларсыздар. Оқуға тұратын дүниелер деп ойлаймын.

Осыдан мың жыл бұрын, “Жастық астындағы жазбаар” деген тақырыппен жапон императорының жас зайыбы, рі алғыр ойлы ақын әйел танка үлгісімен кітап жазған кен. Ол кітаптың орысша аудармасымен университетте оқып жүргенде танысқан болатынмын. Өзіме ұнағаны: жапонның ара сөзбен жазылған жазба әдебиетінің бастау бұлағы бола ұра оқырманды жіпсіз жетелейтін әсершіл, анық сөз өлпеті,

өмірдің ортасынан ойып алғандай шындығы басым, бояуы қанық тұрмыс суреттері, еріне, піріне деген жолы жіңішке әйелдің ұайымы мол үзілмес ұлы сағынышы еді. “Бір сарайда тұрып, ертеңді-кеш ұшырасып жүрсек те пірімді ынтыға күтіп, жүрегім лүпілдеп сағынып тұрушы едім”, – деген сөзі есімде қалыпты.

Менің жазбаларымның жапон жазушысына тақырыбы ұқсас болғанымен, баяндау тәсілі, оқиға өрбуі мүлде өзгеше. Сыр-сұхбат секілді естелік әңгіме ғана. Ағаларымыз көп жазып, сіңлі, інілеріміз кейінгі кездері жиі қалам тартып жүрген естелік – эссе десе де болады.

Қосағым Дүкенбай Досжановпен бірге өткізген күндерімді екеуіміз шүйіркелесе қатар жүрген кезде, бар шындығымен, қызық-шыжығымен, күлкілі әрекетімен жазып, өзіне кітап етіп сыйлағым келді. Қалың оқырманға менің көзімдегі, өзім ғана білетін, өз білгеніммен баяндап берген Дүкенбай Досжановтың мінезі қызық көрінуі мүмкін, әйтпесе, бұл кісі туралы аз жазылып, аз айтылып жүрген жоқ қой.

Дүкең екеуіміздің күнделік жазатынымыз болушы еді, осы еңбекке сол күнделіктер көп көмегі тигізіп отыр.

Бұл кітапты “Үшінші есіктің құпиясы” деп атадым. Жоғарыда айтқанымдай жазушының бірінші құпия есігі – өзіне тән таза шығармалары, соны талдайтын ғылыми зерттеулер мен сын мақалалар. Келесі екінші есік – өз қолымен жазылатын өмірбаяны, ғұмыр жолын жазушының өз аузымен баяндап беруі. Менің үшінші есік деп тұрғаным: жар көзіндегі жазушы тағдыры ғана.

Менің қолжазбаммен танысқан соң Дүкең, бұл кітабыңды “Өмір жолы” деп ата, “Жібек жолы”, “Мұхтар жолы” деген менің шығармаларымның жалғасындай болсын”, – деді.

Дүкеңмен 1987 жылы шілде айында таныстым. Бұрын да жиналыстарда, кітапханадағы кездесулерде көріп қалып жүретінмін. Әйтсе де ол кезде не көп – қолына қалам ұстаған жазушы мен журналист ағайын көп, өзім де қаламмен нан тауып жүрген журналистпін ғой деп, қаламгерге оншалық мән бермегенмін. Ойым орнықпаған кез бе, кім біледі.

Мектепте жүрген кезімде ол кісінің сырт мұқабасында найза ұстап тұрған батырлары бар “Жусан мен гүлдер” деп аталатын хикаяттар мен әңгімелер жинағын оқығаным бар.

Оқиғасы еміс- еміс есімде. Ол кезеңде көп кітап оқығасын ба, Б.Мұқай, Е.Мырзахметов, М.Сүндетов, Ш. Құмарова секілді авторлардың өзім сүйіп оқыған кітаптары секілді санамның бір түкпірінде қалып қойыпты.

Сонымен 1987 жылдың шілдесі, “Жазушы” баспасында корректор болып істеймін. Кезекті еңбек демалысынан келген бетім еді, бөлім меңгерушісі Мәрзия апайымыз: “Өндіріске кеткелі тұр, осыны тездеп оқып шық”, – деп қалың қолжазбаны алдыма әкеліп қойды. Жүрексініп отырып пәпкінің жібін шешіп, қанатын жаздым.

“Д.Досжанов., “Мұхтар жолы”, “роман” деп титулге жазылыпты. Пәпкінің ішкі сол қанатына автордың қолымен “қол тигізбей оқыңыз!” деген ескертпе жазуын көріп, шошып кеттім. Дерее Мәрзия апайға шағынып: “Қате тапсам қалай қол тигізбеймін, апай!” – деп үрейімді білдіріп жатырмын. Ол кісі: “Ой, құдай-ай, қорықпай оқи бер, қолжазбаның тазалығына әсіре пысық Дүкештің мінезі ғой ол”, – деп басалқылық жұбату айтты. Қолжазбаны оқи бастадым.

Ертесіне, жоқ, үш-төрт күн өте автордың өзі келді. “Қолжазбамды кім оқып жатыр, графиктен қалып барады, тездетсінші”, – деп бір аяғы үзеңгіде тұрған кісіше Мәрзия апайға асығып - үсігіп бір нәрселерді айтып жатыр. “Қолжазбаң анау төрде отырған қызда, содан сұра”, – деп меңгеруші апайымыз, әлгі кісіні өзіме сілтеді. Автордың қолында үлкен қара дипломаты бар, сыпайы сәлемдесіп жаньма тақады. “Қалай екен?” – деді жұғымды, жұмсақ үнмен. “Қайдан білейін, ағай, қолжазбаның мазмұнына, сапасына редактор жауап береді, біздің міндетіміз орфографиялық, пунктуациялық, еміле қателерін түзетіп жіберу”, – дедім. “Сонда да оқыған кісіні жетелей ме екен?” – деді. Ішімнен “мына кісінің пікірімді сұрағаны несі” деп түсінбей тұрсам да журналистігім жеңіп: “Оқиғасы қызық секілді, әйтсе де сөйлемдері ауыр ма, қалай”, – деппін. “О, ойлы оқырман болдың ғой онда, тездетіп оқы, көп кешіктірмей баспаханаға жіберелік, онсыз да редакторым Шәрбану Құмарова біраз шашымды ағартты... атың кім, айналайын?” – деді даудыраған ашық мінезбен. Атымды атадым. “Ендеше есіміңді жазып алайын”, – деді қолжазба авторы, дардай кісі.

Әуелі қара дипломатын ашты, іші толы қобыраған қағаз, дипломатты ашық-шашық күйінде үстелімнің бір шетіне

қойды, ішінен қаламсап па, қағаз ба, бірдемелер іздеп біраз аударыстырды. Бір мезетте тілдей газет қиындысын алып, атымды жазып, ішіне қайыра салды. Дипломаты жабылмай біраз өуреленді. “Ал, қош, хабарласып тұрамын!” – деп дардай кісі келген ізімен шығып кетті. Дардай деймін-ау, сол жылы Дүкең 45 - жаста болатын, маған Әуезовтей көрінген. Мен 27 - ге аяқ басқамын.

“Сонша өуре болардай, есімім есте сақтауға оншалық қиын емес еді ғой, әлгі кісінің осыншалық күйбендеп қалам мен қағазға жармасқаны несі екен” деп іштей таң қаламын. Мәрзия апайымыз жымиып күледі: “Дүкештің жүріс - тұрысы осылай, ешкімге ұқсамайды, қанша кітабын шығарып келеміз... табалдырықты алғаш аттаған күйеу баладай ылғи ызылып-сызылып тұрады”, – деп мінездеме беріп жатыр. Алғашқы танысуымыз осылай өтті.

Келе-келе бастығымыздың бір сөзі нағыз шындық екеніне көзім жетті. Ол “ешкімге ұқсамайды” деген сөзі еді.

Ешкімге ұқсамайтын мінезімен сол кезде жабырқап бұлт басып жүрген көңіліме жылы шуақ септі. Көңілімнің төрінен орын алды. “Әйтеуір осы кісінің етегінен ұстасам қор болмаймын-ау” деген ой уақыт өткен сайын көкейіме нық орнай бастады.

Біз танысқан жылы Мұхтар Әуезовтың 90-жылдық мерейтойы болатын. Мерейтой 28 қыркүйекте, сол кездегі Алматыдағы Республика Сарайында өтпекші екен, соған Дүкең екі адамдық шақыру қағазын әкеліп берді. Салтанатты жиынға өзіммен бір үйде тұратын, абитуриент кезден бірге келе жатқан досым Нәжмадинова Әсираны ертіп бардым. Дүкең де келді, алдыңғы қатарда үлкен азаматтармен бірге отырды. Кеш аяқталғанда есік аузында кездесіп қалып, бас изеп қана амандасты. “Қандай тәкаппарлық! Ең болмаса өзі шақырған кеш ұнады ма деп те сұрамады-ау” деп іштей ренжіп қалдым.

Ертесіне сенбі - жексенбі болды, дүйсенбіде жұмысқа келе “Мұхтар жолын” оқуды жалғастырып отырсам, есіктен сызылып Дүкенбай Досжанов кіріп келеді. Мен өкпелі едім... Соны тап басып: “Сен өткенде маған ренжіп қалмадың ба, айналайын. Жаныңа баруға жүрексіндім...” – дегені.

Ол жылдары мен тағдырға да өкпелі едім. Өз жүрегім қалаған мамандығымды алғаныммен мені газеттер журна-

лист етіп алмады, жазуымда кемшілік табылмаса да қолымды ұзартар жебеушім болмады. Бас редакторлардың таныстықпен бір сөйлем жаза алмайтындарды бөлімге қызметке алып, мені есіктерінен қаратпаған әділетсіздігін көп көрдім. Жаныма жылу, өміріме серік болар деп қосылған азаматым жалған намысты, қатыгез болып кездесті. Жеті жылға жуық көрсеткен қорлықтарына әзер шыдап жүрдім.

Соңғы жылы екеуіміз заңды түрде ажыраспағанмен бөлек тұрып жаттық. Мен Әсирамен бірге тұратынмын. Қайсыбірін айтайын, жыр тілімен жеткізгенде:

Сезімсіз, жылусыз тірлікке ет өліп,
Жылап атырған тандардың өтеуі.
Өзің боп үзілген үмітті жалғады,
Жүргенде тірліктің кетіліп кетеуі...

Біреуден жылы сөз естисем, жүрегім қан жылайтын. Дүкеннің: “Жаныңа баруға жүрексіндім”, – дегенінен тебіреніп кеттім. Сол күні Дүкең мені түскі асқа шақырды. Өзі Жамбыл қаласына (бүгінгі Тараз) оқырмандарымен кездесуге кетіп бара жатыр екен, “келген соң кездесіп сырласайық”, – деді. Өзі сондай сыпайы, парасатты болып көрінді алғашқы кездесуімде.

Тараздан келген соң “Алатау” санаторийіне барып демалып жатыр екен, сонда қонаққа шақырды. Алатаудағы алма бағының ағаштарының қызыл ала кілемдей төселіп жатқан жапырақтарын басып ұзақ қыдырдық. Сол күні-ақ, Алла тағала екеуімізді бір-біріміз үшін жаратқанын сезіндім. Тек біздер адасып жүріптіз... Дүкеннің бұрынғы әйелі Мәриям Жақсылыққызы ұзаққа созылған аурудан қайтыс болғанын, ұлы мен қызы және қарт анасы барын, әйелі қайтыс болған соң ауылдастарының ақылымен асығыс үйленіп, екі жылдан соң әлгімен тіл табыса алмай қинала жүріп ажырасқанын, одан қызы бар екенін айтты.

Мен де тағдырымның бұралаң жолдарын жасырмай жеткіздім.

Бөлмесінің терезесі алдындағы жалғыз қайыңға қарап тұрып ұзақ жылағаным есімде. Содан бері жыл мезгілінен – күзді, ағаштан – қайыңды жақсы көремін. Алтын сары жапырағы төгілген жолдармен жүрсем, Дүкең екеуімізді табыстырған алмалы бақты сағына есіме аламын.

Үш күннен кейін Дүкеннен хат келді
“1987 жыл, 11.10

Жанымның желеуі, желеп-жебеушім,
Ақиқатым мен ақкөңілім менің! Сен кеткен соң көңілім таспен бастырғандай болып, бөлмем құлазып, үйге сыймай кеткенімді көз алдыңа елестетсең ғой. Өмір бойы сені іздеп жүр екенмін ғой енді байқасам. Өзіңнің мінезіңе қарайлас, сезімдес, ойлас, қиялдас адам таппай, өзіндей ар жақ, бер жағы түгел көрінген шыныдай асылды таппай, өз-өзімнен іштей булығып, тұншығып келіппін ғой. Іш сарайымды ашып кеттің ғой!

Енді төңір шеберден жалғыз тілейтінім — көңіліңді кір шалмаса, мен туралы не қилы сөз естісең де — жоқ, Дүкен өз ішіндегі шоқты өзі үрлеп өшірмей, еңбегін еміп, ақ-адал тіршілік кешіп келе жатқан сәулелі азамат деп нық сенсең!.. Маған деген жақсы көру сезіміңді өшірмесең болғаны!.. Өзге көлеңкедей келеңсіз шырғалаң, өрмекші торы біртін-біртін жеңіліс тауып жойылар. Жалғыз адамға жаманшылық жасап көрмеппіз, кісінің ала жібін аттамаппыз — бізге де бақытты, шуақты, жайбарақат, бейқам күндер бұйыратың шығар. Жанымның жұбанышы!

“Жазушының айнасы — халық” дейді ғой; тап осы кездегі менің айнама - өзіңсің!

Саған қарап бой-басымды түзеп көрейінші, сенің тілеуіңді тілеп көрейінші!

Өзіңнің Дүкен!

11. 10. 1987”, — деп ақтарылыпты.

Содан кейін екінші хаты жетті сағынышпен.

“1987 жыл, 14.10.

Қадірлі Сәулешім менің!

Әр адамның жан дүниесінде сыртқа сездірмей сыйынып жүретін өз құдайы болады: менің қазақ топырағындағы құдайым - Әуезов. Сол кісінің әруағы, сезім әлемі табыстырды бізді. Бәлкім, мен Әуезовты жазбағанымда, “өзге де кітабым жетеді ғой, соны қидалап, жөндеп жүріп жан ба-

ғайын, тұрмыста, тіршілікте жетісіп жүргенім жоқ, осы ата-ғым, осы тапқаным жетер, — дегенімде, Сенімен ұшыраспауым мүмкін еді ғой, ұшырассaq та бір-бірімізді жүрек бүлкілімізге дейін ұғып, түсіне алмас едік. Күн сайын кітапхана түпкірінде ыстық ауаға қаталап, қағазға үңіліп, Әуезовке табынсам — сол кісінің ұлы әруағы мені бір жақсылыққа, жарық дүниеге бастайын деген екен. Бұл күндегі жарық дүнием - Сен болдың, Сәуле!

Бір-бірімізге жалған сөйлемеуге, адал жүруге, жанымызды түсініп қызмет қылуға сол кісінің алдында ант берейікші! Жүрер жолың әлі алыс, сол жолда көптеген қиыншылыққа кездесерсің, жабырқарсың, бәз бірде жалғызсырарсың (кісі өмір бойы жалғыздыққа қарсы күресіп өтеді емес пе); соның бөрінде еңсеңді тік ұстап, балалар алдында үлгі болып өтсейші сен де!

Тіршілік сапарың аяқталар кезде артыңа ұзақ қарап, “жүрегі қазақ деп соққан үлкен азаматқа, аты, есімі бар азаматқа жар бола білгенмін!” - деп мақтанышпен тебірене тіл қатар, уайымсыз көз жұмар күнге жетші деп тілеймін. Мұңлы сөзбен от болып лапылдаған көңіліңді басқаным емес, ертеңгі күніңді, ертеңгі ерлігіңді болжағаным болар.

Қиналған кезінде Әуезовтің аруағына сыйын, менің сен дегенде ырғағы, бояуы өзгеше сөзіме сен.

Жайраңдаған сезгірім, білгірім менің, жақсы жүр!

Өзіңнің Дүкен”.

Сонымен Дүкенбай Досжанов роман жазуды қойды, түнімен ғашықтық хаттарын жазады, ертесі маған жолдайды. Мені біреу осынша жақсы көреді деп күтпегем, алғашында сенбей жүрдім. Үшінші хаты келгенде барып Әсіраға оқытып, сырымды ақтардым...

“1987. 16. 10.

Сөулешім, сағынышым.

Келешек күндерден үмітім менің!

Қалай, қайтп жүр екен деп ойлап қоямын өзінді. Пәленбай күн тілдескенде бір нәрсені айтуды ұмытып кетіппін, өркімге жалтарма сөз айтамын деп, мына жүрісімізді құрбы қыздардан, дос-жараннан жасырамын деп, аузың жалған

сөйлеуге қалып алып кетпесінші! Мені өзіңе тартқан нәрсе табиғатыңның тазалығы – сол таза, сезімтал, жалтағы жоқ, шынайы қалпыңда қалшы өмір бойы. Кісіге өмір бір-ақ мәрте беріледі емес пе, түлкі бұлаңға салып сөзімізді арзаңдатып, мәнсіздендіріп қайтеміз, құдай берген жанды құдай алады емес пе.

Баяғы мінезінде қалшы!

Өзің білесің Федор Михайлович Достоевскийдің бірінші әйелі ұзақ ауырып қайтыс болып, қарызға батып, қағажу көріп жүргенде, кәрі қыз боп отырып қалған Мария деген стенографистке үйленеді ғой, “Игрок” романын бір айда диктовка жасап шығады сол әйелге. Енді екеуінің арасыңдағы махабаттың айтуы жоқ, ара жас айырмашылығы үлкен бола тұра қандай бір-бірін сүйген десейші! Достоевскийдің сол әйелге жазған хаттары тақауда бір том болып шыққан, менде бар, “аяғыңды сүйейін, ... мың мәртебе бауырыма басамын...” – деп аяқтайды ылғи жазушы хаттарын. Базбір ұяттау сөздерді редактор текстен өшіріп отырған, коментарийінде бар. Қорыта айтарым – сені мен менің жан әлеміміз тап солай ғана жақындассыншы деп тілеймін. Хаттарымды сақтарсың!

Өзіңнің Дүкеңің”, - дейді.

Мен Дүкеңнің әрбір хатын бойтұмардай әлі сақтап келемін. Осы кітапта ол хаттар: “Сенің жазған хаттарың-ай, хаттарың...” – деген арнайы тарауда талдап беріліп отыр. Жасыратын сыр жоқ, оқып танысып көрерсіз.

Осы хаттардан бастау алған екеуіміздің сезіміміз отбасылық өмірге ұласып, жазушының шабытына-шабыт қосып халқына үлкен-үлкен еңбектер жазып беруіне себепкер болды, мұның үстіне былайғы өмірде жақсы достарымыз, жанашыр ағайындарымыз көп болды.

Сол кезеңдегі Дүкеңнің, әрі өз басымнан өткен оқиғаларымыз аты сәл- пәл өзгертілген кейіпкерлердің көңіл - күйі арқылы 1993 жылы жарық көрген “Таразы” романында біраз тәптіштелген. Сонымен 1988 жылғы 30 қаңтарда некеге тұрдық.

Дүкең көбіне тұйық мінезді, жарқылдап, қарқылдап жүруі кем, әрқашан терең оймен жүретін адам.

Өз басым керісінше, бір үйдің жалғыз, кемпір мен шалдың еркесі болып өскесін бе, жиын-тойды, қызықшылықты жақсы көретінмін. Үйден кісі үзілмегенді, үйдегі барды біреумен бөліскенді, қиналған кісіге көмектескенді жаным жақсы көреді. Бұл ретте екеуіміз екі полюстің адамымыз.

Осы ретте концертке баруды қалай қойғанымды айта кетейін. “Азия дауысы” фестивалінің жаңа басталып, елді елендетіп жатқан кезі. Жақсы көретін құрбым: “Сендер де барындар!” – деп қорытынды жабылу рәсіміне екі билет әкеліп тастады. Дүкеңе бір апта бұрын айтып қойдым, сол күні жұмыстағы Дүкеңе телефонмен “кешке концертке барайық” – деп айтып едім, “уақытында көрерміз” – деп қоя салды. Мерзімді уақытқа ең тәуір киімімді әзірлеп, Дүкеңнің костюм-шалбарын үтіктеп “осы кеш тауға тартып кетеміз” деп күпті көңілмен күтініп отырмын. Жақсы әртістердің әнін, сазын естуге жасымнан құмармын. Концерт басталуға екі сағат қалды, үй иесі жоқ; бір сағат қалды, жоқ. Медеу айдынына такси ұстап жетудің өзі бірқыдыру шаруа.

Ойынның басталуына жарты сағат қалғанда, телефон сылдырайды, сым ұшындағы Дүкең: “Кешір, ұлттық қауіпсіздік комитетінің архивінде отыр едім, рұқсатты түстен кейін алып, керекті құжаттарды әлгіде ғана алдыма әкеліп берді, кеш қайтатын секілдімін”, – дейді. Ашуым тұтанып кетеді: “Ау, апта бұрын келісіп қоймап па едік, концертке барамыз деп!...” “Енді мына құжаттарды қарап бітіре алатын емеспін”, – дейді үні тым-тым бәсеңдеп. “Қарай берсе қағаз таусыла ма, төрт қабырғаны күзетіп отырған көңіліме неге қарамайсыз?!” – деп өкпемді қара қазандай ғып көп нәрселерді айтып жатырмын. Ақыры “жазуың да, өзің де...” деп телефон трубкасын тастай салып, енеме баланың тамағын даярлап беріп, тауға жалғыз тартып кетемін.

Әйтсе де Абай даңғылының басына жеткенде ашуым су сепкендей басылып, қой, ө, жалғыз желіккенім жараспас, бәріне көнейін, көндігейін деп көлеңкеше көшені жаяу аралап, кештетіп қайтып келдім. Дүкең үйде екен, 37 жылғы зұлмат құрбандарының тергеу хаттамасы, түсініктемесі, өзге де деректерді көп тапқанын... келешекте сол құжат ізімен кітап жазғысы келетінін... жыр ғып біраз даурықты. Менен қайда бардың деп еш сұрамады. Арадағы өкпе-наз лезде

ұмытылып үлгерді. Кейінше сол алашапқын ізденісінің арқасында “Абақты” деген очерктер кітабы дүниеге келді. Кітап жазушының атын көп биіктетті.

Сөз басында бұл кісі “ешкімге ұқсамайды” деп едім ғой: келе-келе, жүре-бара түбегейлі түсіндім, көп уақытын Орталық архивте, ұлттық қауіпсіздік комитетінің архивінде, кейінше Президент архивінде өткізіп жүреді. Жазу десе — дүниені ұмытып кетеді.

...Әрине, жазушы шіркін де қарапайым пенде. Барлық уақытта ойға алған нәрсесі ақ қағазға маржандай тізіліп түсе бермейтін болуы керек, ойы бөлінеді, саушылығы кемиді, немесе үйіріліп үстелге отырған кезінде көңіл қошы болмайды, сол кезде я жынынан айрылған бақсыдай, я алыс сапарда әлсіреп жүйкесі тозған жолаушыдай өзін - өзі жек көріп, қарадай мазасызданып кетеді. Үй ішіне жылуы азаяды. Не болса соған шырт ете қалып, өзін де, маңайындағы өзгені де жеп қоя жаздайды.

Осы “өзін-өзі жеу” дегеннен шығады.

Жылына бір мөрте я бауырдың, я асқазанның әлегімен ауруханаға түсіп, емделіп шығады. Ауруханаға жатарында ылғи жеке бөлме сұрайды. Қағаз, қарындашын дипломатына сықап салып алады. Оңаша бөлме тисе болды, ертеңгілік, кешкілік, уколы мен өзге ем-домның арасында уақытын үнемдеп шұқынып жазып отырады. Бірде ауруханаға халін білейін деп кірсем, Емдеу орталығының Бас дәрігері Бекмахан Құралбаев палаталарды аралап, қасында кілең ығысқан ығай мен сығай ақ халаттылары бар, тексеру жасап, емделушілердің жағдайын біліп жүр екен.

Дүкең жатқан палатаның есігін ашсам, Бас дәрігердің даусы естіледі. “Сіз мұнда кітап жазуға келдіңіз бе, әлде ем алуға келдіңіз бе?” — деп кейіс білдіреді. Дүкең: “Демалыс сағатын пайдаланып жатқаным ғой”, — дейді. Бас дәрігер: “Демалыс сағаты демалуға, режим сақтауға беріледі, ал, сіздің төсегіңіз, үстеліңіз қағаздан көрінбейді... мынау көзілдірікті басып кете жаздадым... ана қолжазба желмен ұшты... Ұстаңдар!.. жинаңдар!..”, — деп қолын сермелеп ашуланып палатадан шығып бара жатады. Ішке енемін. Дүкең қолжазбаларын жинастырып: “Тарауды жедел бітірмекке дүниені ұмытып отырғанда үйіліп үстіме келе қалды”, — деп ақталған сыңай танытып ауырған, сыздаған, сырқыраған жерлері енді

ғана есіне түскендей, дәрі—дәрмегін іздестіріп қарбаласа бастайды. Бұл — бұл ма. “Сарыағаш” шипажайына шілде айында, бұрынырақта бір барғанын айтып әңгіме етіп отырады.

Оқиға былай болған секілді.

“Сарыағаш” санаторийіне Оразгелді Түктібаев есімді азамат бас дәрігер болып тұрған кезде ем-дом алуға барыпты. Әлгі азамат Дүкеңе жеке бөлме бергізіпті. Жоспарда тұрған кітабы бар көрінеді. Қыркүйек айында қолжазбасының бас — аяғын жинақтап, көлемін толықтап, машинкаға басқызып баспаға өткізу керек қой. “Жолбарыстың сүрлеуі” атты кітабына бір хикаят қосу керек, сонда ғана жинақтың құрылымы, басталуы, аяқталуы түгелденбекші. Шипажайға келген жазушы өзіне-өзі іштей уәде беріп: қайтсем де ойға алған әлгі хикаятты жазып бітіруім керек деп, шарт қояды. Ол үшін күніге 6-7 бет жазу керек.

Әлгі оңаша бөлмеге орналасады. Түске дейін жүгіріп ем-дом қабылдайды. Сағат 14.00-тен үстелге жүгініп отырады. Шілденің ыстығы бөлменің ауасын сіріңке шаққандай тұтандырып, қапырық етіп жібереді. Дүкең біраз жұмыс істеген соң, бір жағы шипалы судың әсері, бір жағы шілденің ыстығы жеңіп, қалғып-мүлги бастайды. Басын суға малып кеп отырады, әрәдік бөлмені кезіп шығады, болмайды, құс ұйқы еңсере береді. Сонда үшкір түйреуішті алады екен де, сол білегін ауырта пісіп жібереді. Қан шығады, білегі сыздап ауырған соң ұйқы қашады. Бас алмай жаза түседі. Осылайша өзін-өзі түйреуішпен піспектеп, ұйқыны қашырып отырып, межелі беттерді жазып шығады. Кеште де солай. “Кешқұрым терезеннің алдынан сылдыр, сыңғыр етіп күлісіп өткен ермек іздеген қыз-келіншектің үні құс ұйқыдан да жаман болды” дейді Дүкең кейінше күліп.

“Күміс керуен” хикаятын білегімді түйреуішпен піспектеп, Оразгелді інімнен ұрыс естіп жүріп жазған дүнием еді ғой”, — деп Дүкең баз бірде естелікке жүгінеді.

“Еврей ұлтында жақсы бір қасиет бар, — дейді, — бала жастан бір кәсіпті таңдап алады да, соны өмір бойы айналдырады, сол кәсіптің теңдесі жоқ шебері болып шығады; ал, біздер, қазақтар, көп кәсіптің басын шаламыз деп ұшып - қонып жүріп шеберлікке жете алмай қор боламыз”.

Шындығында, қаламгер өмірдегі өз ісінің шеберлерін жақсы көреді. Өмір бойы сызумен, сәулетшілікпен айналысып жүрген, Қазақстанның рәмізін жасаған, бір кезде мектепте бірге оқыған Жандарбек Мәлібековті төбесіне көтеріп құрметтейді. Өмір бойы аударма ісімен шұғылданған шебер жазушы Герольд Бельгермен де жұбы жазылмай келеді. Қара сөздің қас шеберлері Мұхтар Мағауин, Әбіш Кекілбаевты сұрапыл еңбекшілдігі, таңдап алған өз істерінің шебері болғаны үшін өзіне ылғи үлгі тұтып, аузынан тастамай мақтап, сол арқылы өзінің де биікке көтеріліп жүргенін аңыздай қып айтып отырады.

“Мінез біреуге бақ, біреуге сор”, – деп отырады Дүкен. “Шаруамыздың алға жылжуын, я шәт-шәлекейі шығып шалқая түсуін, я жолымыздың болу- болмауын осы жүрген біздер көбіне-көп сыртқы себептерден іздейміз. Пәленше өтінішімізді түсінбеді, сөйлескісі келмеді дейміз. О, ол кісі барып тұрған оңбаған екен, жолымды кесіп, аузыма түскелі тұрған несібені орта жолдан қағып кетті дейміз. Өмірде осындай мың сан сылтаулар кесе көлденеңдейді. Ал, байыбына барып, тереңдеп ойласақ – көп жәйттер өзімізге байланысты”.

Кісімен сөйлесудің өзі үлкен өнер. Тіл табысып түсінісу – ғажайып көңіл күйін туғызады.

Адамды өмір сүруге құлшындырады.

Дүкеннің мінезі түйық, жарқылдап ашыла қоюы қиын. Көбіне зілбатпан ойды арқалап жүргендей, жабулы қазандай күй кешеді. Соған қарап құрбы - құрдастары ойлайды: жеке жайылған саяқ жылқыдай, өзгемен аралас-құраластығы кем адам деп. Шындығында, олай емес. Достары көп, Қазақстанның қай түкпірінде де ұшыраса қалса атынан түсіп сәлем беретін жақсы інілері мен достарының қатары мол-ақ.

Дос-жаран табуға ылғи екі мінезі жол ашады деп тұжырамын. Біріншіден: кісіні жерге, руға бөліп қарамайды, ісіне, қабілетіне сай бағалап, өз мүддесін жылы жауып қойып, сол кісінің орнына өзін қоя отырып түсінісуге күш салады. Екіншіден: лауазым таңдамайды, қай-қай мамандық иелерімен де тіл табысып шүйіркелесіп үлгереді. Мектепті алтын медальмен бітіріп, көп кітап оқығаны да себепкер шығар. Мысалға, кейінгі кезде қазаққа жер мәселесі үлкен

әңгіменің ұйтқысына айналғаны мәлім. Бір күні отағасымыз үйге иығы көтеріліп келді. “О, жерге анық жаны ашитын адам таптым, өзімнен он жастай кіші болса да тең құрбыдай жылдам тіл табысып кеттік”, – дейді. Кейінше білдім, осы күнгі Алматы қалалық жер ресурстарын пайдалану Департаментінің төрағасы Абай Есболұлы Сапаров екен. Ол кісі де нағыз өз мамандығының жанкүйері білем. Қазіргі күйіп тұрған жер тақырыбының әр қырынан пікірлесе, ой бөлсе келе – бірі ағадай, бірі інідей болып, тез-ақ жуықтасып, тіл табысып түсінісіп үлгеріпті. Кейінше кабинетте басталған әңгімелері түгесіле қоймай, сөйлесе-сөйлесе, қала шетіндегі Абайдың үйінен бір-ақ шығыпты. “Ас-су іштім, алтын қаламсап сыйлады, Дархан есімді баласы жүйрігімен жеткізіп салды”, - деп келіп тұр. Абай Есболұлы – Павлодар облысының тумасы, жерлестік жағынан да, мамандық жағынан да отағасына еш жұғыспайды. Әйтсе де кәдуілгі жақын туысымыздай көріп, үйде де, түзде де жылы-жылы еске түсіріп, әлі күнге қызықшылықты қосыла атқарысып жүреміз.

Энергетика саласының білгір маманы, КЭГОК-тың бұрынғы бірінші орынбасары, Энергетика және минералды ресурстар вице-министрі қызметтерін атқарған Кеңжемұрат Дүкенбаевпен де әуел баста танысуы қызық.

Жоғарыда айттым. Дүкең жазбаса отыра алмайды, бар қызығын жазудан тауып жүрген қағаз бен қаламның сарбазы деп. Ал, сол жазу басына үйіп-төгіп таусылмайтын қарбалас әкеледі. Жазған қолжазбасын үстінен қарап шыққан соң ұқыпты, қатесіз басып беретін компьютерші іздейді: компьютерге ақы төлеп басқызады. Текст үстінен тағы жөндеп шығады. Сосын қолжазбасын қолтықтап баспаға апарарды. Қазір қай жерде де тығырыққа тіреліп жұтап тұрған мекеме. Баспалар да қаржы тапшылығынан бірі жабылып, бірі әуіріммен әзер істеп тұр. Баспа директоры авторға “спонсорлық қаржы тап, тездетіп шығарып берейік” деп қолқа салатын болуы керек. Кейінгі жылдары Дүкеңнің “Екі дүние есігі”, “Дала гладиаторлары” атты кітаптары мемлекеттік тапсырыс есебінен жарық көрді, ал “Алыптың азабын” спонсорлық қаржының есебінен шығарды.

Баспа директоры белгілі авторының қолына “осылай да осылай, қаржы жетпей ғажайып кітапты шығара алмай жа-

тырмыз, аздап қол ұшын беріңіз” деп келістіріп хат жазып беретін көрінеді ғой. Сол хатты сөмкесіне салып алып, белгілі авторымыз КЭГОК компаниясына аяндап барады. “Басшыларың кім?” – деп сұрайды. Компанияның президенті іссапарға кетіп қалыпты, ал, Дүкең бірінші орынбасарының есігіне таман жағалап келеді. Есік үстінде “Дүкенбаев” деген жазу. “Е, өзіммен аттас кісі екен ғой, жолығып шығайын, шапанымды шешіп алып қалмас”, – деп Дүкең рұхсат сұрап, дөкейдің кабинетіне жайлап басып енеді. Сәлемдеседі, аты-жөнін айтып танысады. Өлгі дөкей кісі шуақтанып жымыып күлетін көрінеді.

– Сізді сыртыңыздан білемін, бір көрсем деп жүр едім.

– Ендеше жол түсіп алдыңа келіп қалдым. Кітап жазсақ отыра алмаймыз, жазсақ, өстіп әрқилы кісілерді мазалаймыз.

– Е, мазаладым деп қиналмаңыз. Сізді бір көрсем, сұрасам деп жүрген жәйтім бар еді. Әдебиетті жақсы көремін, оқып жүремін. Есіміңізді неге “Дүкенбай” деп қойған екешешеніз?

– О, оның өзінше тарихы бар. Баспа директорының жазып берген хаты мінекей, қаржы табылса қарағайдай жақсы кітап жарық көргелі тұр, інім.

– Ол жағын шешеміз, қиналмаңыз... мазаланбаңыз... асықпаңыз... Шай алыңыз. Есіміңіз жайлы бір ауыз айтып берсеңіз.

– Айтайын: оңтүстікте, Қаратау үстінде көрік басып, темір соғатын ұстахананы “түкен” дейді, ұстаны “түкенші” дейді. Соғыс жылдарында темірден түйме түйетін Ақөділ атты ғажайып түкенші болыпты, өлгі кісінің аруағы аспандап, киесі бар, өзі жоқта да ұстаханасында көрік басылып, балға соғылып жатады екен дейді. Сол кісі мені толғатар түнінде анамның түсіне еніп: “Келін, перзентің тұрақтамай жыртық көңіл болып жүрсің, көсеу сыйладым”, – деп үлкен бір бұйым әкеліп қолына ұстатыпты. Дүниеге мен келіппін. Ырымшыл, діндар ата-анам: “Осы баланың есімін қарапайым ғана “Түкенбай қоялық”, – деп ұйғарым жасайды. Ауыл ақсақалдары өлгі Ақөділ ұстаның кепиет-қасиетіне бас игені шығар. Өсе келе, үшінші сыныпқа дейін ғой, есімімді “Т” әрпімен жазып жүрдім де, кейінше, жалпы еміле заңын сақтап “Д” әрпіне көшірдім, токетері: “Әдеби

тілдегі жалпақ қазақ қолданысындағы “Дүкенбай” есімін иеленіп шыға келдім. Барша тарихым осындай.

– Апырмай, менің әкем де әйгілі темірші, ұста болған кісі еді, - дейді Кенжемұрат, – сонда бұрынғы қазақ “дүкен” деп тек қана ұстахананы айтатын болғаны-ау, қазір “дүкен” сөзі орысқа арабтан ауысқан “магазин” сөзінің баламасын, мағынасын арқалап шыға келді.

– Кітап шығару қиын боп кетті, баспада қаржы сарқылған, - деп Дүкен баяғы өз әніне басады.

– Ол жағына қам жеменіз... шешеміз... Отырар, Түркістан тарихын қандай дәйектемеден алып жазып жүрсіз? – деп Кенжемұрат сауал қойып, әңгімені басқа арнаға аударады.

Дүкен хикаясын айтып-айтып келіп, сөзін демеушілік қаржыға әкеліп тірей береді.

Аяғында екеуі шүйіркелесіп, түсініскен сыңайлы. Дос болып кетті. Үйлеріміздің қызықшылығын да бірге бөлісеміз. Ол кісінің әйелінің есімі де Сәуле екен. Адамгершілігі зор, барға мастанбайтын, отбасының берекесі болып отырған Сәкен қазақтың қай келіншегіне болсын үлгі-өнеге. Олардың Дабырбай деген ұлы, Дариға деген қызы бар. Дариға Кенжемұратқызы жастардың Мемлекеттік “Дарын сыйлығының” лауреаты. Таңғажайып әнші. Домбырамен халық әндерін шырқағанда, сүйсінбейтін адам кемдекем. Қыз баласының әнші болып шығуына анасының сіңірген еңбегі ұшан-теңіз. Бітпейінен қолына домбырасын ұстатып апармаған ұстазы, көрсетпеген өнер ордасы жоқ. Халқымыздың ардақты әншілері Рақым және Ажар Тәжібаевтардың шеберлік мектебінен өткен Дариганың негізінде анасы Сәуле әнді сүйген, өзі де өсемқоңыр даусымен жиналған жұрт ортасында өн салып жүретін даусы бар.

Ал, Кенжекең ұлттық қолөнердің хас шебері. Ағаштан ойып жасаған жиһаздары шетелдіктердің дүкенде тұрған жиһаздарынан асып түспесе кем болмайды. Ал, тоқыған гобелендері жатқан тарих. Ол кісі гобеленмен кітап жазады десе де болғандай. Үйінде бір қабырғаны алып тұрған “Өмір арнасы” деп аталатын еңбегі бар, онда туған жерінің табиғаты, өзінің мамандығының қадір-қасиеті, еліміздің тарихы кестеленген. Кенжемұраттың бойындағы өнерге деген құштарлық, өзіндік талант Сәуленің өнге құштарлығымен ұласып, Дариганың бойына дарын болып күйылғандай.

Кейінгі кезде Дүкең: “Кенжемұрат Алматыға қайыңда қызмет ауыстырып, жиі араласа алмай қалдық-ау”, – деп өкінеді. Айтпақшы, кейінгі кезде Кенжемұраттың “Өмір өзегі” деген өзінің энергетик болу тарихы, аралас-құралас болған адамдары туралы қазақша жазылған қалың кітабы шықты “Білім” баспасынан. Сол кітапта Олжас Сүлейменов, Мұхтар Шахановтан кейін Дүкең туралы жеке тарау жазылған.

Адамдар әрқилы жолмен табысады, әрқалай тағдыр жорығында қарулас, сапарлас болады, осы сапарда жүріп оңы мен мінезін ұштастыруға күш салады. Адамның күні адаммен. Дүкеңнің әр қиырда қызметте жүрген, әр салада еңбек ететін, әйтсе де жеке басын төрге шығарып қадірлей білетін жора- жолдастары, оқырмандары мол.

Ел көзіне тез ілініп, аты шығып жүрген жазу өнерінің жолын қуған, қаламы қуатты Жолтай Әлмашұлы, Нұрлан Оразалин, Сауытбек Абдрахманов, Ергали Сағат, Жарылқап Бейсенбаев, Қуандық Түменбаев, Нұртөре Жүсіп, Қали Сәрсенбай, Жанболат Аупбаев, Қуаныш Жиенбай секілді інілерінің жазған дүниелерін үзбей оқып, балаша қуанып: “Өзімді өрге сүйреп, жасытпай, қылышша қайрап жүрген осы інілерімнің қуатты сөзі, жазғыштығы, айтқыштығы”, – деп ашықтан-ашық мақтаныш сезіммен айтып отырады. Өзгенің жақсы қасиетіне қуана білу, сүйсіну – шабытына шабыт қоса ма деп ойлаймын кейде.

Дүкеңнің достары дегенімізде Алматыға келгелі бозбала кезінен үзеңгі қағысып өскен, талай бәйгелерге бірге түсіп, бірін-бірі қамшылап келе жатқан Әбіш Кекілбаев, Мұхтар Мағауин, Төлен Әбдіков, Оразбек Сәрсенбаев, Марал Ысқақбаев, Мұхтар Шаханов, Әнес Сараев, Төлек Тілеухановтың әрқайсысы туралы бір-бір том кітап жазатын азаматтар. Олардың әрқайсысы қазақ әдебиетіндегі бір-бір тарих, кезеңді оқиға емес пе!

Дүкең бізге “мені қандай күнде де іздейтін қай досым бар дегенде, Астанада – Әбіш Кекілбаев, Қызылордада – Сәмит Далдабаев, Жаңақорғанда – Зинабдин Шермағанбетов есімді достарым бар” – деп отырады ылғи.

Мен осы шаңыраққа түскенімде, – Дүкең мені бақытты, өсіп-өнген әулеттің анасы болсын деп Әбіш ағамның анасы- Айсәуле апаны шақырып, батасын алғызды. Сол кез-

ден бастап, Ел Анасы болған Айсәуле апамызды жаңа жыл басталғанда үйге шақырып бата алу біздің отбасында дәстүрге айналды.

Айсәуле апам менің енем Жәмиладан екі жасы үлкен еді. Енем қолымда тұрған жылдары екі кейуана бір-біріне жиі-жиі қонаққа барып, сырласып тұратын. Апам: “Ойбой, Айсәуле осындай болмаса Әбіштей ұл тауып бере ме қазаққа”, – деп разы болып отыратын. Екі кейуана да сол әулиеліктерінен болар, жүзге жетіп, марқасқа ұлдарының арқасында халқының құрметіне бөленіп “Ел Анасы” аталып өтті. Менің енем 101 жасқа қараған шағында, 2004 жылы 11 желтоқсанда дүниеден озды.

Әбіш аға мен жары Клараның отбасы мен үшін берекелі, бірлікті, нағыз ұлтқа үлгі болатын отбасының символы сияқты. Әбіш аға – мемлекет қайраткерлігі, жазушылығы, атқарған сан қилы қызметін айтпағанның өзінде “перзент, жар, әке” деген қасиетті ұғымдарға этолон болатын нағыз қазақ. Балаларының атының өзі – Әулет, Зәулет, Сәулет, Дәулет деп менің сөзіме айқындауыш болғандай. Өзі ең бақытты бала болып, пайғамбар жасына жеткенше анасының баурында жүрді “мамалап”. Айсәуле апамыз ұлын “Ақ патшам” деп көтермелеп отыратын. Дүниеден өтіп бара жатқанда да ең соңғы сөзі: “Әбішті ренжітпеңдер!” – болыпты қайран ананың.

Жиырма төрт жасында жесір қалып, жалғыз ұлының тілеуін тілеп, сонау Маңқыстаудан Алматыға көшіп келіп, өмірінің соңында Астанада тұрған асыл анасының үмітін ақтап, өзі ғана ардақтамай қалың қазағының анасына айналдырған Әбіштей ұлдан айналмаймыз ба. Перзент болса, осындай болсын!

Әбіш ағаға жар болған біздің Клара ханым қандай! Өзіне ғана жарасатын асқақтығы бар. Енесімен қырық жылдан артық бірге тұрған қазақ элитасындағы жалғыз әйел осы Клара шығар. Әбіштей ұл туған, күллі қазақ иіліп тәулеткен ананың бабын тауып, баласын бағып, немерелерінің ортасында отыр. Бүгінде Әбіш ағаға ғашық емес әйел заты жоқ шығар. Ал, ол кісі Клараға әдемі әзілдеп, еркелетіп, әрбір қылығына сүйсіне қарап отырады. Марал аға айтатын: “Әбіш екеуіміз бірге істеп жүргенде кабиетіне барсам, бір тізімді оқып отыр екен, бір уақытта: “Аты қандай әдемі еді!” – деп таң-тама-

ша болды. Мен шынында елде жоқ бір есім екен деп “кім екен?” – деп қалдым. Сонда Әбішім: “Клара!” деп мәз болады. “Әйелін мүдай жақсы көрер ме, жұмыста да ойлап отырады”, – деп өзілдейтін еді.

Әбіш аға КазГУ-ге алыс Маңғыстаудан келіп түсіпті. Анасы баласы оқуын бітірген соң, ұлымның көжесін істеп берсем де жанында болайын деп, қазанын көтеріп елден көшіп келіпті. Содан ұлтымыздың тарихын жасаған алпысыншы жылғы ардақтыларымыздың бәріне ана болып, асын тосып, мейірін төгіп жүріпті. Апамыздың “студенттік дастарқанына” Дүкең де анда-санда ортақтасып қалады екен. Сол жайсаңдар мен қасқалардың бәрі ерте үйленіп кетіп, Әбіш аға оқуын бітіргенше жүріпті. Содан елге барғанда, Ақтөбедегі медицина институтын жаңа ғана бітіріп келіп отырған Клараны көреді. Анасының ұзақ жылғы арманы орындалып шашы ұзын, дөңгелек жүзді әппақ қызға үйленеді. Оған арнап жазған “Құс қанаты” деген повесін қызыға оқығанбыз.

Мен Клараны әлі көрмегенде, Дүкеңнен сұраймын ғой, “қандай?” деп.

Сонда Дүкең: “Клара деген шашы тобығына түсетін, төрт бала тапса да өзі әлі талшыбықтай, көзі мойылдай, ақылы көп, үлкен-кішіні сыйлай білетін әйел, әлі достасып кетесің”, – деп мақтайтын. Көргенше асығып жүрдім. Менің Дүкеңе жақсы жар болып кетуіме Клараны үлгі тұтуым көп септігін тигізді.

1992 жылы Дүкең елуге келгенде – Қызылорда облысының ел басшылары құрметтеп еліне шақырды. Сонда Әбіш аға мен Клара бірге барып, қуанышымызға ортақтасты. Сол сапарда жүргенімізде Шиелі ауданында бір колхоз бастығының үйінде отырғанымызда радиодан Әбіш ағаға “Халық жазушысы” деген атақ берілгенін хабарлады. Қуанып, бір-бірімізден сүйінші сұрап жатырмыз. Клара мойнындағы қымбат алқасын үй иесі әйелінің мойнына сүйіншіге салды. Отырған жұрттың бәрі риза болып қауқылдасып жатты, сонда Клараның адамды қуантуға ұмтылатыны, көпті көргені өзіме мол-мол сабақ болды. Алғаш көрген күннен бастап Клара маған “ананы былай жаса” демесе де, жүрген-тұрғанымен үлгі болып, үнсіз тәрбиелеп жүрді. Үй ішінің үндемес педагогі секілденді.

2001 жылы қарашада Айсәуле апамыз дүниеден өтті. Мен осы хабарды естіген алғашқы күннен Әбіш ағаның үйінде болдым. Алғашқы түні көптеген жақындарымен апамыздың сүйегін күзетіп, қонып шықтым. Таңертең оянғанда Әбіш аға: “Мамасыз бірінші таң атты!” – деді. Біз ұлылап жүрген адамның аузынан перзенттің сөзін есту қандай ауыр. Ағайын-туыс, дос-жаранымен Айсәуле апамыздың мәйітін арулап ұшаққа салып, Ақтауға алып кетерде, Әбіш аға мен Клара қарашаңырағын, балаларын өзіме сеніп қалдырды.

Бұл күндер өзім үшін өмірімдегі ең бір жауапты кезең болды. Көп нәрсені көкірегіме түйдім. Сонда Клараның өзі де әулетінің үлкен анасы болып қалғанын көрдім.

Үш жылдан соң, 2004 жылы желтоқсанда менің енем де жүзден асып, өмірден өтті. Мен Кларадан көрген-білгенімді жасап, әулетіме жолбасшы болдым. Айта берсем Әбіш досының отбасымызға көрсеткен үлгісі, созған достық қолы шексіз ғой.

“Достық негізі еріктің, талғамның, пікірдің толық үндесуінен туады”, – деген Цицеронның сөзімен айтсақ: Дүкеңнің талғамы, пікірі үйлескен досы – Қызылордадағы Сәмит Далдабаев.

Дүкең мен Сәкең екеуі дос болғалы отыз жылдан асты. Мен ол достыққа ортақтасқалы да жиырма жылдай болды. Қазақта “келіннің бетін кім ашса – сол ыстық” деген бар. Біз қосылған соң, көктем шыға Дүкең мені еліне алып барып ағайын-туысына таныстырмақшы болды. Ол кезде ауданның басшысын – “бірінші хатшы” деп атайтын. Дүкеңнің туған ауданы – Жаңақорғанның бірінші хатшысы – Сәмит Далдабаев еді. Бізді пойыздан Сәкең бастап, бір топ адам күтіп алды. Ішінде халқының ардақты сазгері Бексұлтан Байкенжеев, ақын Адырбек Сопыбеков, аудандық газеттің бас редакторы Айдархан Бибасаров, орынбасары Файзолла Сахиев, тағы басқа да ағайын-туыстар бар, бәрі гүл ұстап, пойызға әйелдерімен шығыпты.

Әрине қай-қай оқиғаны дуылдасып жүріп өз уақтысында қадірін аз сезесің. Жыл ұзаған сайын сол оқиғалар есіме түссе – жүрегім езіле соғады.

Мен сол жолы Сәмиттің әйелі Айгүл, Адырбектің әйелі Шәрипа, Бексұлтанның әйелі Ақшәрбәнмен, абысындарым Арасат ағаның жары, Әбутәліптің Сарасымен, Сәпеннің

Ырыскүлімен, Есентайдың Аманкүлімен, Әмірдің Фатима-сымен танысқанмын. Содан бері бұл келіншектермен достық-туыстық қатынасымыз үзілмей келеді. Жаз шыға жұмыстан еңбек демалысымды алғаннан кейін соларды көрейін, өңгімелесейін деп сағынып, Жаңақорғанға асығамын, олар да мені ас та төк дастарқанын жайып, жарқылдай жадырап қарсы алады.

Бір өкініштісі, Сара абысыным ортамыздан ерте үзіліп, қанша жыл болды Әбутәліп қайным жалғыз аққудай болып өлі жүр. Сарадай асылдың орын ешкім толтыра алмай жүрген шығар. Сара десе Сара еді-ау! Артында қалған ұлқыздарын қанаттыға қақтырмай өсіріп, орын-орнына қондырып отырған Әбекене рахмет, енді сол құлындарының қызығын өзі үшін де, Сарасы үшін де көрсін деп тілейміз көкесі екеуіміз.

Өмірі ешкімге сәлем салып көрмеген өз басым Дүкен шыққан руының басы болып жүрген Арасат Файзуллаев қайнағам сол алғашқы күннен бастап сәлем салатын болдым. Ұзақ жылдар ауданның оқу бөлімін басқарған, Қызылорда елінің мақтаншы болған, жүздеген шәкірттер тәрбиелеген, ардақты ағамыз да өмірден озып үлгерді. Елге барған сайын құрметпен есімізге алып отырамыз.

Жаңақорғанда алғаш аттаған босағам — ақын Адырбек Сопыбековтың үйі болды. Ол кісінің сөзіне жазылған сазгер Бексұлтан Байкенжеевтің “Ақ Баян”, “Ақ гүлім”, “Ақ Шолпан”, “Жеңешем” деген әндерін халық сүйіп шырқап жүрген кез. Әлгі әндері арналған әппақ келіншектерін де осы үйден көрдім. Өзім Жаңақорған топырағына келін боп түскен сол бір жеті күн өн мен жырдың апталығы болғандай еді, бізбен бірге ауданның өнер жұлдыздары Сауран мен Жақсыгүл, басқа да өнші-жыршылар ілесіп жүрді. Сол жолы Дүкеннің досы — Сәмит еліндегі үлгі мен өнегенің бәрін бізге көрсетіп қалуға тырысты.

Дүкеннің досы — Сәмит Далдабаев Қызылорда облысына ғана емес, күллі республикаға қадірлі азамат. Өз өңіріндегі аудандардың бәріне дерлік басшы болып, талай ауданды қатарға қосып, озаттар биігіне шығарып, сол жұрттың еңбектеген баласынан еңкейген қариясына дейін танытын ерекше қасиетті адам. Ол кісіден үйренетін жақсы істер, алатын өнеге көп - көре білгенге. Біздің шаңыраққа

Далдабаевтар отбасы өмір бойы үлгі болып келеді. Біздер Далдабаевтардың жүріс-тұрысын, өмірін әрдайым мақтаншып тұтамыз.

Сәкеңнің де өмірі Дүкеңе ұқсас. Жасы қырыққа жетпей, алты баланың әкесі болғанда әйелі қайтыс болады. Ол кезде Сәкең Сырдария ауданында аудандық атқару комитетінің төрағасы екен. Содан көрші ауданның атқару комитетінде орынбасар болып жүрген Айгүл деген өзі ақылды, өзі сұлу қызға көзі түседі. Біраздан қызмет бабында Айгүлдің жүріс-тұрысын, байыпты-байсалды мінезін байқап жүрген Сәкең “менің балаларыма ана орнына ана болуға осы қыз лайықты” деп ойлап, көңілін білдіреді. Еліне ардақты азаматтың басына қиындық түскенде Айгүлдей ақылды қыз оның жан-дүниесін, алты баланың тағдырын сеніп тапсырып отырғанын түсініп жар болуға келіседі. Айгүлдің сол балаларды қалай жеткізгенін, Сәкеңнің абыройына абырой қосқанын Қызылорда өңірінің халқы алғыспен айтып отырады. Сәкең мен Айгүлдің ортасында алдындағы бауырларының соңынан Мадяр, Мәжит, Гүлмира деген балалар ілесті.

Мені өзімнің шаңырағына түскенде сол Айгүлдей болсын деп Дүкең ырымдаған шығар, алдымен Айгүлдің босағасын көрсетті достарының ішінен. Дүкең: “Әйел деген қашанда жетім балаға қамқор, еркекке сүйеу, ел-жұртына абырой”, – деп Айгүл туралы айтқанда аузының суы құрып отырады. Мен сол Аіекеңе ұқсағым келіп, көрген сайын бір қасиетін тани бердім, ол кезде бар мақсатым Дүкеңе жақсы жар болу еді.

Енді осы жерде өзім білетін, өнеге алған біраз қазақтың жақсы әйелдері жайында да айта кеткім келеді, себебі адам баласы қашанда үйренумен өседі ғой. Менен бүгін үйренгісі келіп, өнеге алатын жастар болса, менің өткен мектебімнен хабардар болсын деп ойлаймын.

60-шы жылдардың басында Дүкең туралы бір орыс сыншысы “молодой человек со старческим мышлением” деп жазыпты, дөп айтылған сөз деп ойлаймын. Орыс демекші, шығармаларының дені орыс тіліне аударылған. Оңтүстікте Ю.В.Кунгурцев, Астанада В.Р.Гундарев деген өрі аудармашы, өрі еріптес достары бар. “Осы екеуі менің қос қанатым”, – деп отырады. Қандай да жаңа шығармасы дүниеге келсе-ақ өлгі екеуі кезекпе-кезек орысшаға аударысып, ма-

қала жазып, қалың оқырманға насихаттап жататыны осы азаматтардың бірін-бірі қатты сыйлағанынан, түсінгенінен болар деп білемін.

“Молодой человек со старческим мышлением” демекші, менің Мәриям жеңешем (Шерхан ағамның бұрынғы жұбайы) маған бір күні:

— Ой, Сәуле мен саған Дүкештің қыздармен қалай танысатынын айтып берейін, — деді.

Жеңеміз ол кезде Ұлттық кітапханада жұмыс істейтін.

Дүкеш ол кезде өппақ маңдайы жарқырап, кітабы жыл сайын шығып жүрген кезі, біздің орталық кітапханада күнде келіп жұмыс істейтін. Мен сонда қызметтемін, — дейді Мәриям. Бір күні мұрағаттан шығып, холлда демалып жүрсе бір әдемі келіншек жанында тұрса керек. Дүкең өзінің “кәтта жазушы” екенін айтып, танысқысы келіп: “Мен, “Жібек жолын” т.б. кітаптарды жазған Дүкенбай Досжанов деген ағаң боламын!” — деп қолын ұсынса, әлгі келіншек шошып кетіп:

— Сіз әлі тірі ме едіңіз, мен сізді баяғыда мектепте жүргенде оқып едім! — депті, — Содан бері аспирант болдым... Кандидаттық қорғадым... енді докторлық диссертация жазып жүрмін. Қаншама уақыт өтті арада!

Содан ұялғаннан Дүкеш кітапханада қыз-келіншекпен танысқанды қойыпты, — деп көзінен жасы аққанша күлетін. Менің құлағымға бірдеңе тисе болды ғой, түрлендіріп жіберіп, күнде мазақтаймын.

Мәриям жеңешемді аузыма алып тұрып, оның Дүкенді, мені, балаларымды қалай сыйлағанын айтпай кетуге болмас. Дүкең Мемлекеттік сыйлыққа бәйгеге қосылса болды, бірінші тілеуқоры болып, маған жазушының жары болуды қыры мен сырын үйретуден жалықпаған, асыл жеңешем, осы жолдарды жазып отырып сізді еске алып, көзіме жас келеді. Алдаспандай кесіп түсіп сөз айтатын ағамның асыл жары болған айналайын, жеңешем — Мәриям Төлепбергенқызы, жатқан жерің жарық болып, иманың жолдас болсын! Мен егер Дүкеңе жақсы жар бола білсем, ол сіздің өзіме берген ақылыңыздың, көрсеткен жолыңыздың, үлгіңіздің, пейіліңіздің арқасы шығар. Ең соңғы бой жасап жатқан күні көргенімде:

— Сәуле, мен сені қызымдай жақсы көріп кеттім ғой! — деп біраз әңгімелер айтып едіңіз. Өзінің бойындағы асыл

сезімді, адамға деген үлкен жүректің ықыласын жасырмай ақтара білу, жан-жағындағыларды алыс-жақын деп бөле-жармай көмектесу, асылдың қадірін білу сіздің ғана қолыңыздан келуші еді, асыл жеңешем.

Шіркін, ақын-жазушылардың жарлары туралы жеке-жеке кітап жазса ғой, халқымыздың ардақты ұлдарының жан серіктері, олар туралы қандай-қандай айтылмай жүрген, жазылмай жатқан асыл қазынадай сырлары әйгілі болар еді жұртқа. Жарлары арқылы біз азаматтарымызды бұрынғыдан да терең біле түсер едік.

Мен Дүкеңе тұрмысқа шыққан жылы орталық Арасанда жуынып жүріп, ойда-жоқта бір апамен таныстым. Кім екенін басында білмедім. Иықты келген, денелі әдемі әйел.

– Қызым, бері кел, жотамды езіп жібер, – деді.

Шамам келгенше қызмет жасадым. – Күйеуің бар ма? – деді. Сөзі өмірлі екен. – Қайда істейді?

– Жазушы...

– Кім деген?

– Дүкенбай Досжанов.

– Ол баланы танымын.

– Енең бар ма?

– Бар.

– Қолыңда тұра ма?

– Иә...

– Би ме енең.

– Би ғой, - деймін күліп.

– Би болмағанда, Досжановтай ұл туған әйел. Мен Сырбай ағаңның бөйбішесі боламын, – деп өзін “Күлжамалмын” деп таныстырды. Екеуіміз біраз, әңгімелестік. “Е, жазушы дегеннің әйелі осындай, шешелері би болады екен ғой” деп ойлады.

Содан кейін жазушылардың жарлары мен аналарына құрметім бұрынғыдан да арта түсті. Жазушылардың ішінде мен білетін екі ана бар еді. Біреуін өмірі көрген емеспін. “Анасы бар адамдар ешқашан қартаймайды”, – деп анасына тірісінде алтын ескерткіш қойған ақын Қайрат Жұмағалиевтің анасы, ел ішінде “Қайраттың апасы” аталған болса; екіншісі – өзім Дүкеңнің шаңырағын аттағанда ақ батасын алған, саусағыма қолыңдағы “адай сақинасын” салған “Әбіштің шешесі” аталған Айсәуле деген кісі. Басы-

на өмірі ақ күндік орап, әппақ көйлек пен әдемі қамзол киіп жүретін апаны өз басым аналардың анасындай көретінмін. Әбіш ағадай ұл туған ана тегін адам болмас. Ол би емес, патша шығар деп ойлаймын әлі де. Айсәуле апаның отырысы, жүріс-тұрысы, сөйлеген сөзі, адаммен қарым-қатынасы бір мен ғана емес, ол кісіні алғаш көрген қай-қай кісіге көрсетіп: “Міне, мынау қазақтың анасы”, — дегізетіндей еді ғой. Сол анаға келін, ол анадан туған қазақтың маңдайындағы асыл азаматқа жар болып отырған біздің Клара қандай!

Жақсы жар, асыл ана, қадірлі келін қалай болу керек десе мен Клара мен Марал Ысқақбай ағаның жары — Аңсаны “осы кісі” деп көрсетер едім. Аңсаға деген Дүкеннің құрметі тіпті ерекше. “Таразы” деген романының бас кейіпкері “Аңса” деп аталады. Біреудің мен сияқты ұлы да, қызы да болып өскен жалғыз перзенті Аңса — Марал ағаның әке-шешесін бағып, бауырларын қолында өсіріпті. Марал аға болса Аңсаның анасын өз анасындай етіп о дүниеге қолынан жөнелтті, тіпті:

— Апам асыл кісі ғой, тура жұма күні қайтты, — деп іші елжіреп отырғанын көзім көріп, “шіркін, Дүкен де менің анамды осылай сыйласа ғой” деп армандадым. Себебі өзім де жалғыз едім. Арманым жеткізген Аллаға да, анамды сыйлаған Дүкенге де рахмет, дәл Марал ағам сияқты сыйлап, өнеге тұтты.

— Апам, шіркін тағы төрт-бес жыл ортамызда жүргенде ғой, қызығымызды енді көре бастағанда, қарашы... — деп енесі көз жұмғанда есіктің алдында ұлы да, күйеу баласы да өзі боп “аһ” ұрып тұрғаны көз алдымда.

Айттым ғой, жазушылардың жарлары үлкен тақырып деп, исі қазақта Мұхтар Мағауинді оқымаған кісі кем де кем шығар. Ол кісінің жары — Бақытты өз басым әйелдің падишасы деп білемін. Олжас Сүлейменовтың өзі: “Мұхтарға әуелі “Жұлдыз” журналы, одан соң Бақыты аман болса бітті депті”, — деген құрдастар арасында әзіл айтылады. Рас та шығар. Мұхтар ағам қазақтың алдаспаны секілді. Ал, алдаспанды халқына қайрап, жарқыратып ұсынып отырған Бақыт — сол мінезді, қайсар жазушының жарқыраған жұлдызы болып елестейді. Бақытты мен ғана емес, қаламгер атаулының әйелдері үлгі тұтады, б перзентті өсіріп, бір сөзді, асау мінезді азаматтың берекесін келтіріп, ризығын теріп, бас иесі болып отыр. Мұхтар аға аса кірпияз, сыпа,

қарындашының өзін шаң тигізбей ұстайтын, әлі күнге сиямен жазатын ұстараның жүзіндей, жарылғалы тұрған жанартаудай кісі екенін білеміз.

Оразбек Сәрсенбаевтың өзінің елу жылдық мерейтойында “өмірімнің шарайнасы” деп әйелін ардақтап өлеңдер циклін жазғаны бекер емес. Шара десе – Шара, шарайна десе – шарайна біздің Шарамыз. Шараның дастарқаны, қонақ күткені, құда-жекжат, туыс-туған сыйлағаны біле-білгенге үлкен мектеп. Менің ең алғаш Дүкеннің жазушы достарының арасынан ашқан есігім Шараның есігі. “Келіннің бетін кім ашса – сол ыстық” деген сөз бар, Шара өмір бойы мен үшін аса қадірлі тұлға, сүйікті абысын болып қалмақшы. Оразбек ағам әрі Дүкенге жиен болып келеді. Шарамыз былтырдан бері ауырып жүр деп естимін, келіні қайтып, көруге зар болып кеттім.

Жақында ойда жоқта базарда кездесіп қалдым. Кеудем толы сағыныш, құшақтасып жатырмыз...

Сондай сағынып жүретін досымыздың жары Орынкүл апай, Кәрібай Ахметбековтың әйелі. Орынкүлді ғана “апай” деймін, басқа келіншектерді атымен атаймын. Себебі, Орекең мені қыз кезімнен біледі. Екеуіміз бірге “Жазушы” баспасында қызметтес болдық. Өттең, әншінің оқуын оқымаған, әйтпегенде Халық әртісі болып қалар еді. Ол кісі Дүкендердің ортасының сәнімен де, әнімен де, әзілімен де достарының көңілін тауып, Кәрібай ағама талай-талай керемет шығармалар жаздырып, өсіріп- өндіріп отырған ардақты келіншек деп білемін.

Марқұм Кәрібай аға арқалы азаматтардың бірі еді ғой, халықтың нағыз еркесі. Ол кісінің қияңқылау баладай “бұзықтау” мінезі Орынкүл апама майдай жағып отыратын. “Ой, біздің Кәрібай!” – деп менің жап-жас кезімде әңгіме айтқанда ғой: “Күйеуін қандай жақсы көреді” деп ойлайтынмын. Сөйтсем жазушыларды, жалпы өнер адамдарын алдымен жарлары жақсы көруі керек екен ғой. Сонда барып олардың бағы жанып, жұлдызы жарқырап, мерейлері үстем болады екен.

Мен Дүкенді жақсы көріп, оның азды-көпті бағы жанған болса, алдымен Мариям жеңешеме, Қызылордадағы Сәмиттің, жары Айгүлге, Клара мен Аңсаға, Шара мен Орынкүлге, Бақытқа қарыздармын. Біз шаңырақ көтергеннен тілеуімізді тілеп, “Дүкеш те бізге ұқсап бақытты шаңырақтың атасы болса екен” деп мені тәрбиеледі, әрқайсы-

сы білгенінше көмектесті, күнде біреуі телефонмен хабарласып ақылдарын айтатын, сыр бөлісетін. Түсінген кісіге енді ойласам әрқайсысы бір-бір өмір мектебі екен ғой.

Екеуіміз жұбайлық өмір бастағалы әлгі кісілердің маған Дүкенді жақындатқаны сондай – оны кішкентай балапандай әркімнен қорғап әлек боламын. Оған ешкім ауыр сөз айтпаса екен, үйде де, түзде де ренжіп қалмаса екен, тамақтың дәмдісін жеп, киімнің тәуірін сол иығына ілсе екен деп күн емес, сағат сайын ойлап мазам кетіп жүреді.

Жазушының жары болу қандай бақыт, әрі қандай азап! Оны әуелі ардақтаған халқы біледі, сондықтан олардың жарларын да құрметтейді.

Жазушы елінің еркесі. Оның әрқашан шабыты асыптасып, көңілі шалқып жүре бермейді. Олардың да өзара жазу ауқымына, тақырыбына, замана желіне қарай тартыстары, тәжікелесіп, тілге келіп қалулары жиі болып жатады. Соған байланысты баспасөз бетінде, теледидарда бір-бірін сынап, ауыр сөздер айтылып қалады. Оның бәрін досынан дұшпаны көп деп қабылдауға болмайды ғой. Әркім өзінің пікірін дұрыс санайды. Сондай талас пікірлер, сыни көзқарастарға көп ұшырайтын жазушының нағыз өзі – Досжанов. Мен осы шаңыраққа келгелі Дүкен қандай сындарға, қандай талқыларға, қандай кедергілерге кездеспеді дейсіз. Кімдер үйге қырсық мінезбен телефон соғып, кімдер мазасын алмады дейсіз!

Өзі де қолына алғаш қалам ұстағаннан, әрі тұңғыш тарихи шығармасы “Отырарды” бастағаннан сынға үйреніп кеткен бе, маса шаққан құрлы көрмейді, мән беріп жатпайды. Егер сол сын жазғандарды дұшпан, қас деп қабылдасақ, бізге дос болып кім қалар еді. Сол сыншылардың көбімен кейінше үйме-үй араласып кетіп жүрдік. Өз шығармасының құнын дәлелдеу, күресу, жеңу деген – өнер адамының тағдыры екен. Күресе білу – жазмышы.

Өнер адамы өзінің дарынын халқына дәлелдеп, қабілетін көрсеткенде ел-жұрты оны бағалап отырса – ол қанаттанып, кешегісінен де мықты жазып отырады. Оған берілген атақ, құрметтеген мадақ қағаздары, ордендер мен медальдар қаламгерді биік әрі сұрапыл шындарға жетелеп, жаңа күшқуат береді. Ең ғанибеті, қанаты талмай шырқау биікке шығаратын қыран құсша шабыт сыйлайды!

ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖОЛЫНДАҒЫ ШЫРҒАЛАҒДАР

Дүкең 8 роман жазып, түпнұсқадан 27 кітаптың авторы болғанда, халқы қадірлеп алақанына салғанымен сол кездегі Орталық партия Комитетіндегі ығай мен сығай шенеуніктерден көрмегені кем еді. Ол әрине маған дейінгі өмірінде көрген қиындығын көп айтып шағынбайды, мен өзім бірге тұрып келе жатқан кездердегі кейбір жағдайларды айта кетпесем, бұл кітап кілең Досжановтың өзі мен маңайындағы дос-жаранын мадақтаған, өмірінің бәрі той мен ән-жырға айналған “мұңсыз, қамсыз” өтірік өмір болып шығар еді. Мен қолым тигенде, отбасыма қатысты оқиғаларды күнделікке түсіріп қоятыным болушы еді, енді содан үзінділер келтірсем бе деймін....

1995 жыл, 30-мамыр.

Қазақтың ойшыл ақыны Абай Құнанбаевтың 150 жылдық тойын ЮНЕСКО көлемінде атап өткелі республиканың барлық жерінде қарбалас жүріп жатыр. Түріктер, немістер, француздарға делегация аттанатын болып ала-шап-қын. Сол делегацияның Құрамында Францияға баратын болып Дүкең ілініпті. “Мәдениет министрі Талғат Мамашев деген бір түсінігі бар азамат екен ғой, менің “Абай айнасы” деген қалпақтай кітабымды көріп тізімге іліпті”, – деп қуанып жүрді. Бір күні шетелдік төлқұжатын, екінші күні жолға берген қаржысын алып келді. Апта аяғында, ертең ұшамыз деген күні күпті көңілі су сепкендей басылып оралды:

– Үстіңізден жазушыларыңыз арыз әкелді. Сіздің орныңызға Ғаббас Қабышев баратын болды, бәрін кері өткізіңіз, – депті министр шақырып алып.

–Қабышев Абайды зерттеп, маған ұқсап қалың кітап жазып па еді? – депті Дүкең.

– Ол жазушылар Одағының партия ұйымының секретары – десе керек “түсінігі бар азамат”.

– Ол арызда сонша не жазылыпты министр қорқатындай? – деп, шыдамай кетіп сұрап жатырмын отағасынан.

“Әй, шырағым-ай, астымда кресло, тақымымда ат болса олар маған өйтпес еді ғой. Менің кітабымды министр оқыма-

ған екен ғой!” - деп қапаланып қалды. Бәйгеге қосқан аты келмей қалғандай біразға дейін түнеріп жүрді.

1996 ж. 1- шілде.

Жылдағы жазғы демалыстағы әдетімізбен балаларды ауылыма анама апарып тастағанмын. Соларды көріп қайтуға, әрі Бағдат деген шешемнің жалғыз інісі үйленіп, соның тойын өткізуге Ақтамға кеткенмін. Бір жетіден соң келдім.

Дүкең: “сен жоқта “ЧП” жасадым” деп отыр. Сөйтсем, 28- 29 маусым күні Жазушылардың кезекті құрылтайы өтіпті. Жиналыс алдымен опера театрында ашылып, ертесі күні Одақтың үлкен залында жалғасыпты. Ол кезде “Басқарма мүшелері” деген құрметті бір тізім болатын, соған 60 жазушыны сайлағанда ішіне Дүкең ілінбепті. “Осыдан бес жыл бұрынғы съезде партия ұйымынан сөгіс алды” деген желеумен тағы тізімге енгізбепті. Енді тағы соны сылтау етсе керек. Тізімді Шерхан аға оқыған екен, Дүкең орнынан атып тұрып төралқа отырған сахнаға жетіп барып, Шерағанның қолындағы дауыс үдеткішті жұлып алыпты. Ағамыз оның өзгеріп кеткен түріп көріп үндемеді.

– Ау, Қалеке! (Одақтың бірінші хатшысы Найманбаев болған сол кезде), мен кім үшін кітап жазып жүрмін, екі жылда бір кітап шығарып, халқымның жоғын жоқтап жүргенім қайда? Егер көзі тірі, жасы 65-ке толмаған 60 адамның қатарына ілінбесем несіне прозаикпін деп жүрмін, – дейді ашудан қалшылдай түтігіп. Ортаға шығып әлгі сөзді дауыстап айтыпты.

Залдан Зейнолла Қабдолов ағамыз бен Тұманбай Молдағалиев ағамыз қоштау сөз айтады. Қызынып алған жұрт дуылдап сөзге қонақ бермейді. Біразы: “Дүкешті кіргізу керек!” – деп айқайлайды. Оларға біразы қарсы болады. Зал күн күркірегендей дүрліге түседі.

Найманбаев басын шайқап, айналма креслосын бұлғаңдатып жалтарма сөздер айтып, тізімге ілмейді. Содан күйіп кеткен Дүкең президиумға жетіп барып, қолындағы құрылтайдың мандатын Калдарбектің бетіне лақтырып жібереді ғой. Хатшы намыстанып, қолын ербеңдетеді. Сонда Дүкең оның алдында тұрған су құйылған стақанды алып жіберіп қалады. Су хатшының үстіне шашылып, қырсыққанда ста-

қан бетіне тиіп, шеті сынық екен, Найманбаевтың ернін қанатып кетеді. Зал у- шу болады.

Дүкең айналып президиумнан түсіп, жиналыстан шығып кетеді. Негізі салмақты ол көтерілсе — ештеңеге, ешкімге қарамайды. Досжанов шығып кеткен соң, Найманбаев қайнаған қазандай көтеріліп: “Қоғамдық орындағы тәртіпсіздігі үшін Досжановты одақтан мүшеліктен шығарамыз!” — деп дауысқа салып, істің байыбына бармай, жиналыстың соңында қалған елу-шақты жәркеленші адаммен шешім қабылдамақ болады.

Ол кезде партия тағайындаған хатшыны құрылтай үстінде ұрмақ түгілі, өкшесі қисық деп сын жазуға ешкімнің хақысы жоқ еді. Хатшыға стақан лақтырған адамның алатын жазасы ауыр еді, мен соны айтып “енді күніміз не болады?” — деп жылайды деп Дүкең уайымдаса керек. Ой ішінен ой теріп, қиялға беріліп өзінше қағазға үңіліп отыр.

— Дүке! Ондай дарынсыздар Пастернак пен Мұқағалиды, бір кезде Қасымды да Жазушылар одағынан шығарған. Олар шығарды деп халық ақындарын қуған жоқ қой. Бағанды халқың біледі. Мың күн атан болғанша, бір күн бура болғаның дұрыс бопты, — дедім басу айтып.

Дүкең “осының шының ба” дегендей маған таңырқай қарады да, үндемей үйден шығып кетті.

Ал, орыс тілді газеттер “жазушылар төбелесті” деп рахаттана жазып жатты.

Осы жағдай менің көп нәрсеге көзімді ашты. Дүкеңе қамқорлықтың бұрынғыдан да көп керек екенін, оның ең бірінші сүйеніші, жансерігі өзім екендігін мойындата түсті.

Осы оқиғадан кейін бізге отбасымыз үшін кімнің кім екенін шындап түсіне бастадық. Партияның қаһары әлі қайтпаған кез, “хатшыны съезд үстінде ұрған тентекпен” жақын жүруге кім әуес болсын, біраз дос санап жүрген кісілер сол екі арада сыр беріп теріс айналды. Сәлемдесуді қойды.

Баққожа Мұқаев есімді қаламгер бала кезімнен шығармаларын сүйіп оқитын, бірақ жақын сырласып көрмеген ағамыз еді, бір күні редакцияда кездескенде жылы ұшырап:

— Қарындасым, Дүкенбай деген қазақтың көзі тірі классиктерінің бірі. Өзім Дүкенбайға ұқсап жазсам ешкімді басымнан асырмайтын едім, кім көрінген сынап жатады, жолын кес-кестеп жатады. Намысым келіп, ол жуас екен

деп жүруші едім. Осы жолғы құрылтайдағы “ерлігін” көзіммен көріп, сүйсіндім. Сөйтпесе өркім бір басынып төбесіне шығып кетпей ме, – дегенде, шын жанашырлар бар екен ғой деп шыдамай жылап жіберіппін.

Осыдан кейін де көп жағдайларда Баққожа ағамның нағыз азамат, әділетті жан екенін талай көрдім. Екі сөйлеп өтірік күлмейтініне, шын дарынның бағасын білетініне разы болып жүрдім. Кездесе қалсам – алдынан кесіп өтпеуге тырысамын. Сыртынан тілеуін тілеп жүремін.

Жығылған үстіне жұдырықтың аптасына біреуі тиіп жүрді сол жылы. “Түркістан” газеті “Ар ұялар іс қылмас, ақылы зерек” – деген тақырыппен Мекемтас Мырзахметовтың бір бет етіп ашық хатын басыпты. Оны мен көрмеппін, көрсем уайым ететінімді сезіп, Дүкен жасырып жүріп, өлгі мақалаға біраз күндер бойына қадалып отырып жауап жазыпты.

Даудың басы Дүкеннің 1994 жылы шыққан “Абай айнасы” кітабы екен.

Ғалым ағамыз кітапты іске алғысыз етіп сілкілеп, кітапқа біраз сындар айтыпты. Соның бәрін тізіп жатпай екі-үшеуін ғана тілге тиек етейін. Профессор ағамыз айтады: “Автор нақтылы архив дерегіне сілтеме жасамай-ақ “Толстой өзінің Шәкәрімге жазған хатында” (319-бет) деп төндіре жазады” деп кекетеді. Жазушы жауабына абайтанушы Кайым Мұхаметханұлының “Шәкәрім” атты (“Қазақ әдебиеті”, 1988 жыл 15 сәуір) мақаласынан көлемді сілтеме келтіреді. Мақалада Шәкәрім көзі тірісінде өзінің хатына Толстойдан жауап алғанын егжей-тегжейлі баяндап берген. “Абай айнасының” авторын Сократты неге хакім демей, “ғалым” деп алдың, ал, Абайдың “Аристодим” дегенін өзгертіп, Аристотель дегенің енді бар ғой, тегі, шектен шыққандық дей келе, профессор төмендегіше сынайды: “Аристодим деген қалай Сократқа шәкірт болады, араларында ғасырға жуық уақыт бар ғой”, – дейді.

Дүкен жауабында жазады: “Қателесесіз. Сократтан Аристотель 15 жас қана кіші, ал, “шәкірт” деп жазып отырған менен бұрын Абайдың өзі дейді”. “Хауасты” сіз “алла” сөзінің баламасы дейсіз, менімше “алланың өзі емес, алланы сезіммен қабылдау құлшылығы” дейді кітап авторы. Профессор ағамыз “Жан-дуалистік көне таным тұрғысынан көрініс беретін ұғым” деп кесіп-пішіп тастайды. Кітап авто-

ры: “жоқ, дуализм - екі бастау деген латын сөзі, ғылымға енгізген Х.Вольфом, ол сіз айтқандай көне таным емес, Абайдың жан, рух дегенін тереңдей тарқатып, сіз айтқандай бетінен қалқып емес, Абай Декартты оқыған, содан барып ұстаз айтқан жанның қуаты, жанның жарығы, жанның тамағы, толық жан дегендерге арнайы тарау арнадым” деп жазады.

Профессор әсіресе Әуезовтің Абай өлеңдерін талдаған 30 жылдар мақаласындағы діни сарынды объективті түрде аша түспеген тұжырымдарын үстірт шолып, “бетінен қалқып” дегенге сұмдық шамданған секілді.

Дүкеннің бұл жауап хаты “Түркістан” газетінің 1995 жылғы 24 мамыр күнгі нөміріне тұтас жарияланды.

Жанашыр оқырмандар жазушының әрі терең, әрі сабырлы жауабына риза болып үйге телефон соғып жатты. “Досжанов неге Абайшыл болып шыға келді, біз тұрғанда оған не жорық” дегендей, тақырыпты ен тағып еншілеп алғандай, қызбалыққа салынып, сын жазған профессорға берген жауабын былай деп тұжырады: “Менің отыз жыл бұрынғы диплом жұмысымның өзі “Абай және Байрон” еді, оның жазылғанына ұзақ уақыт өтті, бұл кітапқа 30 жыл бойына әзірленіп келдім. Ұлы ұстаздың жан әлеміне, мінез қырына, қайшылығы мол өмір жолына осы кітабым арқылы бір табан жақындадым деп ойлаймын”.

Шындығында, “Абай айнасын” шығару үшін Дүкен кімнің алдына барып бетінің арын белбеуге түйіп көмек сұрамады дейсіз.

“Абай айнасы” “Жазушы” баспасынан шығуға тиісті еді, баспа Б.Иманғазинаның қиналып тапқан 24 миллион теңгесін директоры құртып қойып, желге шашып жіберіп, ол кісі сотқа беріп, қарызға батып қалыпты. “Содан жыл бойы бір кітап шығара алмаймыз” – деп жерге қарап отыр екен. Осындай қиындықтарды белден басып “Абай айнасын” “Жазушы” баспасынан өзі басқаратын “Қазақстан” баспасына сұратып алып, қаржы мен қағазды өзгелерден сұрап жүріп, шығарып берген “Қазақстан” баспасының сол кездегі директоры Ерік Хамзаұлы Сыздықовқа мың да бір рахмет.

Дүкен 1990 жылы “Мұхтар жолы” романын Мемлекеттік сыйлықтың бөйгесіне қосты. Қосқан Семей облыстық газеті мен Қызылорда облыстық газетінің ұжымы көрінеді. Қыр-

күйек айының басында Мемлекеттік сыйлықтың әдебиет секциясындағы сарашылары бас қосып, баспасөз бетіндегі талқылауға қандай жұмыстарды жібереміз деп, сол кездегі Жазушылар Одағының бірінші хатшысы Олжас Сүлейменовтың кабинетінде пікір алысып, ашық дауысқа салыпты. Дүкең сырттай торуылдап жүрген ғой. Ол кездегі одақтың екінші хатшысы, сарашылар алқасының мүшесі Әбіш Кекілбаев жұмыс аяғында ұшырасып қалып: “Сенің романың көп дауыс алып, ашық талқылауға, 2-ші, 3-ші турға жіберілді, құда қаласа екі үш күнде фамилияң газеттерге шығып қалады”, – деп қуантады.

Ертесіне Дүкеңді одақ басшысы Олжас аға шақырып алыпты: “Келесі жылы 70-ке келейін деп тұрған прозашы ағанның жолына бөгеу болатын түрің бар сенің, ол аған естелік кітабымен түсіп тұр. Бұл – бір. Екінші: саушылығы шамалы болып жүрген семейлік әдебиетші, сыншы замандасың екі бірдей кітабымен әупірімдеп қосылған екен, оған да кедергі жасап тұрсың. Ақылымды тыңдасаң, ертеңгі күнгі газет бетіне шығатын тізімнен сенің фамилияңды алып қалсақ дейміз. Келісімінді бер! Қаламың қуатты, жылда кітап жазасың. Келер жолы қайтсем де саған жанкүйер болып, атыңды бәйгеден келтіремін! Сөйт! Қасарыспа!” – депті үгіттегендей болып.

Атағы жер жарған, дуалы ауыз бастығы пәрмен берген соң, Дүкең ойлана келіп “мақұл” депті. “Олжас қарсы болып тұрғанда бәрібір сыйлық ала алмаспын” деп ойлайды ішінен...

Мемлекеттік сыйлыққа шығармалар 2 жылда бір ұсынылады. Ал, 1992 жылы Олжекең қызметтен кетіп, “Невада-Семей” қозғалысына бел шеше кірісіп, саясатпен айналысып кетеді. Баяғы сөз, берген уәде желге ұшады сөйтіп. Өлмеген құлға 1994 жыл келеді. Дүкең бұл жолы екінші рет, тәуекел деп “Таразы” романын сыйлыққа ұсынады, ұсынған екі бірдей қалың әдеби журнал “Жұлдыз” бен “Жалын” редакциясы еді.

Адам мінезінің ортаға байланысты майдалап, экологияға ұшырап, тұрақсызданып кетуін тарихи оқиғалар ізімен жетелеп алып шыққан қаламгер іштей толғанып: “Осы шығармам қайтсе де бәйгеден келеді”, – деп шынымен дәмеленіп жүрді. Газеттер бірінен соң бірі романды мақтап жазып жатты.

Шығарма талқылаудың бірінші, екінші турынан өтті, өлі есімде, үшінші, ең шешуші тур 17 желтоқсанда болып өтті. Дауыс жабық бюллетень арқылы берілген. Бірінші болып Әнес Сараевтің шығармасы жеткілікті дауыспен алға шығады. Ал, Дүкең мен Әкім Тарази ағаның романдары қатар тізгін қағысып, екеуі де 14 дауыстан алады. Мәреден ету үшін 16 дауыс қажет. Сарашылардың сол кездегі төрағасы Ахметжан Есімов тұрып: “Жолдастар, әдебиетке берілген үш орын бар, екі орын текке өліп барады, ақылымды алсаңдар: екінші болып келген екі жігітті жабық дауысқа қайта салайық, обал болмасын, мүмкін, 16 дауысқа бірі болмаса бірі ілігіп қалар”, – дейді ақыл қосып.

Жазушы ағайындардың басы қашан біріккен. Бірі қызғанып, бірі іштерінен жаулық ойлап дегендей, ырду-дырду болып бастары бірікпей, қолдарын сермелеп залдан шығып-шығып кетеді. Әсіресе, үйімізден талай дәм татқан Сыр елінің ақсақалы болғандай, әдебиеттің корифейі саналған Әбдіжәмил ағамыздың 94 жылы да, 96 жылы да – Дүкеңнің бәйгеден келуіне қарсы болып, қолына алған бюллетендегі тізбенің ішінен көп халтурщиктерді сызбай, Дүкеңнің фамилиясын ғана қолы дірілдемей отырып сызғанын көрген ақын ағаларымыз жағасын ұстап қайран қалыпты. Дүкең де күйіне сөйлеп: “Әй, пейілі жаман, алапес адам екен”, – деп ренжіп жүрді.

Бірді айтып бірге кетемін.

1996 жылы Мемлекеттік сыйлыққа үшінші рет “Құм кітабы” деген жинағымен түсті. Бұл жинаққа енген көп әңгімелер орыс тіліне аударылып (аударғандар Анатолий Ким мен Герольд Бельгер) Мәскеудің “Молодая гвардия” баспасынан жүз мың тиражбен басылып шыққан. Әсіресе, “Панорама”, “Новое поколение” деген орыс газеттері бір-бір беттерін арнап кітапты келістіре жазды.

Ұсынылған шығармалардың тізімі басылған бір газетті құдайы көршіміз ғалым жігіт желпілдетіп ұстап алыпты. Жұмыстан келе жатқан бетім еді. Алдымды орағандай болып: “Осы Мемлекеттік сыйлыққа ұсынылу деген Дүкеңе сөбби болды ғой, тағы кірісіп кетіпті. Әй, қайдам, мына тізімдегі кілең Абайды зерттеген академик марқасқалар түтіп кіберетін шығар”, – деп кекесін танытып ыржалақтап кеп сүлгені. Жаныма мына мінез қатты батты. Ештеме айта алмай қалдым... Үйіме үнсіз еніп кеттім.

Бір күні Дүкең ертеңгісін төсегінен тұрып жатып тұс көргенін айтты. “Қалың топ Әуезов туралы жиын өткізіп жатыр екен. Өзім мінбеге шығып дестелеп сөйлеп кетіппін. Әуезовтің шығармашылық қырын айтқан сайын аяғымның астына әлдекім көтерме кран қойғандай көтеріліп барамын... көтеріліп барамын... жұрт қайран қалып тыңдайды”, – деді түсіндегі оқиғаны баяндап.

Оны іштей жақсылыққа жорып, тәуба айтып қоямын. Желтоқсан айындағы үшінші турда “Құм кітабы” ең көп - 20 дауыс жинап, мәреге бірінші болып келді. Тұманбай Молдағалиев, Мұхтар Мағауин ағалар құтты болсын айтып сол күні-ақ төрімізді жайлап алды. Келесі күні көршілерді дастарханға шақырып, балалардың бас-аяғы жиналып, тағы тойладық.

Жазушыға мақтау, сыйлық ешқашан азық болмайды, көп болса – қанаттандырады, ел көзіне түсіреді. Әйтпесе, Дүкең Мемлекеттік сыйлық алғаннан өзгеріп кете қойған жоқ, қайта бейнеті бұрынғыдан да қалыңдай түсті, жазары көбейді. Әйтпесе, жазушының есімі осыдан он жыл бұрын АҚШ-тың “Әдебиет және өнер адамдары” атты энциклопедиясына, кейінше келіп Абай энциклопедиясына енген болатын.

Астананың тұсаукесер тойында, елбасының салтанатты дастарқанында президент Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевпен бірер ауыз тілдесіп қалыпты. Ол кісі: “Тәуелсіздігіміздің тар жол, тайғақ кешуі туралы роман жаз деп тапсырма берді”, – деп көдімгідей иығы көтеріліп, Астанадан шабыттанып оралғаны әлі күнге көз алдымда. Іштегі отын жасыра алмады әдетінше.

Баяғыда атбегі аталарымыз айтып отырушы еді: жайшылықта төрт аяғы төрт жаққа кетіп, қоңторғай күйде, басы салбырап жүрген тұлпар – бәйгеге түсетін кезде мүлде өзгеріп, билей басып шыға келеді. Делебесі қозып, қанаттанып кететіні ғажайып енді. Дүкең де сол секілді. Өшейінде жұрттан ерекшеленбей, қарапайым, кеңқолтықтау болып жүреді де – үлкен жиында жақсылар мен жайсаңдар бас қосқан ортада күрт өзгеріп, құбыла жайнап шыға келеді. Небір аузымен құс ұстаған, жалына қол жуытпайтын дегендей, асаулар мен дүлдүлдерге айылын жимай-ақ жанаса жүріп, тілдесіп, пікірлесіп шыға келгенін талай көзім көрді. Аяқ астынан өзі де асауға айналып, биіктеп шығатындай. Жана-

рының оты жанады. Айтқыш әрі айбынды болып жұрт көзіне түсуге, біразының алдын орауға ұмтылады. Әлгіде ғана иығындағы жарбиған жабы мінезді сілкіп салып, тұғырлы тұлпар қалыпқа ауысқанын көріп қайран қаламын.

Ал Дүкеннің отбасында әпенділеу, аңқаулау мінезі жиі ұшырасады. Қызық үшін соның бірін баяндай кетейін.

Айнұр деген қызымыз дүниеге келгенде, Дүкен қатты қуанып: “Қырқынан шыққанша үйден көп шыға берме, сүтті дүкеннен өзім әкеліп тұрайын”, – деп қамқорлық жасауға көшті. Ертеңгісін ерте тұратын әдеті, жексенбі күні ғой деймін, қолына бидонын алып сүтке кеткен. Өлі жоқ, әлі жоқ. Тағатым таусылып, балконға шығып жол қараймын. Ол кезде қолымда енем бар, анамыз да әрәдік сөз арасында сұрап қояды. Үрпиісіп отырып ас үйде шай ішкен болдык, тамағыма ас батпайды. Уақыт зымырап өтіп барады. Кішкентайды үлкен кісінің қарауына қалдырдым да, жылдам киініп, көшеге шықтым. Сүт сататын дүкен таяқ тастам жерде, Әуезов көшесінен қиып өтсең болғаны. Көшеден өте беріп, тротуарға, асфальт үстіне төгілген сүтті көріп, зәрем ұшып кетті. Жүрегім аузыма тығылып, аяғымды баса алмай тұрған кезде, көше сыпыратын егде әйел қасыма тақады. Қолында біздің үйдің бидоны, жартылай қабысып қалған. “О, құрыған екен ғой, машина қағып!” деген ой арқа-басымды шымырлатып жіберді.

Әлгі кейуана қатты шошынғанымды сезді білем, білегімнен қармап қалды.

– Қызым, қорықпа, аман... Байқап тұрмын, мына бидон сенікі болар, – деп қолыма ұстата берді.

– Апатай, ыдыстың иесі қайда, машина қағып кетті ме?

– Қаққан жоқ, қаға жаздады. Қызыл жағалылар ұстап алып кетті.

“Аман екен ғой” деп ойлап, жүрегім енді орнына түскеңдей сезілді. Кейуана ұсынған бидонды алып, жылдамдата жүгіріп үйге келдім. Артынша есік қоңырауы шылдыр етіп, Дүкен кіріп келе жатты. Жанына жетіп барып: “Не болды, жаным-ау, уайымнан қан құсқандай болдық қой!” – деп жігі-жапар хал кешіппін. Қамқор өке сол баяғы сабырлы күйі:

– Қайдан білейін, сүтті құйғызып алып қайтып көшеден өте бергем... жазып жүрген шығармамның таппай шар-

шаған өлдебір деталі ойыма сап ете қалды... көз алдыма түк көрінбей... өз ойыммен өзім болып... аяғыма ілесіп кете беріппін. Қызыл светофорға қарсы жүріппін. Зымыраған мәшинелер азан-қазан, жүргізушісі бар ма, қызыл жағалысы бар ма, бөрі қаумалап, дабырлап тәртіп сақтау бөлімінен бір- ақ шығарыпты.

“Ал, шындап келсем, - дейді Дүкең, – жүріп келе жатқан мәшинені өзім соқтым ба, не болмаса, мәшине жанамай келіп мені соқты ма, ол жағын біле бермеймін”.

“Ау, ағайындар, мына бас текке ауырып жүрген жоқ, қиянатшыл адамның ақыры не болатынын, неге ұшырайтынын ойлап келе жатқанмын”, – деп қызыл жағалылардан өзер құтылдым. Әлгілер өзімді дәу де болса “қияли пенде шығар” деп ойлады білем”.

Осы оқиғадан кейін қамқор әкені сүтке де, нанға да жібермейтін болдым. Содан бері, мінекей, арада талай жылдар өтті, Дүкең үйге ас-ауқат әкеліп көрген емес, бөріне өзім жүгіріп үлгеремін, кейін балалар қолғабыс жасайтын халге жетті.

“Көшеден өту” дегеннен шығады, бір жағдай есіме оралады. Бірде, дастарқан басында ғой деймін, Дүкеңнің қатарлары қалжың ретінде: “Ақшаңыз жетеді, неге жеңіл мәшине алмайсыз?”- деп айтып қалды. Әзіл сөзге жазушы шындап жауап берді.

– Ойдан басым босамайды. Көшеден өткен кезде қарадай жүріп мәшинеге соғыла жаздаймын, менен қандай жібі түзу жүргізуші шықсын. Мәшине айдауға қиялға соншалық берілмеген, басы бос, өмірге икем, тіршілікке шапшаң пысық кісілер шыдайтын шығар.

Несіне жасырайын, жұмыстан сәл кешіксе, балкон мен терезенің алдын жол қыламын. Төбесі көрінгеннен жүгіріп алдынан шығамын. Қолынан дипломатын алып, сырт киімін шешіп, бөйек боламын. Бұл әдет өзіме шешемнен жұққан еді. Әкемнің қарасы көрінгеннен жүгіріп есік алдына шығатын. Әкем асықпай атынан түседі, тізгінін, қамшысын шешемнің қолына береді. Шешем байғұс атты жетелеп қорасына енгізеді, жүгенін алады, тартпасын босатады, ақырға шөп салады. Қайыра айналып келіп әкемді төрге шығарады, сырт киімін шешіндіріп қабырғаға іледі, құман мен шылапшын әкеліп қолына су құяды, сүлгі өпереді. Астына көрпеше салады. Дастарқанын дереу жайып жіберіп, қызыл-

күрең бауырсағын төгіп салып, қаймақ қатқан қою шайды ұсынады. Әкем екі-үш кесе шайын ішіп, асқазанына ел қондырып, әлденді-ау дегенде барып тілге келіп: “Отағасы, шаруаң қалай?.. Тындыра алдың ба?..” — деп жаймен отырып жөн сұрайтын.

Осы күні базбір құрбы келіншектердің күйеуі есіктен кірер-кірместе жағасынан алғандай болып: “Ана шаруаны қайттың?... Мына нәрсені неге ұмыттың?..” — деп жататынын жаным жаратпайды.

Ер кісі — босағаның пірі, тірегі, оның көңілі жай болмаса — жүз жерден ойбайласаң да шаруаның тетігі табылып, жөнімен бітпейді. Еркекті қанаттандыратын нәрсе — оның қабағына қарап, жайын жасай білу деп ойлаймын.

Жайы болмаған еркек — жұлдызы жанбаған можантопай, көрпілдеген көп көн етіктінің бірі ғана.

Мінез дегеннен шығады. Дүкең көп уақытын я қалың қыртысты кітап оқуға, я дәп сондай кітап жазуға арнайды. Ағайынның алыс-беріс шаруасына көбіне өзім жүремін.

Туған ағасының Гүлмараш, Ақсәуле есімді қыздары қолымызда жүріп өсті, оқыды, жолын жасап құтты жеріне қондырдық. Туған қарындасы Ләйланың қызы Дана теңін тауып тұрмысқа шықты. Солардың құда күту, төсек-орын беру, құда шақыру шаруасының басынан аяғына дейін өзім сабыламын. “Мына жағдайға бас болып барасың!.. Төсек-орын жабдығына осынша қаржы керек болып тұр”, — деп отағасына айтасың кейде амалсыздан. Сол кезде Дүкең нақа бір айдан түскен адам секілді: “Дәстүрдің де озығы болады, тозығы болады. Қыз бен күйеу бала бірін-бірі ұғысып, түсінісіп, жұғысып, ертеңді күні ошағының отын өрелі жандырып кету жағдайын ойламай; мына қазақ қыз қуу, құда шақыру, кешірімге жүру, киіт кигізу деп миды ашытып, бірін-бірі 7 мәрте шақырысып сабылады екен. Сол жетеудің түкке қажеті жоқ. Түптеп келгенде құдалардың түсінісуі үшін қызмет істейміз бе, әлде жастардың келешегі үшін қызмет істейміз бе?! “Сексеуіл шоғының қызуы” деген повесімде осының бәрін шағып түсіндіріп бергем, соны оқысын”, — деп өзінше жоба сызып отырғаны.

“Ау, қызға дұрыстап жасау беру жағын, құдаға жақсылап киіт кигізу жайын ойлап бас қатырып жатсақ, сенің қайдағы-жайдағы повесіңе не жорық?!..”

“Енді бір-бірінді жаңа көргендей құда-құдағи болып арақ ішіп, ет жей бергенше, осынша даурығысып жүгіргенше “ертеңгі күні жастар қандай үйде тұрады, не күй кешеді?..” деп ойламайсындар ма, түге. Әлгі повесте құдалар киітке таласып өкпелесіп жатқанда жастар басы бірікпей айрылысып үлгереді”. “Ау, не айтып тұрсың, Дүке! Тезірек қаржы тап, шетелдік жиһаз алып жасау-жабдықты қамдаймыз”, – деймін нақа бір шетелдік бизнес иесімен тілдескендей.

“Құдалар жағы кітап оқи ма өзі? Күйеу бала кітапқа қалай қарайды екен?” – деп Дүкең баяғы өз өлшемін көлденең тартады.

Ұзын ырғас, кикілжің басталады. Араға келіп үлкен балалар араласады. Ақырында айдан түскен адам секілденіп: “Алыңдар!.. ...Келіңдер!.. ...Кетіңдер!.. Жалғыз сұрайтыным: Қазақи салттарыңды ащы ішекше шұбалтып басымды ауырттып, ойымды бөлмендер, уақытымды жемендер”, – деп мақұлға көшеді.

Қазақтың көдуілгі таусылып бітпейтін салт жоралғысынан құлағын басып қашып құтылғандай болады, көпке дейін түнеріп, қабағы ашылмай, жыны тарқамай жүреді.

Бір күні жұмыстан келсем, қолында жалғыз тарақ жазулы қағазы бар.

– Абай атамыз қазаққа қырсық болып жабысқан біраз мақалды тізіп келтіріп сынға алып еді ғой. Ұстазға ұқсап өзім де бірер мақал-мәтелді өмірге қажетсіз деп таптым, – дейді қуана түсіп. “Ол қандай мақал-мәтел?” – деймін білгім келіп.

– Мен айтсам: “Өлі риза болмай, тірі байымайды” деген мақал барып тұрған сыңаржақ, өлінің артын шашып жей берелік, қылғыта түселік деген қорқау мінезді қожа-молдалардың шығарып жүргені. Сонда қалай, өлген кісі күндердің күні аян беріп: “Шырақтарым-ай, артымда қалып, малды шашып ас бердіңдер, іштіңдер, жедіңдер, тігерге тұяқ қалдырмай жолыма шалдыңдар, разымын!” – дейді ме. Жоқ, мұның бәрі қорқау қасқырша құдық секілді құлқынын ойлаған мына жүрген өзіміздің шығарып алғанымыз, көлгірсу ғана.

Осылайша және екі-үш мақалды ауызға алып, өлгілердің пайдасынан залалы көп деп біраз жосық келтіріп еді, есімнен шығып, ойыма түсіре алмай отырмын.

Адам болған соң кемшілігі, шалт басып қателесуі болмай тұрмайды. Мінез — біреуге бақ, біреуге сор деген тұжырымды алғаш шығарған Дүкең. Өзінің кемшілігін көре білу, өкіну, “әттең-ай” деп опынып жүру — Дүкеңнің басында да жиі ұшырасатын құбылыс.

Кемшілік дегеннен шығады. Адам — пайғамбар емес. Я кемшілікті кісі байқамай жібереді, я сол адамды қателік жасауға жағдай, ортасы итермелейді. Жазушының күнделікті өз сөзіне жүгінелік: “Көбіне өзіммен-өзім жүргесін бе, я мінездің жұмсақтығын пайдалана ма, сайтан алғыр, әйтеуір аяқ астынан бақталас, бәсекелес жазушылар арасынан жау тауып ала қоямын. Осы жазушы ағайындар түймедей кемшілігімді көрсе-ақ түйедей етіп шулап шыға келуге шебер. Басқаны көрмейді, мені ғана аңдып, бас бағып-бұғып: “Осы қашан аяғын шалт басар екен” деп отырғандай сезіледі. Қара басыма қарсыластар соншама неге көп, түсінбеймін, тегі қайран қаламын”, — деп кейде қарадай күйініп кетеді.

Үй шаруасына икемі аз, я қабырғаға шеге қағу керек болса, я жарық аяқ астынан өшіп қалса — әуреленіп ұста, электрик шақырып жатқанымыз. Бір әулеттің ұйтқысына айналып, сан-сапалақ шаруаға мұрындық болып жүрген кісіге бұл да әжептеуір кемшілік шығар.

Тазалықты тым жақсы көреді. Кейде балаларды ұрсып, кейіп: “Шашып тастапсындар!” — деп ренжіп арттарынан жинастырып жүреді. Аса кірпияз, үстеліне, қағаздарына шаң жуытпайды. Жазып отырған бір тарақ қағазының шетіне байқаусызда сия, я болмаса өзге нәрсе тиіп кетсе, шәт-шәлекей шығып ренжіп, сол бетті таза қағазға қайта көшіріп әуре болып отырғаны.

“Осыны істеу керек” деп бір нәрсені ойына бекітіп алса-ақ, бітті, қашан сол істің үдесіне шыққанша өзін де, маңайындағы бізді де мазалап жеп бітеді. Ұмытып кету, я болмаса “о, бұл нәрсеге әуре қылмаңдар”, деп орта жолда райынан қайту деген болмайды.

Тағы бір кемшілігі: өз сөзімен айтсақ: “ешкімге, қандай өтінішпен алдынан келсе де “жоқ!” деп бетін қайтарып тастамайды, көңіл жықпас мінезі ылғи да керісінше басына бейнет жамап, онсыз да жетпей жатқан уақытын жырымдап, шаршатып бітеді.

Түн ішінде қайдағы-жайдағы үлкен кісілер телефон соғып, естелік жазып едік, соны үстінен қарап жөндесіп жіберсең, бастырып шығаруға көмектессең”, – деп мазалап жатқаны. Дүкең, “уақытым жоқ, шаршап жүрмін” демейді, сол шіркіндердің сарғайып, тышқан кемірген қолжазбаларын үйге көтеріп келіп, онсыз да қолжазбаға көміліп жатқан үстелінің үстіне тау үйгендей болып үңіліп сіресіп отырғаны.

Отбасындағы шаруаға, балалардың тәртібіне, оқу кестесіне, кіріс-шығыс қаржысына аса қатал, әрі ұқыппен қарайтын отағасы – сырттағы кездейсоқ кісілердің өтіншіне, жұмыстағы адамдардың босбелбеу жүріс-тұрысына көңілшектікпен ілесіп, ешқандай сын айтпай, “мейілдерің” деп, сарынға еріп кететіні “сол баяғы көңіл жықпас, жұмсақ мінезімнен” деп өкініп отырғаны құпия емес. Талай көзім көрді.

“Өз ойымен өмір сүріп, өзін өзгенің орнына қоя білетін адам – жақсы кісі, ал, өзгенің ойымен өмір сүріп, өзін басқаның орнына қоя білмейтін адам – жаман адам” деген Лев Толстойдың сөзін жиі қайталағанды ұнатады. Қандай жағдайда болмасын, өзін өзгенің орнына қойып, бөтен көзбен қарауға дағдыланған. Біреулер мәз болып күліп жатқан жәйтке езу тартпайды: “Мұның несі күлкі, осы қолайсыз шаруа өз басыңа түссе қайтер еді”, – деп, керісінше, реніш білдіреді. Жүдеген, қиналған адамды көрсе қол ұшын беріп көмектескісі келіп тұрады. “Өз басыңа осындай қиыншылық түссе қайтер едің, сондықтан жығылып жатқанға, сүрініп кеткенге күлу – күпірлік”, – дейді. Баяғы соғылық сарынның сәуегейлері секілді.

Мұхтар Мағауин өзінің “Мен” деп аталатын кітабында: “әдебиеттегі ғана емес, әдепкі өмірдегі, адамдар арасындағы реніштің көбі түсініспеуден болады. Немесе кесірлі астамдықтан” деген ойды көлденең тартады. Дұрыс айтылған пікір. Түсініспеу - кісі мен кісіні ылғи араз етеді, сырттай тон пішіп басқаша ойлауға итермелейді, белгілі бір адам туралы кездейсоқ, теріс айтылған жалғыз ауыз сөз ол кісі туралы пікіріңізді 180 градусқа бұрып жібереді, содан өлгі адам туралы ылғи жаман ойда жүресіз.

Дүкеңнің: “Аяқ астынан жау тауып ала қоямын” деген сөзіне өмірден нақтылай мысал келтіре кетейін.

Ұмытпасам, 90-шы жылдың көктемі болар. Дүкең ол кезде жазушылар одағының проза жөніндегі кеңесшісі болып істейтін. Наурыз айының аяғында ғой деймін, үйге біртүрлі сынып, еңсесі түсіп жүдеп келді. Содан көпке дейін ішін ашпай тұйықтанып жүрді.

Ол кезде екі бөлмелі шағын үйде тұрамыз, әрі үлкен шешеміз қолымызда, әрі жас сәбиіміз бар, тар үйде тамаша болып неғыламын деп, отағасы шығармашылық жұмысын Ұлттық кітапхананың тыныш залында жалғастыратын. Тіпті, сол кезеңде “кітапхана бір үйім болып кетті”, – деп қолжазбасын, жазу құралдарын үйге тасымай-ақ, сонда, кітапханашы қыздардың шкафына салып жүре беретін.

Жазушының еңсесін езген оқиға былай болыпты.

Әдеби жыл қорытындысын өткізу мерзімі жақындап қалады. Дүкең Одақтағы проза жанрына жетекшілік еткеннен кейін, роман, хикаят, өңгіме жанрларының бас-басына үш бірдей баяндамашы әзірлеу керек екен. Роман жөнінен баяндама жасайтын кісі аяқ астынан айнып кетеді. Орнына алмастыратын адам табу қажет. Одақтың екінші хатшысы, Дүкеңнің баяғыдан бергі бақталасы: “Қалай да баяндамашы табасың”, – деп отағасының өкпесін қыса түседі. Содан Дүкең сыншы Төлеген Тоқбергеновке: “Роман жанрынан баяндама жасап беріңіз”, – деп жата-жармасады. Төлеген ағамызды өзім көрген емеспін, айтушылар мінезі тік, басы қисайған жағына құламай тынбайтын қисық кісі еді деседі. Төлеген аға келіседі, өйтсе де “Тәулік ішінде жыл көлемінде шыққан барша романдарды қолыма тигізесің”, – деп шарт қояды. Жыл қорытындысы өтетін кезге аптадай уақыт қалады. Дүкең өзіндегі біраз кітаптарды сыншыға өткізеді, әлі де екі-үш кітап табылмай қалады. Содан ертеңгісін жұмысқа келе жатып, үйреншікті мекені – Ұлттық кітапханаға соғады. Екінші қабаттағы ашық сөредегі дайын кітаптардың ішінен: “Бірер кітапты, уақытша, абоненттік кітапшаға жазбай-ақ бере тұр, асығыспын”, – деп кітапханашы Амангелдиева Бекзат есімді келіншектен сұрап алады.

Ол келіншек: “Абоненттік тіркеуден өтпеген соң жасырып алып шығыңыз, есік алдындағы қарауыл әйел сауалдың астына алып мазалайды”, – дейді.

Ауызша келісім бойынша Дүкең өлгі келіншек екі-үш күнге... уақытша... сеніп берген... кітаптарды өз қағаздары-

на қосып жасырып алып бара жатады. “Бөле қайда – бассан аяқ астында” дегеннің кері келіпті. Вахтер әйел қазымырланып, тексеріп, әлгі кітаптарды көріп қалып шу шығарады. Дүкең қатты сасады.

Осы мезет манағы кітап берген келіншек жетіп келіп: “Аға, сөреден тіркеусіз, рұхсатсыз кітап бергенімді естісе бөлім меңгерушісі құртады, жұмыстан шығарады, онсыз да басқан ізімді аңдып компромат жинап, қуғысы келіп жүрген”, – деп жыларман болады.

Сонда Дүкең баяғы жігіттігі, серілігі есіне түсіп кетіп, басу айтады.

“Қой, қорықпа!.. Барша кінаны өзімнің мойныма аламын, мойындаймын...айыппұлын төлеймін”, – деп шыға келеді. Әлгі алып бара жатқан бірер кітаптың он еселеп айыппұлын төлейді, кітапхана басшысынан кешірім өтініп, сол жерде қолхат жазып береді. Сөйтсе, жаманшылық тыныш жатқан ба, әлгі баяндамаға қажетті кітап авторының бірі – жазушы әріптесі осы айтылған оқиғаны Ұлттық кітапханада істейтін балдызынан (балдызы ізбе-із кітап авторына телефон шалған ғой) есітіп алып, бар шаруасын жинап қойып, кітапханаға жетіп келеді. Дүкең төлеген айыппұлдың квитанциясын ксерокске көшіріп алып, қолхатты көбейткізіп, зор қылмыстың құпиясын ашқандай: “Ә, сені ме, көріп алайын” деген ниетпен, одақтың екінші хатшысына “осылай да осылай” деп төгілдіріп салақұлаш арыз жазып апарып береді. Екінші хатшы да, шынын айтса – Дүкеңнің өмір бойғы үндемес жауы, бақталасы, “Ә, қанды басың бері тарт, қақпаныма түстің бе ақыры!” деп алақанына түкіріп жайнап шыға келіпті. Табан астында жиналыс ашып, кітапханадан кітап ұрлаған қылып, жазушыға сөгіс жапсырып қоя беріпті.

Болған оқиғаны артынша есітіп, жазушыға жаны ашылған кітапханашы келіншек Амангелдиева Бекзат пен осы шаруаға өзінің де себепкер екенін айтып жазған Токбергенов ағаның түсініктемесі бар үйімізде, архив құжаттарының ішінде сақтаулы.

Сол түсініктемені аптадан соң барып оқыған бұрыннан бақталас екінші хатшы қолын сермелеп, өз-өзінен мойнын ішіне алып мөңкіп: “Болар іс болып кетті, қайтемін”, – деп Дүкеңді құр ауыз сөзбен семіртіп шығарып салыпты. Әйтсе де жазушының жүрегіне ауыр жара салды сол кісі.

Осы бір қиын да қатал күндерді Дүкең өзінің күнделігінде төмендегідей деп жазыпты:

“Халықта “Қырсық егіз болып келеді” деген сөз бар. 90-жылы тіршілік арбам қырға тырмысудың орнына ойға құлдырап, орға жығыла жаздады. Қиыншылық қат-қабат көлденеңдей түсті. Соның бір мысалы төмендегіше.

Күнделік дәптерден.

Д.Досжан. 1990 жылғы наурыз.

Осы тұста кітапханашы келіншектің қолхатын келтіре кетейін.

Сенім хат

Мен, Амангелдиева Бекзат, үш жылдан бері А.С.Пушкин атындағы орталық көпшілік кітапхананың 2-қабатында ашық сөре бөлімінде істеп келемін. КазМУ-ді бітіргенмін. Қазақстанға белгілі емші, ақын Амангелдиев Кәдірбек деген кісінің келінімін.

Дүкенбай Досжановты бұрыннан білетінмін. Бірер шығармасын оқығанмын. Мұның үстіне Танаш Дәуренбеков екеуі атамның үйіне келіп жүретін, атамның “Сыпатай батыр” деген кітабын шығарысуға көмектескен.

Досжанов көбіне үшінші қабаттағы ғылыми залда жазу жазады. Кейде ашық кітап сөресінен кітап алып тұрады. Әлі есімде, 1990 жылы 27 наурыз күні ертеңгілік асығып келіп: “Бекзат, жазушылардың жыл қорытындысына баяндамаға екі- үш кітап бере тұр, баяндамашы сұратып жатыр, аптадан соң алып келемін”, – деді. “Неге төмендегі абонементтік бөлімнен жаздырып алмайсыз?” – дедім. “Олар шифрын тап деп жарты күнімді алады, сөмкеме салып “кете берейін, өзіңе жазып қой”, – деді, өтініп. Сонымен Қ.Найманбаевтың “От пен ойын” (Жазушы), көзтаныс жазушының (арада көп уақыт өтіп кеткеннен кейін өлгі ілікке себепші болған жазушының есімін алмай, “көзтаныс жазушы” деп жібердім) “Жол” (Жалын), ...Ибрагимовтың “Жазым” (Жалын) кітаптарын ашық сөреден алып бере қойдым.

Досжанов әлгі кітаптарды алып бара жатып, вахтада ұсталып қалыпты. Вахтадағы кезекші Валя ашушаң өйел болатын. Кейіннен білдім, өзіммен бірге істейтін көзтаныс жазушының балдызы ішкі телефон арқылы әлгі Валяға “Досжанов тіркеусіз кітап алып бара жатыр”, – деп телефон шала қойыпты. Сол жерде Валя сұмдық ашу шығарып, милиция шақыртып, тағы бірер жыртылған кітаптарды әлгі үш авторға қосып: “Құрттың, жырттың”, – деп жазушыға сұмдық пәле төндіріпті.

Кітаптарды менің бергенімді біліп алып, бөлім меңгерушісі қызметтік баянқағаз жазып, жұмыстан шығарамыз десті. Жаным қысылған соң, Жазушылар одағында кеңесші болып істейтін Досжановқа телефон соқтым: “Өзің өршіткен отты өзің өшір, мені жұмыстан шығарайын деп жатыр”, – дедім. Түске таман Ө.Канахиннің жаназасын тастап, жазушы кітапханаға қайтып оралды. Милицияның атына түсініктеме жазды.

“Кітапты тіркеусіз алған өзім, Амангелдиева жазықты емес”, – деп түсініктеме берді. Әлгі үш кітаптың бес есе өсімімен айыппұл төлеп, түсініктемеге тіркеді. Өзі барып кітапхана директоры Роза Аманғалиевадан кешірім сұрады.

Кейінше естідім. Осы оқиғаны балдызынан естіген көзтаныс жазушы кітапханаға келіп, әлгі түсініктеменің, айыппұл талонының көшірмесін алыпты. Апарып Одақ хатшысының алдына қойыпты.

**Кітапханашы Амангелдиева Бекзат.
30 наурыз, 1990 жыл.**

Сол 1990 жылы наурыздағы кітапханада болған оқыс оқиғадан кейін Дүкең күнделігіне былай деп жазыпты. “Ұлттық кітапханада өзімнен бұрын әлдекім жыртқан, әлдекімдер жоғалтқан кітаптарға өзімді аяқ астынан кінәлі етіп, жыл қорытындысының баяндамашысы Т.Тоқбергенов үшін әкеліп берген үш кітап үшін, асығыс ойлап, шалыс басып істеген бір әрекетіме бола – өзімді әйкәпір атандырғаны жаньма сұмдық ауыр тиді. Әсіресе, Одақ хатшысы, маңайындағы жандайшап нөкерлері соншама қаскөй, адам терісін тірідей сыпырып жатса да селт етпейтін сезімсіз деп ойламаған едім. Алланы аузыма алып, Абайша айтайыншы:

“Қара жұрт қарап көріп, сөзге нанбас,
Ант етемін, жалғанын жан таба алмас...
Мені өлтірді-ақ, не пайда осыларға?
Менің өмірім оларға қосылар ма?
Ол шалдар қыршын мені қиғанменен,
Өз бойына жапсырып тұшынар ма?”

Күнделік дәптерден,
1990 жыл, 12 сәуір.”

Жазушының кітапханадан рұхсатсыз кітап алғаны туралы оқиғаны әріптес ағайындар сұмдық өсек-аяңға айналдырып, гуілдетіп алып кетті. Құдайдың бір пендесі мән-жайын түкпірлеп сұрамады. Түсінгісі келмеді. Нақа халық жауының қылмысын ашқандай айыздары қанып, шоқ-шоқ айтып әңгімелеумен болды. “Тіпті кітапхананың жүздеген кітабын жыртып шығыпты” деушілер табылды. Дүкеннің өзі де таң қалып: “Бұрындары тірі жүргенімді көре алмайтын бәсекелес жауларым тап осыншалық көп деп ойламаушы едім... 37 жыл қайта айналып келсе — бірінші мені ұстатып, атқызып жіберетін жігіттерді түстеп, таныдым”, — деп дүниеден түңіліп жүрді. Сол кездегі бықсық әңгімені сап тыйып қойғызған одақтың басшысы Олжас Сүлейменов болды. Дүкен шыдамай кетіп Мәскеуде жатқан Олжекеңе телефон соққан ғой. Олжекең баяғы бөлекор, бақталас екінші хатшыға Мәскеуден телефон шалып:

“Замолчите, друзья!.. Досжанов — крепкий писатель, его не надо трогать!” — депті.

“Әр нәрсенің артын ойлай бермейтін аңқаулығым түбіме жетті, өзімнің де тұзым жеңіл” деп Дүкен көпке дейін іштей өкініп, жасып жүрді. Ұлттық кітапхананың директоры Роза Аманғалиқызымен сыйлас, сырлас еді, ол қарындасы да “мүжіле бермеңіз!” — деп бір жолыққанда басу айтқан секілді. Есімде қалғаны, мамыр айының аяғында елдегі немере інісі Сариев Сейфолла үйімізге әдейі іздеп келгені еді. Кітапқұмар, бизнеспен айналысатын көзі ашық жігіт мына ағасының сөңіл күйі болмай жүргенін сезді ғой деймін. “Жаз шыға алге келіңіз, Қаратау ішіне, баяғы атамның (Дүкеннің әкесін хылай атайтын) бауының астына үй тігіп, бие байлап, қымыз

ішкіземін”, – деп уәдесін алды. Аулына, туған жеріне шақырып кетті.

Дүкең содан кіндік қаны тамған, жалаңаяқ жүгіріп ойнаған, бал дәурен балалығын өткізген Ақүйік өзенінің бойына барып, бір айдай қымыз ішіп тыңайып оралды. Иығынан ауыр салмақ түсіргендей сезінді өзін. Туған жерінде ас ішіп, аяқ босатып жата бермепті. Балалық бал дәурені туралы әңгімелер топтамасын жазыпты. Шетінен жұтып қойғандай дәмді дүниелер. Дәл сол топтаманы жазушының 50 жылдық мерейтойына шашу болсын деп Жарылқасын Нұсқабаев аға “Рауан” баспасынан шығарып берді. Кітаптың аты “Құланшыда қалған із”. Баз бірде, ой үстінде Дүкең жұқалтаң ғана сол кітапшаны сыртынан сипап отырып: “Бұл менің халық жауы болып жүргендегі көңіл күйімнің толқыны ғой”, – деп қоятыны бар.

Осы жерде тағы да Дүкеңнің күнделіктерінен басынан өткен қиын жағдайларға байланысты жазып қойған естеліктерінен үзінділер келтіре кетуді жөн көрдім:

“90-шы жылы абайсызда жіберген кемшілік үшін бәсекелес, бақталас бишікештер шуласып тағы соңыма түсті. Салақұлаш өсек өрбітті. Бұған да мойымас едім”.

Күнделікте осылай жазылған: “Жазушы” баспасынан қол қойылып шыққалы тұрған таңдамалы шығармаларымның екі томдығын кідіртті, он жыл бойына мүше болып келе жатқан басқарма құрамынан шығарылсын деп астыртын әрекет жасады. Күйіп кетеді екенсің. Әңгіменің ақ-қарасын анықтауға ешкімнің құлқы болмады. Өзге барлық шаруасы жетісіп құлпырып тұрғандай партия ұйымының өзім сыйлайтын хатшысының “талқылаймыз... қараймыз...” деп бірер ай менің соңымнан дерек жинап, қолына шам алып түскені. Сонда Олжекең тағы да араға килікті.

– Қойыңдар-әй! Талант – редкость, его надо беречь, он крепкий писатель, – деді.

Сөйтсем, алдағы құрылтайға тағынан тайғалы жүрген одақ хатшылары өз қылмыстарын жабу үшін жұрт көңілін басқаға аудармақ екен. Кейін белгілі болды. Жүріп жүрген жеті мәшинені өркімге таратып беріпті, жазушылардың демалыс үйін сатып жіберіпті, коммерциялық ұйымдарды бұрқыратып ашыпты, әдеби қордың есепшотында көк тиын қалдырмапты, алдағы құрылтайда жұрт алдында есеп беруден жалтарыпты.

Қазір айтсаң: бәрі ертегі секілді. Қираған көңіл орнына келеді ғой. Ауызбен орақ орып, жұртқа қамқор көрініп, үрген қарын болғандар өлі сол қампиған қалпынша қампиып жүр; ал, саусағы сүйелденіп кітап жазғандар сол шығармашылық адалдығынан еш жаңылмай кітап жазумен шаршаулы.

Қанаттансын, жігерленсін деді ме, бір күні Олжекең алдына шақырып келтіріп: “Тандамалы шығармаларыңның екі томдығы не болды?”— деп сұрады.

Шынымды айтсам: версткасы оқылып, жартылай дайын болып қалған кітаптың аяқ астынан кідіріп қалғанын айттым. “Онда өзім қысқаша алғысөз жазайын, бәлкім, жылжып кетер”,— деді.

Қуанып қалдым. Ертесіне баспаға барып жазушылар одағының бірінші хатшысы сұратып жатыр деп редакторым Шолпан Тоқсанбаевадан тасқа теріліп қойған қолжазбаны сұрадым. Тоқсанбаева баспа директоры Найманбаевқа сілтеді. Найманбаевқа барып едім, ол қайыра Тоқсанбаеваға сілтеді. Редакторыма барсам: әлгіде көз алдымда бастығы телефон арқылы сөйлесіп “беріңіз” дегенде “жарайды” деп келіскен келіншек нілдей бұзылып отыр. “Олжас деген қара сөзден не сезуші еді!.. Мемлекеттік баспаға қоғамдық ұйымның басшысы билік жүргізе алмайды...” деп, қиғаштап басын ала қашады. Әйелмен шарпысып неғыламын, жеңе алмаппын деп қайтадан директорға барамын, директор жорта қоқиланады: “Әлгіде бер деп айттым ғой”,— дейді сырғытып... екі ортада мұз үстінде сырғанаған допқа ұқсап жүре бермейін деп сол жерден Олжекеңе телефон шалдым. Осылай да осылай, “Найманбаев пен Тоқсанбаева талтүсте тонаған кісідей ғып өз қолжазбамды өзіме қайтармай, доп қылып домалатып рәсуамды шығарды, Олжеке”. Қысылған кезде Абай айтқан: ары бар, ұяты бар үлкенді іздейді екенсің. Арада бір сағат өтті ме, өтпеді ме, Олжекең телефон шалыпты, айналма креслода басы былғаңдап отырған Найманбаев аяқ астынан өзгеріп, өре түрегеліп, ілестіргеннен ілестіріп редакторға алып келді. Қолжазба версткасын қолыма ұстатты. Екі томдықтың көлемі 50 баспатабақтай тасқа терілген тігіндісін қолтықтап жайлап басып, Жазушылар одағына оралдым.

Олжекең басын шайқап, күліп қарсы алды. “Қалдырып кеткейсің, әзірге уақытым жоқ”,— деді. Алтадан соң соққан

едім, екі беттей орысша алғысөз жазып, көмекшісі Суният Бакеновке беріпті. “Өзі қазақшалап баспаға өткізсін”, – депті. Қазір көрінгеннің екі томдығы рецензиясыз, тексерусіз шығып жатыр, ал, Д.Досжанның қолжазбасына Орталық партия комитетінің сектор меңгерушісі Төлен Әбдіков көлдей етіп жылы пікірлі жабық рецензия жазыпты, “енді не қыл деп айып тағады баспагерлер,” – депті... Әлдеқашан шет елдің алты тіліне аударылып оқырман қауымнан бағасын алған “Жібек жолы” романы мен “Қымыз”, “Көкпар” өңгімелерін осынша сілкілеген шенеуніктерге ренжіпті. Ұзамай, 1990 жылы қазанда 2 томдық таңдамалы шығармаларым Олжекеңнің алғысөзімен көп таралыммен кітап сөресіне түсті.

Қуанышым тағы да шабыт шақырады. Өмір бейне, қырдан ойға құлдыратып жіберген арба секілді. Кімнің арбасы қашан қирайтынын жаратқан ие біледі. Біреудің арбасы бос салдырағаннан салдырап оза шауып барады, біреудікі зіл батпан ауыр жүктен белтемірі кетіп, әлдеқашан қирап тынған.

Құдайға шүкір, менің арбам тыртысып тіршіліктің ойы мен қырына көп ұрынды, тегіс жол таппай қателескен жері де мол. Жүгі жетерлік. Байқап отырсаңыздар, Олжекең менің ауып қалған өмір арбамды түзетісуге, тиесуге көп жәрдемі тиіпті; үш бірдей кітабыма аңқылдаған риясыз жүрек тілімен алғысөз жазып берді. Сол кітаптарды қазір ашып көремін де аруақты ақынмен сапарлас қылған тағдыр талайыма, жаратқан иеге тәуба қыламын!

Невада-Семей қозғалысын құрып, туған жердің туын желпілдетіп жүрген ақын шеруіне араласа алмадым. Оның да өзіндік себебі болды. Желтоқсан қырғыны туралы деректі, хроникалық роман жазамын деп архив ақтарып, Ұлттық Қауіпсіздік комитетінің құжаттарымен танысып, қаракөлеңке, сыз подвалда екі жылға жуық уақытымды өткердім. Уақыт бейне уыстағы құм секілді. Қатты қысқан сайын тезірек сусиды. Несін айтасың, арқалы ақын депутат болыпты, беделді мінбеде келістіріп сөз сөйлепті деген хабар дүңкілдеп естіліп жатты.

Сабалақ бұлт арылмаған аспан асты дым бүрке түскен көктем кезі болатын. Ағаштар бүр жарып, тіріле бастаған.

Тілдесіп, сөлемдесіп қайтайыншы деп бел будым. Дипломатқа кейінгі кезде шыққан кітаптарымды сықап салып,

тағы бірер төуір шарап, бір буда гүл алып қазіргі Қонаев пен Бөгенбай батыр көшелерінің қиылысындағы таныс үйге бет түзедім. Алдында ғана көмекшісі: осы қалада, өйтсе де жан баласын қабылдамайды, шаршаулы деген. Сөзінің жаны бар. Өйткені алдында ғана Ақмолаға барып көп халық қатынасқан орасан зор митинг өткізгенін радио хабарларынан естісем. Сол митингте сөйлеген сөзін сан саққа жүгіртушілер көбейді. Олжекеңнің бір әдеті: үй телефонының нөмерін ай сайын болмаса да жарты жылға жетпей өзгертіп тұрады, өйтпесе ізіне түсіп індетіп звондаушылар, көлеңкеше ілесіп мазалаушылар дамыл таптырмайтын секілді. Бұрынғы жазып алған номерге телефон шалғанмен түк шықпайды, бос ауаны қармағанмен бірдей. Жалғыз төте жол: ат тізгінін туралап үйіне бару.

Тәуекел етіп, зіл дипломатты салақтатып, апақ-сапақта жансыздың мысықтабан жүрісіне салып, төртінші қабаттағы таныс есіктің қоңырауын басайын.

Ақын зайыбы Маргарита Владимировна есік ашты. Бұрын бірер жерде көрсе-дағы танымады ма, аңтарылып тұрып қалды. Сәлемдесіп, ауыз үйге еніп, жалма-жан торсылдатып аяқ киімімді шеше бастадым. Келіншек шегіншектеп барып, арғы жағында тордағы жолбарыстай гүр-гүр етіп сөйлеп отырған Олжекеңе “к тебе”, – деді, үй иесі әлдекіммен телефон арқылы сөйлесіп жатыр. Зілдей дипломатты жалма-жан ашып, ішіндегі кітаптарды, сыңғыр, сылдыр етіп құлақ қасыған шөлмектерді шығарып жатырмын. Телефон құлағынан босаған үй иесі мына тұста суықтау состиып тұрған зайыбына өзімді таныстырған сыңайы. Саусағымен ауаны сызды.

– Это же казахский Бальзак, – деді.

– Қайдағы Бальзак. Бальзак бізден не жесін... Ол жазғыштың тырнағына тұрмаймыз... мына бір кітаптарымды бергелі, сағынған соң сәлемдескелі кірем де шығамын деп...

Білген орышамды дестелеп еңкейіп, дипломатты қотарып жатырмын баяғы. Үй иесі түрегеліп кеп төбемнен қарап тұр, кітапты алуын алды, әлгі қылқи мойын шөлмектерді көріп реңі бұзылып оқшырайды. “Не- на- а- до!” - деді салқындау қоңыр дауыспен.

Женсіз тұқшындауды кілт доғарып, белімді жаздым. Жан қалтамнан орамал алып терімді сүрттім. Олжекең оң жақ

бөлмеге жапсарлас кабинетіне бастап келіп енді. Орындық-ты нұсқады. Өзі жұмсақ креслоға қарсыласып жайғасты. Екі томдық кітабымды аударып-төңкеріп біразырақ қарап отырды. Бұйра толқын шашы сиреп, маңдайына ұсақ әжім өрмек сызып, бет жүзі бұлтиып, әрі толысқан, әрі тоза бастаған секілді. Көптен көрмегесін бе, сөзді неден бастарымды білмей сасулымын.

“Соңғы бес-алты жылда алаңды кезіп, мінбеге өрмелеп уақытты текке өлтіріппін, бұл уақытта Шыңғыс Айтматов оқырманға екі роман берді”, – деді. Ақын үнінде ауыр мұң жатты. Тыстан нөсер гүрілі естіліп, жаңбыр терезе сабаланды. Өткен қызықты, қызулы күндердің бар ғажабы нөсер гүрілімен ілесіп қыр асып бара жатқандай елегізді. Жыны тарқаған бақсыны көргеніңіз бар ма? Әлгіде ғана екі иығын жұлып жеп, дүниені жын ойнаққа толтырып, асау атша ойнақтап жүрген кісінің орнында суф десен ұшып кетердей мойны қылқиған, жанары бозарған әншейін мүскін мүсәпір отырар. Айдалада... жападан-жалғыз... жынынан, шабытынан айрылып көңілсіз қалған бақсыға ұқсайтындай ма, қалай.

– Саясаттан шаршадым, – дейді Олжекең, – саясат сайқал қатын, өмірлік жолдас бола алмайсың деген Бисмарктің сөзі ме?

Иығымды көтеріп білмейтінімді сездірдім.

– Президентке барып саясаттан, алаң кезгеннен мезі болғанымды баян қылсам деймін.

Зайыбы Рита ұсынған ыстық шайды сораптай түсемін.

– Баяғыдай сыр бөліспегеніме реңжіме.

Қанша отырғаным есімде жоқ. Оны, мұны айтып әңгіме қозғағанымен кісінің көңіл күйі болмағасын ба, сөз төрінде бықсып жанған қоламтадай еш өршімейді. Түтіні көзді ашытып, көңілді көншітпейді. Сөздің кілті табылмаған соң әңгіме көңілді аршып жарыта ма. Құр бекерге қиналып тынасың. Біраздасын қоштасып, кетуге бет алдым. Олжекең түрегеліп қолын ұсынды, жанарын оқыс жұмып, иегін әнтек екшеп, сыпайы ғана қоштасу мезіретін жасады. Есікке дейін шығарып салмады.

Тілге тиек болған Мұқағали да, Олжас та бірегей мінез иелері. Тұтамдай қысқа тіршілікте қателессін, жаза бассын, біреулерге ұнасын, келесіге ұнамасын – онда тұрған пәлен-

дей қасірет жоқ. Ешкімге ұқсамас тағдыр жолымен жүріп өткендері қызық. Өмір арбамның ұлы шеру жол үстінде салдыр-гүлдір келе жатып кешегі Мұқағалиды, бүгінгі Ол-жас секілді аруақты ақындармен таныс, біліс, сырлас еткеніне мың да бір тәуба, жаратқан ие деп, баз бірде іштей толқып шүкіршілік қыламын, бұрылысына, ылдиды мен өріне көп ұрындық па, әр кітабым жазылуы қандай қиын болса, жарық көруі де соншама азапты ауыр жолдарды өткерді. Әйтсе де кітап сәресінде шаң басып жатып қалған бірі жоқ”.

Осынау үзік Дүкеннің естелік әңгімесінен алынды.

Тағы да күнделігінен мысал

“1991 жылы Баспасөз және бұқаралық ақпарат министрлігі көркем шығарма қолжазбасы жабық рецензияға берілмесін деп жарлық шығарды. Соған қарамай “Жазушы” баспасының директоры 1992 жылы “Таразы” романымды өзіме айтпай, ең ақкөз, ең мойны бұрылмас даукес деген кісіге жабық пікірге беріпті. Кітабым теруге кетіп қалған шығар деп қаламақыздан дәмелі болып баспаға барсам, баспа директоры Найманбаев шіреніп отыр.

– Қайдағы қаламақы, қолжазбаң бір жылдан бері рецензентте жатыр. Пікір күтіп отырмыз.

– Ау, көркем шығармалар жабық рецензияға берілмесін деген жарлық шықпап па еді!

– Қайдан білейін, ақша керек деп көңіл жықпас жазушы келе қалғасын қомақты сенікі боп беріп жіберіп едік.

– Ендеше ол неге жыл бойына ұстайды?

– Қайдан білейін, ол неменің алақұйын болып таптырмай кететінін.

– “Таразыдан” екі жыл кейін жоспарға енген Сіздің екі томдығыңыз кітап боп шығып, ел-елге тарап үлгеріпті. Бұған не айтасыз?

– Қайдан білейін, кітабыңның жолы осыншама ауыр боларын!

Жолын қасақана ауырлатып отырған өзі. Көп нәрсені қасақана кері кетіріп істейді де, беттесіп келгенде бұлт етіп, тайқып шыға келді. Құдай берген мінезі сол.

“Қайдан білейін”, “көрерміз” деген сөзбен төсегіне жатып, сол сөздермен ұйқысынан оянады мен білсем. Қазақ-

тың өзге сөзін ұмытып қалған. “Қайдан білейінмен” сүйек қатайтқан, журналистен шығып ортақол жазушы болуға ұмтылып жүрген Найманбаевқа өкпем, налам, кегім қара қазандай болып үйге аяңдаймын. Үйге келе жатып ойлаймын: сол “қайдан білейін”, “көрерміз” деген сөздермен тіршілік құрып, сол сөздермен өмір сүріп жүрген желбуаз кісі жалғыз әлгі бауырым болса жақсы ғой. Әй, бір дегені болар деп жүре берер едің. Қазір не көп — желбуаз көп. Мына нарық заманы сырғытпа сөз базарына айналды. Дабыр-дұбырдан құлақ тұнады. Көбіне құлағымды тарс басып... қайда архив, қайда мұражай болса — соны ақтарып... төңкеріп жүретінім содан. Аузы-басы жыбырлап өсек айттып, біреуді — біреуге айдап салып жүрмесе ішкен асы бойына сіңбейтін “жазғыштардың” жаңаша тегі өсіп жетілді. “Көрейін”, “Қайдан білейін” деген сөзді рухани азық қылған бастықтардың не қилысы мекемелерде көзін сүзіп сығылысып өлі отыр. О, тоба!”

Осы ойлар, жоғарыдағы аз-кем мысалдар, ұшырасқан кісілердің қалыбы, көрінісі күнделік дәптерлерден алынды.

Сүзіп алынған әсерлі сөздер қайыра редакцияланды, өңгіменің бірыңғай желісіне түсті. Екі ақын туралы естелік-дүниеге осылайша келді. Бетке туралап ащы айтса да, өмірден жолы болмаса да, бірде атақ-абыройдың биігінен табылып, келесіде қателесіп ылдиға құлдырап жүрсе де өзіндік бетін, мінезін, қалыбын жоймаған, заманына жағынамын деп хамелеонға айналмаған ақын мінезді — Мұқағали, Олжаспен замандас қылғанына мың шүкір, тағдыр, деймін іштей. Тіршілікті текке өткізбеген секілдімін, соған мың да бір тәуба деп тамамдаймын сөзімді”.

* * *

“Қазақстан жазушыларының XI съезінде 1996 жылы маусымда сол кездегі жазушылар одағы Басқармасының бірінші хатшысы Қалдарбек Найманбаев мені қасақана қаскөйлікпен, әдейі ұйымдастырып Басқарма мүшелігінің тізіміне енгізбей қойғаны”. Күнделік үзінділері осылай дейді.

1980 жылы Жұбан Молдағалиев кезінде Басқарма мүшесі болған, содан кейін Олжас Сүлейменов бірінші хатшылық

еткен ұзақ жылдарда үнемі Басқарма мүшесі болып келген Дүкенбай Досжан... аяқ астынан... қандай кінәсі үшін... Басқарма мүшелігінің тізіміне енбей қалды деген заңды сауал туады.

“Ең бастысы: Қ. Найманбаев тырнақ астынан кір іздеп, не болса – соны сылтау ғып, шығармашылық жұмысына кедергі жасап, әдейі-ақ елемегенсіп, қасақана өсек өрбітіп, өмір бойы жолымды кес-кестеумен болды. Көзіне көлгірсіп алдап жүреді екен. Сол алдауының ең соңғысы: “ХІ съезде сөз беремін, проза туралы сөйлейсің, дайындал”, – депті. 1996 жылы 30 маусымда өткен сол съезде сөйлеуге әзірленіп-ақ барған ғой. Тағы да екі сөйлеп, сөз бермейді, оның үстіне Басқарма мүшелігінің тізіміне енгізбей қойыпты. Шыдамның да шегі бар екен, съезд соңында ашу көтеріп кетіп Қ. Найманбаевқа стақан лақтырғаны сол екен ғой. Бұл әрекетке мәжбүр еткен Найманбаевтың алдамшы, сынапша сырғыған мінезі болатын. Осы жағдайды өзі былай деп жазып қойыпты.

Күнделік дәптерінен

1996 жыл 7 шілде. Жағдайды орыс тілді газеттер өртше лапылдатты.

“Когда наконец, председательствующему К. Найманбаеву удалось завладеть микрофоном чтобы объявить о закрытии съезда, Д. Досжанов поставил очень своеобразную точку, ударив его в живот этим же микрофоном. Зал обезмолвлел и оглох окончательно”.

Газета “Новое поколение”
5 июля , 1996 год, №26.

“Дукенбай Досжанов заявил, что без его имени невозможно представить саму казахскую литературу, подкрепив свое притязание на звание классика ударом микрофона по лицу председательствующего Калдарбека Найманбева, едва успевшего отбить атаку пластиковой бутылкой”.

Газета “Горизонт”,
4 июля 1996 год, № 24

“Талантұқа табыну ма, атаққа зарығу ма?”

деген тағы бір мақала ойда жоқта көлбең ете қалды сол жылдары. Әдеби оппоненттерінің тағы да бас көтеруіне себеп табылған секілді. Сол мақаладан үзінді оқып көрелік.

“Дүкенбай Досжанның Ресейде шығып, Қазақстанда кеңінен тарайтын “Комсомольская правда” газетінде (1998, 223) “О чем говорит Казахстан?” және “Только у нас” деген айдардың қалқасында “Абай предпочитал водку, а Ауэзов обожал женщины” дейтін тақырып бойынша сұхбаты жарияланды. Алақайлап, айналасына сүйінші сұрайтындай-ақ тосын лебіз.

Кезінде жұрт отырған жеріне абайлап барып сәлемдесетін қайран Абай, сол Абайдың асыл есімі – шын өмірі айқаспен өткен, төңірегі түгел табынған жарықтық Мұхад. Мұхтар Әуезов, осы сұхбат барысында сыпайылап айтсақ, Дүкеннің қалжыңы жарасқан құрдастары сияқты болып қалады.

Рас, ол ұлыларды жоққа шығармайды, ол мүмкін де, қажет те емес. “Вы знаете, я - очень честолюбивый человек, в хорошем смысле этого слова. Я обожаю старых мастеров: но хочется и свое сказать” дейтін Дүкеннің “жаңалығы” Абай “арақ іштіге” саятын күмәнді деректерге жарапазан айтуға тірелсе, “Ескендірдің мүйізін іздеуден” не пайда?! Д.Досжанның өзге зерттеушілерден ерекше санайтын пікіріне сүйенсек, Абайдың 40 жасқа дейін 8-ақ өлең жазуы оның некелі әйелдерінен бөлек 4 ғашығына байланысты екен. Сонда уақыты жетпеген бе? Ал, бар өлеңдерінің жоғалуы туралы бұрын да талай айтылған”.

**“Қазақ әдебиеті”, 1999 жыл, 22 қаңтар.
М.Әуезов, Т.Әкімов бастаған бір топ авторлар.**

Атышулы мақалаға артынша жан айқайы секілді Дүкен отырып жауап жазды. Сол газетке артынша-ақ:

“Ұстазды сынамайды, қастерлейді”

деген жауап мақаласы жарияланды.

“Газет тілшісі қақсап тұрып айтып берген ұстаз өміріне қатысты бірнеше эпизод оқиғаны келтірудің орнына Тұрағұлдың естелігінде айтылған детальды тілге тиек етіпті. “Көз алдында істеген іске кеңдігінің белгісі (әкесі Абайды айтып отыр, Д.Д.) бір жылы Семейде жатқанымызда Кәкітай деген немере ағамыз азырақ сауда қылушы еді. Государственный банкіден кредит алып, бізді гостиницаға шақырып, тойсымақ істеді. Гостиницаға барған соң, әрине, ғибадатқа бола бармаймыз, ішуге бола баратынымыз белгілі, әкеме ішетінімізді жасырып жүретінбіз. Әкеден рұқсат алып барған соң, жас адам, көп дудың ішінде артығырақ ішіп алатын, түнде пәтерге келсек, әкем төсекке жатқан жоқ екен, төсекті салғыза тысқа шыққанда, өлі де болса ішкенімді әкемнен жасырмақшымын”.

Естеліктің өзге тұсынан үзінді. “Сонан соң оның өзімен бірге Бекбай Байыс баласы деген қалаға сауда қылатұғын өзіміздің бір дос адамымыз қонаққа шақырып, жақсы арақтар әкеліп қойған соң, мен ішпейтұғын едім деп қашқансып едім, әкем “жоқ, іш, бірақ ақылыңнан адасып қалмасаң болады” деп, өзі де ішті, маған да ішкізді. Әнияр Молдабай баласы деген государь банкісінің переводчигі, Омарбек Оспан баласы деген уездің переводчигі, мен үшеуіміз екі бөтелке ішкенде, Әнияр жығылып қалды, әкем жеке өзі бір бөтелкені алып ішті де, қаперіне ешнәрсе алмастан жай отырды”(“Жалын”, 1993, № 6, 47- 48 б. және “Абай” журналы, 1992, № 2, 40- 41 б.). Мұнда автор ұстаздың ішкілік ішуіне қадалып отырған жоқ, қайта оның жан әлеміндегі ұлы дүлейді сездіру үшін Байрон, Пушкинмен салыстыра отырып адамшылық мінезіне назар аударып, үлкен фелсафалық сурет салып отыр.

“Қазақ әдебиеті” газеті,
Дүкенбай Досжан, 1999, 22 қаңтар.

Осы тұста Дүкеннің күнделігінің ішінде жүрген мынау бес беттік мақаланы да келтіре кетуді жөн көрдім.

Мен қалай пен-клубтан арызымды қайтып алдым

“Алдыма ”Жұлдыз” журналы ұсынған анкета келіп түскен кезде жазып жүрген Әуезов туралы ғұмырнамалық үлкен кітаптан бөлініп нем бар, онсыз да үнемі қысқа жіптей күрмеуге келмейтін уақытты жырымдай бермейінші деген ой келген”, – деп жазады Дүкен. Әлгі анкетаны жылы жауып қойып, “Алыптың азабын” жалғастыра беруді ойладым да тағы мүдіріп қалдым. Ойландырған нәрсе: “Қазақ ПЕН-клубы қашан құрылды, мүшелікке қандай негізде қабылданады” деген сауал бүйрегімді бүлк еткізді.

Бүлк еткізгені – осы клубқа мүше болуға 1996 жылдың жазында, яғни Қазақстан Жазушылар одағының XII съезі өтер алдында арыз берген едім. Жазушылар съезі мамыр айының аяғында өтті. Алты айдан кейін осы клубтың қатшысы болып істейтін Герольд Бельгерден “клубқа мүше болудан бас тартып” арызымды қайтарып алдым. Осынау алты айдың ішінде дүние төңкеріліп, заман өзгеріп кеткен жоқ, әрине. ПЕН-клубтың мүшелері де сол, төраға құрамы да бәз баяғысынша. Өзгерген өзімнің пиғылым болатын.

Төменде сол пиғылымның өзгеруіне себепші болған жәйттерді әңгімелеп берейін.

Осынау клубты құруға мұрындық болған ағылшынның атақты жазушысы Джон Голсуорси 1932 жылы Нобельдік сыйлық алған кездегі сөзінде “адамгершілік мұраттарға қызмет етуге мүдделес” болып жүрген қаламгерлердің басын біріктіретін клуб құрғанын айтады. Бір жылдан кейін өзі өледі. Жазушының атақты “Форсайттар туралы саға” деп аталатын трилогиясында ортаншы форсайттың аузына былай деп сөз салады: “Біздің тұқымымызды тұздай құртып жүрген тұрмыстың ауырлығы, яки болмаса қалтаның қалыңдығы, жұқалығы емес, адамгершілік мүддеміздің күннен күнге түбі босаған шелектей бос қаңғырлап, рухани жағынан жүдеп-жадап бара жатқанымыз”.

Рухани жүдеу. Ұрпағым рухани жүдеушілік көрмесін деп қаламгердің қаншама ғажайып кейіпкерлері ботадай боздап, бордай тозғаны кітапты оқыған оқырманның өлі күнге көз алдында.

Осынау ұлы мұратты арқаланған біраз қаламгерлер дүние жүзінің түкпір-түкпірінде клуб құрып, ойларын ортаға салып, үлкенді-кішілі күйіп тұрған мәселелерді шешуге белсене кірісті. Джонекеңнің аруағы риза болардай мүдделестікті, саналықты байқатты. Сол клубтың ықпал етуімен талай тамаша шығармалар жарық дүниеге жария етілді. Әй, бәрекелді-ай, дейтін игілікті істерге мұрындық болды.

Осынау ізгі мұратты бел тұтып клуб құруға белсене ат салысқан Әбдіжәмил Нұрпейісов жаратылысында шаршамайтын қажырлы жан. Республика алаңына жақын орналасқан бұрынғы “Жалын” кітап дүкенін, Күләш Байсейітова көшесінің басындағы “Қымызхана” мекен-жайын солайымен сатып алып, қайта жабдықтап әрі кеш өтетін, әрі пікір бөлісетін жекеменшік мейрамхана жасатты. Мейрамхананың қабырғасына базбір елеулі мүшелердің аты ойып жазылған қола тақта орнатты, марқұм Оралхан Бөкеевтің отбасына қаржылай көмек жасапты. Клубтың төралқа мүшелеріне бір-бір “Сони” теледидарын сыйға тартыпты. “Ылғи қағазын көшіріп, хатын жөнелткеннен басқа түк көрмеймін” деп жазғы бір бас қосуда Бельгер-екең ерін бауырына алып, біраз мөңкіген екен, оған да бір “Сони” бұйырыпты.

Өз басымның жазылмайтын ауруым – кітап жазу. Сол оқу, жазудың әлегімен 1990 жылдан бастап Ұлы бабамыз Абайдың бұған дейін қағаз бетіне түспей келген мінез қырларын, шығармашылығын тірі сөзбен кестелеп “Абай айнасы” атты ғұмырнамалық кітап жаздым. Қаржы тапшылығына байланысты жазылған қолжазбаның шығуы, тегі, қиындады. Баспа директоры: “Барсаңшы, қарастырсаңшы, бізден қайыр болмай тұр”, – деп қамшылай түседі. Содан 92 жылдың жауыны сабалаған қара күзінде ол кезде атағы жер жарып тұрған “Крамдс” корпорациясына бардым, әлгі мекеменің алдына жан жуытпайтын президенті Те мырзаға кіруіме, сол мекеменің бес орынбасарының бірі болып істейтін Қанат Бақбергенев көмектесті. Бұл баяғы жазушы Бақбергеневтың үлкен ұлы. Кірдім, сөйлестім, бұйымтайымды айттым. “Малборо” темекісін өші кеткендей үсті-үстіне сорып, өз-өзінен әлденеге ызаланып сөйлейтін кісі екен: “Казахи обливают меня грязью, а я им помогаю”, – деп біраз өкпесін айтты. Сөзінің соңында: “Кітап басуға

деген барлық қаражатты Нұрпейісовтің билігіне бергенбіз, сол кісі бер десе – береміз, қажеті жоқ десе – қоя саламыз, сол кісімен сөйлесіңіз”, – деді. Біреуге сілтеген істің өмірі бітпейтінін бастан кешіріп келеміз. “Бұл да бір бітпейтін іс болды-ау” деп күдер үзіп, үмітім үзіліп жүргенде, кітап аз тиражбен жарық көрді.

Жылдар жылжыды. “Құм кітабы” жинағының шығуына көмек сұрап сол кездегі Қостанай облысының әкімі, әдебиетке жанашыр, жақсы дос Балташ Тұрсынбаевқа жол алдым. Алматыда күн күйіп тұрған шілденің уағы. Қостанай даласын бұлт бүркеп емізіктей бастапты. Бұл 1994 жылдың шілде айы. Облыс әкімі жылы қабақ танытып қарсы алды. Сөзінің сыңайында:

“Өттеген-ай, қазақ жазушыларына қамқорлыққа, шықпай жатқан кітабына деп жәрдем сұраған соң қазақ ПЕН-клубының есепшотына қомақты соманы аудартып жіберіп едім. Егін орағы басталып қалды. Терінің бір пұшпағынан тартсаң бір пұшпағы үзіліп дегендей, жанармайға, қосымша бөлшекке қаржы сұрастырып жанталасып жатырмыз...” Бұл да бір болмайтын істің сыңайы болды-ау деп самолетке отырып, сөмкемді салақтатып қайтуыма тура келді. “Құм кітабына” алты ай өте, өлдім дегенде, өзге бір кісілер көмек жасап, жарық көрді, әйтеуір.

1995 жылың қара жауын сүмектеген қараша айы. Бес жыл бойына орысша аударылып, баспахананда жатып, қолжазбасын тышқан жеп, ылғал ірітіп күйретуге айналған “Книга судеб” деп аталатын орысша кітабымның жағдайы жамбасыма тастай батып жүретін. Бір жолдастың сілтеуімен сол кездегі Энергетика және көмір өндірісі министрі Храпунов мырзаға жолықтым. Осылай да осылай. Герт, Шеголин, Бельгер секілді саңлақ аудармашылар орысшалаған қолжазба баспахананда жатып шіруге айналды, қол ұшыңды бер, жарқыным деймін баяғы. Министр қою бұйра шашын саусағымен салалай тарап, көп ойланып, көзі жасаурады.

“Жақсы кітап басқызуға деп ПЕН-клубтың төрағасы Нұрпейісов мырза пәлен қаржы аудартып алды ғой, сол жетпей ме сендерге!” – деді ренжи тіл қатып. Екібастұз көміршілері жалақы сұрап ереуілге шығып жатқан кезде жазушы мырзалар жанымды ығыр етіп болмадыңдар ғой!...” Әрине, бұл айтып отырғандарым көп мысалдың санаулысы

ғана. Сонда қалай, деп ойға шомамын. Қоңы бар-ау, аздаған қаржы табылады-ау деген қай мекеменің есігін ашсам да, алдымнан Әбдіжәмил ағаның аты көлденеңдеп шығады. Ендеше кітап шығарамын, қосымша спонсорға ақша табамын деп қай басымның ауырғаны бар. Нұрпейісовтің өзіне ат басын неге тіктеп тірмеймін деп ойладым. Барып шаруамды айттым. Кітап шығарудың жайы жамбасыма тастай батып жүргенін баян етіп, ақыл қосыңыз, не дейсіз дедім.

– Ақша жоқ қой, шырағым, – деп жауап берді Нұрпейісов. – Заман болса мынау, қос өкпенді қысқыштай қысып тұр. Өзім қарыз сұрайтын кісі таппай басым қатулы. Әлгі Те дегендердің пышақпен кесіп алсаң терісінен қан шықпайтын сараңдар. Айтпақшы, жәрдем жасай қоятындай сен клубқа мүше емессің ғой.

Әй, “мүше емессің” деді ғой, мүше бола қалсам, бәлкім, қаперінде жүрермін деген пендешілік ой келді. Қоштасып, шығып кеттім.

Саусағым сүйелденіп, табанымнан тозып жүріп, күндіз-түні ерінбей еткен еңбегім жаратқан иенің назарына шалынды ма, әлде дүниеде кітап оқитын жақсы адамдар әлі түгесіліп біткен жоқ па, “Абай айнасы” (1994) “Құм кітабы” (1995) орысша “Книга судеб” (1996) кітаптары бірінен соң бірі жарық көрді.

Жылдар жылжып өте берді. 1996 жылы күзге салым Мемлекеттік сыйлыққа шығарма ұсынудың ұлы жосқын дүбірі басталды. Екі жыл бұрын “Таразы” деп аталатын романым жарысқа түсіп, екінші болып келіп, бәйгеге ілікпей аузым күйген. Аузы күйген үріп ішеді. “Құм кітабы” атты хикаяттар мен “Әңгімелер жинағымды” Жазушылар Одағы мен “Жұлдыз” журналы сыйлыққа ұсынып жарыққа қосты. Мәртебелі сыйлыққа он тоғыздан астам еңбек түсіпті, ылғи сен тұр – мен атайын, ығай мен сығайлар деп естимін баяғы. Аздап жүрек қобалжиды.

Қазан айының бас жағында Нұрпейісовке телефон соқтым. Үйінде екен. Күдігімді, сырымды бара салып баяндап жатырмын. Мәртебелі сарапшылар алқасының ішінде сіз де барсыз, кітабымды жеткізіп берейін, оқып шығыңыз деп өтініш жасадым. Ол кісі “келе ғой”, – деді. Түс кезінде кітабымды қолтықтап салып жетіп барған едім, ас үйінде тамақ ішіп отыр екен, тарелкасын көтерген күйі алдымнан

шықты. “Төргі бөлмеге өтейік”, – деді қасығын тықырлатып, капуста сорпасын іше жүріп, – мынау ма кітабың, не туралы?..”

“Осынау қиын заманда жел өтінде, шөл төсінде терін тамшылатып жүріп мал баққан шаруа адамы, соның мұңы, зары; иығына балық аулайтын ауын асып қаңғып кеткен Арал балықшыларының ауыр халі... Қайсы бірін айтып тауысайын”.

“Жарайды, қалдырып кет, оқып шығамын, ұнаса – қолдаймын”. Қараша айының орта шенінде Нұрпейісов ауруханаға түсіпті, емделіп жатыр екен деп естідім. Әрі көңілін сұрайын, әрі баяғы беріп кеткен кітабымның жайын білейін деп ауруханаға соқтым. Терапия бөлімінің 5-ші бөлмесі, кең, жарық, жылы еденіне келістіріп кілем төселген, төрінде үстел, қосымша шам, терезе алдында “Сони” теледидары, Әбекең баяғының бай-батшасы секілденіп аяғын төсекке асып қойып, шәниіп, теледидар көріп жатыр. Сәлемдестім, хал-жай сұрадым. “Ұйқым жақсы, - деді өзіне-өзі көңілі толған кісіше, - осы бар ғой, кешкі 21-де тастай қатып ұйықтаймын, содан таңғы 8-де бір-ақ оянамын”.

– Кітабымды оқып шықтыңыз ба?

– Жоқ, оқи алмадым.

– Уақыт бөлсеңізші.

– Қайдам, көрейін.

Осы сөзбен қош айтысып шығып кеттім. Менің о кісіге берген кітабым “Мың бір түн”, яки бір басталса аяғына жетіп болмайтын корей энциклопедиясы емес, шамалы назар салып, уақыт бөлсе – ештемеге тұрмайтын шаруа емес пе деп іштей қапаланып шықтым сол жолы.

Күндер зулап өте берді. Бір күні ПЕН-клубтың хатшысы Бельгер-екең тілдесе қалғанда: “Оу, Әбе кітап оқиды дегенге әлі сеніп жүрсің бе! Ол кісі өз шығармасынан басқа ештеңе оқымайды ғой!” - дегені кеудеме нұқығандай етіп. Біртүрлі басылғандай сағым сынып қалды. Үндемедім. Пешенеге жазғанын тіледім.

Желтоқсан айының орта шені, жан алқымға тақалып дегендей, сарапшылар алқасының соңғы отырысы жақындап қалды. Әбдіжәмил ағамыз оқыды ма кітапты, жоқ па, даусын берсе жарар еді-ау деп іштей лүпілдеп үмітім үзілмейді. 19 желтоқсан күні сарапшылар алқасының

кеңейтілген соңғы мәжілісі өтіпті, сонда менің “Құм кітабыма” 21 кісі “сыйлыққа лайықты” деп даусын беріпті. Кейінше естідім, сол мәжілістен жөппелдеме шығып бара жатып, Әбдіжәмил ағамыз сыншы Зейнолла Серікқалиевке дауыстап:

“Дүкенбайға айта бар, оның кітабына даусымды бердім”, - депті.

Нүрпейісов маған даусын берді ме, әлде қолы қалтырмай есімімнің үстінен бір-ақ сызды ма, ол арасын білмеймін. Жалғыз жаратқан ие куә. Бельгер-екең айтады: ол кісі дауысын берген жоқ, өз шығармасынан басқа кітапты өлсе де оқымайды... Ал сыншы Зейнолла Серікқалиевтің сөзі әлгі.

Кейде жатып ойлаймын: Нүрпейісов ағамыздың іш есебі, қуыс қатпары аса мол, сол есепке кейінгі кезде я өз басым, я сөз саптасым сай болмай жүр-ау деп. Тілдескен сайын еңсемді таспен бастырғандай ауыр зілді сезем. Қабатына икемдейді-ау, үлкендік көрсетеді-ау деп алыстағы биік таудай көрген кісінің мұнысы несі? Әлгі таудай нұсқаланып жүретін қаламгердің қасына тақап келгенде кәдуілгі төбешікке ұқсап, жайдақ мінез танытатыны таң қаларлық. Өне бойына өмірді өз шошағынан өлшеп үйренгесін сөйтеді ме. Ендеше шынына келсек:

Шығарманды оқымаса, пікірін екіұшты ғып бүркемелеп, көмескілеп жүрсе, дүниенің баршасын иненің жасауынан қарағандай – тек қана өзінің бас пайдасының өлшемімен өлшеп пішсе, қарап жүріп ішің суиды екен.

Ішің суыған соң, ол кісінің бұл дүниеде саған бары, жоғы бәрібір болады. Бәрібір болған соң - ол кісі құрған топтың, әлдебір күмәнді клубтың мүшесі болмай-ақ, кітабымды жазып, бұйырған несібемді теріп жеп, мынау жалпақ дүниеде жалтақсыз, өз шындығымды айтып қана өтейін дедім. Өз шындығым өзіме жететін биіктемін қазір. Кітабым ешқандай клубсыз да шығар деп ойладым.

Мына біз білетін Нүрпейісов құрған қазақ ПЕН клубында мүдделестік, рухани туыстық жоқ. Ешқашан қолжазба талқыланбайды, шығарма оқылмайды. Кімнен нендей қаржы түсіп жатқанының, оның қай мүддеге кеткен есебі жасалмаған. Баяғы ағылшын классигі Джон Голсуорси армандаған рухани туыстықты таппай шаршайсыз. Қалтарысы мол, ішкі есептің клубы ма деп ойлайсың. Сол

себепті берген арызымды біраз уақыт өте қайтарып алдым. Құдай берген қажырыма, төзіміме сыйынғаным еді бұл, – дейді Дүкенбай ДОСЖАН.

Осы “Үшінші есіктің құпиясы” кітабын жазып жүргенде 2005 жылы 10.06. күні “Қазақ әдебиеті” газетіне Қабдеш Жұмаділовтің “Ар-намысыңыз қанша тұрады” деген жанай-қайы шықты. Мен оқырманға түсінікті болу үшін газеттегі мақаланың жартысын көшіруіме тура келді, себебі қазақтың қарымды қос қаламгеріне түсініктеме айтатындай мен кіммін. Осы мақаланы оқи отырып-ақ, көзі қарақты адам Досжановтың, Нұрпейісовтың ПЕН клубы мен парасатының салмағын сезеді.

Тағы сол ақшаға айналған ар-намыстың дауы. Бәлкім, көзқарақты жұрттың есінде болар, өткен жылы “Жас Алаш” газетінің беттерінде жазушы Әбдіжәмил Нұрпейісов пен менің арамда пікір қақтығысы орын алған. Алдымен мені жазғырған мақала жазып, сайысқа шақырған – Нұрпейісовтің өзі. (“Жазушыға жалған сөйлеу лайық па?” “Жас Алаш”. 8.07.2004 ж.) Арада апта өтпей мен оған жауап жаздым (“Қазына қаржысын қашан қайтарасыз, Әбеке?”. “Жас Алаш”. 13.07.2004) жыл. Әңгімеге өзек болған – 90 жылдардың басында Нұрпейісов қазынадан алған 860 тонна мыс пен одан түскен 650 мың АҚШ доллары... Мен осының алдында газетке берген бір сұхбатымда: КСРО-дан қалған мол байлық талауға түсіп жатқан біздің жазушылар үлестен құр қалды. Тек Нұрпейісов қана бір асап қалды-ау деймін деп жаңағы мысты еске салғанмын. Өмірі бетіне жел тиіп көрмеген ақсақал соған шамданып қалыпты.

“Мені жалған сөйледі” – деп неге кінәлап отырғаны түсініксіз. Нұрпейісов жаңағы мақаласында 860 тонна мысты үкіметтен қалай сұрап алғанын, оны сыртқы сауданың адамдары шетелге сатып, 650 мың АҚШ долларына қалай айналдырып бергенін әлдебір мақтанышпен тәптіштеп жазады. “Жұмаділов үлес тимеген соң, іші күйгендіктен айттып отыр” дейді. Сөйтіп, даугер ағамыз құрулы қақпанға өзі келіп түскен.

Мен газетте қайтарған жауабымда Нұрпейісовтің сол мақаласын тарау-тараумен талдадым да шықтым. Өз сөзінен мысал келтіре отырып: Сіз “бір асап қалды дегенге неге сонша шамданасыз, Әбеке? Мынауыңыз – бір асап қалу да

емес, түйені түгімен жұту да емес, тұтас составты жүгімен жұту ғой.. Қазір жемқорлыққа қарсы күрес жүріп жатыр. Іс ұлғаймай тұрғанда, қазынадан қымқырған қаржыны қайтарыңыз” дегенмін. Маған таққан басқа да негізсіз кінәларына жауап бере келіп, Нұрпейісовтің тәуелсіздіктен кейін КСРО-ның Қазақстандағы өндіріс орындарын басып қалған атақты “КРАМДС” корпорациясымен табақтас болғанын, бұрынғы партократтармен бірге корпорацияның алқа мүшесі болып сайланғанын да еске салып өткенмін.

Әңгіме осымен біткен сияқты еді. Мұны қаламгерлер арасында бола беретін қалыпты жағдайға балап, бөлендей мән бермегем. Пікір сайысы болған соң біреуі жеңеді, екіншісі жеңіледі. Қаламгер қауым “Сен жеңдің” деп мені құттықтап жатты. Нұрпейісовтің сыйлас досы, әрі аудармашысы Герольд Бельгер: “Қабдеш, сен менің досымды нокаутқа жіберіпсің” деп қолымды алғаны есімде.

Бірақ біз тым ерте масайраппыз. Мақалалар жарық көрген соң, арада жеті ай өткенде, нокауттан ес жиған Нұрпейісов биыл ақпан айында Медеу аудандық сотына арыз беріпті. Сол баяғы жыр: “Жұмаділов өткен жылы маған қарсы мақала жазып, ар-намысымды қорлады. Жазушылық беделімді түсірді. Менің ар-намысым кемінде бес миллион теңге тұрады. Соны Жұмаділовтен өндіріп беріңіздер” депті.

Мен соттан алғаш шақырту келгенде, өз көзіме өзім сенбей аңырып қалдым. Бұрын біреулер соттасып жатыр екен дегенді сырттай еститінмін. Бірақ мынадай пендешілікке жазушылар барады деп ойламаппын. Ар-намысты қорғау, сол үшін жан пида ету жаңалық емес. Баяғыда Еуропа жұртының ақсүйектері ар-намысын дуэлге шығып қорғаған. Пушкин мен Лермонтов сынды ұлы ақындар ар жолында мерт болған. Біздің өз бабаларымыз да тағдыр-талайын жекпе-жекте сынаған. Бірақ солардың ешқайсысы ар-намысын ақшаға шақпаған ғой. Мен осы арада өзімнің ХІХ ғасырда тұмағанымға қатты өкіндім. Егер Нұрпейісов те сол заманда өмір сүріп, мені дуэлге шақырса, Әбекеңнің талабын қуана-қуана орындаған болар едім.

Содан, не керек, әлсін-әлі шақырту келе берген соң аудандық сотқа баруға тура келді. Испен танысып, қарсы шаралар қолдануға мәжбүр болдым. Заңгерлермен ақылдасып, білікті адвокат жалдадым. Сот мәжілістері кезінде өзім

екі рет барып сөйледім. “Ар-намысы қорланған” Нұрпейісов жеме-жемге келгенде беттесуге жүзі шыдамады ма, сот мәжілісіне келмеді. Адвокаттарын алма-кезек қайрап салып, үйінде өр дәрежелі соттардың құлағын телефонмен бұрап жатты.

Ақыры екі ай бойы қанша адамды әуреге салған қажетсіз сергелден 27 сәуірде тыным тапты-ау, әйтеуір! Әділ сот екі жақтың қисын-дәлелін таразылап, екшей келіп, Нұрпейісовтің ақша өндірімек болған талабын негізсіз деп тапты. Мен білсем, баяғы мыстың ақшасы әлі сарқыла қой-маса керек еді. Ол басқарған ПЕН-клуб та – кедей кеңсе емес. Соған қарамастан, жасы сексеннен асқан адамның неге сонша дүниеқұмар болғанына ақылым жетпейді, - дейді мақаласында Қ.Жұмаділов.

Ал Дүкең абыройы болса да атағы мен орынтағы болмай біраз тауқымет көрді. Халқымыздың классик қаламгері, Дүкеңнің ардақты ағасы Төкен Әлімқұловтың Абай туралы “Жұмбақ жан” деген кітабын оқып шыққан жақын туысы, созақтық Сапарбек Сопбекұлы: “Төке-ау! Мына еңбегіңіз дап-дайын диссертация ғой. Кейбіреулер шамалы бірдеңе жазса болды, ғылым кандидаты, немесе ғылым докторы болып шыға келеді. Сіздің олардан неңіз кем?” – деген екен. Сонда Төкен ағамыз: “Маған өмірі қысқа, дыз етпе, даңғазатақтың түкке де қажеті жоқ. Мені болашақ ұрпақ өздері іздеп табады. Бағаны да, атақты да беру – болашақ еншісінде. Менің тағдырым – халықтың тағдыры. Мен өз шығармаларыма мәңгілік өмір сүретін ақиқатты арқау еткен жанмын”, – деген екен. Қандай даналық, қандай биіктік!

Халқы алдында не қилы ғылым докторынан, академиктен жазушы Төкен Әлімқұловтың беделі кем бе?

Доктор, академик болмай, орынтаққа отырып бес адамға билік айтпай, мемлекеттік сыйлық алмай-ақ Мұқағали Мақатаев, Төлеген Айбергенов, Жұмакен Нәжімеденов, Ізтай Мәмбетов, Қасым Аманжоловтар тағдыры халқының тағдырына айналып кетті емес пе?!

“Мемлекеттік сыйлық” пен “Халық жазушысы” атағын шені бар, шекпені барлар алдымен алып, арасында халық мойындаған бірді-екілісін кіргізіп отыратын. Содан жылдар өте халықтың есінде нағыз инемен құдық қазғандай қаламгер мен дарынды адамдар ғана қалатын. Заманында алмаған

атағы жоқ ақын-жазушылардың, академиктердің бүгінгі ұрпақ есімін де білмейді. Керісінше олар Мұқағалидың, Төкеннің прозасын, өлеңдерін жатқа оқып, Жұмакеннің “Менің Қазақстаным” өнін әнұрандай шырқайды.

Тақ талас, атақ талас қатары амал жоқ Дүкеннің әлемнің 20-дай тіліне аударылған, ең көп тиражы бар жазушы деп баға бергені рас, 1996 жылы “Құм кітабы” деген әңгімелер жинағына Мемлекеттік сыйлық алды әйтеуір.

Жазған күнделіктерін оқып отырсаңыз көрмеген азабы, шеклеген мекнаты жоқ. Тыным таппай жазғаны үшін кейбір іші тар пенделер ор қазып, өздерінше “жазалап” отырған. Маған жанын ауыртпайын дей ме, көп айта бермейді. Бірақ мен ерте ме, кеш пе естіп біліп қоямын. Ондай “дүшпандармен” өзімше “күресемін”. Яғни, Дүкенді бұрынғыдан да аяп, соның көңілінен шығатын жағдайлар жасап, саушылығына қарап, өзі жақсы көретін тамақтарды әзірлеймін. Үйде дәйім еркелетіп, қабағын бағып отырамын. Балалар болса да әкесінің әрбір тынысын аңдып, әйтеуір соны қуантқылары келіп жүреді. Сырттан жабығып келгенде отбасында өзінің орнының ерекше екенін көріп жар, әке ретінде бақытын сезінсін деп ойлаймыз.

Әйтсе де бір ойланатын жәйт бар.

Сын жазғанның бәрін, көзге ілгісі келмей кісімсігендерді “дүшпан” көре берсек, біздің бір де бір досымыз қалмас еді ғой. Кейбір жағдайда Дүкенді алғашында түсінбей сын жазып, сөз ілестіргендердің біразы уақыт өте келе бұл кісінің нағыз еңбектің бәйгеторысы екенін түсініп, көп жұртпен араласпай тұйықтау жүргенімен бәлеқор, міншіл, кекшіл, бақталас, дүниеқоңыз емес екенін түсініп, артынша-ақ Дүкенмен достасып, отбасы болып араласып кеткендері көп.

Жалпы осы кітап Дүкенбай Досжановтың жаратылысы, мінезі мен шығармашылық тағдыры туралы айтып келе жатқан соң, 2005 жылғы 21 сәуірде “Алматы ақшамы” газетінің Бас редакторы Қали Сәрсенбайдың “Ең жаманы кісінің наласы екен” деген газеттің айқара бетіне шыққан сұхбатынан үзінділер қоса кетуді жөн көрдім. Содан сіздер жазушының өз аузынан өзі туралы пікірді оқисыздар. Мен қысқартып берейін...

— Әлінде “өкпе” деген сөз шықты аузыңыздан, “Өкпешіліз бе, кекшіліз бе, жасырмай айтыңызшы?!...”

– Кезінде сыншыларым көп болды, қит етсем пышағын жалаңдатып шыға келетін. Несін айтасың, “Отырар” повесі Янның “Шыңғысханының” базбір тұстарына ұқсап кеткен”, – деді, “Пайғамбардай Абайға арақ ішкізіпті”, – деді, әйтеуір сыншыларымның жанға батырып айтпаған сөзі кемде-кем. Сол сыншыларыма өкпелеп, өштесе берсем, кітап жазуды қойып, өмірім айтыс-тартыспен өтеді екен. Өлшеніп берген уақытымды майда-шүйдемен өткізіп алған болар едім. Сол сыншыларымның бұл күнде бәрімен доспын, алғашқы сынды “Қазақ әдебиеті” газетіне әспеттеп тұрып басқызған Мағауин бұл кезде бірінші жанашырым, келесі сынды сойылғып сілтеген Мұрат Әуезов, басқа да қатарларым төбемді көргеннен құшағын ашады. Сынды көтере білу де өнер. Негізі біреуді сынау сол кісімен түсінісудің басы ма деп ойлаймын. Сөзден сыр шығады. Осы күнгі қазақ жазушыларының (ақын, сыншы, драматург, бәрі-бәрі) үш үлкен трагедиясы бар. Бірінші трагедияны былтыр Алматыға келіп, қонақ болып кеткен Бразилия жазушысы Пауло Коэльо айтты: Алматының кітап дүкендерінен ағылшынша аударылған бірде-бір қазақ жазушысын таппадым дейді. “Жаяудың шаңы шықпас, жалғыздың үні шықпас” деген кеп ба-сымызға келді. Өз қазанымызға өзіміз қайнап, өз буымызға өзіміз пісіп жүр екенбіз. Ағылшын, испан тілді оқырмандар Әуезов, Аймауытов, Жұмабаев, берідегі Тарази, Мағауин, Нұржекеұлы секілді көркемсөз шеберлерінің болғанын, баржоғын ешкім білмейді. Керісінше, тым аққөңіл, қойны ашық халықпыз. Мұхиттың арғы жағындағы Борхес, Маркес, Кавабата, Уайт секілділерді шемішкеше шағып қазақша оқиды, тәржіма жасап терлейді. Қазақ қаламгерлерінің екінші трагедиясы: өзінен басқа ешкімді оқымайды, өзінің шошоғын бәрінен биік санайды. Сыншыларымыз құлдық психология-дан арыла алмаған, қай қаламгердің портфелі жуан, кім газет не журналдың бас редакторы болса, айналып келіп соны мақтайды. Ал жай жүріп, шығармашылық кәсібіне адал берілген ақын-жазушыны ешқашан ауызға алмайды. “Ә, соны қойшы!” – деп жүріп, Мұқағалиды он жыл бойына “Лениншіл жасқа” баспады, бірде сол газеттің әдебиет бөліміне телефон шалып: “...не жаздым сендерге!.. Неге баспайсыңдар!” – деп Мақатаевтың жылап жібергенін көзіммен көрдім. “Ә, соны қойшы”, – деп жүріп Тәкен

Әлімқұловты екі мәрте психушкаға жөнелтіп, “жынды қылып” сонда жат-қызған кісілер әлі жер басып жүр.

Үшінші трагедия: тым дақпыртшылмыз. Түймедей нәрсені түйедей ғып тілге тиек етуге, өсек сөзге жорға аттай ағып сөйлеуге ғажайыппыз. Өстіп болмашыны дабырлап жүріп өмірдің жұлынды мәселелерін қаға беріс қалдырамыз. 80-жылдары басында қаңқу сөзді сұмдық үдетіп жіберіп, Есенберлиннің “Мұхиттан өткен қайығын” басқызбады. Сол жылдары Олжас Сүлейменовты “пантюркист”, “Қазақ ұлтшылы” деп СОКП-ге хат жазып, кейіннен 80-жыл аяғында ақынның мұңкір-нәңкіріне айналған “қалтырауын” деген лақап аты бар классик прозашының Сүлейменовты “славянофил”, “простофил” деп көш-құлаш арыз сүйектетіп, орысшаға аудартып жоғарыға жіберемін деп жүргенін білемін. Өлсек те ауыруымызды айтып өлейік те!

– *Үлкен әдебиеттің сөзінен гәрі опоненттеріңіз сізге жанама, көлеңкелі жәйтті неге жапсыра береді?*

– Кім туралы не демей жатқан заман? Иә, осыны өзім де ойлап қоямын. Бәлкім, аңқау, торға оңай түскіш аңғал мінезімнен, бәлкім, көбіне портфелсіз жүргенімнен. Оқиғаның алдын орап үлгеретін, қу тілді, пысық тұрғыластарыма сөз жүкпайды. “Портфелсіз жүру” дегеннен шығады, баяғыда министр Елеуменовтың тұсында Госкомиздатта бесалты жылдай 6 кісіге бастық болыппын. Жеті жылдай Ұлттық Банктің мұражай директоры болдым. Қалған уақытта өзге кісілердің қарауында қызмет істеп келемін. 90-шы жылдар басында кітапханада болған бір келеңсіз оқиға үшін: “Көңіл жықпастыққа салмай, пәленшені Жазушылар одағының мүшелігінен шығарып жіберу керек еді”, – деп бір тұрғыласым естелігінде жазыпты. 90-шы жылдар аяғында жазушылар құрылтайында басқарма бастығының өзіме жасаған көп жылғы қиянатына шыдай алмай, ашу көтеріп кетіп, бетіне стақан лақтырғанымда: “Одақ басшысына қол көтергені үшін пәленшені одақ мүшелігінен шығарып жіберу керек”, – деп газеттерге тағы жазды. Еске түсіре берсе – оқиға жетерлік. Бәлкім, сол кезеңде ертеңді-қара кешке үстелге шүкшиып роман жаза бергенше әлгіндей артық айтып, алшайысқан оппоненттермен ащыласқан, айтысқан, я түсініскен жөн бе еді, кім біледі. Үш-төрт жылымды сын жазуға арнағанда әлгі көк қарғалардың беті қайтар еді.

Жақында өзімнің шығармашылық тағдырым туралы “Төзім – терпение” деген естелік, мақалалар, зерттеу кітабы жарық көрді. Сонда осы жағдайлардың бәрі жіпке тізілгендей, ешқандай ашу-ызасыз, өкпе-наласыз, тиісті дәйектермен түзіліп жазылған. Қазір ойлаймын, өлшеніп берген уақытты қыр аспайтын көкір-шүкірмен текке өлтіргеннен гөрі олқылықты туа қалған шығармаларыммен толтырғаным, өліп- өшкенім дұрыс та болды ма. Имандай шыным, осы күні менің досым, оқырмандарым көп. 13 томдық таңдамалымды облыстар пышақ үсті бөлісіп алып кетті, ал қарадай қастасып, сыртымнан сын мақала жазып, өсек айтып жүргендердің өзі уақытында түсінбей, уақыт тауып тілдесе алмай, үлгере алмай жүрген тұрғыластарым деп ойлаймын.

– *Базбір жазушылар жер туралы, тіл туралы ашынып жазып жатады. Ал, сіз...*

– Мен осынау күрделі мәселелерге көркем шығармаларым арқылы үн қатып жүрмін. Кейінгі жылдары жазылған “Кавабатаның көз жасы”, “Ине ұшындағы өмір” осы жағдайларды адам психологиясы арқылы ашып көрсеткен. Астанаға батпан құйрық іздеп көшіп барған жоқпын. Тәуелсіздігіміз туралы ең бір жұлынды кітабымды жазсам деп келгенмін. Президент баспана жағын шешуге көмектесті, жігіттер кітаптарымды таратуға қол ұшын берді. Шынына келсе, жұлдызы жоғары туған адамдар болады, олардың маңында мұхиттан көтерілген тайфун дүлейі секілді күрделі оқиғадан тартыс туады, тартыстан фабула құрылады, образ ашылады. Образы ашылған шығарманың өмір жасы ұзақ. Қалам ұстағалы бері армандап, әй, осыны қатырсақ деп келе жатқанымыз күрделі образ бен жұлынды тақырып емес пе еді.

Ауызды қу шөппен сүртуге болмайды, әрине. Соңыма бұрылып қарайыншы. 60-шы жылдардың басында Хрущев Қазақстандағы облыстарды жойып, Батыс Қазақстан өлкесі, Тын өлкесі, Оңтүстік Қазақстан өлкесі дегенді (Алтай өлкесі, Хабаров өлкесі секілді) құра бастады, бақандай республиканы жойып, бірте-бірте Ресейдің құрамдас бөлігі етіп жіберуге бағытталған осынау оспадар саясатқа сол кездегі Министрлер Кеңесінің төрағасы Ж.Тәшенов қарсы шығып, қызметтен қуылды; көпшілік жүретін жерге наразылық үнпарағын таратқан осы сұхбат иесін, С. Оразалинов, Ә.Кекілбаев, Ө.Рүс-

темов секілді біраз достарымды сұр үйдің үндеместері сүй-релеп, бір жыл соңымызға түскен... Мұхиттың арғы жағында, Вермонтта жатқан Солженицын 1989 жылы “Ресейді қалай қайта құрастыру керек?”, – деген сәуегейлік мақала жазғанда, “өттесі-ай”, – деп тістеніп отырып, 5 бет хат жазып, кейінше өлгі жазушыдан жуып-шайған жауап алған да осы жолдар авторы болатын.

1986 жылғы Желтоқсан оқиғасы туралы “Алаң” деген роман жазып, ішінде шен-шекпені үшін ұлттық намысын сатқан жастарды ұрып-соққан майор Жексенбаевтың жеңдеттік бейнесін сомдап, журналға жариялаған кезде өлгі жігіттің үйіме түнімен телефон шалып: “Көшеде жүре алмай қаласың!..”, “Екінші үйің абақты болады!..”, – деген телефон-террорына, қоқан-лоққысына бірнеше ай бойына шыдаған тағы осы жолдардың иесі болатын. Бір жазушының барша мәселеге алақұйын үн қата беруі мүмкін емес. Мен үн қатпасам, тіл туралы өлгі достарым ашынып жазып жатыр. Есітер, “е” дер құлақ болса – әлгілер де жетеді деп ойлаймын. Ұлымды тебіреніп жақсы көрмесем, өз басым жазушы болмас ем. Жазушы еткен – ұлтыма деген сүйіспеншілік!

– *Саясаттағы маргиналдар дегенді ашыңқырап айтсаңыз..*

– Осы күнгі кейбір басылымдардың бетін ашып қалсаңыз – маргиналдар сопаң етіп шыға келеді. Саясаттағы маргиналдар деп кешегі күндері Президенттің қамқорлығын көріп, екі сөзінің бірінде үлкен кісіні биіктетіп жүретін, енді бүгін келіп үйде отырып қалғанда – бәрі жаман, Үкімет үйінің маңайында кілең табанының бұдыры жоқтар... үлкен кісінің қабылдауына кіріп шыққандар, тегі, жағымпаздар... деп екі сөйлеп жүрген достарымды айтамын. Әдебиеттегі үлкен тұлғаларымыз Президенттің алдына барғанға дейін ақсақалдың сөзін айтады, ал қабылдауынан шыққаннан кейін баланың гөй-гөйімен өксіп жылайды. Бұл да маргинал мінез. Тегінде, өлшеніп берілген өмірді күнбағыс құсап қалыбыңды өзгерте бермей бірсыдырғы өткізгенге жетпейді. “Ау, досым, үлкен кісіге үлкен мәселені қою үшін аудиенция сұраймыз ғой, болмашымен, болымсызбен тілдесуге ол кісінің уақыты жоқ”, – дейміз баяғы. Бельгер досым: “Әй сенбеймін, әйтеуір бірдеме сұрау үшін барасындар алдына”, – дейді.

“Сіз Президенттің мәртебелі сыйлығын алған кезде, бір күн естен тана жуғаныңыз есімізде ғой”. “Әй, білмеймін, білмеймін, осы күні табанының бұдыры жоқтар, жағымпаздар көбейіп кеткен, ал сен обшем, талантты, өлермен жазушысың”, – деп досымыз жеңсік бермейді. Біреу тойып секіреді, біреу тоңып секіреді, осылайша өтіп жатқан өмір ғой.

– *Қалталылармен дос дейді. Мәселен, Марченко дәуірінде Ұлттық банктің мұражайын басқардыңыз, ақшаңыз көп пе?*

– Баяғыда Сәбит Мұқанов айтады екен: “Қазы-қарта жемесем қаламым жорғаламайды” деп. Қаламым жорғалайтындай дәулетім бар. Ешкімнен қарыз сұрамаймын. Дүниені белшеден тауып, берекесін келтіре алмай бьж-тъж боп жүрген қаламгерлерді білемін, аз табайын, көп табайын – соның иінін келтіріп, құрастыра біліп отырған отбасындағы зайыбыма ризамын”, – деген азғантай мінезге қатысты үзінділер алдым.

Жалпы Дүкең туралы қазақша-орысша газет-журналдар жылына бөленбай сұхбат жазып, радио мен теледидардан әртүрлі хабарлар жасалып, халыққа ұсынылып жатады. Олардың біреуі есте қалса да, екіншісі ұмытылып қалады. Жарқ етіп шыққан күні халықты елең еткізетіні рас. Енді осы кітабымыздың ғұмыры ұзақ болса екен деп ойлаймын.

“Махаббаттың адамға қаншалықты жақсы қасиеттер сыйлап, биіктететінін мен Дүкенбай екеуіңнен көрдім”, – деді Әнес Сараев деген досымыздың бәйбішесі, халқының “алтын қызы” атанған Алтыншаш Жағанова маған бір кездескенінде. Алтекең өте ақылды, көпті көрген әйел ғой, біз сияқты талай отбасын көріп жүр, менің көңілімді өсіру үшін берген сол бағасы өзіме бұрынғыдан да үлкен жауапкершілік жүктеді. Бір-біріне жалғасқан жылдар, екеуіміздің ортамыздағы перзенттеріміз екеуімізді бір адамға айналдырды...

Жанымыз бен қанымыз араласып,
Жылдан-жылға қадірің барады асып.
Бақылаймын сенің әр тынысыңды
Лүпілімен жүректің жағаласып.

Біреу былғап кетер деп ақ көңілді,
Біреу бұзып кетер деп сөттерінді.
Алаңдаумен жүремін күні-түні
Күзеткендей үркек бақ кептерімді.

Біреу сені қояр деп өкпелетіп,
Біреу тағы жүрер деп шетке нетіп.
Қарлығаштай су тасып қанатыммен
Күзетінде жүремін сөткелетіп.

Біреу таптап кетер деп сенімінді,
Біреу басып кетер деп көңілінді.
Жалғыз ұлын қорғаған анаңдай боп
Жарым сенің қорғаймын өміріңді, –

деп жазыппын бір өлеңімде. Жүрек лүпіліндей сырым осы ендеше.

Жалпы, “Махаббатсыз дүние бос” деп ақындардың пірі, дана Абайдың өзі айтып кеткеніндей, махаббат дегеннің өзі аясы кең, тереңдігі шексіз ұғым деп ойлаймын. Әсіресе, жерге деген, Отанға деген, халқыңа деген махаббатпен бірге ерлі-зайыптылар арасындағы махаббаттың орны да, жөні де бөлек пе деймін.

Өйткені, жұптасып өмір сүру барлық тіршілік иелері үшін табиғаттың басты заңы ғой. Қадыр ағамыздың:

“Аяқ та екеу, қол да екеу
Екеу және құлақ та
Жүрек жалғыз бірақ та.
Сондықтан да сол жүрек
Күйіп-жанып елжіреп,
Естісем деп лебізін
Іздейді екен егізін”, –

деп айтқанындай, бүкіл жарты атаулы, бүтін болуға асығатыны табиғи заңдылық.

“Мәселе кіммен бірге туғаныңда емес, кіммен бірге тұрғаныңда”, – деп С.Сервантес айтпақшы, отбасын құраудың да өзіне жетерлік, ащы-тұщысы, ыстық-суығы болады. Әрине, көңілінен шығатындай жар табу әркімнің де арманы болса

керек. Ол адам тек отағасына ғана емес, айналасына да жаға білсе, нұр үстіне нұр емес пе?

Р.Хорезми бір сөзінде: “**Жаны таза адам сұлулыққа құмар келеді**”, – деген екен. Сол сырт келбетінің сұлулығымен бірге жан сұлулығы қатар келген, ақылына көркі сай Халима апайымызбен 54 жыл бірге ғұмыр сүру бақыты Өзілхан Нұршайықов ағамызға бұйырған екен. Ал, сол аяулы да ардақты Халима апайдың нұрлы бейнесін жан-жақты ашып, оқырманға жеткізе білу тек Өзілхан ағамыздың ғана қолынан келеріне ешкім шүбә келтірмес деп ойлаймын.

Сонымен, қаламгер ағамыз әңгімесінің басын: “Халима екеуіміз 54 жыл бірге өмір сүрдік. Өмірінің соңғы күні, соңғы сағатынан дейін екеуіміз жұп жазбай, қол ұстасып қатар жүрдік.

Ол менің әйелім ғана емес, әрі шешем, әрі енем сияқты болды.

Ол менің әйелім ғана емес, әрі редакторым, әрі корректорым, әрі ақылшым, әр қосалқы авторым, әрі хатшым, әрі курьерім болды”, – деп бастап, әрі қарай Халима апайдың адамгершілік қасиеттеріне тоқтала отырып, әңгіме иіріміне өзіңді қоса тартып өкетеді. Бас салып құныға оқыған сайын, шіркін, кітаптың беті таусылмаса екен, ешқашан да соңына жетпесем екен деген іштей тілекте отырасың. Әсіресе, Халима апайдың өсиеті ретінде айтылған мына сөздерін толық келтіргенді жөн көрдім:

Бірінші айтарым: Мен олай-бұлай боп кетсем, сен жылама. Жыласаң: әрі балаларды жасытасың, әрі жұрттың сөзіне қаласың.

Қазақта: “Қатын өлді – қамшының сабы сынды” деген сөз бар. Сен жыласаң, жұрт сені мазақтап кетеді: “Қатыны өлгенге жылаған жаман, жасық неме екен ғой!” дейді. Өзім өлсем де, сенің соңыңнан сөз ермесе екен деймін.

Екінші айтарым: Қазір жұрттың бәрі өтірік болса да, шын болса да діншіл болып алды. Сен ғылымға сенесің. Жердегі Құдай – дәрігерлер деп білесің. Оның жөн. Бірақ сен мені мұсылманша жөнелт. Мені жөнелту жұмысын Мақыш досымыз Байсейітоваға тапсыр. Жаназамды өзім жақсы көріп, қадірлейтін Асылхан қажыға шығарт. Егер молда шақырмасаң жұрт: әйеліне құран оқытпай, арам өлтірді деп қаңқу

қылады. Мен сенің жұрттың осындай жаман, лас сөзіңе қалмауыңды тілеймін.

Үшінші айтарым: Сақалыңды өсірме, шашыңды қобыратпа, жағанды қисайтпа. Ұнжырғанды түсірмей, тік жүр. Жұрт сені: әйелі өлгеннен кейін жүнжіп кетіпті демесін!

Төртінші айтарым: Мен ертеден өзім өлсем, саған серік болар қандай әйел бар деп ылғи ойлап жүруші едім. Таба алмадым. Өйткені саған жас әйелдің керегі жоқ. Жас әйелдің жат еркекпен қылмындағанын көтере алмайсың – жүйкенді жұқартасың. Қартаң әйелдер аяқтарын әрең алып жүр. Олардың өздеріне күтім керек. Сен ешкімді күте алмайсың, күтуші бола алмайсың. Енді 80-ге келгенде саған үйленудің қажеті болмас. Бірақ балалар не тамақ жасап берсе, соны іш. “Анау жоқ, мынау жоқ” деп балардың мазасын алма – жек көріп кетеді, өз балаларыңа ұрыссаң да, келіндерге ұрыспа. Келін – ұрпағыңның анасы ғой!

Бесінші айтарым: Ұлдар арақ ішпесін!

Алтыншы айтарым: Ұлдар, қыздар, келіндер, немерелер сені күтсін. Сені күткені анамыз, әжеміз, енеміз еді деп мені ардақтағаны, менің жайлы жатуыма көмектескендері деп білсін. Саған осыларды айтайын деп шақыртып едім.

Ал енді не айтамын? Жер аман болсын! Ел аман болсын! Ұлт аман болсын! Ұрпақ аман болсын! Біз сияқты ата-аналар әркім өз уақытында өмірден өтіп жатады ғой. Оның уақасы жоқ. Барлық ағайын, туыс, достарға, қымбат көршілерге сәлем айт. Бәрінің ұзақ өмір сүрулерін тілеймін. Қош бол! Қош. Енді тез балалардың қасына бар. Сені күтіп, үрейленіп тұрған шығар. Бәрінің бетінен сүй. Мен үшін сүй!”.

Халима апайдың ешқандай артық-кемі жоқ, өсиетке бергісіз орынды айтылған, осы бір сөздерін кім де болса құп алары сөзсіз деп ойлаймын. Өйткені, бұл ақылға қонымды сөздерден ұлттық үлгі-өнеге белгілерінің, халқымыздың әдеп-ғұрпына сай ізеттікті, біліктілікті анық байқауға болады.

Махаббат туралы ешқандай аксиома да, теорема да жоқ болғандықтан, оның анықтамасын әркім өзінше жеткізіп жатады. Әзілхан ағамыз болса, махаббатты 1) бала махаббат; 2) шала махаббат; 3) мәңгілік махаббат деп үшке жіктейді. Соның ішінде “мәңгілік махаббат ілуде біреуде ғана болып,

сыңарынан айрылғаны қайтадан тұрмыс құрмай, өмір бойы жан жарын жоқтаумен өтеді” екен. Расында да, әр адам өзінше бір қайталанбас тұлға ғой. Алайда, әр адамның жаратылысы да әр түрлі болады емес пе? Оның үстіне сүйекпен бірге бітетін мінез-құлықты қайда қоямыз.

Дегенмен, қаншама асыл қасиеттің бір адамның бойынан да табылатын кезі болады екен. Сондай сирек жаратылыс иелерінің бірі Халима апай. Оған дерек ретінде қаламгер ағамыздың мына сипаттамасынан үзінді келтірейін: “Халима менің созсам қолымды, ойласам ойымды ұзартушы еді. Ақылыма ақыл, абыройыма абырой қосатын еді. Жатсам – жастығым, жантайсам – төсегім болушы еді.

Жабырқасам – жадыратушым, жаңылсам – түзетушім еді. Зейін зеректігімен, энциклопедиялық білімімен маған көз жазбай көмектесіп отырушы еді. Менің жан жарым, әдеби серігім, ардақты аяулым, асыл досым Халима осындай кісі еді!” – деп жеткізеді жары өз еңбегінде.

Соншама қиындықты да, ауыртпалықты да көре жүріп, бөріне төзіп қайыспай көтере білген Халима апайдың жарқын бейнесі барған сайын асқақтай түсіп, шыңдағы шынардай болып елестейді.

Айналып келгенде, ақиық ақын Мұқағали Мақатаевтың:

“Уақытты тоқтатар шама бар ма
Бәрі өтеді, дәуірлер, замандар да.
Менің жаным ашиды мына өмірде
Өтпейтіндей көретін адамдарға.
Өтеді ғой, өтеді барлығы да.
Күн арқалап, кетеді таңды мына
Менің жаным ашиды барлығына
Таң нұрына, адамның тағдырына”, –

деп айтқанындай, бәріміздің да уақытқа тәуелді екеніміз, бұл фәниге қонақ екеніміз рас. Бұл өтпелі өмірге кімдер келіп-кетпеген десеңші. Ал, сонда кейінгіге белгі боп қалар не нәрсе? Меніңше, сол игі істеріңе мәңгілік ескерткіш болып қалар белгілердің бірі – кітап болар. Сондықтан да, үлгі-өнегесімен тек жақындарының ғана емес, бүкіл қазақ ұлтының мақтан тұтар қыздарының біріне айналған Халима апайдың асыл бейнесін есте қалдыруда баға жетпес

ескерткіш ретінде осындай кітап жазып қалдырған халық жазушысы Әзілхан ағаның да ерен еңбегін атап өткен жөн деп ойлаймын.

Шоқтығы биік туындылардың бірі ретінде, рухани құнды мұралар қатарынан орын алар бұл кітаптың авторына Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлының: “Сіздің шығармаларыңыз, ойларыңыз – ел қазынасы, өміріңіз – үлгі! Аман-сау болыңыз, Әз-аға. Аса сыйлайтын Н.Назарбаев. 6.01.2003.” деген әділ бағасымен аяқтамақпын.

“Ұлттық тәлім-тәрбиелік мәні зор бұл туындының келешек ұрпақ үшін де баға жетпес, құнды мұра болып қалатынын айта келіп, ұлтымыздың ардақты ұлдарының бірі Әзілхан ағамызға шығармашылық табыстар тілеймін”, – депті Талғат Төлегенов деген оқырманы өз ағамыздың таңғажайып, тәлімді еңбегін оқып шығып бір газетке. Халима апамыз 54 жыл Әзілхан ағадай ардақты азаматқа сүйікті жар болып, перзент сүйіп, жасы 81-ге келіп халқының ортасында өмірден озды. Ол кісінің жүрген-тұрғаны, айтқан сөзі көзін көргендерге үлгі-өнеге, ал көрмегендер асыл жарының осы арнау кітабын оқып тәлім алады. Қазақ топырағында Халима деген адал жар, ардақты ана откенін білер. Есі бар оқырман болса, біздің қазақта осындай арды ойлаған аналар барын, ұлттық мақтанышына айналған Нұршайықовтар отбасындай отбасы болғанын айта жүрер. Кейінгіге үлгі етер, бәлкім.

Мұқағали айтқандай бәрі өтеді, дәуірлер, замандар да, небір тәлім-тәрбиенің ұйтқысына айналған отбасылар мен бір-бірін сүйіп өткен жарлар да, ал ешқайсысы туралы кітапқа жазылып, тасқа басылмаған соң, кейінгі толқын біле бермейді. Уақыт желімен өшіп, жоғалып жатады. Менің, сіз оқып отырған осы “Үшінші есіктің құпиясын” жазып шығуыма сондай уақыт желінде Дүкенбай екеуіміздің бейнеті мен зейнеті қатар жүрген, бір-біріміздің бағамызды біліп, жақсылыққа ұмтылған ғажайып өміріміз де өшіп қалмасын деген ой себепші болып еді.

НҮРМАҚОВТАҒЫ НҮРЛЫ ШАҢЫРАҚ

Дүкеннің мінезін тереңірек түсіну үшін оның балалық шағына аздап барлау жасап көрелік.

Әкесі – Досжан, соғыс жылдарында жігіт ағасы жасында болғандықтан өскерге алынбай броньмен қалып, Қаратау ішіндегі Ынтымақ колхозының төрағасы болған, сол елдің адамы мен малын сақтауға жанын салған бейнетқор кісі көрінеді.

1932 жылғы елге келген қиын аштықта туыстарының біразы азық іздеп, күнкөріс қамымен Өзбекстанға, біразы Ауғанстанға ауып кетіпті. Сол аштықта отыздан жаңа асқан атамыз жиырмадай үйді төңірегіне топтастырып, білегінің күшімен тау өзенінің қойнау-қойнауына жүгері егіп, аң аулап, әлгі үйлерді ашықтырмай аман сақтап қалыпты. Тасты ойып су шығарыпты, жылқы бағыпты, бау отырғызыпты. Осы күні Қаратау ішінде, Ақүйік өзенінің бойында “Досжан бауы” деген шоқ-шоқ қара ағаштар сол кісінің тамшылаған терінің ізі көрінеді.

“Әкем нағыз нарық заманының адамы еді, – деп Дүкен сағынышпен еске алып отырады ылғи, – не пайда жыл он екі ай жасаған еңбегіне жыл аяғында жалғыз тай, бірер қап астық беруден артылмаған кеңестік құрылымға еңбегі еш болды, әйтпесе бір елді асыраған қуат-күшін нарық заманның кәдесіне жұмсаса ғой, нағыз байып шыға келетін адам сол кісі еді”.

Дүкеннің ес біле бастаған уағы болса керек. Атамыз таң алагеуімнен тұрып, асау биелерді қайырып әкеліп, құлындарын құрықтап ұстап, желіге тізіп беріп, шалғымен шөп шабуға кететін көрінеді. Енеміз білегіне шелегін қыстырып бие саууға шығады. Ағасы жондағы шөпшілерге, егіншілерге қымыз тасиды, әпкесі түгесілмейтін үй шаруасының бір пұшпағын ұстап, ол кісі де үй көрмей жоғалады дейді. Шешесі қаршадай Дүкенді сыртқа шығарып, астына текемет төсеп, қолына екі тас ұстатып, үй іргесіне отырғызып өзі жылқы саууға кетеді. Қол басындай тас-ойыншығы, үй іргесінде жападан жалғыз қалған сәби тастарды бір-біріне соғыстырып біраз ойнайды, шекесінен күн отеді. Шешесі келе қоймайды. Біраздасын шекесі шып-шып тершіп текемет үстіне домалап ұйықтап қалады. Түс қайта шаруасын

тамамдап, үйге келген шеше баланы көтеріп, ішке енгізеді. Төсегіне жатқызады. Оянған соң тамағын береді. Ертесінде дәл әлгі сурет тағы қайталанады. Сыртқа шығарады. Тас ұстатады.

“Бір-біріне соғыстырып, ойнап отыр”, – деп шаруасына кетеді... Төрт жасына дейін тілі шықпай жүреді. Кейін аңдаса – баламен айналысатын ешкім болмаған, сөйлеспеген, әйтпесе сәбидің дені- басы сау секілді. Сәби маңайындағы жарық дүниені өзінше, өзгеше бояумен қабылдауға ерте бастан дағдыланған. Мектепке 6 жасынан барып, зерек оқығаны, алғаш жазған дүниелері 15 жасынан газет-журналға ба- сыла бастағаны сол көзіне басылған бояудың молдығынан, бөлкім.

Бейнет дегеннен шығады. Атамыз қолы қарап отырмай- тын, өзен алқабынан арық қазып, су шығарып бау-бақша еккен, әрі дихан, асау жылқыны жылдам бас білгі еткен әрі атбегі кісі дедім әлгіде. Өзі бейнетқор болған соң, үйдегі балаларға да дамыл бермей шаруаға жегіп: “Малдың астын тазала!.. Суар!.. Жем бер!.. Шөп бер!.. Есіктің алдын сы- пыр!..” деп жарлық беруден танбайды екен. “Жұмсайды” деп көршілердің балалары қыр асып қашатын көрінеді. “Бала кезімде жалғыз-ақ нәрседен қорқушы едім, – дейді Дүкең, – тапсырған шаруаны тындырмапсың, мектепке жібермей қоямын” деген әке сөзінен қорқады екен. Қашан сол шаруа- ны бітіргенше ешқайда шығармайтын. “Ал, мектепке барып сабақ оқу – өз басым үшін нағыз жұмаққа жол алғанмен бірдей сезілетін, әрі демаламын, әрі қиялым байиды, әрі балалармен ойнап үлгеремін...”

Осыны айтқан Дүкең қыр астында қалған балалығын сағынғандай елендеп біртүрлі күйге түсіп, қабағына мұң көлеңкесі қалқып ойланып отырып қалады.

Жастайынан терін тамшылатып, белін бүгіп кетпен шабу, күрек ұстау, кітап көрсе шаншылып отырып оқып шығу, үлкендердің әңгімесін құлағына сіңіріп өсу – осы күнгі қай-қай бейнеттен бойын тартпай, кірісіп кететін мінезін әу бастан-ақ қалыптастырып үлгерген секілді. Жазу – инемен құдық қазғандай жұмыс. Бүгінде газет, журналдан тапсы- рыс түссе – ойланып алып ырғалып-жырғалмай, бәлсінбей, бір отырғанда жазып тастайтыны; басқа біреулерге соншама қиын көрініп пәлен жыл шұқынып жазған ғылыми жұмыс-

тарын, рефераттарын оқи салып: “Мынаны жазуға пәленше бір жылын сарып етіпті, мұндай шатты-бұттыны бір ай ішінде шимайлап шығар едім”, – деген сөзі Дүкеннің мақтаншақтығы емес, имандай шыны екеніне кәміл сенемін.

Атамыз шақырған жерге бала – Дүкенді ілестіріп жүретін көрінеді. Баланың құрбылармен қосылып ойнағысы келеді. Ал, үлкендер бас құраған жер әңгіме-дүкеннің ордасы. Өзге балаларға ұқсап, тамағын тойғыза салып, сыртқа сытыла жөнелген бала – Дүкенге әкесі дауыстап: “Отыр осында, тамақ үшін келген жоқсың!.. Үлкендердің сөзін тыңда!..” – деп шоқитып отырғызып қоятын секілді. Үйге кісі келсе де дастарханның жиегіне шегелеп, “сөз тыңда!”, – деп шоқитатын көрінеді. Үлкендердің сөз саптасы, тілдесуі құлағына мол-мол сіңгені сонша, бала жасынан жазуға құлшынып, “Отырар”, “Түркістан” хикаяттарын университетті бітірер-бітірместе дүниеге әкелуі сол үлкендер әңгімесінің құлағына сіңген әсерінен деп ойлаймын.

Атам мен енем туралы ауылдағы ақсақалдар мен әжелерден жақсы-жақсы ілтипатты сөздер естігенде, бүгінгі біздің шаңырағымыздың гүлдеп, балаларымыздың өсіп-өніп, Дүкеннің абыройлы болып жүргені – сол екі кісінің адал еңбек, маңдай терінің жемісі ғой деп ойлаймын.

“Жұртқа жасаған жақсылығың балаға қайтады” деп жатады ғой. Құдайға шүкір, атам Досжан мен енем Жәмиланың төрт перзенті – Дүкенбай, Базарбай, Ділдәкүл, Ләйланың отбасылары ауызбірлікті, бала-шағаларымен өсіп-өркендеп отыр.

Енем жас кезі жайлы менің қолымда тұрған кезінде әңгіме айтып беретін.

“...Ой, мен жасымда сен сияқты бойшаң, жарамды едім” деп бастап, мені өзіне ұқсатып қоятын енем. – Ол кезде қыста қыстауға, жаз жайлауға көшіп-қонып жүреміз. Қазақтың қатыны байғұсқа үй жығып, үй тіккен деген азап жазылған ғой маңдайына. Сонда мен алдымен үлкен қайынағаларым Сейілбек (“Мейілбек” деп бұзып атайтын), Сәрсен, Ералылардың үйлерін тігісіп болып, өз үйіме баратынмын. Сонда сол үйдегі енелерім: “Ой, шырағым, көп жаса! Бала-шағаңның рәтін көр! – деп бата беретін. Міне, сол баталары дөп тиіп, көп жасап, аталарыңнан кейін

отыз жыл болды, сендердің жақсылықтарыңды көріп отырмын”, – дейтін.

Мен аяғым ауыр жүргенде, үйге базардан ас-ауқат әкеле жатқанда, жол-жөнекей көршілер, бала-шаға сөмкемді көтерісіп жіберетін, соны апама айтып келемін, бүгін анау, кеше пәленше көмектесті деп. Сонда апам: “Ой, шырағым жер бетінде жақсы адамдар көп қой, әйтпесе жер төңкеріліп кетпей ме”, – деп разы болатын сол жақсы жандарға.

Кейде апама: “Осы құдай неге жамандық тілеген адамдардың тілегін орындамай қоймайды, сонда ешкім жазықсыз жапа шекпес еді”, – десем, ол кісі: “Құдай көкте отырып құлдарымның тілеген тілеуін бердім”, – дегенде оның арасында жақсы тілеумен қатар жаман тілектер де кетіп қалады ғой. Өмірде қайдан бәрі жақсы бола берсін. Жамандықты көріп жақсының қадірін білесің балам”, – деп отыратын.

Өте әңгімешіл, жады мықты, көпшіл адам болатын жарықтық. Мен қызмет істеп жүргенімде, кешке қарай жұмыстан келіп, тамақ жасап, жарыстыра еден жуып жүрсем, артымнан еріп жүріп әңгімесін айтатын. Сенбі-жексенбі күндері үйде болғанымда екеуіміз ақ самаурынды ортаға қойып алып ұза-а-қ әңгімелесіп шәй ішетінбіз. Біздің шәйқұмарлығымызды көрген қайынсіңлім Ләйлә тоққа қосатын ақ самаурын сыйлаған, сол апам екеуіміздің демалыстағы ермегіміз болатын. Одан Айнұрды киіндіріп алып аулаға шығады жетектеп, көршілермен әңгімелеседі. Сонда айтатынының бәрі өнеге, тәлім-тәрбие.

2005 жылы “Алматы ақшамы” газетінде “Қайран біздің аналар арды ойлаған” деген рубрика аясында Қали Сәрсенбайдың “Нұртөренің анасы” атты мақаласы шықты. Осындай тақырыпқа мақала оқымағалы қай заман. Баяғыда Әбіштің анасы, Асқардың анасы, Қайраттың анасы, Алтыншаштың шешесі деген Ел аналары туралы жазылып, олардың ақтілеу, адал пейілдері жайында аңыздар айтылып жататын. Соларды оқып өскен біздерге Әбіш пен Асқардай ұлдарды туатын аналардың жаратылыстары бөлекше болатындай көрінетін. Сол арна үзіліп барып, “Алматы ақшамы” қайта жалғастырғандай болды.

“Бірде Нұртөрені іздей барғанымда, Рәбиға шешей есіктің алдын сыпырып жүр екен. Қапелімде ауызға түскен сөз осы ма, білмедім.

– Оу, апа, мұныңыз қалай, келіндерге сыпыртпайсыз ба ауланы? – дедім.

– Келіндерге басқа жұмыс та жетеді. Күйеулеріне қарасын. Балаларымның, азаматтарымның жолын тазалап қойып жүремін осылай. Азаматтар ақ жолмен жүрсін, жолында қыл-қыбыр жатпасын, – деді шешей.

Осы бір сөз есіме түскен сайын біртүрлі барақаттанып кетемін. Осы бір аналық ақ тілеу ұлт жұмысына жегілген Алаштың ардақты азаматтарының бәріне арналғандай болады да тұрады. Сол азаматтарды да алысқа апарған осындай Ананың ақ тілеуі, адал пейілі ғой.

Енді мынаған қараңызшы! Он оқу тауысса да ұрпағына оңды сөз айта алмай, түзу тірлік жасай алмай өтетіндер аз ба? Ал енді бар ғой, мына бір шүйкедей қара кемпірдің бір ауыз сөзге сыйдырып айтқан даналығына мен әлі күнге қайран қалып жүремін.

Кеудесіне осындай даналықты қондырған қарапайым ананың перзенті Нұртөренің де алысқа баратын азамат екеніне бұдан кейін қандай шүбә болады.

“Қайран тектілік, сен әлі тірі екенсің ғой”, – дейді майталман жорналшы. “Нұртөре” деген жігіттің тегі Жүсіп екенін айтсақ болды халыққа, ұлтым деп жүрген ұлын халқы өзі таниды.

Осыны оқып отырып менің енемнің де бес уақыт намазына “Елімді аман ет, ел басқарған патшаға тыныштық бер”, – деп тілей келе өзі білетін, білмейтін елінің азаматтарына Алладан шапағат тілеп отыратыны түсті. Асыл аналарымыздың осындай ақ-адал пейілдері мен көл-көсір мейірлері шығар азаматтарымыздың жолын ашып, өмірімізді нұрландырып жүрген.

Енемді есіме алып, кітапқа атын жазып отырғанымда ананың ақ батасы, ененің келіні алдындағы жауапкершілігі, келіннің ене алдындағы парызы, әйелдің екінші бір әйел алдындағы парызы мен қарызы жайында жүрегімді толғанып жүретін, менен де басқа әйелдер де білсе екен деп ойлайтын бір жағдайды айта кеткім келеді. Осы кітаптың барысында мен өзіммен замандас талай қазақ әйелі туралы жас келіндерге үлгі-өнеге болатын естеліктер айттым. Енді өзім әйелдік ерлігіне, кең жүрегімен жайсаң жаратылысына таңырқап қарап, құрмет тұтатын бір әйелді атап өтуді жөн көрдім.

Ол – Қасия Қадырқызы. Қазақтың марқасқа ұлы, аты аңызға айналған заңгер, академик Мақсұт Сұлтанұлы Нәрікбаев ағамыздың құдай қосқан жары. Қос жанары қарақаттай, өзі қуыршақтай осы әйелдің қажыр-қайратына ғана емес, қосағы алдындағы парасатына тәнтімін. Ол кісінің жаратылысы, адамгершілігі туралы көп әңгімелер айтуға болар еді, мен тек кез келген ақжаулықтыда кездесе бермейтін “ерлігі” туралы баяндап берейін.

Мақсұт ағамыздың алғашқы жұбайының аты Париқа екен, сонау Талдықорғанның Еркін деген ауылында бас қосып, он бес жыл отасып, екі перзент сүйеді. Мақсұт Сұлтанұлының анасы – Зейнепкүл Қойшыманқызы жалғыз ұлын көзінен таса еткісі келмей, бала-шағасымен қолында ұстайды. Сол он бес жылда келін мен ене талай ащыласып, талай татуласады. Бұлар жайында ол кісінің жеке өмірінен арнайы жазылған кітапта кеңінен таратылып айтылған. Ерлі-зайыптылар дәм-тұздары жараспай ажырасады. Ұлы әжесі мен әкесінің қолында қалады. Араға жыл салып, Мақсұт аға Қасия деген жас қызға үйленеді. Одан екі ұл, екі қыз сүйеді.

Зейнепкүл апа Қасиямен өте жақсы қарым-қатынаста болып, оның шешесі Фатима екеуі Нәрікбаевтар отбасының берекесіне айналады. Қос қария егіздердей бөлінбей, отыз жыл балаларының қызықтарын бөлісіп, немерелерін бірге өсіреді.

Мақсұт пен Қасия отыз жыл отасып, Нәрікбаевтар әулеті өсіп-өніп, дәулетіне дәулет, сәулетіне сәулет қосады.

2005 жылы Зейнепкүл апа келінін шақырып алып:

– Мен болсам биыл сексеннің бесеуіне шықтым. Әуелі Құдай, сонан соң сендердің арқаларында өмірдің рахатын көрдім. Сонда да жанымды жеп жүретін бір сырым бар. Ол осыдан отыз жыл бұрын көрместей болып кеткен алғашқы келінім Париқаны көріп, өзім кешірім сұрап, оның да жіберген қателіктеріне кешірім етіп аузыммен айтып кетсем. Сен бізді кездестірсең, – дейді.

– Мен бұл мәселені ертеңге дейін ойланып барып жауабын берейін, – дейді енесіне Қасия.

Күйеуіне “Апам Париқаны көргісі келеді” деп бастаса-ақ “қалған көңіл – шыққан жан” дегендей, әбден көңілі қалған Мақсұт Сұлтанұлы азар да безер болады. “Апан

екеуің ерігіп, бастарыңа бөле тілеп жүрсіндер, оның шошқа мінезін апам білетін еді ғой...” — деп ренжиді. Қасия ары-бері ойланып, қалайда қарияның өтінішін орындағысы келеді де, енесіне “Апа, сізге келініңізді көрсетемін, осында алдыртамын”, — деп қуантып қояды.

Сол жылы Зейнеп апаның тұңғыш немересі, Париқадан туған ұл қырыққа толмақшы екен. Соның мерейтойын сылтау етпек болады. Қасиет осы шаңыраққа түскенде, сол бала он бес жаста болып, әжесінің баласы “тәте” деп кетеді Қасияны. Енді сол ұлымен сөйлесіп, жағдайды айтса, өз шешесінің мінезінен қорқып, “мен аңға кетем, өздерің шешіндер”, — деп қашады. Күйеуі тіпті асау. Ененің өтініші анау. Қасиет қызыл оттың ортасынан әйелге тән ақыл-айласымен жол табады. Баланың туған күн тойына Париқаны шақыртып, енесімен, ағайын-туыстарымен қайта табыстырады. Кезінде жастықтың қателестіргені болар деп Париқа да енесінен кешірім сұрап, ел-жұртымен амандасады. Зейнепкүл апа сол жылдың мамырында қайтыс болды. Содан бері қасиетті енесінің бір ауыз өтінішімен баяғыша айтқанда күндесінің де алдына жығылып, сабырлы да салиқалы бәйбішелік танытқаны үшін Қасия Қадырқызын қатты сыйлаймын. Бұл жағдай қандай әйелге болсын үлгі болып, өнеге алуға тұрады деп ойлаймын. “Кең болсаң кем болмайсың” деген осы шығар.

Бүгінде келіндерге өткенін айтатын ене азайып кетті, содан да шығар алдыңғы толқынның жіберген қателіктерін кейде кейінгі толқын қайталап жататыны. Егер де енелері уақтылы ескертіп, оны келіндері тыңдап отырса, сол қателіктерге соқтықпай бұдан да ілгерілеп кетер ма едік.

Апаммен тұрған жылдары Дүкең мені тыңдамаса, кеш келсе, үйге қажетті талабымды орындамаса “апама айтам!” деп қорқытатынмын. Сонда кей кездері жыны ұстаған Дүкең: “Осының бір апасы бар, ал қалағаныңды істе”, — деп айтқаныма көне кететін, кешігіп келсе ертесі апамның алдында қипақтап отыратын.

Апам барда үйден ауылдың азаматтары үзілмейтін, апам барда күнара тек ет пен қамыр тамақ жейтінбіз. Апам барда мен өзімді жаңа түскен келіндей сезініп, Дүкең осы үйдің үлкен, тентек баласына ұқсайтын. Апам барда Досжан өулетінің бала-шағасы біздің үйде жата-жастана тұра беретін.

Апам барда біздің үй — шағын ауыл сияқты болатын ғой,
шірке-е-е-н!

Сонда былай деп жырлайтынбыз...

Өттең Апа, қалғаныңды-ай қартайып,
Шаңырақты күзетесің қалқайып.
Сен аманда, жапырақтай болсаң да
Біз жүреміз өзің бар деп марқайып.

Отбасында, ортасында әулеттің,
Отырасың өзің жиған дәулеттің.
Немерелер, шөберелер, шөпшек бар
Көкесі сол, өзіңе сән-сәулеттің.

Апа, саған барсақ жасап қаламыз,
Нәрестеміз — ұлымыз да данамыз.
Еркелейміз жатып алып алдыңа,
Ұмытылып үйде бала-шағамыз.

Ұмтылады қу тірліктің күйбеңі,
Әлдилейсің бөлеп жанды күйге мың.
Тарқатпашы айналайын жан Ана,
Сол жұмақты біздер өскен үйдегі.

Бұл өлеңімді апаммен бірге өткізген соңғы жазда шығарғанмын.

Менің ол кісіге деген барлық махаббатым, құрметім осында жатыр. Өзімнің әкем де, анам да ертерек қайтыс болып кеткен соң енеме, бейне анама еркелегендей, Дүкеннің жалғыз ағасы Базарбайға әкеме еркелегендей еркелеп отыратынмын.

Апам екеуіміз қатты әзілдесетінбіз. Біздің қолымыздан жасы ұлғайған соң: “Шалыма жақындай берейін” деп елдегі үлкен ұлы Базарбай мен келіні Қызсұлудың қолына қоныс аударған. Біз ол кісіні көруге наурызда және жазда, еңбек демалысымызды алғанда барып, жанында аунап-қунап жататынбыз. Жасы тоқсаннан асқан соң-ақ: “Осы жолы сендер келгенде өле салсам, сендер екі келіп өуре болмайтын”, — дейтінді шығарды. Мен: “Апа, сіздің шалыңыздың қасына баруға неге асығып отырғаныңызды білемін”, — деймін қула-

нып. Апам өзі аңқаулау болатын: “Е, неге?” – дейтін. “Шалымның жанына бара қалсам, ол кеткелі бергі жер үстіндегі әңгімені сапырып, рахаттанып отырсам” – деп ойлайсыз ғой, иә” – десем: “Енді ше, ол кеткелі жиырма жыл болды” – деп қалады. “Немене осындай қартайып мыжырайған кемпірді атам күтіп жүр дейсіз бе. Ол баяғыда-ақ жастай өлген бір келіншекті алып алған, енді барсаңыз соның баласын бағасыз” – деймін әзілдеп. Апам: “ой, құрығанның қызы, айтпайтының жоқ” – деп көзінен жасы аққанша күлетін.

Өмірінің соңғы жылдары көз жанары әлсіреп қалды да, бізді қолымызды ұстап, не даусымыздан танитын болды. Дүкеннің қолын ұстап, сипалап отырып: “Дүкенжан, бағуың жақсы екен”, – дейтін. Менің қолымды ұстап: “Сәуле, сен жүдеуісің, саусағың шидей ғой” – десе, Дүкен: “Апа, келінің жұқа мешкей, әйтпесе бағып-ақ жатырмыз ғой”, – деп күлетін. Мені “ақпейіл, алакөйлегім” – деп еркелетіп отыратын.

Дүкен апам өзінің атын “Дүкенбай” деп қойғаны үшін ынты-шынтысымен ренжитін.

Атам Досжан алғашқы әйелі үлкен апамыз “Теңгекүл” деген бір қыздан кейінгі балада туыт үстінде кетіп, жасы қырықтан асқанша қайта перзент көрмей жүріп ернін жібіткен ұлының атын Базарбай қойыпты. Одан кейінгі қыз перзенті – Ділдәкүл. Екінші ұлы – Дүкенбай туылғанда атам елуге жақындап, апамның өзі 37-ге келіп қалыпты. Атамыз жасы келіп қалған соң әскерге алынбай, броньмен қалып, Қаратау ішіндегі “Ынтымақ” колхозының төрағасы болған, сол елдің әскерге кеткен азаматтарының отбасы мүшелерінің амандығы мен малын сақтауға жанын салып бейнет кешіпті. Тасты ойып су шығарыпты, тал тігіп тынбайды екен. Осы күні Қаратау ішінде, Ақүйік өзенінің бойында “Досжан бауы” деген шоқ-шоқ қара ағаштар сол кісінің еңбегі.

Соғыс жылдары Қаратау үстінде көрік басып, темірден түйме түйген Ақәділ деген ұста өмір сүріпті. Жарықтықтың қасиеті сондай, ұстаханасында өзі жоқта да көрік басылып, балға соғылып жатады екен дейді көргендер. Ол кезде ұстахананы “түкен” дейді, ұстаны “түкенші” деген. Апамыз кенже ұлын босанатын түні Ақәділ түкенші түсіне кіріпті. Шаршаған кезде көзі ілініп кетсе керек. “Келін, перзентің тұрақтамай, жыртқық көңіл болып жүрсің, мына көсеуді алшы”, –

деп үлкен бір бұйым әкеліп қолына ұстатыпты. Апам көп ұзамай үл босаныпты.

Жалғыз ұлының артынан іні еріп, атам ауылға ат шаптырып, нәрестеге ат іздеп жатқанда апам түсін айтыпты. Ауыл қариялары : “Онда бұл баланың атын Дүкенбай қоялық, өрі ағасы Базарбайға ұйқасады”, – деп ұйғарым жасайды.

Содан әлі күнге дейін Дүкенбай шешесіне өкпелі. “Сіз үндемей тұрғанда, маған бір жақсы ат қояр ма еді, ең болмаса Ақәділ деп әулиенің өз атын қоя салмадыңдар ма” – дейді ғой. Апам: “Түсінде аян берген атты қоймаса болмайды, кез келген бала туылғанда анасына аян берілмейді. Ал аянмен туған балаға – құдай бақ-дәулетті мол ғып береді. Сен неге маған өкпелейсің, басындағы бағың – халық танытын азамат болдың, дәулетің де ешкімнен кем емес. “Дүкенбай” деп едік дүкенің бар, асханаң бар” – деп отыратын.

Шынында, жұрт жаппай жеке кәсіпкерлікпен айналыса бастағанда, мен де кірісіп кетіп, бір дүкен, бір кафе ашқан болатынмын Алматыдан. Дүкенді “Айша” деп менің анамның құрметіне, кафені “Жәмила” деп Дүкеннің анасының құрметіне атадық.

Апам жасы тоқсанға келгенше бес уақыт намазын тастамады. Біз жасымыздан атеист болып өстік қой, несін жасырамыз. Менің өзіме апам құран үйретті, ауызша жаттатып. Екеуміз қолымыз босаса “Құран кәрімді” оқитынбыз. Жады мықты болатын, естігенін де, көргенін де өмірі ұмытпайтын. Жасы жүзден асқанша баяғыда қайтыс болып кеткен ағайын-туыстарымыздың руынан, жолынан жаңылыспай, аты-жөндерін шатыстырмай бала-шағаның ортасында олар туралы әңгіме айтып, жақсы істерін, өнегелерін шежірелеп отыратын. Апамның әңгімелері арқылы өулетімізге қатысты туыстардың бәрін танимын, түрін танымасам да аталарын, аналарын айтса болды, есіме олар туралы жақсы сөздер орала кетеді.

Апамнан қолына келін болып түскен жылы: “Апа, өмір бойы керек болатын бір ақыл айтыңызшы, есімнен шығармай жүретіндей”, – дегенімде ол кісі “Қашанда сабырлы бол, кез-келген іске сабырмен қарасаң, оңынан шешіледі. Ашуланғанда сабырды есіңе алсаң, сабаңа түсесің, бір қателіктен құтыласың. Құдай да сабырлы пендесін жарылқайды екен”, – деді.

Шынында, енемнің сол ақылы қашанда менің жүрегімнің төрінде тұрады. Тіпті жаратылысы мазасыз Дүкеннің өзіне “апам сабырлы бол” деген деп есіне салып қоятыным бар. Сол сабыр мені талай жерде қорғап, талай жерде демеп, талай жерде қиындықтан алып шығып, бақытқа бастады. Апам осы ақылы арқылы мен үшін өлмей, әрқашан менің жүрегімде жасап келеді.

Мен “Жыр тәж” деген кітабымның ең соңғы бетінде апам арнап бір өлең басып, аяқтадым.

Апама

Менің енем жүзден асып барады,
Соңғы он жылда күңгірттеніп жанары.
Қалғанымен, отырып-ақ біледі
Дүниенің арғы-бергі хабарын.

Көре ме екен көкірегінің көзімен,
Салмақтайды жүрегімен сезіне.
Сөз саптаса өткенінен сапырып,
Жол көрсетер көзі бардың өзіне.

Таланына талай соғыс дөп келген,
Жақсыны да , жаманды да көп көрген.
Қос ғасырдың таңыменен таласып,
Қос ғасырда төрт патшаны өткерген.

Шүйкедей-ақ, бірақ рухы шөкпейді,
Қоғамды да, адамды да сөкпейді.
“Не көрдіңіз?”— деп сұрасаң , жарықтық
“Жақсы адамдар дүниеде көп дейді”.

Сегіз мүшел көріпті өмір сүргелі,
Байлық арсыз бір кетіпті, бір келіп.
Баянымен бұл өмірде қалғаны
Өсіп-өніп ел болыпты іргелі.

Құранда “алдымен жақсылықты анаңа жаса, анаңа жаса, тағы да анаңа жаса”, — деп қадап айтқан екен, қашанда анамызға жақсылық жасауға, бұл дүниеден өткенде атына

жақсы сөз ілестіруге жазсын. Қолымыздан келгені – ол кісілерді жалықпай кейінгіге айтып өту ғой!

Асыл Анамыз Жәмила Жанұзаққызы 1903 жылы туылып, 2004 жылдың 11 қаңтарында дүниеден өтті. Дүкен апама арнап “Төрт патшаны көрген кейуана” деген повесть жазды. Ол хикаятты әуелі “Ақиқат” журналында, сосын “Үш тағдыр” жинағында басылып шықты. 2005 жылы “Қасиет” баспасынан “Үш тағдыр” деген атпен кітап болып шығып, сол жылғы 6 қарашада Келінтөбе ауылында жылын бергенде, менің “Жыр тәжіммен” қосып асқа келген халыққа тараттық. Анамның асын “Ел анасы” деп Жаңақорған ауданы әкімшілігінің үлкен іс-шарасы ретінде өткізуге бас болған аудан әкімі Нұрлыбек Жаңабаев пен орынбасарлары Серқожа Ыдырысов, Өмірсерік Шарабасовтарға, ауылдың бас иелері Жәнібек пен Керімқанға, “Келінтөбе” ауылының әкімі Мырзахмет бауырымызға да отбасымыз атынан алғысымызды білдіреміз.

* * *

Дүкен екеуіміздің бірге тұрған бақытты өміріміздің он төрт жылы Алматы қаласындағы Жамбыл мен Нұрмақов көшесіне “Г” әрпі секілденіп орналасқан бес қабатты кірпіш үйде өтті. Бұл үйді қазақ элитасы “Ғалымдар үйі” деп атайтын. Бір жағы – “Жамбыл, 175” болып келеді де, екінші саласы “Нұрмақов, 81” – деп аталады. Біз сол 81-ші үйдің 114-115-ші қос пәтерінде бір қабатты түгелге жуық алып тұрдық.

Подъезімізді “Профессорлар подъезі” деп атайтын. Кілең бір ғылымға еңбектері сіңген ығай мен сығай, “пәленше көршім” десең кез келген қазақ елең ететіндей азаматтар еді.

Бірінші қабатта – ұлты орыс, профессор.

Екінші қабатта – әйгілі этнограф, профессор, ғылым докторы Халел Арғынбаев тұратын, әйелі - Әмина тәтеміз де ғылым докторы, экономист.

Үшінші қабатта – химия ғылымдарының докторы, профессор Отан Алмабеков тұратын, әйелі – Әлия жеңешеміз медицина ғылымының кандидаты.

Төртінші қабатта – Біз.

Бесінші қабатта – профессор, философ Ізбасар Ергалиев тұратын, әйелі – Нұрила ханым ғылым кандидаты, филолог. Оларға қарама-қарсы есікте – әйгілі академик Кемал Ақышов тұрды, әйелі Марал жеңгей де геолог, ғылым кандидаты. Мінекей, осындай отбасылармен құдайы көрші болу, “алыстағы ағайыннан жанындағы көрші артық” дегендей, құдайы қоңсымен туыстасып кету деген қандай ғанибет.

“Ғалымдар үйінің” тұрғындары есікпе-есік көршімен ғана емес, қазан-аяқ араласып-құраласып, олардың қонағы біздің қонағымыз болып жататынбыз.

Өзіміздің ауланы “Кенесары ауылы” дейтінбіз. Оған себеп, Кеңес одағының кезінде-ақ ұлының атын Кенесары хандай болсын деп “Кенесары” қойған филология ғылымының докторы, профессор, әдебиетші Зейнол Бейсенбаевтың ұлы ауладағы баланың үлкені болатын. Қазақтың батырларына тән мәрт мінезбен өсіп келе жатқан жасөспірімді барлық ата-ана жақсы көріп, балаларымыз соған еліктеп өсті. Кенесарының анасы – Жамал Манкееваның өзі ғылым докторы, профессор. Бір отбасында әдебиеттен екі ғылым докторы болғасын оңай ма, біздің Кенехан жапон тілінің майталман маманы болып шықты. Бүгінде Жапонның “Ме-гуми Корпорейшн” деген ірі компаниясының Қазақстандық өкілі болып істейді.

Майра деген өте тәрбиелі бір қазақтың қызына үйленіп, келер жылы ұл сүйіп, ұлының атын “Жантөре” деп қойып бәрімізді тағы бір қуантты. Ауламызды атымен атаған соң, Кенесарының осындай оғлан болып өскені біздің балаларымызға жақсы үлгі болды.

Сол “Кенесары ауылында” өскен Асқар, Әлемжар, Елдар, Еділ, Нариман, Артем, Мәлік пен Мәди, Дастан, Арман, Жиһангер бойларына ойлары сай болып бүгінде бір-бір жоғары оқу орындарында оқып жүр. Ал, Ажар, Ақмаралдар ұзатылып, кейінгі Анар, Айгүл, Ләйлә, Әлия, Тоғжан, Ақтоқты, Карина, Айнұр, Әсел, Дана деген қыздарымыз көркіне тәрбиесі сай болып, өсіп, ата-ананың көз қуанышы, арман көкжиегін әрдайым кеңейтіп келеді.

Осы атап кеткен бозбалалар мен бойжеткендер “Кенесары ауылында” сексенінші-тоқсаныншы жылдары дүниеге келді. Олардың аналары – Шолпан, Нұрила, Гүлнәр, Мағрипа, Манар, Әлия, қос Сәуле мен Зәуре, Әсия, Мәулікен,

Аманкеш, Гүлсім аулаға орнатылған сәкілерде балаларымызды ойнатып, өздеріміз сырласып отырушы едік. Арасында бөпелерімізге ақ мамаларын емізіп те алатынбыз. Бізге күллі үйдің тұрғындары қызығып қарайтын, ары-бері өткенде балаларымызды бастан сипап еркелетіп өтетін. “Кенесары ауылының” тұрғындары кілең ғалымдар, данышпандар ғой, олар бізге ұлтты өсіруші-тәрбиелеуші аналардай құрметпен қарайтын.

Ал, біздің күйеулеріміз дүниедегі бақытты еркектер еді. Кешке қарай олар жұмыстан шаршап келе жатқанда аулада балаларын алдарынан алып шығатынбыз, перзенттерін бір иіскеген соң мейірлері қанып, өзара біраз шүйіркелесіп алып, бізді ертіп, үйді-үйлеріне тарасатын. Осы дәстүр он бес жылдай уақытқа созылып, отбасыларымыз үшін “алтын ғасырдай” болды. Алтын ғасыр басымыздан дөңгеленіп жылдам өтті.

Сол кезде қатар туылып, бірге өскен балаларымыз бір атаның баласындай тату, бауырмал болып өсті. Бүгінде жартысы Астанада тұрса да бір-бірін іздеп, жазғы демалысында араласып тұруға тырысады.

“Кенесары ауылының” тұрғындарында тағы бір ерекше дәстүр – балалардың туылған күнін бәріміз бірге атайтынбыз, әке-шешелері тойлап, балаларымыз ойнап жататын еді. Біздің кенжеміз Әсел сол ауладағы ең кішкентай бөпе болды. Ауладағы бала біткен Әселдің бесік арбасының жанынан шықпайтын. Тұсауын Мағрипаға кестіріп, аяғын тәйтәй бастырып, жетелеп, тілін қызықтайтын. Әселді туғанда мен қатты ауырдым, бір жылдай отбасым қиналды. Сол кезде Ізбасардың Нұриласы көп көмек көрсетті. Содан риза болған Дүкең бір күні: “Менің балаларымның кіндік шешелері болмаушы еді, осы Нұриланың Әсел мен мамына сіңірген еңбегі зор болды. Сондықтан Нұриланы Әселіміздің кіндік шешесі деп ағайын-туғанның алдында жариялағым келіп отыр”, – деді. Сол күннен бастап Нұри-ла апасы Әселді өз қызындай көріп, екі ұлына қосып өсіріп келеді.

“Кенесары ауылындағылар” барлық мерекелерді бірге тойлайтынбыз.

Әсіресе, наурыз мерекесі біздің ауладан басталады десек те болады. Әйелдер жағы қыстан қалған сүрімізді асып,

қазақтың ұлттық жеңсік астарын әзірлеп, наурыз көжемізді пісіріп мәре-сәре боламыз. Еркектеріміз балаларын ертіп алып әрбір үйдің көжесінен дәм татып, баға беріп жүреді. Қонақ күтуден, наурыз көже салудан Ізбасар Ерғалиевтің Нұриласындай аспаз күллі Алматыда болмайтын шығар. Қабдеш Ыдырысовтай татар әнін шырқайтын азамат Қазақстанда жоқ шығар. Нұрмақовта тұратын аға-апаларына қызмет жасап, ортамызда жастардан Сәулет пен Рәзия жүретін. Ол екеуі кейіннен қызметпен Астанаға ауысып, елордада араласып келеміз.

Бүгінде Астанада сол көршілерден Мағрипа, Нұрила, Қабдеш пен Гүлнар, Серік Негимовтердің отбасылары, Кемал Ақышев ағамыздың жары Марал, Нұриланьң анасы Қаншайым апамыз бар ортамызда, қайтадан баяғыдай дастарқанымыз ортақ, көңіліміз жарасып жүрміз. Балалардың алды студент, кейінгілері мектепте оқып жүр.

Ауладағы барлық әйелдер дерлік ауыз бекітеміз. Ораза кезінде кезек-кезек ауыз ашарға шақыру басталады. Кейбіреуіміздің күйеулеріміз саушылықтарына байланысты ауыз бекітпесе де бізге еріп алады. Әсіресе, Дүкен: “менің күнәларымды Сәуле ораза ұстап тазартып береді”, – деп әзілдейтін, өзінің бауыры ауыратындықтан аузын бекітпейтін. Отыз күн оразада балаларымыз да еріп жүріп үлкендердің әңгімесін тыңдап өсті. Әсіресе, Зейнол Бейсенбаев отырған жерде орысша сөйлеу деген үлкен дау, масқара болатын. Орыс мектебін бітірген кілең доктор әйелдер мен кандидат келіншектер Зекеңнің алдында қыздай сызылып, қазақша сайрап тұратын. Еркектің алдын кеспей, еркексіз дастарқанға отырмайтын шаңырақ аналары болды.

Біздің аулада пәлен екен, түген екен деген әуесқойлық өсек сөздер айтылмайтын. Дүние-бәсеке, киім, сән-салтанат жарыстыру деген болмайтын. Орталарына сырттан келе қалғандар жұбайларымыздың ғылым, әдебиет, өнер, ұлт келешегі туралы әңгімелерін естіп, балаларымыздың өнерін тамашалап таң-тамаша қалатын. Әрбір шаңырақ иесі “Кенесары ауылында” тұрып тәрбиесіз отбасы, тентек бала, ақылсыз қыз атанбауға тырысатын. Маңайымыздағы бірен-саран басқа ұлт отбасыларының өзі бізге қарап бой түзейтін.

Міне, осындай ерекше ортада қазақтың классик жазушысы Дүкенбай Досжанов небір керемет шығармаларын

күндіз-түні тыным таппай жазып жататын. “Абақты”, “Та-разы”, “Абай айнасы”, “Екі дүние есігі”, “Құм кітабы”, “Құмда қалған кемелер”, “Дала гладиаторлары” т.б. “Кенесары ауылында” жарық көрді.

Бақ қонып, қыдыр дарыды. Қазақстан республикасының Мемлекеттік сыйлығын және Ұлттық Мұхтар Әуезов атындағы сыйлықты алды. Осында Айнұрымыз бен Әселіміз дүниеге келіп, Райгүліміз тәлім-тәрбие алып өсті. Ардағымызды үйлендіріп, Алуашымызды жеке шаңырақ етіп ұзаттық.

Анамыз Жәмила қолымызда тұрған жылдары аулаға шығып, келіндерімен сөйлесіп, жұмыстан қайтқан қазақтың марқасқаларының сәлемін алып, әңгіме шертіп отыратын. Басында ақ жібек қарқара орамалы бар, ұлттық өрнегі төгілген қамзол, кебіс-мәсі киген апам аулада сәкіде төбедей болып отырғанда, ары-бері өткен исі қазақ танысынтанымасын амандаспай өтпейтін. Оған үлкен кісі мәз: “Осы сендердің ауланың адамдары қазақы, орысының өзі қазақ секілді. Ана Ләйланың үйіндегі көршілері орыс боп кеткен”, – деп отыратын. Кейін апам елге кеткенде, Аманкеш, Нұрилалар біз арқылы сәлемдеме беріп жіберетін. Апам да жасы жүзге жетсе де солардың атын ұмытпай, елде жүрсе де өлгі келіншектердің балаларына дейін сұрап, құрт-майын беріп жіберетін, жарықтық.

Біздің Нұрмақовтағы шаңырағымызда талай-талай тарихи оқиғалар бастау алып жататын. Қазақстан тәуелсіздік алған алғашқы жылдары еліміздің рәміздеріне конкурс жарияланып, оған жүздеген талапкерлер қатынасыпты. Дүкеңнің Өзбекстанда тұратын досы – Жандар Мәлібеков елтаңба жасаушылардың конкурсына сызбасын жіберген екен. Жандар соңынан елтаңбасының жобасын арқалап Тәшкеннен келді, енді оның сызған әрбір сызығына талдау жасайтын жазбаша түрде түсініктеме қажет болды. Дүкең қадалып отырып түні бойы талдап, ондағы ай мүйіздер, қанатты сәйгүліктер, жұлдыз, шаңырақ т.б. рәміздің ғылыми түсініктемесін дәйекті дәлелдермен жазып шықты.

Сол жолы бөйгеге түскен 300 жұмыстан біздің Жандардың елтаңбасы бірінші болып бөйгеден келді. Комиссия мүшелерінің талабы бойынша біраз толықтыру енгізілген еді. Жобаның негізгі иесі - Жандар Мәлібеков еді. Елтаңба-

ның екінші авторы – қазақтың көрнекті сәулетшісі, баяғы Абылайханның ұрпағы – Шотаман Уәлиханов. Ол кісіні де осы жұмыс үстінде ата-бабасының аруағы желеп-жебеген деп ойлаймын өз басым.

Жандардың жұмысының бәйгеден келгеніне қуанып, сол кездегі Қазақстан Жоғары Кеңесінің төрағасы Әбіш Кекілбаев пен рәміздер жөніндегі комиссияның хатшысы, ақын Ербол Шәймерденов үйімізге келіп, Жандар мен Дүкеннің қуанышына ортақтасқан еді. Ербол Шәймерденов бүгінде еліміздегі тұңғыш рәмізтанушы болып саналады. Дүкен сол жолы үйімізде Қазақстанның елтаңбасын жасау бақытына ие болғаны үшін Жандардың иығына еліміздің дәстүрімен алғаш рет шапан жапқан.

Ол күнді Жандар ешқашан ұмытпаған болар.

Сол жылы Жандарға Нұрсұлтан Әбішұлы Алматыдан төрт бөлмелі пәтер берген. Онда кенже ұлы Досжанды тұрғызып, өзі Төшкенде қалған. Арада бес-алты жыл өткен соң, Жандар досымыз туған еліне қайта оралып, әйелі Ақшайы және екі ұлы отбасыларымен жаңа елордамыз Астанаға келіп қоныс тепті.

Сол Нұрмақовтағы шаңырағымызда өз басым Өзбекәлі Жәнібеков, Өмірбек Жолдасбеков, Қуандық Шаңғытбаев, Қалтай Мұхамеджанов, Зейнолла Серікқалиев, Кемал Ақышов, Халел Арғынбаев сияқты бүгінде ортамыздан озған ардақты ағаларымызға отбасымызды көрсетіп, батасын алғаным есімнен кетпейді. Жастығымыз ба, сол кезде төрімізде отырған әлгі ағаларға пайғамбарға жасағандай қызметті жасай алдық па, жоқ, жасай алмадық па деп кей кезде іштей қысыламын осы күні. Көкіректе жуылмайтын жақсы естелік қалды.

Сол қасиетті дастарханымызда Әбжан Құрышжанов, Мұхтар Әлиев, Сәйдәлім Танекеев, Зейнолла Қабдолов, Әбдіжәміл Нұрпейісов, Шерхан Мұртаза, Әбіш Кекілбаев, Мұхтар Мағауин, Төлен Әбдіков, Тұманбай Молдағалиев, Қадыр Мырзалиев, Мұхтар Шаханов, Марал Ысқақбай, Оразбек Сәрсенбаев, Дулат Исабеков, Әнес Сараев, Баққожа Мұқай, Төлек Тілеухан, Тьнымбай Нұрмағанбетов, Мереке Құлкенов, Кенжемұрат Дүкенбаев, Сұлтан Баймағанбетов, т.б. ұлтымыздың еңсесі биік, қадірлі азаматтары отбасылық талай қуанышымызға ортақтасып дәм татты.

Бұл үйімізге Дүкеннің елінен, менің тәркінімнен ағайын-туыстар үзілмей келіп жататын.

Біздің балаларымыз да естерін білгеннен кісі күтіп, қызмет жасап өскен соң ба, қонақ шақырғанды өте жақсы көретін. Үйіміздің қонақ бөлмесі екі бөлменің ортасын алып тастап қосып жіберіп қайта жасатқан соң өте үлкен болатын. Балалардың кішкентай кездерінде әкесі бөлменің ортасына өткеншек орнаттырып қойған, екеуі ойнап жүрсін деп. Одан қалса ұзындығы он бір метр болатын кіре беріс бөлмеде екеуі үш аяқты велосипед теуіп жүретін. Әбіш аға кіріп келген кезде Айнұр мен Әселге: “Ой, Дүкештің қазы жеп, көшөләй теуіп өскен қыздары-ай”, – деп еркелетуші еді. Екеуі қазы жегенді жақсы көреді, үйге қонақ келсе: “Папа, қазы берші”, – деп әкесінің жанында жүретін кішкентай күнінен.

Астанаға келгелі аралас-құралас азайып қалғанға балаларымыз : “Біздікіне неге кісі келмейтін болып кетті, мама, сіз қонақ күтуден қашайын депсіз ғой”, – деп әзілдеп қояды.

СЕНІҢ ЖАЗҒАН ХАТТАРЫҢ-АЙ, ХАТТАРЫҢ...

Менің аса қадірлі бір дүнием болса, ол Дүкеннің маған жазған хаттары. Сыртында Мұхтар Әуезовтың суреті бар маркалы осы бір хаттар — менің бақытымның бастауы, ғұмырымның мәні мен мазмұны.

“Әр адамның жан дүниесінде сыртқа сездірмей сыйынып жүретін өз құдайы болады: менің қазақ топырағындағы құдайым — Әуезов. Сол кісінің әруағы, сезім әлемі табыстырды бізді”, — деп жазады бір хатында. Иә, шынында біздер Мұхтар Әуезовты тану арқылы бір-бірімізді таптық. Сондықтан болар сексенінші жылдары басылып, тысында Әуезов суреті бар конверттен көп етіп сатып алған Дүкен ырым етіп хаттарын маған сонымен жолдаушы еді.

Біздің танысқанмыздың өзі қызық...

Мен мектепте оқып жүргенде Дүкенбай Досжановтың “Жібек жолы”, “Жусан мен гүлдер”, “Отырар” деген кітаптарын оқыған болатынмын. Ол кездері жалпы халық кітапқұмар, өнерге әуес болатын. Мектеп оқушылары бір-бірімізден кітап көрсек кезекпен таласып оқып, кітап оқу конференциясын өткізіп жатушы едік. Құрбы-құрдастар Төлеген Айбергенов, Мұқағали Мақатаев, Қадыр Мырзалиев, Тұманбай Молдағалиев, Мұхтар Шахановтардың жырын жатқа оқитынбыз.

Менің жеке кітапханамда әкем екеуіміз жиған мыңнан астам кітап болатын. Жетпісінші жылдар ғой... әдеби кітап табу деген қиын болатын. Поштамен ақын-жазушылардың көп томдықтарын жаздырып аламыз. Әкем — Мағазбек қарапайым колхозшы еді. Кітапты маған оқытып, өзі тыңдауға әуес. Менің асыл анам мен ғазиз әкемнің бауырындағы бақытты балалық шағымды ойласам, алдымен кеш бата жайпақ үстелде кітап оқып отырғаным, әкемнің жастықта шын-тақтап жатып кітап сөзін ұйып тыңдайтыны көз алдымнан сағыныш болып елестейді.

Аудан орталығына бара қалса сондағы жалғыз кітап дүкеніне соқпай келмейтін. Ондағы сатушы қыздар жаңадан келген әдеби кітаптарға қосып, Лениннің, Маркстің өтпей тұрған саяси шығармаларын да қоса салып жіберетін қорқынына. Әкем сауаты жоқ кісі, бергенін алып кете барады.

Сол кітапқа құмарлығым менің өмірімнің бақыт кілті болды... Мектепте оқып жүргенімде “Қазақстан пионері”, “Ленишiл жас”, облыстық “Жетісу” газеттеріне шағын мақалалар жазып жіберемін, ұйғыр тілінде аудандық “Или вадиси” мен республикалық “Комунизм туғи” газеттеріне де жазамын. Жазғандарым алғашқы жылдары анда-санда, жоғарғы сыныптарға барғанда аптасына екі реттен шыға бастады. Бар арнамым журналист болу. Мектепті бітірген жылы Қазақ Мемлекеттік Университетінің журналистика факультетіне тапсырып, конкурстан өте алмай қалдым. Ол кездері журналистерді республика бойынша ҚазГУ-де ғана дайындайтын. Менің бар тағдырым соған байланып қалғандай қатарынан үш жыл тапсырып түсе алмай, төртінші ретте дайындық курсына барып, өрең ілінгенім өзінше бір тарих...

Өз өмірімді айта беріп қайтейін, тек Дүкеңе қатыстысын ғана баяндап берейін.

Мен өмірімді үшке бөліп қарар едім. Біріншісі – Ата-ана бауырында, ол мектеп бітіргенге дейінгі жылдарым, екіншісі – Дүкеңе дейінгі жылдарым, ол – Алматыда адасып жүрген жылдарым, үшіншісі – Дүкеңмен басталған нәзік жандылардың бөріне бұйыра бермейтін жаратқан ие сыйлаған Әйел бақыты деген ғажайып өмірім.

Дүкеңмен жолыққанға дейінгі өмірімді жырмен былай жеткізгенмін.

Ол “Күлше қыз бен Ханзада” деп аталады.

Шөлкөденің ерке өскен елігі едім,
Тағдырымнан таяқ жеп келіп едім.
Алатауда адасып келе жатып,
Тарланбозым шыным ба, сені көрдім.

Кұлындай боп жүргенде желідегі,
Жазғандарың жаныма серік еді.
Ханзадаға кездескен Күлше қыздай,
Өнім бе әлде, түсім бе сені көрдім.

Сені көрдім, көрдім де өкініштен,
Өзімді-өзім жазғырдым, жекіп іштен.
“Неге ертерек, ойпырмай, туылмадым!” -
дегенді ойлап жандырды отым іштен.

Кеш қалдым-ау,
Қашанда кешігемін.
Деп жүргенде тағдырға өшігемін,
Кітабыңды ап бір күні келіп тұрсың,
Күлше қызды түсірді есіңе кім?

Күлше қыздан көрдің бе перизатты,
Тағдырынды шынымен беріп жаттың.
Жылы сезім көрмеген бейбақ едім,
Ағыл-тегіл мейірден еріп жаттым.

... Осы өлеңнен бәрі түсінікті шығар. Менің Ханзадам мені “Жазушы” баспасында корректор болып жүргенімде алғаш рет жолықтырды. 1987 жылы болатын. Дүкең Мұхтар Әуезов туралы “Мұхтар жолы” атты кітабын аяқтап, осы баспаға әкеліпті. Сонда таныстық. Ол жайында есіңізде болса кітаптың бас жағында айтылған. Тіпті сонда алғашқы үш хаты да берілген, енді соған қалған хаттарын жалғастырсақ сөкеттігі жоқ шығар.

Сонымен Дүкенбай Досжановтың Сәуле Қожахметоваға жазған хаттары төмендегіше...

1987 жыл, 20.10.

Көлеңкелі күңгірттеу тұманды күз күнінде кезіктірген келешек сәулем, құшағымдағы ыстығым, уәдем мен шындығым менің! Жаныңды жадыратар жақсы сөзді ұшырасқанда айтармын: мына кеудемді құртша кемірген екі сауалға өз ойыңды айтып, хат жазып жіберші.

Әкесінің: “Ізбасарды қаладан ешқайда алып кетпейсің, көріп, біліп тұруым керек”, – дегені, баланы сылтау етіп, күнара келіп есікті теуіп тұрамын дегені емес пе.

Соның: “Келешегі үй алып беремін” дегені – осы үмітке алданып, мәзденіп жүріп күте бер, оған дейін өзіңнің саушылығың, төзімің, жаңа тапқан сүйіспендігің де суынып үлгерер, бір жақты болып қалар дегені емес пе. “Суытамын, есікті қағып тұрамын” демесе де, ашып айтпаса да – сіре мұз көңіл түбінде осы ойлар бұғынып жатқаны рас.

Күнделікті тіршілік күйбеңінде жүріп мұндай логиканы ойлай бермессің.

Езіліп, еріп сүйіп қалдым ғой, сосын айтып отырмын.
Сені бақытты етуге күш-қүдіретім жетеді, жақсым, ақыл-
дым!

Жатпай-тұрмай заң жүзінде басыңды босатып алғаның
дұрыс мұндайда. Екі оттың арасында жүріп күйіп кетерсің.
Хат жазшы, Сәулем.

Өзіңнің Дүкенің.

*PS: Бұрынғы отасқан, түсінісе алмай айрылысып кеткен
азаматтың өзіме айтып, құлағымға құйып тұршіктірген
сөздеріне берген жауабы ғой Дүкенің.*

25.10.1987.

Дүниедегі жақыным, Сәулешім,
Қалай жүргеніңді ғой білетін секілдімін; не ойлап
жүргеніңді баяғының сәуегейлері секілденіп болжап бір
көргім келеді. Мені ойлайсың, сосын Ізбасарды ойлайсың —
ертеңгі күнім қалай болады екен деп көкірек көзің жеткен-
ше көз жібергің келеді.

О дүниелік болып кеткен кісілердің рухы, аруағы өзін
өте жақсы көрген адамның айналасында елес боп, бу боп
елпектеп ұшып жүреді дейді ғой. Сол әкең- ақсақалдың
жан әлемі тап кейінгі кезде ғой қуана қалбақтап, жаны
жай тауып, “балам бақытты болады екен” деп жүргенге
ұқсайды, “аманатына” қуанып кеткені, бәлкім. Өзім ой-
лаймын: ол кісінің өлер алдында “есімімді жиі-жиі ауызға
алып, айтып жүрші” деуінде де үлкен гәп бар, пәлсапа
жатыр, сондықтан хал-қадірімізше, шамамыз жеткенше —
желеп-жебеп жүрген жанын жай таптыруға тырысайық-
шы. Жақсы жүрші! Бұл тіршілікте жақсы жүру деген -
сабырлы, ақылды болу, жақсы көретін кісіңнің айтқаны-
нан шықпау болар.

Айтқаныман шықпашы, жаным, барым, барақатым, ба-
зарым.

Өзіңнің Дүкенің.

Жаным-ау, сағынғанда жазған сөздерім ғой: екі адамда, екі кеудеде жалғыз жүрек болғанын естігенің, сезгенің бар ма бұл тіршілікте: ол мына біздегі жүрек секілді ғой.

Бізде екеуара жалғыз жүрек қана екен, сол лүпілдеген тіршілік, сүйіспендік иесін сақтай білейікші, жақыным.

“Көзіме жас бер, жылайың,

жаралы болған жүрекке

Дауа бер, жамап тынайын” —

деп ақын мына маған, саған сыр ғып сөз айтқандай ғой.

Қайтсек те бір-біріміздің жүрегімізді езіле соғудан, сағынудан қорғап жүрейікші.

Желеп-жебейікші, жақыным.

3.11.1987.

Жақыным менің,

Адамның адамшылығы өзгеге керектігімен өлшенеді деген сөз бар. Өліп-өшіп жақсы көрген екенсің, өзінді сезіндіре түскен екенсің — маған өте-мөте керексің, жарықтығым; яғни, осы күйіп-жанып жүруіңмен-ақ адамгершіліктің белгілі бір сатысында тұрсың.

Тағдырымызды бір-бірімізге сеніп тапсырғалы тұрған соң ойда жүрген мына бір жайларды көңіліңе сала кетейін. Кейінше, үйленгенде демей-ақ, қазірше, сын-белесте жүрмін демей-ақ, адамның өмірі шексіз нәрсе емес қой; ең әуелі менің жүйкемді, жан-жылуымды сақтауға тырыс. Бұл үшін мені қызғаныш, өсек-аяң, “анау ананы айтты, мынау мынаны айтты” деген нәрселерден ада-күде арылта жүр. Өзім де бейнет десе өлген жанмын. Ойым, бойым тыныш болса-ақ екі қолым алдыма сыймай, білек сыбанып шаруаға жегілемін. Ауру әйелмен, одан қалса кеткен әйелмен жағаласып жүріп дүниеге ең жақсы кітаптарымды берсем дегеннен-ақ мінезімнің бір қырын байқаған боларсың. Бұл бір.

Екіншіден, сырттағы кісілер, жора-жолдастар мені ақшалы, бай кісіге санайды; шындығында, бұл нақтылай шындық емес. Өзің ойлашы, Мәриям барда үйде береке

бар еді, соңғы алты жыл ішінде ит талаған қайыршының шапанындай болдық. Ұлданның шығыны (кешірімінің өзіне 5 мың сом апарып берген) өз алдына, Ардақ Мәскеуде оқыды, шешемді қарап отырған жалғыз ағамнан да ештеңе аяған емеспін; оның үстіне Ділдаш әпкеме де Қызылордадан коператив үй сатып алып беруге жәрдемдестім. Аз айт, көп айт – қазір құбатөбел ғана күй бар.

Ең басты байлығым – өзіңсің. Менде түскен табысты бүгіп қалу, жасыру деген болмайды, алдағы кезде не тауып, не қойғаным көз алдыңда тұрады. Бұл екі.

Мінезім түйық, тым жарқырап ашыла қоймаймын, суықтау адаммын, мұның үстіне үй-ішінде, балаларымда, жұбайымда қатал тәртіп болғанын қалаймын. Кішкене деталь: сен секілді жұбайым байқамай ғана, жұмыс үстеліне отырар кезімде “мына бір нәрсе жетпей тұр”, немесе “пәленше былай деп ғайбат сөйледі”, – деп қалса – қолым жұмысқа жүрмей, шығып қалады. Қорқытқаным емес, шыным. Кінәмшіл, кіді мінезбен өмір бойына күресіп келемін, осы жағы есінде болса деймін. Ал, жұмысым өнікті, ойым қанатты, көтеріңкі жүрсе – менен өтер аңғал, аңқау, аңқылдаған адам жоқ. Бұл үш.

Тоқетері – сабырлы мінезіме ұқсап, тарта туған адамсың, мына кемшіліктерімді оқып-тоқи жүрсең – бұрынғыдан да жақындай түсуің анық.

Бұл өмірді бір адамдай танып-біліп келеміз ғой, алдағы тіршілік тек қана күлкі, думан, сейіл деп түсінсең – қателесесің.

Алдағы өмір – күрес, бейнет қана. Сол бейнеттің жемісін теру. Қиын жолда қажымай-талмай қасымнан табылсаң, менің жаман жағымды жасырып, жақсымды асырсаң ғана – үлкен бір елдің келіні аталасың; Қыдыр айналып табалдырығыңнан аттайды... жаным, сүйіктім... аңқылдаған бала мінезім... артта қалған жастығым... ертеңгі қиынға қаймықпай қарсы тұрар мықтым... Сәулетайым менің!

Өзіңнің Дүкен.

Сағынышым, Сәулемшім!

Өзінді ойласам – жан дүнием алай-түлей болып елжіреп, еріп кетеді. Мына уақытша қиындыққа төзе алар ма екенбіз; сенің “бір сүйер адаммын”, “өзіңді ештеңеге, ешкімге айырбастай алмаймын” деген ынтық, ыстық сөздерің дәтке қуат, әйтеуір. Өзінді сырттай ойлап, бір көруге асық боп, іштей желеп-жебеп жүретін жақыныңның болғаны бұл дүниеде шын ганибет шаруа ғой, мыңның біріне ғана қонатын бақыт деп ойлаймын. Бізді бір-бірімізден құдай ғана алыстата алатын шығар-ау, сен менің түзде, әзірше бөтен үйде жүрген рухым, жаным, тірі бейнем секілдісің, Сәуле.

Өткен түн ерекше бір түс көріппін: арамызда сақылдап ағып жатқан тау өзені бар секілді, сен арғы бетте, маған жеткің келеді, мен өзім жандалбаса жүгіріп жүріп әлдебір ұзын сырық тауыппын, сол сырықты суға көлденең салған екем, қалт-құлт басып маған жақындап келе жатырсың, қол созымға жеткенде тәлтірек қағып құлап кете жаздадың, сені ұстаймын деп өзім суға күмп беріппін. Әйтеуір сені көтеріп алыпмын. Жағама, мойныма оратылып орамалыңмен сүртіп, деміңмен жылытып өпектейсің келіп. Жағаға бір басып, екі басып жақындай бере әлденеден шошынып оянып кетіппін. Содан екі-үш сағат ұйықтай алмай дөңбекшіп жатқаным. Жаным, жылуым, желеп-жебеушім, осы түсті жақсыға жорып көрелікші, мойныңнан мың мәртебе сүйдім.

Өзіңнің Дүкешің.

PS : Несіне жасырайын, сол түні менде осы мағыналас түс көргенмін. Бүгінгідей есімде... Дүкең екеуіміз тауға қарай өрмелеген күзгі жапырақтар көмкерген жалғызаяқ жолмен Алатауды бетке алып келе жатыр екенбіз деймін. Бір кезде аяғымыздың асты батпақтанып, белуармызға дейін лайы шашырап, берекемізді алды. Дүкең де, мен де үстімізді тазалап әуреміз. Әрең жүріп келеміз, біраздан соң алдымыздан сарқырап ағып жатқан өзен кездесті. Тазалығы сондай, астындағы тастары көрініп жатыр. Екеуіміз кешіп өтпек болып аяғымызды салсақ, суықтығы миымыздан шықты. Содан қарамай

Дүкең мені көтеріп алды да, өзенді кешіп өтті. Мен мойнына жабысып алғанмын. Арғы жағаға шықсақ, газжайып. Жап-жасыл шөптер мен гүлдер көмкерген қыр, арғы жағы ақбас Алатау. Біз қол ұстасып тауды бетке алып, жол тарттық.

Мен таңға жуық оянып, түсімді жорыдым. Қалай болғанда да Дүкеңе тұрмысқа шығуға келісейін, баяғы бір қатыгез азаматқа бола өмірден сыңарсыз өтпеймін ғой, жасым болса әлі жиырма жетіде ғана. Менің жасымнан асқан кейбір қыздар әлі күйеуге де шыққан жоқ. Дүкең сияқты қадірімді білетін, іңкәр сезіммен сүйетін адам бұл дүниеде енді кездеспес деп ойладым, бұл түс бір жақсылықтың бастауы шығар деп шештім.

Сол күні кешке қарай Дүкең маған осы хатын жіберіпті. Оқып отырып Алла екеуімізге бірдей аян бергеніне қайран қалдым.

31.X.1987.

Жақыным, тірегім, желеп-жебеушім менің!

Өзің кеткелі Алматы құлазып қалғандай секілді өзіме. Бүгін кітапханаға келіп, Алуаға бір оқулықтар заказ беріп, кітаптың келуін күткен кезде осы хатты жазып отырмын. Бір-бірімізге көңіліміз таза екенін білесің, Әуезовтың әруағына сыйынып жүре береміз ғой. Мендегі жаңалық: ана бөлекор неме Алтынайға дұрыстап қарамай тағы ауыртып тынышты, сары аурумен ауырып №2 жұқпалы аурулар ауруханасына түсіпті, барып дәрігерлерімен сөйлестім, жайын білдім.

Сосын сақтана жүрсін деп мына бір жайды және жазып отырмын.

Сенбі күні кешкісін Шәрбанумен (жазушы Құмарова) телефон арқылы сөйлесіп едім. Ол айтады: сен туралы екі өсек естідім деп. Біріншісі – өзіңнен көп үлкен бір әйелмен үйленіп қойыпсың дейді, кімнен, қалай естігенін айтпайды. Бұған да мақұл дейік. Екіншісі – “ана Сәуле кейінгі кезде күйеуіммен ажырасамын деп бүлініп жүрген секілді, соған сенің себебің бар секілді”, – дейді. “Алдыңғы жылы сенбілікте кездескенде Сәуленің өзі айтқан: күйеу балаңыз

жақсы, әлі үйді де көресіз ғой деп. Енді неге аяқ астынан нілдей бұзылып жүр? Сенің жақсы көріп, ұнатып қалғаныңды білемін, сен осы тірлікке араласқан боларсың сірә, емеурін сөзіңе иланған болар” – дейді төндіріп кеп.

Бұл Шәрбанудың сөзі.

Мен айттым: бірінші өсекке жауап берейін, өзіңізге айтып жүргем, үйленейін деген ойымда жоқ-тұғын. Ең әуелі ана қыр соңымнан қалмай жүрген қырсық көлеңкеден құтылып алайын. Заң түрінде ажырасқанымызға 1-жыл болды, әлі соңымнан ақша даулап, арыз жазып жүр деп.

Екінші сөзіңізге айтарым: Сәулені жақсы көріп қалғаным рас. Ал, ол өз отбасымен қалай? Келешекте не істемекші?... – ол жағын еш білмедім дедім. Баспаға барған сайын іштартып сөйлесіп тұрамын, өзім Ессентукиден жақында оралдым дедім.

Міне, барша сөз осы. Сенен сұрайтыным: неге, қалай ажырасып жүргеніңді Шәрбануға, қызметтес қыздарға тым ашып айта бермесең. Жұрт ауызбен орақ орған заман ғой. Ажырасу туралы сот үкімі шықпай жатып басымызды қатырып, тіпті ана пәлекор Ұлданға сенің есіміңді жеткізушілер де табылар. Тоқетері – тұйықтала түссең.

Ендігі жерде мына Дүкең не істейді дейсің ғой: өсекті, ана үйленіп алыпты дегенді өршітіп жүргендердің кім екенін сырттай сезген секілдімін – солармен бетпе-бет сөйлесіп “жел сөзді гулете бермендер” деймін.

Сағындым Сәулетайым менің!

Дүкешің! 31.х.1987.

PS: Осы тұста оқырманға түсіндіре кететін жағдай бар. Оқырманым менің, Дүкең екеуімізге бүгінгі бақытты өмір, сында да бірге, шыңда да бірге болу оңайлықпен келді дейсіз бе?

Дүкең алғашқы әйелі қайтыс болғаннан кейін ағайын-туысының ақылымен екі жетім балаға бас-көз болады деп, мектепті сол жылы бітірген жақын жиен қызға үйленеді. Онымен үш-төрт жыл бірге тұрады, Алтынай деген қыз дүниеге келеді. Араларында не болғанын білмеймін, білгім

де келмейді, түсініспеген екеуі заңды түрде ажырасады. Дүкең ол әйелге екі бөлмелі пәтер алып береді. Содан он сегізге толғанша қызына қаржылай көмектесіп тұрғанын білемін.

Ал, өз жағдайым туралы өзім айтамын. Мен алғашқы отбасымда бір ұл, бір қызды болып жеті жылдай тұрдым. Біз алғашқы жылдан түбі түсінісіп кетерміз деген үмітпен жылдар жылжи берді. Тағдыр қоспаған, бірге бақытты болуды жазбаған азаматтың кемшіліктерін қазбалай бергім келмейді. Соңғы жылдары ол шалт бұзылып, үйден кетіп қала берді. Мен жатақханамыздан айрылып қалмау үшін досым Әсирамен бірге тұрып жүрдім. Заң арқылы ажырасудың жолын білмейтінмін, кейіннен туыс-достарымның ақылымен ажырасуға өзім өтініш бердім.

“Арқа тыныш болса, арқар ауып несі бар” дегендей бар-қатты отбасы болып отырсақ ажырасып нем бар. Біздің ұзақ уақыт бірге тұрмағанымызды ескерген сот арызымды бірден қанағаттандырды. Қызым — Райгүл өзіммен қалды. Ұлым — Ізбасарды енем Гүлсімді сыйлағанымнан тәрбиесіне бердім. Себебі, ол кісі менің жоғарғы оқу орнын бітіргенімше балаларыма қарасып, біржағымға шығып: “Сәукем-сәукем”, — деп отыратын.

Ізбасар әжесінің тәрбиесінде өсіп, мектепті аяқтады. Бұл кезде Қазақ Ұлттық Университетінің заң факультетін бітіріп, прокуратура саласында қызмет істеп жүр.

Ал, Райгүл мен Дүкеңе қосылғанда бес жаста ғана болатын. Оны Дүкең өз фамилиясына жаздырып алған, біздің тәрбиемізде өсті. Мектепті қызыл аттестатқа, Экономика Университетін (бұрынғы Халық шаруашылық институты) қызыл дипломға аяқтады. Екінші жоғары білімге — Абылайхан атындағы әлем тілдері Университетінің ағылшын тілі факультетін бітірді. Бүгінде өзі оқыған Университетте оқытушы болып істейді. Дүкең оны өзінен туған балаларынан кем көрмейді.

12.XI. 1987.

Жақыным, желеп-жебеушім менің!

Мен кеткен соң хатымды ойланып оқысын деп әдейі ұзағырақ жаздым: бөлкім, маған деген сағынышыңды сәл

болса да саябырсығар, бөлкім, былайғы ойыңа, қиялыңа азық болар сөз табылар.

Кеше кешкісін Алуа екеуіміз отырып шәй үстінде ұзақ сөйлестік.

Ауылдан ала келген нәрселерін айтты, өзің туралы сұрады. “Ертеңгісін сағат сегізден лекция басталады, сағат екіде дәрігерге баруым керек, қалған уақытым сабақ әзірлеуге кетеді, тәтеме аптаның аяғында барармын”, – дейді. Сен туралы айтқан сөзімді оймен, көкірек көзімен ұғып алуға тырысатыны байқалады өзінің. Сәулем менің, өмір бойғы сағынышым, “бір жағдайдан жұмысты уақытша қоя тұрсам” – деген сөзің көкейге қонады. Мына маңайдағы жаналғыштан бетер өсекші, бақталас, бықсық қауым құлағымызды тыныш қоймас, сірә. Жұмыстан шықсаң шағарсың, бөлкім.

“Осылар бас қосып адам болсын” деп ешкім тілей қоймайды. Мені бір қолын қалтасына салып, көше кезіп, ләззат ойынын ойнаған сері жігітке теңеп сөз күңсітер; әуелі бес жылдай ауырған Мәриямның көңіліне қарап, дәрігерден дәрігер қоймай жағалап, онко-институттың табалдырығын тоздырғанымды; сосын ауылдың әжік-күжігімен өскен ана шіркінді тәрбиелеймін, жөнге келтіремін, баласын өсіруге, өзін университетке түсіріп, оны бітіруіне көмектесемін деп көнімді сүйреткенімді кім елесін... кім білсін.... Онымен қоймай жылына бір мәрте ауруханаға жатып, емделіп жүріп, аурухананың “тихий часында” жұрт телевизор көріп жатқанда шұқшиып жазу жазғанымды; жаз болса жұрт таудағы саяжайына шұбырады, ел кезіп қыдырады – мен шіркін кітапхананың қапырық қуысында “Жолбарыстың сүрлеуіндегі” бес повесті, “Құмда қалған кемелерді”, “Мұхтар жолын” жаздым. Сарыағаш санаторийінде Оразгелді Түктібаев деген Бас дәрігер “жылына келетін бір ай демалыста, ми қайнатқан шілденің күнінде шұқшиып жазу жазасыз, бұл дұрыс емес, өзіңізді неге аямайсыз”- деп ұрысқаны әлі есімде.

Сол кезде ойлаушы едім, маған осыдан басқа дүниеде не қызық бар деп. Сол кезде ойлаушы едім, мені жарыққа алып шығатын осы ұлы бейнетім болар деп.

Тағдырыма, талант тәңіріме сыйынатынымын – сол бейнетім Сені тауып берді. Осы күні бір күншуаққа шығып маужырап мүлгіген адам секілдімін. Күншуағым менің!

Айтайын дегенім: сенің алдында судан таза, сүттен ақ едім деп өзімді-өзім арашалап алғым келгені емес; әлгі бақталастар, өсекшілер, күйесі мол зинақорлар, пендешілік ойдағы пенделер мені бір жетісіп жырғап жүрген жігіттей көріп, азғана қуанышымның өзін көре алмай зығырданымды қайнатады ғой, қайнатады. Осындайда менің достарым мыналар еді деп Әбішті, Герольдты, Бақытжанды, Маралды, Оразбекті айтамын, маған деген көңілдері адал, сөздері ақ деп соларды айтамын. Осындайда бірегей бітіргенім деп “Жолбарыстың сүрлеуін”, “Мұхтар жолын” айтамын.

Артымдағы тірегім менің!

Аз да болса мына бейнетқор прозашының жан өлемін, мінезін түсіне жүріп серік болар, қызмет қылар деп саған сыйынамын.

Шынымды айтсам: мықтының да морт кетер жері болады. “Төзім жақсы, көп төзуге өмір қысқа” деген ғой Әуезов. Кей-кейде маған да қорғаушы керек, Сәулешім. Мен де сенің кіршіксіз, сезімтал болғаныңды тілей тұра – маған шық жуытпайтын жақтаушым, сөз иіні келгенде айтып тастайтын “мықтым” болғаныңды қалаймын. Кей-кейде ойлаймын: менің орнымда өзге біреу болса - әлгідей ақ көз бейнеттен миы ашып, қияли болып кетер ме еді деп; тағы ойлаймын: қайта денсаулығымды ата-анам келістіріп соққан екен, сол саушылық байлығымды алды-артыма қарамай, аямай жұмсаған екенмін деп. Мақтанғаным емес, ашылғаным бұл менің, жақыным, желеп-жебеушім менің.

Менің орнымда өзге біреу болса – баяғыда я ішіп кетер еді, я бөсіп өлер еді. Баз-бірде мына тағдырыма ризамын деп ойланып отырып қалатыным содан.

Сәулем менің, маналы бері бір ойды айтайын деп, сол шіркінді нақтылай көз алдыңа еслестетіп бере алмай, көп шиырды шиырлап жүріп алдым; сол қасиетті түйінге енді келе жатырмын. Кейде сөйлеген сөздеріңді көкірек көзімнен өткізсем – Ізбасардың жағдайына қам жейсің, келешек күндерім тек қазіргідей мейірімді, шуақты бола ма деп қиялға берілесің; бұлай ойлама деп еш уақытта айта алмаймын, ойдың адамысың сен, сонымен ыстықсың маған; ұзын сөзімнің тоқетері - тағдырыңды сеніп тапсырғалы тұр екенсің; түгел сен! Мен өзі сыртым суық, біртоға тұйық,

ішке жинар, қаталдау көрінгеніммен жан әлемім кең, жүрегім жұмсақ, кісі аяғыш адаммын.

Айтқызбай, азаптандырмай-ақ түсінемін. Ең ғанибеті – жанымның желеуі, тағдырымның тіреуші бола білсең – басқасы оңай-ақ шешілер, жеңіл-ақ жөнделер деп ойлаймын. Сеніп міндет артқанды жақсы көремін. Өзімді үнсіз, сезіммен түсінген кісіге иіп қоя беремін. Қайталап айта бермеймін: көңліндегі ала күдік, кемшілік ойды жуып кетірі; біз бір-бірімізді тек қана таза деп танып, биіктен көріп үйренейікші. Сол биікке жеткізер бейнетімізге сыйынайықшы!

Маған аса жақын кісілер: Ләйла, Алуа, Ділдаш, Ардақжан айтушы еді – Сізге тыныш жатып, рахатқа шомып жайбарақат жүретін күндерді сағынамыз, сол күндерге жете алмай қор болып жүрсіз деп. Сол көкжиектегі көгілдір сағымдай жайбарақат жүрер күндерге көп ұзамай жетемін деп дөмеленбеймін.

Ендігі сыйынарым: ең болмаса бейнетімді сыйлайтын әлгі жақындарымның қатарына Сәуле де қосылады ғой деп қуанып жүрмін.

Қуанып тұрамын төсектен! Қаламды да қуанып ұстаймын! Әлдебір белгісіз бейнетке құлшынып кіріскім келіп кетеді. Жақыным, күншуағым менің, маған Сәулешім күдіреттей сен де , илан да – ертеңгі тіршілігіңе, шаруаңа құлшын.

Құшып, сүйдім сені!

Өз Дүкешің. 12. XI. 1987.

PS. Міне, осындай хаттардың маған арналғанын, Дүкеңдей азаматтың мені гана сүйетінін ойлағанда, әлемдегі ең бақытты әйел болып сезінемін өзімді. Менің де Дүкеңді өз шама-шарқымша бақытты еткім келіп, қызмет етіп келемін. Ол сырымды жырмен былай жеткіздім.

“Сен қуанса екен деп”

Жалған жәми тіршіліктен жалықпай,
Ағыстарға қарсы жүзген балықтай.
Өмір үшін, өзің үшін күресіп,

Келем жаным, бетім қайтып қорықпай.
Жүрегіне бақыт құсы мекендеп,
Сен қуанса екен деп.

Шуағың мен мейіріңе тойдым да,
Аққу болдым сендік таза айдынға.
Бұл дүниеде мен еш нәрсе білмеймін
Өзің болып қызығым да, қайғым да.
Жүрегіне бақыт құсы мекендеп,
Сен қуанса екен деп.

Сен қуаншы! Осы менің мұратым,
Көк төңірге асқақ қарап тұратын
Хантөңірге табынғандай табындым,
Ер жігіттен саған ғана қуатым,
Жүрегіне бақыт құсы мекендеп,
Сен қуанса екен деп.
Сенен асқан биік көрмей өлемнен,
Ессіз, көзсіз махаббатпен келем мен.
Құшағыңда тұрып сөзбен жетпеген
Сезімімді жеткізейін өлеңмен.
Жүрегіне бақыт құсы мекендеп,
Сен қуанса екен деп.

16. XI. 1987 жыл.

Сөулешім, күншуағым, кеудесі арманға тола қиялиым, міне, бүгінгі Пленум аралығында ақ қағазға жүгініп хат жазып отырмын. Менің жылдар бойғы қалыптасқан жұмыс тәжірибем, ритмім былай: негізгі шаруаны алты ай қыста жасаймын, ал, жазғы-көктемгі кезде сол жазғандарымды елпекшеу, үстінен қарау, ұсыну, аударту, жеңіл-желпі нәрселер жазумен айналысамын. Ең жақсы туындыларымды қараша, қаңтар, ақпан, наурыз айларында жазушы едім. Алдағы уақыттарда да солай болсыншы. Биылғы қараша, желтоқсан айларында мардымды жұмыс істей алар ма екем, неғайбілдеу болып тұр ғой. Сонда да мына тәртіпке көшейікші: үйге мебель алып, кабинет жасалғанша кітапханаға, үйренген жерге барып жазу жаза берейін; өсіресе,

мына жақсы қыс, сенімен кездескендегі қайта түлегенім, әсершіл көңіл шіркін текке өлмесін.

Түн баласына жазу жазған емеспін. Ертеңгісін шайымды ішіп алып жұмысқа барамын, анда-мұнда телефон соғу, ағайынның шаруасы, т.б. бәрі сол жұмыс уағында жасалады.

Түскі сағат 1.10-да үйге келемін. Тамақтанамын қолыңнан.

2-3 аралығында азғана оңаша бөлмеге кіріп мызғып алайын.

3.30-да қайта жұмысқа барып төбемді көрсетейін. Сосын кітапханаға, өзімнің үйреншікті үстеліме жетейін.

4 пен 8 аралығында шаншылып отырып жұмыс істейін.

8. 30-да үйге келемін.

Тамақтанамын. Сенімен сөйлесемін. Алуаға, Ардаққа өңгіме айтамыз. Бетіңнен, өзім ғана ғашық болған ерніңнен сүйемін. Демаламын. Дәл осындай жұмыс тәртібі сенбі, жексенбі күндері сәл өзгеріске түсуі мүмкін. Әйтпесе, жалпы нобайы осылайша болып, қараша, желтоқсан, қаңтар, ақпан, наурыз айларында қалыптассыншы! Сонда көңілім де тыныш, мінезім де жаймашуақ жүреді. Бұл кезеңде менің ойымды барынша бөлмеуге тырысқайсың.

Бүгін Оразбек жұмыс жайын айтып отырды да, былай деді: ана Адамың (Мекебаев) нағыз жыңды, шизик екен, Маралдың көзінше көзі бақырайып: “Сені балтамен шауып өлтіремін”, – деп аяқ астынан барқылдағаны.

– Дүкеш айтқан соң кітабыңды 90-ға қойғалы жүр едім, – десем; “ендеше рецензияға бермей шығарыңдар,” – деп қалш-қалш еткені. Ертесіне мәймөңкелеп кешірім сұрап, телефон соғып жатыр.

“Әй, Дүкеш-ай, оның әйелі де тұрған өсекші ме, сені өсектеп, “Сәуле деген корректор келіншекті айналдырып жүр, кездесетін көрінеді” деп сусылдайтын секілді”, – деді. Сосын мен мына записканы жаздым да, қолына ұстаттым. Ол оқып көріп: “Дұрыс қой, мінезі балаларға жайлы болса, өзіңе қараса – несі бар, мен сені құптаймын”, – деді.

Записка мынау: “Ореке, жақынымсың ғой, айтайын. Сол Сәулені зерттеп, түсініп, біліп жүрмін. Ол келіншектің басы бос қазір. Ол мені жақсы көреді, мен де жақсы көремін. Түсінгенде, көзімнің жеткені – жүйкесі, саушылығы тозып

жүрген маған көмекші, желеп-жебеуші бола алады. Ең бастысы – бөтен сөзі, артық жүрісі жоқ, жүрегі жылы адам”.

PS: Осыдан кейін біразға дейін редакция мен баспа арасындағы, журналистер аузындағы біраз гу-гу сөз саябырсығандай сыңайлы, қалыпты арнаға түсе бастады. Және бір хатты оқиықшы.

13.XI.1987 жыл.

Күншуағым, сенімім, Сәулешім менің!

Ләйланың кешкі асы үстінде біраз сұхбат құрдық. Әуелгі сөз ауылдағы той жайында болды, жас келіннің момын, кішіпейіл, елгезек екені байқалыпты; оның керісінше біздің мынау деген баламыз (ауылдағы) доғалдау, дөрекілеу болып өсіпті дей ме. Той барынша дастарқаны мол, абырсабыр сабылыспен өткен секілді. Сосынғы әңгіме өзің төңірегінде өрбіді әрине. Әр сөзімнен саған деген ыстық ықылас, ілтифат, жақсы көру нышаны сезіліп отырғасын ба Ләйлә оншалық уайымды төндіре сөйлемей, өдеп сақтап, арғы аңғарын сыпайы жеткізуге тырысты. Жақынның белгісі – жаны ашығандығы сезіледі, әрі бұрынғы тіршілігімнен аузы күйіп, әбден запы болғасын ба, әрі алдына тұтқан асқар таудай ағасының келешегіне қабырғасы қайысқан соң ба – көңліне түйген “қалай болады” деген күдігін жасырмай айтты. Жинақтай айтып, тұжыра түйгенде ол ойлары төмендегіше, жақыным, күншуағым:

1) жаныңа ілесетін кісі (тұспалдап тұрғаны өзіңсің әрине) ерім, пірім деп қолынан ұстаған азаматтың жетпегенін жеткізем, кемшілігін жасырамын, жақсы жағын жарқыратып көрсетемін деп тіршіліктің тереңін, түбін ойласа ғой;

2) мына екі үйдің жақыны, жанашыры, берекесі тек қана өзіммін, менен басқа кісі еш тірлікті ұқсата алмайды, мен иелік етсем ғана осы ісім оңады деп ынты-шынтысымен кіріссе ғой;

3) жар болатын келіншек бұл үйге уақытша командировкаға келген кісіге ұқсап, ал шындығында “менің өзге үйім – төркінім бар, онда өсіп жатқан перзентім бар” -деп ертенді-кеш сол жаққа қарап мөңіреп, басы қатып, қолына

іліккенін тасымалдап жүрмесе ғой; үлкен жүрегіңізге бұйырған ырзық-несібе бір үйге, екі үйге емес, сол төркін жұртқа да жетерін тереңдеп түсінсе ғой; сол жақтағы кісілер перзентінің жақсы жар тауып, жарқырап жүргеніне қуануы керек қой;

4) тазалықты қатты қадағалайтын мінез Сізге күнделікті әдеттен асып, ауруға айналған, келешек келіншегіңіз сол ауруға емші бола білсе ғой; түптің түбінде сыпырынып, тазарынып жүруді өз мойнына алып кетсе ғой;

5) Бізде тұрған не бар; шақырсаңыз келіп-кетіп тұратын тілекші ғанамыз, өзге біздің қолдан келер, бөліп берер жәрдем жоқ. Әлгі айтылғандарды арымен, мінезімен көтере білген кісі түптің түбінде Сізге бізден де жақын болып кетеді.

Біз тек сырттай қуанушы болып қаламыз, — деді қарындасым Ләйлә.

Ең басты уайымым — әлгідей жанашыр сөз сол сүйіспендігіміздің ұзақ ғұмырлы болуына бірден-бір дәрі, себепші нәрсе.

Қақ-сұқ жеңіл мінезден аулақ,
көңіліне кір ұстамайтын көтергіш,
көнбіс, момын,

шаруа иесі болған келіншек менің жүрегімнің терең түкпірінен орын аларын жанашырларым сезіп-біліпті ғой; көптен ойында жүрген жәйттерді ақ-адал ашқаны ғой; мінезіме жұғыса алар адам әлгідей болғанын мен де қалайды екем, Сәулешім.

Өйткені қақ-сұғы жоқ келіншекке бүйрегім бұратыны — мінезім ауыр, бұйығы; көңліне кір ұстамайтын көнбіске бүйрегім бұратыны — ойда жоқ аяқ астынан қазанша қайнап бұрқ ете қаламын; қытымырлау, қазымырлау мінезім бар; шаруа иесі болған келіншекке жанымның жығылатыны — әбден шаршаған, тозған кісімін. Әр әрекеттің, қылықтың қарсы реакциясы, тартылыс күші деген осы болар.

Соңғы айтарым: біреудің алды-артынды ораған, торға толы айла-шарғысынан сақтанып жүрсең: бұл жолғы қатым жүректің сөзінен гөрі, ақылдың сөзін көбірек термеледі, суықтау сезілсе кешіресің. Базарым, жылуым, куншуағым, мені ойла да жақсы жатып, жайлы тұр. Құлағыңның түбінен ыстық-ыстық құшып сүйдім.

Өзіңнің пірің.

PS. Бұл хатқа да азғана түсініктеме бере кетейін. Осынау хатында Дүкең өзінің мінез-құлқына өзі баға беріп отыр. Ал, соның бәрін біліп, осы отбасының қиындығын көтерісіп, қызығына ортақтасып келе жатқан артынан ерген жалғыз қарындасы – Ләйлә. Азан шақырып қойған аты – Ырымкүл. Жеңгелері ат тергегенде Ләйлә деп кеткен. Содан өз атын ешкім білмейді. Дүкең өзі Алматыға алдымен оқу іздеп келіп, кейіннен мектеп бітіргенде Ләйләне алдырып, Қыздар педогогикалық институтына түсіреді. Сонда оқып жүргенде белгілі қаламгер Сейітқазы Досымовқа тұрмысқа шығады. Алтын асықтай Айқын, Әділ деген ұлдары, Дана атты қызы бар. Сейітқазы да Ләйләмен бірдей Досжановтар отбасының сүйікті перзенттерінің бірі болып, 1996 жылы өмірден өтті. Дүкеңнің әйелі өліп, екі баласы мен сексендегі анасы қолында қалған ауыр сәттерінде, аралықта, тағы шаңырағы шайқалғанда қаншама жақын деген адамдарының өзі сыр беріп, дос деп жүргендері табалағанда бауырының жанында болып, жетімдерді жебеген, сүйенері мен ақылшысы – Сейітқазы мен Ләйлә болған. Сол жылдары бауырының үйінің отымен кіріп, күлімен шыққан. Дүкең мені де туыстарының ішінен ең алғаш осы екеуімен таныстырған.

Мен осы күнге дейін бір істі бастарда Ләйләмен ақылдасып аламын, бір нәрсені дұрыс істемесем не Дүкеңді ренжітіп қойсам “Ләйләдан ұят-ау!” деп алдымен ойлаймын. Осынау сабырлы, орнықты, артық-ауыз сөзі жоқ, істеген ісіне көз сүйінетін қайынсіңлім маған өмір бойы үлгі. Оның бауырмалдығын балаларыма әрдайым айтып, Ардақ пен Алуаға “маған дейін аналарыңның жоқтығын білдірмеген Ләйлә апаларыңды сыйлаңдар”, – деп отырамын.

Оның намысқойлығы сондай, ағасының отбасының жоғын жасырып, барын асырып жүреді. “Түбінде сол адам бізден де жақын болып кетеді” – деген сөзіне лайық болуға тырысып келемін, мен түскелі де жиырма жылдан асып барады, қайынсіңлімнен әлі именіп, әрі жақсы көріп тұрамын, кейде екеуіміз дос сияқты сырласамыз. Оның бақытына Айқынының келіншегі – Толқын Құлсариева да өзі сияқты аса бипаз, орнықты болып кездесіп, Айдос, Әнуар атты екі немере сүйгізіп отыр.

Сонымен, 1987 жылдың аяғы жақындап қалды.

Осы кезеңде жазған жазушының хаттары бейне от-жашынға оранған факель таяқшасы секілді елестейді көзіме.

Сөздері де ығи жалын оттан жаралғандай. Адам баласы – көңілдің құлы, әйел заты – сезіммен өмір сүреді. Көптен жылы сөз естімеген, өзге кісілерден мейірім көрмеген өзіме жазушының сөздері жанымға сәуірдегі жылы жауындай әсер етті. Кейде таудан сел құлап келе жатқандай көрінетін. 87 жылдың қарашасы мен желтоқсаны қаншама сызды, сабылықы, жылбысқы болғанымен мына өзіме келіп жатқан хаттар өз басыма күншуағын төгіп-төгіп өтетін сәуірдің күнiндей сезілгенi анық.

Бұл – бір.

Екінші айтайын дегенім: қаламгер осынау жыл аяғына таман қайта оянған жанартауға ұқсап бірде жалынын, бірде ыстық, ынтық лебін сыртқа шығаруға асықты. Құдай асықтырды ма деп ойлаймын. Әйтпесе, 45 жасқа келіп, жігіт ағасы болып, осы кезге дейін том-том кітап жазған адамның аяқ астынан ағыл-тегіл сүйіспендік сезіміне ерік беруі – үлкен махаббаттың оянуы болатын. Оянбаса, сілкінбесе, уақытша қызық қуса – тап бұлайша жан әлемі қопарыла тебіренбес пе еді. Жан әлемінен дүрлігіс, дүмпуді сездім іштей.

Үлкен тебіреніс – магниттің өрелі өрісі секілді.

Өзімді мүлде басқаша етіп, дүниенің астын үстіне шығарып төңкеріп көретіндей хал кешіп жүрдім. Бір жағынан Дүкеңнің ағыл-тегіл мейірім шуағын қимаймын, бір жағынан “осы мен түс көріп жүргем жоқ па” деп өз-өзімнен қатты толғанамын. Талай таңды ұйқысыз атырған шығармын.

Дүниеде бір шындық бар. Өзіңді, сөзіңді өзгеге жеткіземін десең ағыңнан жарылып, шындығыңды бүкпесіз жайып сал. Майда есептің тосқауылы көп. Мені жазушының ең әуелі әрі қарапайым, әрі жейдесінен жүрегі көрінетін шындығы баурап алған еді.

Сонымен Дүкеңнің 1987 жылғы хаттарын толығымен басып шықтым.

1988 – жылдың 30 қаңтарында біз некелесіп, қосылдық. Алматыдағы Совет ауданы, қазіргі Алмалы ауданының шағын АХАЖ бөлімінде неке қию салтанаты өтті. Екеуіміздің келешек жұбайлық өмірімізге Бауыржан Момышұлының жалғыз ұлы, белгілі жазушы-аудармашы, Дүкеңнің досы Бақытжан Момышұлы мен әйелі Зейнеп Ахметова куәгер болып, өз қолдарын біздің құжаттарымызға қойды. Бұл да Дүкеңнің мені

Зейнеп апам сияқты барақатты отбасының анасы болсын, өз отанын сол кісі сияқты қасиетпен ұстап халқына қызмет етсін деген игі ниетінен туған еді.

Олардан басқа жақын ағайын-туыстарымыз кейінше жайылған дастарқанға қатысты. Кешке қарай Дүкеңнің Әбіш — Клара, Оразбек — Шара, Марал — Аңса, Кәрібай — Орынқұл, Әнес — Алтыншаш, т.б. үзеңгілес достары бас қосып, шағын той өткіздік.

Осы кітаптың басқы тарауында екеуіміздің Дүкеңнің еліне барып, ағайын-туыстарымен танысқанымыз, алғаш рет халық алдына ерлі-зайыпты болып шыққандарымыз жайында айтылған, мен ол жағдайларды қайталай бермей, ендігі жерде бірге тұрып жүргенде жазған хаттарын сөйлейтін.

Өмір деген дарияның асау толқыны. Соған өз қайығымызды салдық, жүзіп өте аламыз ба, жоқ жұлқыған толқынға жұтыламыз ба оны тағдыр шешеді. Біссімилла дейкіші!

9.09.1988 жыл.

Сәулем!

Сенің ауруханаға түсіп қалғаның, кешегі әдеби кеңкелес сарапшылардың маған жасаған соққысы — туған күніме таптырмайтын “сыйлық” болды-ау мынау. Не дейін!.. Өзімді қоярға жер таппаймын. Саушылығыңа қара, ақылың бар ғой, перзентті сақта, мен дәрігерлермен сөйлесіп көрейінші.

Көп нәрсе өзіңе байланысты деп ойлаймын.

Жақыным, жалғыз медеуім менің! Сүйдім!

Дүкең.

PS: 1988 жылдың жазы Дүкеңе де, өзіме де ауырлау тиді. Дүкеңнің “Мұхтар жолы” романына ертеп сыңар езу қисық пікір айтушылар табылды, өзімнің аяғым ауыр, аурушаңмын.

10.09.1988 жыл.

Жаным, Сәулем!

Бұл түнде өзің жанымда болмаған соң, көпке дейін ұйқым келмей, ақырында қайта тұрып, жарық жағып, осы хатты

жазып отырғаным ғой. Қайталап айта бергеннен май шықпайды; шындығында мына мен тіршілік тауқыметінен әбден шаршаған, қажыған, “арық адаммын” ғой, бес жыл бойына қолымнан сөмкем түспей, ертеңгілік, кешкілік ауруханадан ауруханаға дедек қағып жүргенім, сосынғы бес жылда кітапхана түкпірін күзетіп, құйрығым тесіліп, үйімді өзім үй еткенім, балаларыма қарағаным — көз алдымнан кілкіп бір өткен кезде кеудемді қапалық толтырғаны... Еркектің де кей-кейде осалдығы болады. Жаныма желеу, ендігі келешек күндеріме медеу болады деп жүрген сенің аяқ астынан ауруханаға түскенің жаныма мұң ұялатты білем.

Жә, бар тілеуім сенің үстінде, Ардақ та ауруханаға түскенінді естіп безектеп кетті, құдай оңдап, дұрысталып шығарсың деген дөмедемін.

Әйтсе де, осындайда ойға түседі екен-ау жаным, Сәулешім, сәулем, күндердің күнінде сол қажыған, шаршаған күйеудің “не айтсам да көтеретін, құлақ қоятын” әйелім бар ғой деп; баяғы жастық, мастық дәуренін есіне алып, іштегі запыранын сөзбен ақтарғысы келіп, шамалы айқайлап алса — “өйтпедің, бүйтпедің” деп әйеліне өкпе артса — соның несі айып. Шамалы артығырақ айтып қойсам, айқайласам, өкпемді айтсам — әйелімнің алдында сұмдық айыпты болатыным қалай?! Мен аясам, ол неге аяуды білмейді.

Артығырақ айтып, артығырақ ашу жұмсасам — бітпес дауға, өшпес өкпеге қалатыным қалай деп ертеңгі күні ішімнен қан жылаймын. Тірлігім тірлік болмай қалады, жазуға қолым бармайды. Жаным, Сәулешім, бір пәс ойласаң болмас па; ау, артық-ауыс сөзді көтере салайыншы, қасындағы қарайғаны болған соң өкпе-наласын айтып жатқаны шығар — шыдай салайыншы деп. Сенің лапылдаған жастық қиялыңды, ертесіне, бірсүгүні алдыма айып қылып айтып отыратыныңды өне бойы көтеруге — менде саушылық жоқ қой. Көп ұзамай қирап қаламын ба!

Көнбіс, көнтерлі болайықшы-ау, болу қолымыздан келмесе — ертесіне, бірсүгүні әлгі мінезімізді айып қып бетке шығғырып басып жатпайықшы, ұмытып кетейікші құрғырды. Бұл бір. Екінші: “үйінді тазалап, жалғыз өзің қарап жатшы” деп жүрегімді тырнайсың, бұл мен үшін мылтықпен атқандай ауыр сөз. Мысалға, туберкулез ауруы бар адам-

ға есі дұрыс кісі, “сен туберкулезсің, өлетін жаман адам-сың”, – деп бетіне тура қаратып айтпайды ғой. Тазалық атты аурумен шамам жеткенше күресіп жүрмін, “қолдан келгенше көмектесемін”, – десең болды, жекуге болмайтын шығар. Жаным, Сәулем, жақыным сенсің, сырымды саған айтпағанда кімге барып, мазасын алып “маңыраймын”.

Ұзын сөздің тоқетері – бір сөз басыңнан асып кетсе, баяғы жастықпен... еркелікпен... “осы неге өсітеді” деп астар іздеп бас қатырмай-ақ, “бейшараның мінезін көтере салайыншы” деп, көнтерлі, кең, салиқалы бола түсші. Еркелігіңді, жастығыңды бел қылып перде тұта бермей, қайтіп ел боламыз, жұрт боламыз – сол жағын ақылға салшы. Ана қос жетімектің жыртығына жамау болайықшы, тегі, менің жағдайыма, қас-қабағыма қарауға мұршаң болмаса – сол екі баланың қас-қабағын бақшы, соларға көңіл бөле білші, солардың –

нені ойлап,

нені мұндап жүргеніне ой жіберші!

Мен “қажыған арықпын”, өзімнің жіберген қателігіммен өзім күресіп, күні-түні ана романды қалай орталаймын деп соны ойлап, мәнісім жоқ, дүйсенбі күні дәрігерге бармақшымын, “жат” десе – ауруханаға жатып қаралармын, бөлкім. Құрысын кітабы да, атағы да. Олжасқа бар өкпемді айтып хат жазып жібердім. Ит тіршілікті иттерден тәуірлеу өткізуге тырысайықшы; манағыдан бері көкірегімнен шығара алмай отырғаным: бір-бірімізді сынап, мінеуді қоялықшы, қолдан келсе, ақылымыз жетсе – бір-бірімізді аяп қана жүрелікші. Өкпелей бермеші!

Қушып сүйдім, Сәулем,
Өзіңнің Дүкең.
10 қыркүйек, 1988.

PS. Бұл мен Алматыдағы №1 перзентханада жатқанда жазған екі хаты.

Біз үлкен махаббатпен қосылғанымызбен отбасы тірлігінде бір-бірімізге үйреніп кетуіміз оңай болмады. Дүкеңнің кірпияз, қытымырлау мінезі, менің жастығым, еркелігім бір-біріне қарама-қарсы келіп, өзара түсініспеушілік жиі-жиі туып қалатын. Бақсам, ол да көңілмен, сезіммен өмір сүреді екен.

Жазушыға жар болу деген оңай ма. Жазып толғататынынан басқа, оны кітап етіп шығарып шаршайды. Заман ағымына қарай шыққан кітаптарын әртүрлі бәйгелерге қосып жатады. Мен түскен жылы Дүкеңнің екеуімізді табыстырған “Мұхтар жолы” кітабын Семей облыстық газетінің ұжымы Мемлекеттік сыйлыққа ұсынды.

Бәйгеге түсіп жатқан шығармасына жанашыр болып тақымын қысып, оған үйдегілер тілеу тілеп жүрдік. Бірінші комиссиясы өткенде, сол кездегі Жазушылар одағының бірінші хатшысы Олжас Сүлейменов шақырып алыпты: “Дүкеш, сен қырыққа енді келдің ғой, әлі жассың, талай бәйгелерден келерсің, осы жолы жолыңды Сафуан Шәймерденов ағаңа бер, ол кісі бұдан кейін кітап жаза алмас”, — депті. Дүкең үлкен сыйлап өскен ұрпақтан ғой, “мақұл” деп бәйгеден құжаттарын сұрап алыпты.

Сол кездері Мемлекеттік сыйлықты тек алпыстан асқандарға, шығармасының салмағына қарамай, жасы келіп қалды деп те бере салатын. Сол жолы Сафуан ағамыздың күнделіктері мен естеліктерінен құралған мақалалар жинағына әлгі атағы зор сыйлық берілді. Осындай әділетсіздікті Дүкеңнің замандастары көп көрді. Мына хатын сол қиналып жүргенінде жазған болатын. Осындай шығармашылыққа байланысты толғаныстар көбіне біздің отбасымызға да көлеңкесін түсіріп, Дүкең өзі айтқандай апталап “депрессияда” жүретін.

Алғашқы жылдары оның мінез қалыбына түсінбеуші едім, кейіннен келе жатқан дауылды сезіп, алдын-алып, жазушының жанына қорғаныш болатын болып алдым.

Екеуіміздің ортамыздағы алғашқы қуанышымыз Айнұрға аяғым ауыр жүргенде көп ауырдым, баламызды дәрігерлер әрең сақтап қалды. Қаңтардың ортасында туылады деген бала шала болып, 22-қазанда дүниеге келді. Сондағы Ләйланың жіберген жазбасы да сақталыпты.

“Сәуле! Хал-жағдайың қалай, жақсы ма?”

Кішкентай сіңліміз құтты болсын. Өзіңе көрсетті ме. “Жағдайы қалай екен” деп отыр апам. Сәлем айтып жатыр. Бізге не айтасың. Төменде күтіп тұрмыз. Банка босаса беріп жібер. Келесіде не әкелейін?”

Құттықтаушы Ләйлә мен Дана”. 1988 жыл, 22.10.

Сол күні Дүкең де келіп, терезеден мені көріп, қолын бұлғап мәз болды. Дөрігерлерге жолығып, бөпесін көріпті. Маған хат беріп жіберіпті.

Сәуле, жаным, жақыным!

Дүниеге өзімнің аузымнан түскендей қыз әкелгеніңе – жүрегіммен тебіреніп қуандым. Қыз ұлға қарағанда мейірімді, сезімтал болады; мынандай қатал заманда ата-ананың көңіліне қарайтын перзент осы. Ести сала апама айтып сүйінші сұрадым, ол кісі де қуанып, батасын беріп жатыр. Менің ең құрмет тұтып қадірлейтін жазушыларымның перзенттері қыз екен; У.Фолкнердің соңындағы мұрасына ие болған сүйікті қызы, Ш.Айтматовтың да кіші әйелінен көргені – қыз, М.Әуезовтің де әкесінің мұрасына қызмет істеп, аруағын тірілтіп жүрген жалғыз ана – Ләйләсы, қысқасы мына шаршаңқырап, айналаға үмітпен қарап жүргенімде – жаныма жылу әкеліп, әдемі перзент сыйлағаныңа, екеуіміздің арамызда тайдай тулап, гүлдей құлпырып өсетін бүлдіршін болғанына тағдырыма мың да бір тәуба айтамын.

Жаным, өз саушылығыңа қара, әзірге мені ойлама, уайым етпе, ана перзентіңе қара.

Жарығым, Сәулем, енді ойлаймын: алаңдап, артқа қарайтын ештеңе жоқ деп.

Мына Ардақ, Алуа, Райгүл, сосын бүгінгі дүниеге келген әдемі, кішкентай перзенттің тілеуін тілейік, бір-бірімізді түсініп, қорғап, мағыналы тіршілік етуге талпынайық!

Өткенді санаңнан серпіп тастауға күш салшы. Өзіңді мына құтты шаңырағыма, қыздай ғып түсіріп алғанымға қуанайын, бақыт табайын. Жарық дүниеге маңдайын жарқыратып перзент әкеліп отырып, “ендігі ойымды, жан дүниемді, болмысымды, арманымды, үмітімді, сенімімді, ендігі көрер қызығымды жаңа тілеумен іске асырамын” – деші Сәулем.

Қүдіреті күшті жаратқан иеге осылай деп бетімізді бұрайықшы.

Құттықтаймын! Мың мәртебе құшып, сүйдім.

Өзіңнің пірің Дүкенбай.
22.10.1988 жыл.

Сәуле!

Қалайсың, жаным!

Кеше кішкентай қызымды жуып, Ләйлә, Сейітқазы үшеуіміз біраз жерге барып қалыппыз. Ақтамдағы апама, Отырардағы Асантайға хат жазып жібердім. Ділдашқа телефон арқылы айтып едім, сұмдық қуанып жатыр, бауы берік болсын деп. Әбіш пен Клараға енді звандаймын ғой.

Жаным, мың мәртебе құшып сүйдім, ойша еркелеттім өзінді!

Дүкенбай, 23.10.1988 жыл.

PS. 25-ші қазан күні Дүкең әппәк параққа бұрышына үш қысқа сөйлем ғана жазып, конвертке салып жіберіпті. Онда :

“Жақсы көрем!..

Сағынып кеттім.

Өз пірің
25.10.1988”, – деген.

Мына бір конверттің сыртына “Махаббат одасы, я болмаса түскі асқа шықпай отырып жазған проза”, – деп жазып жіберіпті 27-ші қазан күні №5 перзентханаға.

Жақыным, жарым Сәулем!

Бүгін жұмыс көптеу болып кетті, басшылар шуласып “2-ноябрь күні Пленум болады, сол үшін сенбі күні де жұмыс істейсіңдер”, – деп пәрмен беріп жатыр. Білмеймін, “ауырып қалдым” деп құтыламын ғой деймін. Жолға жүретін болып қамданып қойдым ғой: біріншіден, ана Базекеннің көңілі үшін тойына барып қайтайын, екіншіден қысқы соғымның жай-жапсарын ойластырайың дедім.

Сенің хатыңды оқып қатты толқыдым, бір жағы қуанғаннан, бір жағы шамалы түсінбеген жағдайың бар екен, содан. Сол түсінбестіктен “аздап өкпелеп жүрдім” депсін. Жаным-ау, менің сенен артық кімім бар. “Сені кім мендей сүйсін! Өзіңді бір биікке жеткізем” деп жүрген әрі қуатым,

әрі сүйенішім емессің бе. Әлгі сөздерінді әр күн төсекке жатарда тәубадай сан мәрте қайталап, жаттап жүр емеспін бе!

Енді мынадай қуанышты күндерде көңлің орнықсын деп Айша шешемнің (менің анам) сөзін қайталадым: ол кісі 24-ші тамыз күні былай деген, күнделігімнен сөзбе-сөз қайталайын. Ас үйде болған әңгіме. “Енді, қой, ол бала енді апасыныңкі. От жаққан ошағыңды ойла, үйінді, мына қасыңдағы балаларыңды ойла!..” — деп әжептәуір салмақты айтқаны құлағымда қалыпты. Қарлығыңқы үні ше.

Түнеукүні қан қысымымен ауруханаға түсіп қалғаныңда өзің жаздың: “Мен сен үшін ғұмырымды беретін адаммын; мен сен үшін Ізбасарымды бердім апасына, мен сен үшін анаммен бірге туған өлеңімді де ұмыттым”(10 қыркүйек, 1988).

Жәмила шешеміздің (Дүкеннің анасы) ана елдегі Алмас Бекжігітов тағдыры туралы айтқан әңгімесі де біраз ой салды дегенсің.

Өкпелетейін дегенім емес, әлгі айтылған сөздерді есіңе салып, ойыңды тиянақта, артыңа бұрылып алаңдай берме демекші едім. Құдай көз жасымызды көріп арамызға дәнекер болсын деп айдың нұрындай әдемі перзент сыйлады. Дұрыс босандың, бұрынғы науқастарың қайталанған жоқ. Әйтпесе, басыңдағы “түнгі прожектор”, белден ұстайтын шойырылмаң, аяғыңның сырқырайтыны мына перзенттің күшімен сылынып қалғандай ғой, шүкіршілік ет!

Былтыр қыркүйек айында қандай едің, биыл қандайсың. Ойдың айнасына қара! Жақсы, жарқырап жүргенің маған да жақсы. Ендігі өтінішім мынау, жаным, жанашырым: Сезімтал, әсершіл жансың, ойдың адамысың, сондықтан артыңа қарайлап, санаңды шаршата берсең — қан қысымың артып кете ме, басың ауыра ма деп қорқамын. Өзің айтқандай маған сүйікті жар, мейірімді ана, шаңырағымның қамқоршысы қажет. Мен халықтың адамымын.

Кем дегенде күніге танымайтын кісіден бір хат келеді, бір адам келіп танысады. Менің абыройым — сенің абыройың. Әлгінде Сайын Мұратбековте жиналыс болып еді, Эрнестен естіді ме, жігіттер жапырлап құттықтап жатыр. “Дүкеш әйелімен қосыла толғатыпты, әр кезде су ішіп қойып

ыңыранып жата беріпті”, – дейді жұрт көзінше Қалихан. Әкім аға: “Міне, мықтылық”, – деп қолымды алды. Несіпбек те сыр бермей келіп қолымды алды. Сайын: “Екі томдығың шығады, бес-алты баланы асырайсың ғой, о ғып, бұ ғып”, – деп қызара түсіп, миығынан күлген болады. Тұтқабай да міңгірлеп келіп қолымды алды. Ахат шын пейілімен құттықтады, өзіне сәлем айтып жатыр.

Мақтанғаным емес, имандай шыным, сен түгілі, Ардақты, Алуаны, Райгүлді, Айнұрды бақытты етуге, бақыт деген үлкен сөз, кішірейтіп айтқанда – тіршілігін тыныш, қобалжусыз, тамағы тоқ, көйлегі бүтін жүруіне, кімнің баласы дегенде: “О, пәленше жазушының шын асыл перзенттері ғой!” деп ауыз толтырып айтатындай етуге күшім жетеді. Өзім рахатын көре алмаған еңбегімді солар көрер, бәлкім. 46-жасқа келіппін, абырой атақты, қазақша 14 кітапты, біршама қаржы, ең ғанибеті – елдің көп-көп алғыс сезімін екінің бірі артына қалдырып жатқан жоқ қой, жаным-ау.

Зор бейнетімнің өтеуі – жалғыз сен ғана!

Сенен басқа жарытымды зейнет, әдемі рахат, үлкен наград болмас, сірә! Жазудан өбден можа боп титықтаған кезімде, “жаным-ау, осынша бейнетті кімге бола жасап жатырмын”, – деп қиналып кеткенімде – көз алдымда Сен тұрасың. Сені қуантсам деймін. “Қандай ісіммен қуантсам екен”, – деп күні бойы ойлап жүремін. Ал, шамалы жағымсыз нәрсені бастан кешірsem: ішімде бүгіп қалғым келеді. Өзімді тек қана тәкаппар, мықты күйімде көрсе деймін.

Бұл хат бара-бара махаббат, сүйіспендік туралы одаға айналып бара ма, бәтір-ау.

Жаным, өзім оралған күндері шығатын бол, 7- қараша мерекесі төрт күнге созылады екен, сол төрт күн мерекеле перзентке қарайтын дені дұрыс дәрігер де болмайды. Күтуші, кезекшілер қалар. Сондықтан 2, ары кеткенде 3 қараша күні шығатын болып келісіп қой. Көп-көп кітап әкеліп береді де, дәрігердің басын даң қыл сөйтіп.

Сені әр сағат сайын ойлап жүруші,
әрі жанындай жақсы көруші жарың .

Мың мәртебе құшып, сүйдім өзіңді! Чака!

27- қазан, 1988.

PS. Мені әкем Мағазбек “чакатай” – деп еркелететін. Жалпы біздің әулетте баланы атымен тікелей атау сирек болатын.

Әкем – Мағазбек, Бидайбек, Оқайбек деген Қожажәметтің үш ұлының кенжесі еді. Бидайбектен – Зәріп деген бір ұл, Күлғайса, Күләш, Нұржамал, Жамалхан, Тамара, Рая деген алты қыз, Оқайбектен – Матайбек деген ұл, Кәмшат, Гүлназ деген екі қыз. Мағазбектен – мен – Сәуле деген жалғыз перзент. Ол кезде балалар әртүрлі жұқпалы аурудан шетінеп кетеді екен. Біз солардан аман қалғандарымыз. Содан ба, әкелеріміз әрқайсымызды еркелетіп, бетімізге келмей өсірді. Ағайынды үшеуінің балалары да әкелерімізді “Папа” деп, шешелерімізді “Апа” деп бөлмей өстік. Аналарымыздың аты – үлкені Әнипа, ортаншысы Зейнетхан, кішісі, менің анам – Айша болатын.

Бізді қайсы үйдің баласы екенімізді елдер ажырата да алмайтын. Әсіресе, Оқай деген әкеміз өте балажан адам еді, келіні Нұрпияны да “Чакатай” деп отыратын. Жалғыз ағамыз Зәріпті әкелеріміздің көзінде, әке орнына әке көріп, ініміз Матайбекке жабыла қамқор болып отырамыз. Біздің әулеттен сол тәрбиені байқаған соң ба Дүкең де мені көңілдендіргісі келгенде әкем құсап кейде “Чака!” деп қояды.

Сонымен Дүкең “Махаббат одасын” жазып маған жіберіп, өзі Жаңақорғанға кетті. Кішкентайдың атын “Айнұр” деп өзі қойды. 5-ші қараша күні Айнұр екеуімізді Сейітқазы мен Ләйлә перзентханадан үйге шығарып алды.

Дүкең маған кейде ауруханадан да, жұмыста отырып та қолы қалт ете қалса ойын жеткізу үшін хат жаза беретін...

12.11.88.

Жаным, Сәулем!

Бұрынғыдай ыстық сезімге толы хаттар жаза алмассың, бөлкім дейсің; ал, мен сені бұрынғыдан тереңірек, көбірек сүйіп бара жатқан секілдімін; ол кезде көп нәрсе белгісіз, тайғақ жолдың үстінде келе жатқандай едік; ал, қазір, құдайға шүкір, бір-біріміздің жақсы жағымызды, кемшілік мінезімізді, ең ғанибеті – терең сүйеге тұратынымызды әбден зерттеп білдік. Жау қай жағымыздан келетінін сеземіз, әйтеуір. Сенің мінезің байсалды, орнықты бола бастады.

Әбіштің, Төленнің, Дулаттың отбасынан біздің семьямыз кем болмайтынына көзіміз жетті. Екі елдегі игі жақсылар батасын берді, дүниедегі ең бақытты, салтанатты келіншек боласың өлі. Әйтеуір менің “нашар” мінезімнен сақтанып жүргейсің жаным, әйел халқының айласы көп, ол өзі ұшан-теңіз мектеп дейді ғой ұлы Балызак. Өленді де жазбай-ақ қой, апасындағы перзентінді де уайымдама. Алдағы тілеуімізді тілейікші; бақытты болу үшін бізге көп нәрсенің қажеті жоқ секілді. Өзіміздің орнымызды, жүрісімізді біліп, бір-бірімізді аялап, шық жуытпай жүрсек болмай ма?

Мына дәрігерлер маған “эссенциал” іш деп пәрмен берді, анализ тапсыр дейді, түске дейінгі тіршілігім солардың тәжікесін тыңдауыма кетті.

Жаным, Сәулем, мен деп соққан жүрегіңнен, періштенің көңіліндей ақ көңіліңнен, “болсыншы” деген пейіліңнен сенің. Мың мәртебе құшып сүйдім ғой өзінді!

Дүкен.

30.11.88.

Қасыңда жүргенде сағынып жүретін сағыныпшым менің, күншуағым, балалардың төтесі!

Бір-бірімізден ылғи жақсылық, жақсы қасиет іздеп жүрейікші. Жақсымызды жарқыратып көрсетейікші, жарқыным. Жаман әдет өркімнен-ақ табылады, сондай жаман әдет бізден табылса — соны екеулеп жоюға ұмтылайықшы. Сенің жақсы мінезің : кек тұтпайсың, елп етіп тілдесейсің, тәрбиенің жақсы, ылғи ізгі ниеттің жетегінде жүресейсің, таза-лықты жақсы көресейсің, үйренуге тырысасың. Бірте-бірте менің мінезіме қалыптасып келесейсің. Айтқан сөзіме көңіл қоясың, әйтеуір. Кешегі автобусқа мінерде, аялдамада айтқан сөзімді ұғып тыңдағаныңа шүкіршілік.

Чакатай-ау, ішіңнен іріп жүрген өкініштің орны толсын, көңілің орнына түссін, аналық мейірімің қайта оянып қауыз жарсын деп перзентке “заявка” беріп қойдық емес пе.

Үлкен кісілердің де батасын да сол үшін алдық. Енді орнына келмейтін іске ойынды бөліп, жүйкеңді тоздырып, мені мазалап, үһілеп-аһылай бергенде бірдеңе шыға ма. Бал айына бергісіз сүйіспендігімізге салқын түсіріп алмаймыз

ба өстіп жүріп. Перзентін ата-енесіне қиып берген жалғыз сен емессің ғой. Өзіңді де бір кезде Мақаңа қиып берді ғой.

Өтінішім: мені осынау мазасыз көңіл күйіңмен алаңдата бермеші. Жақсыға, жылыға талпынайықшы!

Жақсы көремін!

Піріңнен ғой.

1.01.89.

Сәуле, барым, арқамдағы жарым, күйіп-жанып сүйіп жүріп, қыздай етіп алып өзіңе өбден бауыр басып үйреніп кетіппін; есінде ме: аптадан артық ара жігіміз ажырамас-ау деп армандаушы едік қой.

Еркекқос, жат төсек болып жүріп көңілімді бәрібір ғып суытып аламын ба деп қатты қорқамын... өзімнен-өзім қорқамын...

Пірің сенің! Сүйдім.

PS: Оқырманға ескерте кететін жәйт: мен 88-жылдың аяғына қарай төркініме, Алматы облысының Уйғыр ауданындағы Ақтам деген ауылға анам Айшаның қолына кетіп қалғанмын. Ондағы ойым Айнұрымды елге апарып, сүт ішкізіп дегендей, анамның көмегімен сәл де болса бойын қатайтып алу еді. Сәбидің күтімімен жүріп Дүкеңе де дұрыстап қарай алмайтын болдым. Текке мазасын ала бергенше – баланы төркінімде бағып қайтайын деп елге кеткендегі жазған хаттары ғой бұл.

Жұбайымның маған үйреніп кеткені сонша, маңайында көлеңкеге ұқсап елпектеп, үйірсектеп өзім жүргенді қалап сағынғанын іштей сездім де тез оралдым.

Енді келер жылы елге кеткен кезде соңымнан жазған хаттарына кезек берейік.

13.05.89.

Алашапқын тіршіліктен бүгін қолым босап, өзіңнің суретіңе қарап, хат жазып отырмын, жақыным. Туасы

екеуіміздің махаббатымызға келешекте осы хаттар ғана куә болып қалатын шығар. Сен жоқта қалай жүргенмін десейші?... Өзіңмен болған ең тәтті, нәрлі, өсерлі шақтарды еске түсіріп, сонымен нәр алып көңіл тоғайтып жүрдім.

Өзінді жақсы көретінімді осы жолы анығырақ сезе түстім. Ардақ ана үйдің бар ауыртпалығын өзі арқалап, азық-түлікке өзі барып, кірін өзі жуып, үстіне өзі қарап жүр екен. Алуаның мінезі өзгере бастапты. Дәрігерге көрініпті.

Жаным, Сәулем, бәлкім, өзің келген соң серпілтіп жіберерсің балаларды. Қарлығаштың қанатымен өртке су сепкендей елпілдеген жүрісің, мінезін бар еді ғой. Айнұрды ауырттып алмаса екен деп уайым жеймін кейде.

Сағындым, жақыным!

Бүгін Имаштың бар ақшасын өзіне аударып беріп, ертең өзінді алып қайт Ақтамнан, деп аманат қып қатты тапсырдым. Сағындым!

Дүкенбай.

26.05.89

Сәуле жақыным!

Міне, үшінші күн, аурухананың ем-домын қабылдап домаланып жатқаным. Сені ойласам жан сарайыма өдемі жылы шуақ құйылғандай сезіледі, зерікпе, балалармен сөйлес; алдағы күндерге, үлкен күрестерге күш жинап, ой қорытып алайын аздап. Кейде алды-артымызға қарамай алақұйын болып зырқырап жүгірген адамға ұқсайды екенбіз; жылына бірер мөрте осындай оңашальққа түсіп, өзінді тірідей абақтыға қамап “не істеп жүрмін!.. алдағы мақсат қандай!.. жақыным кім!”—деп біразырақ ойланып, сайланып алған да жөн-ау. Ойымнан еш шықпайсың.

Тегінде, тағдырымызды бір-бірімізге сеніп тапсырдық деген осындай-ақ болатын шығар, нешеме кісімен тілдестім, қаншама кітап оқыдым, ешқайсысында екі тағдырды бір жазмышқа айналдыру туралы тұжырымды дәйекті ойды таппадым. Мына өз тіршілігімізден таптым сол түйінді.

Бетіңнен сүйдім, беліңнен құштым!

Тағдырың.

Жақындым!

Махаббат жүрген жерде – пайда естен шығады. Менің пайымдауымша махаббат бес түрге бөлінеді (Мұны кейін өзіңнің социологиялық кітабыңа келтірерсің).

Бірінші: рухани түсіністікке, достыққа негізделген махаббат. Мақсат бірлігі деп айтуға болады.

Екіншіден: идеал махаббат; мұны кісінің жастайынан өз қиялында әлпештеп “осылай сүйсем” деп келген махаббаты деуге болады. Яғни арманмен, қиялмен сүйю.

Үшіншіден: ләззат ойыны, сүйіспендік махаббаты.

Төртіншіден: құмарлық махаббаты. Тәттінің бірін-бірі іздеуі, еркектің әйелді, әйелдің еркекті қажетсінгенінен туған махаббат.

Бесіншіден: қамқор махаббат. Әйел не еркектің бірін-бірі аяп жүріп кейінше қамқор болып кетуі. Әйелдің ана ролін атқаруы, мінездері бірігіп кететін сүйіспендік. Мені мен Сенің бір-бірімізді сүйю тарихымызда осы бес түрлі махаббаттың да жұқанасы бар секілді, біздікі гүл шоғындай, бес түрлі сүйіспендіктен қосылған бірлестік болар, сірә. Осыны есіңе тұта жүрші.

Сүйдім.

PS: Екеуіміздің отбасы құрғанымызға он бес жыл толғанда, Дүкеңнің осы хатына жауабындай етіп, мына бір өлеңді сыйладым.

“Әйел шырағы” деген.

Қырық шырақты әйелдің бірі ем, бағы жанбаған,
Қырық сұрақты әйелдің бірі ем тілеуден танбаған.
Тұтасқан көңілдің көгіне сәуле етіп,
Сені жеткерген айналдым Алладан.

Сезімсіз, жылусыз тірлікке ет өліп,
Жылап атырған таңдардың өтеуі –
Өзің боп үзілген үмітті жалғады,
Жүргенде тірліктің кетіліп кетеуі.

Біреулер жүргенде жалғыздығымды басынып,
Жаныма жалау боп, жоғымды жасырып,
Келдің де тұтаттың бақыттың шырағын
Төбеңе көтеріп, бағамды асырып.

Ерінің мейірі, ерінің шуағы,
Сол екен, сол екен әйелдің шырағы!
Жалындап отырып жүректен жыр төгіп,
Жаныңда-ақ отырып, сағынып тұрамын.

Өзің кеп аршыған бақыттың бұлағы,
Өзің кеп тұтатқан әйелдің шырағы
Ғұмырлы болса екен,
О, Пірім жолыңда
Екі дүниеде құл болып тұрамын.

Айнұр қызымыз тумысынан әлжуаз, аурушаң болды.
Емдетіп, қаратып тұратынбыз. Осы балаға Дүкеннің
Амангелді деген курстас досының жары, балалар дәрігері,
ғылым кандидаты Эльмира Байғанқызының достық
көңілмен ықыласы түсіп, көмегі көп тиді. Сол кісі баламыз
екеуімізді Алматыдағы әл-Фараби даңғылының желке
тұсындағы биік төбелердің баурайына салынған респу-
бликалық Педиатрия институтына жатып, емделуге көмектесті.
Академик Камал Ормантаев баланы өзі қарады.

Өздеріне қанша қиын болса да, Апам мен Дүкен “әйтеуір
Айнұр аман болса екен”, — деп, біз сауығып шыққанша шы-
дады. Енді сонда жазған хаттарын оқып көрсек:

Сәуле, жаным!

Кішкентай ауырғалы ауыртпалығың артып, қиналып
жатқаныңды түсінемін. Аз күнге шыдарсың. Мүмкін 30-на
дейін дұрыс болса, шығарып үйге берер. 1 шілде күні уни-
верситетте бірге оқыған жолдастардың 25 жылдық жиыны
гой; бітіріп жатқан кезімде әлдебір себептермен жиынына
қатынаса алмаған едім; суреттеріне де түспепін; осы жолы
сенімен екеуіміз қатысып, суретке түсетін шығармыз деген
ойдамын. Жаным, сәулем, мені көп уайымдама, бәрі дұрыс
болады. Ардағың мен Алуаң да жаман емес. Осы
кішкентайдың қиындығына шыда! Өзіңді ұста. Басқа не

айтайын. Ана қосымша тарауды бітіргенмін. Енді машинист-каға теруге беремін ғой. Министрдің көмекшісі арнайы бақылауға алған, Айнұрды “педиаторға тапсырамын” деген, олар сұрап білетін болар. Жаным, сүйдім.

Сәлеммен Дүкенбай.

16. 06. 89ж.

Сәуле, сағынып кеттім,
ем қабылдап, жата-жастанып жұмыс істеп жүріп жатқан жағдай ғой. Осындай кезде кімнің жанашыр екені, кімнің уақытша ғана пайданың көзі санайтыны белгілі болады екен; ауруханаға келіп көңіл сұраған адамдарға қарап айтамындағы. Өз саушылығыңды сақта, Айнұрды тезірек жазып алып шық. Мен жөнінде көп уайым етпе: мені аздырмайтын үлкен күдіретті күш бар ғой. Ардақтың мына жүрісі қайта-қайта ойымды бөліп алаңдата береді, әйтпесе, түсінген кісіге шүкіршілік қой. Пәлендей жаңалық жоқ. Бүгін түс көріппін, өзіңді әлдекімнен қызғанып жүрмін бе-ау, қыдырып жүрміз бе-ау, бұлыңғыр дүние. Адам үмітпен күн көреді, алдағы күнімізге жақсы үміттер артайықшы, жаным.

Сүйдім,
өз Пірің.

18. 06. 1989.

Жақыным!

Бүгін, міне, үшінші аптаға аяқ басты, ауруханада жатқаным, үшінші хатымды жазып отырмын. Бойтұмарша қасиеттеп, қадірлеп ұстаймын ғой деген ниетіңнен, ықыласыңнан айналып кетпеймін бе. Әр адамда күнес жақ, көлеңке жақ болады; бір-бірімізге сол күнесімізді көбірек көрсетсек қанекей; үңіле берсек – сол күнес жақтан сүйіспендікке, арманға, келер күндерге көп-көп нәр табуға болар. Адам үмітпен өмір сүреді, әділет үшін күреседі. Бір-біріміздің мінезімізді әбден біліп, түсініп, қай қырымыздан келсек – оңды болады, көз жеткізіп кеткендейміз ғой: ендігі тіршілік

бір-бірімізсіз өмір сүре алмайтындай болып бірігіп, жанға — жан, төнге — тән ұласа тіршілік кешу қалған шығар. Жақсы көремін.

Өз Пірің.

10.06.1989.

PS: Жыл аяғында Дүкең әдеттегідей ем-дом алып қайтуға үйреншікті “Сарыағаш” санаторийіне жол тартты, мен апаммен, балалармен үйде қалдым. Көп ұзамай хаты да келді.

7.12.89.

Жақыным, жарым,

Халің қалай? Айнұр тыпырлап, мазалап, уілдеп, “алау акбар” деп өзінше бата жасап, қабағыңды бағып жүріп жатыр ма? Өзім сол ем-домды қабылдап жатырмын. Келгелі жауын. Сұраған емімді дәрігерлер жазып беріп жатыр. Ана Ташкенттегі “жазушы” жігіт сомолеттен қарсы алғанымен, үйінде жағдайы жоқ па, шөй іш демей, сол кеште-ақ салақтатып өкеліп салған. Маңайдағы ешкімге хабар берген жоқпын, әуелі ем алып, сосын кітап оқып, ана ұйғырды мүжіп (аударма) уақытты өткізіп жатырмын. Сірә, қайтқанша осы тіршілікпен уақытты өткізетін шығармын. 8-желтоқсан күнге санаторий жұртшылығы кездесу өткізіміз деп белгілеп қойды. Сағат 14.30-да. Сонда біраз іш ашып сайрап беремін. Тынымбай іші пысып ертелі-кеш соғып тұрады. Қол босай қалса сені, сенің мінез қалыбыңды, той өткізген кездегі жүрісіңді, сөзіңді еске аламын; сөйтемін де іштей риза боламын. Сүйіп, құштым өзінді. Көріскенше күн жақсы болсын, жаным, жақыным, жақсым.

Пірің Дүкенбай ғой.

13.12.1989.

Сәуле, Апа, Айнұр,

Ардақ, Алуа қалайсыңдар?

Өзім есен-сау ем қабылдап жатырмын. Мінекей жиырма,

жиырма деймін-ау, он тоғыз күннің жартысы өтіп те қалды. Аманшылық болса барып та қалармын. Үйді, өзінді көп ойлап сағынып жүрмін, жаным. Бас қосқалы бері ұзақтау кеткенім осы болар. Ендігі барша тіршілік: денсаулықты қарау, отбасыны бекіту, аз-аздап жазумен шұғылдану – осыларға бағынуым керек қой деп ойлаймын. Келешекте де дұрыстап ем-дом қабылдап жүрген дұрыс болар.

Сәулем, сенің жаньңда қажырлы, жақсы болып жүруім керек емес пе. Жатсам да, тұрсам да сенің жүрісіңді, мінезіңді, сөзіңді көз алдыма келтіремін: шынымды айтсам менің бар болмысыма айналып үлгергенсің ғой, сірә. Шүкіршілік етемін.

Көріскенше, Пірің!

14.12.1989

Жаным, Сәулем, жақыным, жанашырым, қалің қалай?

Сені қатты сағынып жүргенімді немен басарымды білмей ақ қағаз бен қаламға қайта жүгінемін баяғы. Бұл хаттарым жетіп жатыр ма, жоқ па білмеймін. Достоевскийдің әйелі Анна Григорьевнаға жазған хаттары ана үйде бар секілді еді, “переписки” деген бір том кітап, қолың қалт етсе – тауып оқырсың. Келешекте өзіңе жазған хаттардан құрап бір жинақ жасауға болар-ау, сірә. Әрине бұл келешектің шаруасы. Әуелі сол асқар Алатаудай болып тұрған үлкен атаққа қол жеткізіп алайық, абыройдан көз жазып қалмайық. Мың мәрте құшып сүйдім өзінді!

Сабыр сақтап, сағына түс; келешек күндеріміз ыстық болар деп ойлаймын. Есіңде ме, былтыр ақпанның аяғында Айнұр екеуіңе ауруханадан шыға қалмайсың деп өкпе айттып, аяқ астынан “дау” шығарғаным. Енді ойласам: соның бөрі сені қызғанғаннан, сені сағынғаннан екен-ау, сол екі арада аяқ астынан “менің қамымды, жайымды ойлай қоймады” деп өкпем қара қазандай болып, піскен қарбыздай қарс айрылыппын ғой. Өзінді сағынып, ойлап жүретін адамның болғаны қандай жақсы. Ендеше сені бақытты келіншектің санатына қосамын.

**Өзінді сақта! Сүйдім,
Өз Пірің Дүкенбай.**

Сәулем,

Өзің елге кеткелі тіршілік соңында сүркіл салып жүріп, қол қалт етіп босай қалғанда “Әуезов абақтыда” деген мақала жазып машинкаға бердім. Жаман шықпады. Әсіресе, 30-жылдар басында Әуезовті “ұлтшылсың, байшылсың” деп жанын қинап, абақтыға қамап, жанын шырқыратқан тұстарын; одан қалай құтылып шыққанын үлкен ырғақ ұнасыммен суреттеп шықтым. Әуезовтің өзінің сол заманда “қателестім, жаздым, жаңылдым” дегені — осы күннің көзімен қарасак: нағыз айтылар, ту етіп көтерер жәйттер ғой.

Айнұрдың қағаз ұстатпай, у-да шу қылып жүргені ойыма оралады. Өзіңді көп ойлаймын. Кеше баспаға барып 1-томның сигнальный данасын алып келдім, апам көріп, батасын берді!... Шолпанға шүйіншіге деп 20 сом тастадым.

Көзімнің майы азайды ма түбінен суырып ауыратын болып жүргені. Аман-есен ауылдан оралуыңды күтемін, ойлаймын, сөзіңді, қимылыңды көз алдыма келтіремін, жаным.

Дәт-қуатым менің, сүйдім!

20.11.1990. Қызылорда

Сәуле, жаным!

Міне, бүгін сегізінші күн сенен бөлектеніп, шаруа күйтеп кеткеніме. Әшейінде баж-бұж етіп жүрсек те арамыз алшақтаса сағынып кетеді екенбіз, әсіресе, өзім, кейінгі кезде көп ойлайтын болдым. Сенімен түсініскен, бас қосқан тағдырыма риза болып, өз-өзімнен тоғайып, шүкіршілік қылып жүремін. Ер жігіттің озуы да, тозуы да отбасына байланысты, менің тынысым, тіршілігім, осынау өмірдің мәні өзің. Бұл шыным!

Жақсы жағымды асырып, кемшілік мінезімді жасырып жарқырап жүретіндей дәт-қуат бере білгейсің! Жаным, жақыным, Айнұрды сүй бетінен. Сүйдім.

Пірің.

Сәуле!....

әр адамның жан сарайындағы тас дәуірінен келе жатқан, бұғынып жатқан өзімшілдікті, жексұрын қылықты ояту оңай, ал мұның керісінше, жақсыға ұмтылуды, сенімді, сыйластықты, сүйспендікті ояту қиын. Өткен оқыс оқиғадан кейін көкірегіңе орнаған өкініш, ыза, өкпені бір пәс кейінге шегере тұр да сабыр сақта, алға қара дер едім. Шындыққа жүгінейік.

Мен өзім ойымды ішке жиятын, жарқылдап ашыла бермейтін түйық адаммын.

Сен “аяғым ауыр” дегенінде іштей лүпілдеп қуанып жүргенмін. “Әйтеуір денсаулығы жараса, соңына ертері болсын, босанып алсын”, – деп едім. Әрине іштей ұл болғанын соншама қалап жүрдім.

Қарашаның 10-күні Шонжыдағы апа (Гүлнәздің мамысы) телефон арқылы: “Шетінеп кетті, ұл екен” -дегенде өзімді-өзім қоярға жер таппай кеттім. Түнімен ұйықтай алмай, мазасызданып шықтым. Қайғы жұттым.

Сөл шегініс жасайын: сен ауырып қалды деп естігенде машина іздеп шарқ ұрғаным....Имаштың жанын жай таптырмағаным... орыс шоферына жолай май әперіп жалтақтанғаным.... бөрісі-бөрі сол келешек перзентке деген ықыласымнан еді. Әйтпесе, халінді біліп телефон соғып қойып, дәрігерлерге тапсырып, алып қайтуға бір-ақ баруыма болатын еді ғой. “Жұмыс жібермей қойды” десем сен де өкпелей қоймасың. Сенетін едің сөзіме.

Жә, бөрі бітті, өтті.....

Мысық тілеудің адамы емеспін. Көңілімдегі ойды ашып айтып үйренгенмін.

Оқыс оқиғадан кейін ойлап-ойлап мынандай тоқтамға келдім.

Мына оқыс оқиға неден болды – соны біліп алу керек. Мұны білмесек осы оқиға тағы қайталанады. Сен айтасың: жүйкеден, сол жүйкенің тозуы деп. Ендеше сол жұқарған жүйке алдағы кезде қалындамайды. Жұқарған үстіне жұқара түседі. Сенен қадірлі, сұлу өмір сүріп жүрген ешкімді көрмедім. Бұдан да артықша етуге шамам жетпейді. Жүйкенді қалыптауға өзің күш сал. Не болса соған сөйлеп,

менің “майда мінезіме” күйгелектенуге болмайды енді. Тоқтамға кел. Шүкіршілік қыл.

Әлгі оқыс оқиғаға не себепші сонда?

Сен айтасың — жүйке, переживание деп.

Мен айтамын — нәрестенің жатын орнынан қан көп кетіп, оған қорек, жылу жетпей қалған деп. Дәрігерлік араша болмаған. Әуел бастан алдын алып ауруханаға жату керек пе еді, жол жүре беруді сап тыйған жөн ба еді. Білетін кісінің амалы керек еді.

Енді не істейміз? Бір-бірімізді кінәлап, кикілжіңді көбейтіп, онсыз да жұқарған жүйкенді қажап түгесе береміз бе?

Тоқтамға кел! Сезімтал, сергек, жібек мінезді, көнтерлі, кең пейіл, көрікті келіншек болуға тырыс. Баяғыша мінезінді ізде.

Мен болсам, “Таразыны” жазып жүрген кездегі, Алатау санаторийінде демалып жүрген кездегі ширақ қалпыма түсуге тырысып бағайын. Иә, аруақ, иә сәт!

Бұл сенімен сырласу хаты. Шынның жүзіне тіктеп қарасақ, неге болса соған “сен ондайсың, мен мұндаймын” деп бажылдаса берсек арамыз алшақтай түседі, түк өнбейді. Өмірді текке сүріп жүрген топырақ адамдардың қатарында қаламыз.

Дүкенбай Досжан.

PS: 1991 жылғы 11 қарашада жазылған осынау хатқа түсініктеме бере кетейін.

1991 жылдың жазында аяғым ауыр болатын. “Сарыағаш” шипажайына барып, люкс бөлме алып, біршама ем-дом алдық. Мақтарал ауданының Абай атындағы ауылынан Қошқар Оразов есімді іні тапқан екен Дүкең (бұл кісінің бір мінезі — жолсапарда, іссапарда, демалыста кісімен шүйіркелесе-ақ я іні, я аға етіп ала қояды) сол інісі әдейі алыстан көлікпен келіп, алып кетіп, қонақ етті. Әйелі Ұлбазар екеуі алты ұл өсіріп отырған барақатты отбасы екен. Ем-дом біткеннен кейін өзім Ташкент арқылы Алматыға ұшып кеттім де, Дүкең Жаңақорғанға соғып, анасы мен ағасының халін біліп қайтуға — жолымыз екіге айрылды. Әйтсе де Дүкең қоштасарда: “Алматыға барған соң тездетіп жолға шығып, Ақтамдағы

шешеміздің қолына қалдырып кеткен Айнұрды алып қайт”, – деп қатты тапсырған.

Алматыға келген соң автобуспен шұғыл түрде алыс жолға шығуым қате болыпты. Қырсыққанда сол жылы “Шарын” өзені тасып, көлік жолын бұзып кетіпті. Соның әсерінен біраз жерде автобус қатты селкілдеп жүрген еді. Менің жолға шығуым да, Дүкеңнің “алып қайт” деген бұйрығы да, кейінше ойласақ, мүлде орынсыз екен.

Бұл Айнұрдан кейінгі “бұйырмаған ұлымыздың” қайғысынан жазған хаты Дүкеңнің.

Осы жағдайдан соң, екі жыл өткенде 1993 жылы 23 ақпанда Әсел деген қызымыз дүниеге келді. Сол бала бір жасқа толып аяғын басқанша әкесі мені төркініме жібермей қойды. Үш жылға дейін ешқайда шығармады.

Дүкең деген мен білетін ең балажан адам! Балалар түшкіріп қалса да уайым, тамағын дұрыс ішпей, киімін дұрыс кимесе де мәселе. Тіпті Айнұрын өзінің шешесіне де қалдырмайтын, сонда апам байғұс: “Шырағым-ай, жасы ұлғайғанда көрген бала тәтті болады!” – деп мәз болып отырушы еді, жарықтық.

Сосын, жоғарыдағы хаттың аяғында Дүкеңнің “топырақ адамдардың қатарында қаламыз” дегені бар. Қаламгер бір шығармасында ел адамдарын екіге бөліп суреттейді.

Бірі – жарқырап көрініп, кісінің көзіне тіке қарап қуанғаны, ренжігені айдан-анық, маңдай алды адамдарды – адам секілді адам дейді.

Екіншісі – жерге қарап күмілжіп, төменшік тартып, қиқым тіршіліктің қиқымын теріп жүретіндерді топырақ адам деп бөледі. Кейде “майда-шүйде тірлікпен өсек-аян қуып төмен қараған адамға айналып кетпейік”, – деп сақтандырып отыратын. Топырақ адамның мәнісі – сол!

PS: 1992 жылдың аяғына таман Дүкең “Сарыағаш” шипажайына емделуге кеткен. Жалпы, жұбайымның бауыры әлсіз боп, дәрігерлер жылына бір мәрте шипажайға барып тұруға кеңес берген. Сол жолдарғы хаттары...

Сәуле, серігім, халің қалай?

Ем-домымды алып жатырмын. Халім жақсы, бір мезгіл уақытымды ванна, укол қабылдауға, бір мезгілін жазуға жұмсаймын. Күніге қолжазбамен 5-6 бет жазып жүрмін. Бұл шабыты келген кісіге көптік қылмайды, үнемі жазып, ойын екшеп жүрген біздер үшін аздық етпейді.

Санаторийдің емдеу уақтысын кемітіпті, бұрынғыдай 24 күн емес, 20 күн етіпті. Осыған орай уақытты тығыз пайдалануға тырысып бағамын, ешкімге хабарласып жатқаным жоқ. Қайту мерзімі де беріге жылжиды. Жаңақорғанға қарай 28 қарашаға жылжимын, жексенбіде сонда боламын.

Ешқандай уайым етпе, жаным. Көп жүгіре бермей, қалпыңды сақтауға тырыс. Айнұрдың бетінен сүй, апамның қолын ал, өзіңе деген зор сүйіспендік, мол сыйластықпен

Дүкенбай.

31.12.1993.

Сәуле!

Кейінгі кезде өзіңе хат жазғалы сан оқталдым да, уақыт таппай, көбіне іркіле бердім. Менің барша болмысым да, мінезім де түк өзгерген жоқ, сол баяғы 87-88 жылдардағыдай, байқаймын көп алаңдап, ертеңіміз жөнінде уайым шегетіндей сыңайың бар. Рас, денсаулық жұқарды, жүйке де оңып тұрған жоқ. Әйтсе де болған іске болаттай боламыз-дағы. “Перзентті болайын” дегеніңе де көп қиналып жүріп — мақұл деп рай бергенімнің басты екі себебі бар еді.

Бірінші себеп: сенің кеудеңдегі без ұлғайып кете ме, соған қарсы дауа бола ма дегеннен, яғни сенің саушылығыңды сақтап қалу үшін жасалған тәуекел еді.

Екінші: өзге қатарларым секілді портфель ұстап, лауазымға ие болып жүрген мен жоқ, маған дәреже, билік бұйырмады. Күні-түні еткен еңбегімнің нәтижесі де жуғарақта көрінбейді. Ал кітап болып шықсын-ақ, оны кім оқып жатыр!... Ал мықты жазайын-ақ, оны кім елеп жатыр. Өмірімнің өтеуі қайсы сонда? Ең болмаса артымда қалар мұрама жидашы болып жүретін, іздеуші болатын біреу (яғни перзент)

келе ме дүниеге дегеннен туған тәуекел еді. Ардаққа көмекші бола ма деген үміт те көңіл түпкірінде жүрді көмескіленіп.

Сәуле, енді ертеңгі күн туралы. Құдай қаласа, перзент дүниеге келер, аз ба, көп пе бұл қиыншылықты да бастан өткізерміз. Өзің айтқандай адам төзгісіз мінезім бар ғой, соған қарсы келмеуге тырыс, қара дауыл тұтқиылдан соққан кезде (я жүйке жұқарған кезде) ық жағынан өтіп кетіп қалуға тырыс. Өзің де ашынба, мені де ашындырма.

Соғып-соғып басыламыз-дағы. Өстіп күн өте берер, құдай берген тентектер жетілер. Бір күндері уақытымыз бітіп жығылар жерге, мәреге біз де жетерміз. Өмірдің заңы солай. Домалақ дүние дөңгеленгелі неше мың сан даналар қайсы бірі дегеніне жетіп, мырық болып өткен дейсің!

Тағы бір ой: Алуа тұрмысқа шығамын дегендей ғып жүр. Мына заманда отыздай адамның басын құрап үйден ұзатамыз ғой деп ойлаймын. Кімім бар, оң жағыма шығып қолымды ұзартатын деген ойға тіреліп түні бойы ұйықтай алмадым.

Менің басыма бір іс түсе қалса (мұны да ойлап қойған жөн ғой), енді кімім бар дегенде, шындап сөзімді көтеріп, өзімді іздейтін, жанымдағы Сен, Ардақ, Алуа, Ләйлә, Айқын, Базарбай, Сәпен, Есентай, Ділдаш; осы ғана екен; өңгесінің бәрі — өзім мықтымсып жүрсем ғана бар, ал, сәл сүлеленіп, дімкөстеніп, нашарладым бар ғой — баяғы дос-жаранның бірі де іздеп, сұрау салмайтынына көзім жетті. Кешір, шындық осы. Біліп қой. Жақсы хаттың көңілсіз нотамен аяқталғанына ренжіме. Мен сендікпін. Сені түсініп, сүйіп, орныңды біліп өтер, айқайлап айтпаса да іштей солай сезінер жан дегенде жалғыз жарыңнан дұғай сәлем!

Сүйдім!

PS: Осы бір хатынан байқалғандай Дүкеңде кейінгі кездері өзі айтатындай “апатияға түсу” деген синдром пайда болды. Мен оны жазып-жазып шаршағанда, өз күші-қуаты таусылып, алдынан отбасылық бір қиын-түйін шыға келгенде күресуге дәрмені қалмай қалғанда — болатын әлсіздік деп ойлаймын. Алғашқы жылдары әрине, ол жағдайды түсінбей, мінезінің

мазасыздығы деп қабылдайтынмын, кейіннен оның жазудан шаршағанынан болатынын сезіндім. Оны шамам жеткенше сабырға шақырып, “біз бәріміз сіздің қызметіңіздеміз, қандай қиындық болса да бірлесіп шешеміз, балалар өсіп қалды, бір жағыңызға шығады, қамығатын түк жоқ”, — деп көңілін әлгі кірбің ойлардан бөлетін болдым.

Осы отбасына өзім келгелі бері Дүкең үйге тамақ қайдан келеді, өзі қандай размерлі киім киеді, ағайын-туысқа не беріп, не қоямыз дегенді ұмытты. Алғашқы жылдары өзім, кейінше балалар өсе келе әкемізге еш нәрсенің салмағын салдырмауға тырыстық.

Дүкең тек халқымен араласады, халқының өткенін зерттейді, халқының болашағын болжап бағдар беретін еңбектер жасады. Елдің жады, ой компасы секілді. Хаттардың ортасында менің де Дүкеңе арнап жазған бір-екі хатым сақталған екен, соны да оқырманымға ұсынуды жөн көрдім. Ол хаттың біреуінің сыртына Дүкең “Сәуленің сұлу хаты” деп жазып қойыпты, мен көп хат жаза бермейтін болған соң сөйтіп жазып, бойтұмардай сақтап жүріпті. Енді сол хаттарды сөйлетсек.

Арасында дүрмектің,
Әлдеқалай жүрмеппін.

Көп нәрсені сезіппін,
Сезіппін де түйіппін.
Біреулерден жеркеніп, біреулерді сүйіппін.
Біреулерден аласа, біреулерден биікпін.
Ақыры кеп,
Ат басын саған бұрдым, сүйіктім.

Арманым да,
Үмітім де
Сенде екенін ұғындым.
Жәбір көрген сөбидейін бауырыңа тығылдым.
Ұғындым мен —
Басқаларға жоқ екенін құнымның,
Ая, ардақтым, ая мені?!
Алдыңа кеп жығылдым.

Мұқағали ағамыз осы өлеңін дәл біздей махаббатпен, сезіммен жүргенде жазған болар. Екеуіміз бір-бірімізге арнап айтқандаймыз. Кеше палатаңызға барғанда күнделігіңізді парақтап отырып “... дәл осыдан он-он бір жыл кейін қандай болады екенбіз, қазір шексіз бақыттымын” – деп жазыпсыз. Сіз маған сенбейсіз бе, қалай? Менің сізге деген сезімім он жылдан, он бес жылдан кейін сөніп қалуы мүмкін бе? Егер Сіз де, мен де дәл осы күнгідей бір-бірімізді бағалап, аяп, ардақтап, іздеп, сағынып жүрсек, баларға дәл қазіргідей құрметті болсақ Сіздің осы бақытыңыздың мәңгілік болғаны емес пе!

Мен Сізге деген сезімді қасиетті бойтұмардай көремін.

Бойтұмарды қандай құрметтеп, қасиеттеп, жанға ұстатпай аялайтынын білесіз ғой. Оны жоғалтып алудың да ақыры жақсы емесін білесіз. Мен үшін сіз сондайсыз.

Сіз мен үшін Бақыт бойтұмарысыз. Егер сіздің бағанызды білсем, менің бақытты болғаным. Осы сырымды сізге айтпай жүруші едім, кешегі дәптерден кейін айтып қоймасам болмайды екен деп ойладым. Сіздің атыңызға кір, үстіңізге шаң тигізу мен үшін өліммен тең, жаным.

Осы бақытымыз баянды болатынына сен! Ол өзіңе де байланысты...

Сөлеммен: Мен

7- маусым, 1989 жыл.

Хатты асығыс жаздым, Айнұр жылап кетті.

23 ақпан, 1995 жыл

Дүке!

Мен Сізге біздің сүйкімді Әселіміздің туған күнінде хат жазып отырмын. Мен біздің шаңырағымызды құдайға төубе, берік, өзімізді бақытты деп ойлаймын. Сіз білесіз, көріп те жүрсіз, шаңырағы бұзылмаса да ішінен іріп-шіріп жатқандар көп. Мына нарық қыспағына шыдамай шайқалып тұрғандар да жетеді. Соларға қарап шүкіршілік етеміз. Құдай бізге денсаулық және екі перзент берді. Қалғанын Сіз еңбек-қорлықпен, маңдай термен жасадыңыз. Рахмет! “Сені бір әйелдей бақытты етем. Маған сен!” - деп едіңіз. Сөзіңізге тұрдыңыз. Ризамын. Мен Сізді сүйемін! Мақтаныш етем,

арқа сүйеймін. Мен үшін Сізден қымбат ешкім де, еш нәрсе де жоқ. Менің барым, осы – махаббатым, ыстық ықыласым. Соны ал да, марқайып жүре бер.

Соңғы кездері “үй таза емес, одан да бала бағып үйде отырғым келеді”, – дейтініңіз жаныма батады. Дүке, мен де бір әйелдей тазамын. Сізге дүкеннен нан да алғызбаймын, ешқайда жұмсамаймын, “жаным, жаным” деп асты-үстіңе түсіп жүремін, осы аз құрмет пе? Ал Сіз айтқандай есіктен тірі пенде аттамай, еденде көлденең шөп жатпай, (онсыз да біздің үй таза ғой) жүрген-тұрғанымды санап өмір сүре алмаймын. Және де сол тазалықты өзі жасасын деп сізді үйде ұстап тағы отыра алмаймын.

Қазір өзіме өміріме керектің бәрі бар, тек Толстойды түсінбеген әйелі сияқты сезініп жүрмін. Мені: “Курортқа кетем, ауруханаға жатам”, -деп қорқытасыз. Сен сонда “үйде Гаухар жүр” деп, не мен “қонақ шақырады” деп қашасың ба? Жаныңызға керектің бәрі бар ғой. Толстой үйінен безсе – әйелі түсінбеді, күллі әлемнің алдында масқаралады ақымақ әйелді. Ал менің жазығым не? Сіз шалқайған сайын еңкейіп жақсы көре түскенім бе?

Сіз біздің халқымыздың мақтанышы емеспісіз. Маңдай терімен жеткен биігіңізден отбасында неге төмендейсіз.

Өзіңіз үшін емес пе, асқақтап жүру. Отбасында биік жүрген азаматтың сырттан несібесі көтеріледі, дұшпандары сескеніп жүреді.

Дүке, мен ылғи ауызша айтып жүруші ем, бүгін жазбаша өтінем, арамыз суымасыншы. Менің арқасүйерім болып, халқыңның мақтанышы болып, биігіңнен түспей, денің сау болып жүрсең екен. Менде басқа тілеу жоқ. Не айтсаң да орындап, құлдырап құлың болып жаныңда жүрсем болды.

Өзіңізді қалай тәрбиелейсіз, өзіңіз біліңіз. Үлкен креслода отырмасаң да, барыңа шүкіршілік етіп, биік азаматтықты жоғалтпаңыз. Мен сіз үшін жаралғанмын, барлық талабыңыз бен тілегіңізді орындаймын, тек менің ықыласымды суытып, махаббатымды өлтіріп алмаңыз, өтінем.

Осы хатты дұрыс түсініп, менің сезімімді дұрыс бағалайды деп армандаушы – жарың Сәуле.

PS: Осы хатқа бірауыз түсініктеме бере кетейін. Адам – кемшіліксіз болмайды. Әсіресе, өнер адамы соншама кірпияз, кіді. Бір жағынан жадыраған жаз болса, енді аяқ астынан үскірік атқан аязды қаңтарға ұқсап шыға келеді.

Сондай таңғажайып мінез менің Дүкемде де бар. Мысалға, тым тазалықты жақсы көреді, үйдегі заттардың өз талғамымен алынғанын, өз орнында тұрғанын қалайды. Жазу үстелі шаң болса, немесе қағаздары шамалы шашылып жатса, аяқ астынан “мөңкіп, тулап” шыға келеді. Бөлмелердің бәрі ретті, таза болуын талап етеді. “Балалы үй базар” дегендей балардың кішкентай кезінде үйіміз шашылып кетсе, ұқыптап сүрте алмай қалсам соны үлкен дүниелік әңгіме етіп, түнеріп, ренжіп жүргені. Содан арамызда кейістік туатын. “Жұртқа ұқсап үйге шалқайып кіріп, шалқып тамақ ішіп, газет оқып, теледидар көріп, шырт түкіріп жатпайсыз, шаңтозаңды сүрткіштеп жүріп аласыз”, – деп мен ренжимін. “Қағазым кірсіз, бөлмем ретті болғанын қалаймын”, – деп ол аспандайды. Ақырында арамызға ала мысық жүгіргендей болады.

Дүкеңнің парасатына қашанда тәнтімін. Ол ешкімді сыртынан жамандамайды. Біреудің кемшілігі туралы әңгіме айтпайды. Қолынан келсе алдына келгенге көмектеседі.

Әйтсе де, сұмдық аңқау, не болса соған арандап қалады. Базарға барса, қымбатына ұрынады. Жолдас-жорасының жазғандарына сын айтып түзеймін деп көрер көзге жеккөрінішті болады. Бұрынырақта Жұбан Молдағалиев ағамыз Жазушылар Одағының бірінші хатшысы болып тұрғанда роман жанрынан баяндама жазу Дүкеңе тапсырылыпты. Сол баяндамасында Ұзақбай Досманбетовтың, Қоғабай Сәрсекеевтің, Рамазан Тоқтаровтың жаңа шыққан романдарына өткір-өткір сын айтыпты. Әлгі жазушылар көпке дейін Дүкеңнің әрбір қадамын аңдып, жазғанынан әйтеуір мін тауып, өзгелерді айдап салып өш алумен болыпты.

Тек Рамазан ағамыз үлкен жазушы азамат қой, кешіріммен қарап, өмірінің ақырында жазған “Абайдың жұмбағы” атты романына келістіріп қолтаңба жазып сыйлағанын, Дүкең 1996 жылы Мемлекеттік сыйлық алғанда үйімізге құтты болсын айтып келген бір топ жазушылар-

дың дастархан басындағы тамадасы болғанын ешқашан ұмыта алмаспыз.

“Әй, Дүкеш, дастарқаныңды дуылдатып, жадыратып басқарып бердім, осы ғажайып тамадалығыма костюм-шалбар кигізетін жөнің бар!”, – деген өзіл сөзі әлі құлағымда. Алды кең үлкен дарын еді. Дүкең өле-өлгенше ол кісіні қатты сыйлап жүрді.

Айта берсе, тере түссе – жұбайымның әлгідей-әлгідей кемшілігі толып жатыр. Адам пайғамбар емес. Жанымыздағы пендені пайғамбар дәрежесіне дейін көтеріп, биіктетіп, жұрт көзіне жарқыратып көрсететін періштесі, сірә, біз секілді сүйген жары болар-ау!

Сонымен, Дүкеңнің ғасыр алмасқанға (2000 жылға) дейінгі хаттары осылай сыр шертеді.

Күлше қыз бен Ханзаданың сыры да, шыны да осы.

Мүмкін біреу оқығанда мұны мақтаныш үшін бастырып отыр дер, біреу жеке сырларын кітапқа басқаны несі деп өбес көрер. Ал Дүкеңнің тағдыры тек жеке басына ғана тән емес екені анық, оның әкесінің ұлы ғана емес, ұлтының тұлғасы екені тағы айдан-анық.

Ендеше сол тұлғаның жарқырап көрінуіне жол ашқан менің өмірім сонша мағыналы, бай өмір емес деп кім айтады. Мені бақытты емес деп, ал маған жазылған хаттардың тарихта орны жоқ деп кім таласады.

Дүкең менен басқа ешкімді сүйген жоқ десем мүмкін қателесермін, ол тез ғашық болып қалғыш жан. Біреуге ғашық болып жүргенде шабыты тасып, шығармасын төгілдіріп жазады. Ол айларда одан жомарт, одан көңілді еркек жоқ. Оның қайдан есіп тұрғанын сезсем де, білмегенсимін, маған үйге аман-есен оралса болды. Мен: Дүкеңнің бір арманы бар деймін. Ол: “Сәуле өзі әппақ, өзі топ-томпақ, көзі ботадай сұлу болса”, – деген арман. “Егерде мен ондай болсам тағы маңдайыңа сыймай қалам ғой, одан да балаларым үшін аман жүрейін, сен сондай сұлуларға анда-санда барып кел”, – деп өзілдеймін. Өзі де мойындайды. “Ұзақ өмірімде маған ғашық болған, өзім ғашық болған әйелдер көп болды, бірақ сен ғана маған әрі адал, терең түсінетін Жар, әрі анамдай қамқор болып келесің”, – дейді.

Мен оған деген сезімді қашанда өлеңмен ғана жеткіземін.

Аруларға алыстан ат арылған,
Сенің бітпес серілік сапарыңнан
Шүберекке түйіп ап қу жанымды,
Талай таңды атырғам қатарынан.

Күн де талай бататын күй ақтарып,
Ай да талай туатын қияқтанып.
Сен шалдығып жетуші-ең “қыз қуудан”
Біздің үйдің жалғызы сияқтанып.

Қызғанбадым қыз тартып алады-ау деп,
Анаңдай тек қуандым аман-ау деп.
Жастығы өтіп барады, ойнап-күлсін,
Ат айналып қазығын табады-ау деп.

Жақсы өмірді күтумен ертеңімнен,
Жаңылмадым, жазбадым сол сенімнен
Енді маған сағынып сыр айтасың,
Жастығымды ұрлаған серке күннен.

Ерке күнді, ой, сол бір серке күнді
Есіңе алып жазасың “ертегіңді”.
Мен отырмын төзімнен шаш ағарып,
Жары болып жігіттің ер көңілді.

“АДАМДЫ СҮЙ, АЛЛАНЫҢ ХИКМЕТІН СЕЗ...”

Абай

Әр тұста Дүкеңнің өзінің жазған күнделігінен, хаттарынан дәйек келтіре отырып, мен таныған жазушының адами қасиетінің екі тұсына тоқталсам деймін. Екі қасиеті деп тұрғаным: бірі — кісіге деген мейірімі, әділеттілігі, бір өтінішпен алдына келген кісіге “жоқ” деп айта алмайтын ақкөңілділігі, адалдығы, көбіне сол мінезінен өз басына қосымша бейнет жамап жүретіні. Екінші қасиеті — сүйіспендік сезімінің өткірлігі, яғни махаббат, сүйіспендік сезіміне қарадай жүріп отқа қойған сары майдай лапылдап еріп жүре беретіні.

Сірә, әдебиет әлеміндегі ең жұлынды тақырыптың бірі осы — әділет үшін күрес, екіншісі — махаббат тақырыбы болар деп ойлаймын.

Дүкеңнің шығармашылық жолында көрген қиындықтарымен бірге қалам ұстап, қара сөзді қасиет тұтып артынан ерген іні-қарындастарына жол көрсетіп, батасын беріп жүретін парасаттылығы да бір төбе.

Есіме түскендерін айта кетсем...

1995 жылы тамызда Абайдың 150 жылдық мерейтойына әлем жұртшылығы Семей жерінде бас қосты. Бес жүздей үй тігіліп, “Айттым сәлем, қаламқас” өнін мың кісілік хор Қарауылтөбе батысында шалқыта айтқан кезде тебіренбеген кісі кем де кем. Алматыдан барған жазушылардың ішінде Дүкең де бар, алдында ғана “Қазақстан” баспасынан “Абай айнасы” кітабы 30 мың тиражбен шыққан, жұрттың қолтығында бір-бір “Абай айнасы”. Дүкең бәйгеге қосылатын жүйріктей сыланып-сипанып сол тойға ұлы тілекпен аттанды. Төбе арқалаған Толағай батырға ұқсап арқаланып, биіктеп оралды. Оқиға төмендегіше болыпты, келе сап әңгімелеп бергені есімде.

“Дүкеңді қасында бір суретші — есімі Абаев болар, сірә, бір журналист жігіті — есімі Ерғали Сағат, Шұбартау ауданының “Сапарғали Бегалин” атындағы колхоз тіккен ақбоз үйге түсіріпті. Адам аяғы нөпір көрінеді. Әр үйде ұстаздың өні шырқалып, өлеңі оқылып, жүректі тебіренте түседі. Семейдің сұлулары қандай қылықты, бұралып отырып

қымыз құйып, көзін төңкеріп қарағаны-ақ есімнен тандырды дейді Дүкен.

Кешқұрым сейілге шығып кеткен Ерғали Сағат ымырт үйіріле үйге сәмбі талдай солқылдаған, домбыра ұстаған бозбаланы ертіп келіпті. Дүкенге таныстырыпты. “Бұл баланың аты-жөні Тазабеков Мұхаметжан, екі күннен бері айтысқа қатысты, ертең соңғы сайыс. Ең соңында екі ақын ғана қалды, бірі осы – Мұхаметжан. Екі дүлей ертең Президенттің алдында өлең сайысына түседі, жеңгені Абай атасының бас жүлдесін алады”, – дейді Ерғали.

Дәм-түз татқаннан кейін әлгі бозбала домбырасын құшақтап іргеге барып, бетін керегеге беріп, жатып қалыпты. Дүкендер біраз гуілдесіп, әңгімелесіп, түн ортасына таман ұйқыға бас қояды. Әлгі бозбала түнімен дөңбекшіп ұйықтай алмай, аласұрып шықты дейді Дүкен. Ешкім бозбаланың мазасыз, алай-түлей кейпіне мән бермейді, таң атады, жұрт оянып, жуынып-шайынады. Дастарқанға тізе бүгеді.

Осы мезет Мұхаметжан өзінен-өзі оқыс оянған кісіге ұқсап, төрде малдас құрып отырған Дүкеннің алдына жүгініп тізерлей кетеді.

– Аға, шамалыдан соң соңғы айтысқа шығамын! Ел көзінде жүрген қасиетті адамсыз ғой, батаңызды беріңізші, біртүрлі болып отырғаным, – дейді. Ерғали ағасы да бозбаланы құптай түседі.

– Батаңызды беріңіз, – дейді.

Өзге кісілер де жазушы мен жас ақынға оқыс бұрылады. Дүкен жалпақ алақанын алдына сілке жайыпты.

– Сөзің өлмесін!.. Өлеңің өріліп, кәусардай құйылып келсін, ұлы Абайдың жолын берсін!.. Осы айтыста жолың болады!.. – деп бетін сипайды.

“Мұхаметжан бозбала бетін сипай сала, дәмге қол созбастан, түрегеле сап сыртқа сытылып шығып кетті”, – дейді Дүкен. Бұлар бәйгеге ат жіберген атбегідей елеңдесіп отырып қалады. Ерғали бозбаланың соңынан ілесе шығады. Күн көтеріліп, той қызады. Түс ауа өлденеге елегзіген Дүкен сыртта жүрсе – анадай жерден шапанының етегі құс қанатындай жайылып, бір бозбала ентіге жүгіріп келе жатыр дейді. Көз жанары жасқа толы. Барып-келіп ентігеді. Сондағы бозбаланың алғашқы сөзі: “Ағатай, жеңдім!..

Президенттің қолынан бірінші жүлдені алдым!” – деп ағасындай болып көрінген кісінің құшағына жұтылып кетіпті. Дүкеннің Абай тойынан тауып қайтқан олжасы, оқиғасы осы екен. “Сол айтыстан кейін-ақ Мұхаметжанның есімі елге таралып, биіктей берді, елдің бірінші нөмірлі айтыскер ақынына айналды, Алла қолдады”, – дейді Дүкен баз бірде терең ойға беріліп, соңына бұрылып қараған алыс жолдың жолаушысына ұқсап...

2005 жыл.

“Егемен Қазақстанның” 13 мамырдағы санында Дәулет Сейсенұлының “Кімді іздеп жүріп оқыса, сол – жазушы”, – деген Мемлекеттік “Дарын” жастар сыйлығының иегері, жас жазушы Айгүл Кемелбаевамен сұхбаты шықты. Сонда жас қаламгер өзінің тырнақалды дүниесі “Жетінші құрлыққа саяхат” деген хикаяты туралы айта келіп:

“...Ең алғаш 1984 жылы “Жалын” журналының 6-санында осы хикаяттан үзінді басылды, 1-курс студентімін. Журналдың бас редакторы Мұхтар Шаханов ағамыз әдебиеттегі жаңа есімдерге қамқорлық жасауды ойластырған екен. Бұл дүние белгілі жазушы Дүкенбай Досжановтың көлемді алғысөзімен жарық көрді, ол кісі алдағыны дөп байқаған сияқты”, – деп айтыпты. Кейіннен Айгүл Кемелбаева Жазушылар Одағына мүшелікке өткенде Дүкенбай ағасы батасын беріп, кетілдеме жазып жол ашыпты. Өнердің үлкен айдынына Дүкеннен бата алып шыққан Айгүл қарындасы халқымыздың талантты қыздарының біріне, жазушы-әдебиеттанушыға айналды бүгінде.

Дүкен өзінен кейінгі толқынға қамқорлық жасауға әрқашан дайын тұрады. Бүгінде әдебиет өлеміне танымал жазушылардың арасында тырнақалдыларын Дүкенбай Досжанов ағаларына оқытып, бата алып, екі-үш кітаптары жарық көрген соң, Қазақстан Жазушылар Одағына мүшелікке өткендері отыздан асады.

Солардың біразын айта кетсем, қазақ прозасының майталмандары Оралхан Бөкей, Эрнест Төреханов, Нұрқасым Қазыбеков, Сейтқызы Досымов, Сағадат Сәлімбаев, академик Мырзатай Серғалиев, “Жұлдыз” журналының бас редакторының орынбасары Тұрысбек Сәукетай, “Нұр Астана” газетінің бас редакторының орынбасары Қуаныш Жиенбай,

ғалым-жазушы Жолтай Әлмаш, Қонысбек Ботбай, Өріс Яшкүрқызы, Хамза Көктәнді, Несіпбек Дәутайұлы секілді мықтылар бар.

“Шәкіртсіз ұстаз тұл”, — деген Абайдың сөзімен айтсақ Дүкең әдебиеттің қасиетті шаңырағынан кілең сұңқарлар ұшырып отырған бапкер сияқты.

Әлгі күнделіктердің бірінде “елден, оқуға түсемін” деп келген кедей, сүйеуі жоқ, жетім балалардың жиырма шақтысына жәрдем жасап, қол ұшымды беріп оқуға түсіріп жіберді”, — деп жазыпты. Дүкеңнің бұл айтқаны шындық. Өз аузыңнан естідім, көңілі шапқанда әңгіме ғып айтып отырады.

70-ші жылдардың аяғында Түркістан жағынан, іргелес жатқан Жаңақорған, Созақ, Отырар аудандарынан жоғарғы оқуға түсемін деп дәмеленіп жастар көп келетін көрінеді. Әсіресе маусым, шілде айларында Дүкеңнің жұмыс есігінде дамыл болмай кетеді дейді. Бір жылы шілде айында Отырар ауданының Темір стансасында тұратын, осы күні Отырар қорық-музейін тұңғыш ұйымдастырған кісі — Асантай Әлімов қызын ертіп келеді. Ол кісі музей десе — ішкен асын жерге қоятын, дүниені ұмытатын, әрі өлең, әрі шежіре жазатын ақкөңіл адам болатын. Тағы бір қасиеті — Ленин мен Сталинді сұмдық жақсы көретін. Содан бір ұлының есімін Сталиннің құрметіне “Стекең” деп, екінші ұлын Лениннің құрметіне “Кемеңгер” деп, қызын — Сталиннің қызының есімін беріп — Светлана деп қойған ғой. Немеремнің атын “Дүкенбай” деп қоямын деп жүретін. Сол кісі Светлана есімді қызын әкеліп, “оқуға түсір!” — деп Дүкеңе тапсырады да “құмыра жинап, қабір қазуым керек”, — деп Отырарына қайыра жол алады ғой. Досының өтінішін бел санаған жазушы қалам, қағазын жинап қойып “бала түсіру науқанына” кірісіп кетеді.

Алматыдағы қыздар педагогикалық институтына келеді.

Ол заманда үш мезгіл тамағы, жатын орны су тегін жалғыз институт ЖенПИ көрінеді, конкурс аса қалың, адам аяғы қара құрым, біреуді-біреу біліп болмайды. Деканды, ректорды ұстап жолығу былай тұрсын, емтихан алатын мұғалімді табудың өзі қиын секілді. Оқытушылардың бірі тауға, бірі лагерге паналап ұстатпайды дейді. Дүкең үш күн сабылып жүріп математика факультетіне тапсырған үміткерлердің алғашқы жазбаша емтиханын алушылардың

бірі – сол кездегі Кеңес Одағының батыры Сұрағанов Құдайберген деген кісі екенін біледі.

Дүкең айтады: батырдың мінезі – батыл болар, ештеме дөметпес, турасын айтар деп Тастақ жақта тұратын пәтеріне іздеп барыпты, жолығыпты. “Құрғақ қасық ауыз жыртар” деп алдында ғана алған қаламақысына әлгі батыр ағаны мейрамханаға, дәм-түз ішіп қайтуға шақырады ғой. “Әлгі кісі өзгер шықты үйінен”, – дейді Дүкең. “”Жалтақтап жүріп қала шетінен ресторан тауып, шығарған күннің астында маңайына жалтақтап отырып сыраны ал кеп сімірейік, ал кеп сімірейік”.

Тіркемесі деп ашылауын алады, әбден қызып бойы балқыған батыр ағасына Дүкең жайлап шаруасын айтады. Осылай да осылай... қалтасында көк тиыны жоқ қыз бала үйімде мөлиіп отыр... әкесі музейшіл, досым еді... бір көмегіңізді беріңіз деп үзіліп айтады.

Құдайберген-екең көнгендей болады.

– Алғашқы емтихан математикадан жазбаша, қазір қолыңа шифер беремін, әлгі қыз бала шығарған есебінің бас жағына сол шиферді жазып қойсын, – дейді.

Дүкең “шифр” дегенді түсінбейді. Профессор қадалып түсіндіреді.

– Мәселе мынада, мен “sin” деген таңба беремін, басқа балаға өзге шифр беріледі, осы “sin” белгісін шығарған есебінің бірінші жолына, бас жағына жазып қойсын, сосын қағазын сарапшыларға тапсырып жүре берсін, – дейді Құдайберген-екең, – сол белгі арқылы көп есептің ішінен тауып алып, я бес, я төрт бағасын қойып жіберемін.

– Түсінікті, – дейді Дүкең.

– Ендеше синус белгісі саған... байқа тангенс белгісін салып жібермесін, ол басқа баланың шифры, – дейді.

– Мақұл, ағасы, алып жіберейік баланың жолы болсын деп!

Сонымен емтихан басталып, қыз балалар жазбаша жұмысты жазып шығады. Есеп шығарғанның ішінде Светлана да бар. Екі күн өтіп, үшінші күн дегенде әлгі жазба жұмысынан құлағандардың тізімі ілінеді. Қара тақтаға. Ішінде Светлана қызымыз жүрген көрінеді. “Жұмыс біттіге санап қағазына шұқынып отырған Дүкеңе түн ішінде қыз “құлап қалыппын” деп жылап келген көрінеді.

Дүкең енді киініп, сыртқа шығып, таксиге отырып Тас тақтағы батыр ағаның үйіне салып жетіп барады. Сөйтс батыр-екең үйінде майкішең, жайланып алып, сүмек бои терлеп шай ішіп отыр дейді. Дүкең жанкүйер болып жүрген қызының құлап қалғанын айтады.

Батыр ағаның келіншегі отағасына кейіп жатыр дейді Түн ішінде ғой.

– Қалтаң толған жыртылған қағаз, адрес, есеп-қисап кір жуған сайын қолымды жүргізбейді. Бұл неғылған қиқымдай қағаз деп біразын қоқсыққа тастағам!

– Апырмай! Шынында да, мен жаңылған шығармын Кейінгі кезде тұла бойым толған шифр болып кетіпті.

– Қыздардың, әйелдердің хаты ма, кім біледі, – дейд жеңгеміз жүлқынып.

– Апырмай, кейінгі кезде қай қалтама қол салсам да, қағаз сопаң етіп шыға келеді. Шифрдан шатасқан болармын, – дейді батыр-екесі.

– Адам алжасайын десе өстеді, кісіні әуре-сарсаңға салмай “қолымнан келмейді, баланың өзі талабынан, білімінен көрсін” деп неге тыныш отырмайсың, жазған!

– Апырмай, шынымен сен тапсырған қызға бөтен шифр беріп жіберген болдым. Қой, жазушы ініме көмектеспесем болмас. Енді таң алагеуімнен тұрамын, емтихан өткен жерге жетемін, әлгі сенің қызың шифр қонжитқан есепті сабан ішінен ине іздегендей болып жүріп таба алмаспын. Одан да сол қыз ертелеп маған келіп жолықсын. Есепті қайта шығартып, таза бланкіге көшіртіп, дұрыс баға алған талапкерлердің ішіне қосып жіберемін.

– Ендеше қайтайын, Қүдеке! Айып етпессіз түн ішінде мазаңызды алғаныма, – деп Дүкең уәде байласып қайтып кетеді ғой.

Айтып отырса, Ұлы Отан соғысының батыры, сол кездегі қыздар педагогикалық институтының білдей доценті Құдайберген Сұрағанов ағамыз сөзінде тұрып, алыс ауылдан келген қызға есебін қайта шығартып, жоғары баға қойып, сол жолы оқу орнына түсіріп жіберіпті. Светлананың әкесі Дүкеңе ризалығы білдіріп, бір айдан соң салақұлаш дастан жазып, поштаға салып жіберіпті. Әлгі ұзақ дастанды оқып жатып жазушы қилы-қилы қиялға батады ғой баяғы.

Қызық үшін тағы бір оқиғаны баяндай кетейін.

Жазғы демалысты жазушының елінде өткізгені бар бірде. Жаңақорған курортының бас дәрігері Амангелді Абдуллаев Дүкендерге ағайын болып келеді. Ел ішінде атаға, руға бөлініп, той-жиында бастарын қосып жүретін салт бар ғой. Сол Амангелді бауыры Дүкендер тараған “алты атаның президенті”, елге басшы болып жүрген көргенді азамат. Бәрі қолпаштап “ал, хош, аға!” десіп, шығарып салған. Поезд Аққұм стансасынан өтіп, Бесарық стансасына іліккен кезде оқыстан кідіріп қалды. Жолаушылар: “Бұл шағын стансаға поезд үш минуттен артық кідірмеуші еді ғой, неге тұрмыз?..” – десіп күңкілдей бастады. Сол екі арада теміржолшының формасын киінген, жұтынып тұрған, сұңғақ бойлы жас жігіт купемізді ашып кіріп келді.

– Аға, Сіз Дүкенбай Досжановсыз ғой, мен осы стансаның бастығымын, поезды сіз келе жатыр деген соң әдейі кідірттім, түсе қалыңыздар!.. Жеңгеймен екеуіңіз бір күн жатып қонақ болып кетесіздер! Мен баяғы Пернебек Басаров деген баламын, темір жол институтынан шығып қалған жерімнен қайта алдырғансыз. Жақсылығыңызды өмірі ұмытпаймын, – деп бастырмалатып бара жатыр.

– Есімде-есімде!.. – дейді Дүкен, – біздер Фурманов көшесінде тұрған кезімізде мұғалім болып істейтін шешен ертіп келген үйге...

– Түсе қалыңыз поездан! Ертең дәп осындай жүрдек поезға отырғызып жіберемін, ағатай!

– Қой, айналайын! Алла разы болсын. Алматыға жете салып жоспарлап қойған шаруамыз бар, жолымыздан кідіре алмаймыз.

– Ендеше пәске тұра тұрыңыздар, – деді де әлгі станса бастығы зып беріп, купеден шығып кетті. Артынша сол стансаның жарты базарын түгел көтеріп келгендей, қап-қап қарбыз, қауын кіргізіп жатыр. Келіншегі өп-әдемі сүйкімді жан екен, ол-дағы пісіріп мұздатқан қазы, қарта, жал-жаясын дастарқанымен көтеріп жетіпті. Өп-сәтте купемізді қымыран қымыз құйылған ыдысқа толтырды. Әлгі станса бастығы:

– Ағатай, поезға көгілдір жарық беремін, жолыңыз болсын! Бесарық стансасында бір інім бар деп есептеңіз. Жақсылығыңызды айтып өтем, – деп хош-хош айтып, өкіріп-бақырып қозғалған көгілдір составтың соңынан жігіт пен

келіншегі қол бұлғап қала берді. Әлгі жігіттің купемізге сықап салып берген сый-сияпат дәм-тұзын бүкіл вагон жүргіншілері болып Алматыға жеткенше жеп тауыса алмадық.

Сөйтсек оқиға былай болыпты.

Әлгі станса бастығы Пернебек бір жастай жесір қалған келіншектің жалғыз ұлы екен. Әуел бастағы тарихы: бозбала мен бойжеткен бірін-бірі ұнатып, қосылуға сөз байласады. Ертең той жасап қосыламыз деген күні орыстың бір жер үйін әктеп, сырлап пешін жөндеп жылытып шығады. Күйеу жігіт сол жөнделген пәтерде жолдасымен қалып қояды, қалыңдығы жатақханаға қайтып кетеді. Түнде, қыс суық болар, жылу шықпасын деп үй иесі пеш мұржасын жауып қояды. Көмір иісі үйде ұйықтап жатқан екі бозбаланы қатты улайды. Ертесіне екі жігіт мөңгілік ұйқыдан оянбай қалады. Елден келген ағайын-туыс екі жастың тойын өткізудің орнына жаназасын шығарып, улап-шулап қалады. Ел күңіренеді. Сөйтсе қалыңдықтың ішінде бала қалған екен, кейінше, көктем шыға оқуын бітірген қаралы қалыңдық “азаматымның еліне барып босанам” деп баяғы жігіттің аулына – Жаңақорғанға келеді. Ата-енесінің жанына келіп босанып, ұл туады. Осы оқиға туралы ақын Шәміл Мұхамеджанов кезінде дастан жазыпты, сол дастанды Дүкең оқыған екен. Әлгі теміржол институтында оқып жүріп әлдебір себеппен үлгерімі төмендеп, оқудан шығып қалған бала – баяғы қаралы қалыңдықтың ішінде қалған, әкесі көмір иісіне уланып бақи болған сәбидің есейген кезі боп шығады. Жаңақорғанда сол қалыңдық мұғалім болып, ата-енесінің қолында қалып қойыпты.

Сәбиін ержеткізіп, институтқа түсіріпті. Енді сол әкесіз өскен газиз жетімегі институттан шығып қалған соң, Дүкеңнің адресін алып, Жаңақорғаннан әдейі іздеп жетіпті ғой. Қазақтар өстіп тіркесіп-ұшқасып жүре береді.

Дүкең баласын ертіп үйіне келген келіншектің мұңын... сырын... оқиғасын тындап алып, жазып отырған қағазын былай ысырып, белді буып шығады ғой. Теміржол институтының ректоры Амангелді Омаров деген кісіге барып жолығады. Келіншектің, әкесіз жетім өскен баланың тарихын баяндап шығады. Сөйтсе ректор ағаның өзі сөз түсінетін, кітап оқыған, өзі де темір жол тарихынан кітап жазатын

ндам болды шығалы. Дүкеннің Мұхтар Әуезов туралы жа-
зылған “Алыптың азабы” деген кітабын оқығанын, сол
кітаптың бас жағындағы тарауда өкесінің Мұхамеджан Ты-
нышбаев екеуі Түріксібті салысқанын, Әуезовті екеулеп
Ташкентке шығарып салған оқиғасын айтып, тап өкесі тіріліп
келгендей қуанады. Шай алғызады.

– Сол кітабыңыз болса, маған он шақты данасын
берсеңіз, – деп ұзақтан қайырып әңгіме қозғайды дейді.
Дүкен ұзап бара жатқан әңгімені ілестіріп келген балаға
иіп келтіре береді.

– Жетім баланы оқуға қайта алыңыз, – дейді.

– Бала-шағаның әңгімесін ұмытыңыз! Ол бала инсти-
тутқа алынды, оқиды дей беріңіз. Қам жеменіз. Сол Мұха-
меджан Тынышбаевтың оң көзі болған, Түріксібті салған
менің әкем, – дейді әлгі ректор, – ол кісінің тарихы бы-
лай... мына Сарыөзек стансасын саларда орыстармен қатты
айтысып, халық жауы болып атылып кете жаздаған...

Сөйтсе тарих төмендегіше екен.

Амангелді Омаровтың өкесі Жұмағали Омаров деген кісі
кезінде, 30-шы жылдары “түріксіб прорабы” деген атақ ал-
ған, еңбекқор, белсенді азамат болыпты. Түріксіб тарихын
жасаушылардың бірі, әрі Мұхамеджан Тынышбаевтың оң
көзі деп тарихи деректерге сүйеніп, Дүкен өзінің “Алып-
тың азабы” романының алғашқы тарауында суреттеп жаз-
ған ғой. Бұл эпизодты Амангелді Омаров журналдық басы-
лымнан оқып алыпты, ал жазушының өзі ол тарихты мүл-
де ұмытып кеткен. Ол кісі өкесі туралы жазған “жазушы
Досжановты бір көрсем” деп арманда болып жүреді ғой.
Енді сол көрсем деп жүрген жазушысы мойны қылқиған
жетім баланы ілестіріп алдына алып кеп тұр дейді. Тағдыр
деген қызық қой!

Дүкен ілестіріп келген баланың жайын қозғайды. Уа-
йымы басқа жақта.

– Апырмай, бұл баланы айтпаңыз енді, стипендия, жа-
тақхана беремін!.. Одан да маңыздырақ әңгіме бар. Былай
еді. “Жібек жолының тарихын баяндап кітап жазғалы жүр
едім, соған қол тигізіп, көмектесіп жіберсеңіз!..” деп жазу-
шыға қолқа салады.

Дүкен әлгі кісінің қолжазбасын қарап беруге келісімін
береді. Кейінше, бірер жыл өте “Жібек жолы – теміржол

тарихында” деген қалың альбом кітап шықты, сол кітаптың авторы Амангелді Омаров, ал әрі орысшадан аударған, әрі редакциясын жүргізген деген тұста Д.Досжанов деген жазу түр. Кітап шетел баспаханасында басылған. Міне, айта берсе әңгіме жетеді, баяғы Бесарық стансасының бастығы болып, “ағалап” алдымыздан шығатын жас жігіттің ұзын-ырга оқиғасы осындай екен”. Дүкеннің жолап кеткен жерінде бір тарих, бір өмір жатады. Жазғаны ғана емес, өзі де тарих сияқты кейде.

Дүкеннің Базарбай есімді туған ағасы бар, ақкөңіл, адал жан, сол кісі “Келінтөбе” кең шарында жиырма жылдай бас агроном болып істеген, күріш, жоңышқа егуден астықтан мол өнім алудан алдына жан салмаған білгіш маман. Қазір зейнетте. Сол кісінің он баласы болған, сол он баласын да сүйрелеп жүріп оқытып, жоғарғы білім алуына септігін тигізді, жәрдемін аямады. Бұл көмегіне ешқашан ақы, сауап дәметпей, туысқандық көмегім деп, нақа бір мойнына камыт кигендей емпендеп жүріп, құлшынып жүріп балалардың жолына жүргенін, шаршағанын, қуанғанын, қиналғанын көзіммен көрдім.

Жоғарыда, тарау басында айтқандай кісіге деген мейірімі, әділеттілігі ұшан-теңіз, “жоқ” деп айта алмайтын ала көйлек ақкөңілділігіне тағы бір мысал келтірейін.

Осы күні жұрт кітап жазғыш болып кетті. Әкім де, бұрынғы партия қайраткерлері, ел басында жүрген лауазымды кісілер де әйтеуір атымыз шыға берсін дей ме, есте қалғандарын шимайлап, қағазға түсіріп, қампайтып, қолжазба етіп көтеріп жүргені. Сондай “жазғыштардың” біразы Дүкенді көп мазалайды. “Жетпей тұрған жерін жеткізіп жібер, жөндеп бер” дейтін кісілер ағылып келіп, қоңырау шалып мазалап жатқаны. Сол кісілердің біразына Дүкеннің шығармашылық көмегін көрді. Тәуелсіз мемлекетіміздің тұңғыш Премьер-Министрі С.А.Терещенко өзінің естелік кітабын солайымен жұбайыма қаратып алды, кейінше екеуі сырлас, дос болып кетті. Көп жылдар Оңтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінде жауапты қызмет істеген, сарғыс ардагері, елі құрметтеген үлкен азамат Әбжаппар Жылқышиевтің қалың қолжазбасын үйге өкеліп, үстінен қарап, шұқынып жүргенін білемін. Дүниеден ерте озған үлкен художниктер Жанатай Шәрденов, Салихиддин Айт-

баев, Мақым Хисамединов Дүкеңнің сырлас достары еді; кейінше осы кісілер туралы бір-бір естелік-эссе жазамын деп олардың қолтаңбасын ерекшелеп, суретін өңгімелеп отырғанды жаны сүйеді. Осы художниктердің ішінен Жанатай Шөрденев туралы “Алхимик” деген өңгіме мүсінші Шоқан Төлеш туралы суреттеме жазып, оқырманына ұсынып үлгерді.

Дүкеңмен Аллатағала кездейсоқ ұшырастырып, кейінше жазушылық, шығармашылық тағдырға біржола бет бұрған бір азамат туралы айтып өтейін. Бұл оқиғаны аттап оту мүмкін емес.

Ол – мамандығы инженер-механик, осы күнгі қазақтың майталман қаламгеріне айналған, 7-8 кітаптың авторы – Сағадат Сәлімбаев деген азамат. Әйелінің есімі де Сағадат, нағыз құдай қосқан жұбайлар осындай-ақ болар.

1985 жылдың тамыз айында, өзіммен танысудан көп бұрын Дүкең әдеттегідей Сарыағаш шипажайына ем-дом қабылдауға барады ғой. Бас дәрігердің өтініші бойынша үлкен клубта ем алушылардың басын құрап, кездесу өткізеді. Өзінің бұрыннан жазып келе жатқан тарихи тақырыптары төңірегінде тебірене сөз қозғайды. Сол кездесудің соңын ала орта бойлы, шашын тұтастай маңдайынан асыра кері қайырған, дөңгелек жүзді, аса мұңлы, аққұба жігіт келіп жолығады. “Кешке оңашалап жолығуға бола ма, – дейді жасқаншақтай тіл қатып, жазушыға айтсам деп жүрген сырым бар еді...” Дүкең: “Мақұл”, – дейді. Сол кеште ұзақ отырып сыр бөліседі. Өлгі жігіт өзін Сағадат Сәлімбаевпын деп таныстырады. Дүниеге келгеніне үш ай толғанда анасы мен әкесі қатты сөзге келіп, әкесі келіншегін, сәбиін тастап үйінен кетіп қалады. “Сен – солай етсең, мен де қалыспадым”, – деп шешесі кішкентай сәбиді жөргегіне орап, өзеннің жағасына тастап кетеді. Қас қарайып бара жатқанда жылаған нәрестенің даусын естіп тезек теріп жүрген кемпір тауып алады. Нәрестені сол кемпір асырап адам етеді. “Кішкентай кезімнен шамалап бірдеме түрткен боламын... соны сізге көрсетіп алайын..” – дейді Сағадат. Өлгі жазған екі-үш бет қағазын Дүкең үстінен жөндеп қарап береді. “Сол-сол-ақ екен”, – дейді Дүкең, – шүпілдеп толып тұрған тоғанның тығынын алғандай болдым, менің батамнан кейін өлгі жігіт өңгіме, повесть дегенді топырлатып жаза бастады.

Құдай басқа салмасын, өлгі автордың дүниені көруі, сезінуі мүлде бөтен, іші сөзге толып қапты, сөз саптасы, сөйлем құрылысы ешкімге ұқсамайды. Қадалып отырып жазады. Көп ұзамай жазғандары әдеби журналға, газетке шыға бастайды.

Сағадат Дүкеңмен танысқан кезде Есік қаласындағы жеңіл мәшине жөндейтін стансаның бастығы екен. Көп ұзамай “жазуыма кедергісі көп” деп, ол қызметінен арыз беріп босайды.

Дүкеңді қонақ етіп үйіне шақырған сайын Сағадаттың келіншегі ренішін жасырмайтын көрінеді. Ол реніші төмендегіше.

– Сізбен танысқалы “жазу жазамын” деп жұрттан бөлекшеленіп, кісі киік болып қалды. Бұрын аптасына үйімізге бір қой келіп, жұрт шақырысып, кезекке тұрып жатушы еді. Енді ісі түспейтін жазушыны жұрт неғылсын, қой өкелмек түгілі “пәлесінен аулақ, кітабыма спонсор бол” дейді деп шошынып, сырт айналып қашады.

– Бастық боламын деп жүріп жазуымнан қалатын жайым жоқ, – дейді Сағадат жазушы.

“Жазуыма жеңіл” болады деп қала клубына директор қойған екен, көп ұзамай ол жұмыстан шығыпты. Паркке директор етіпті, одан да шығыпты. Ақырында алма бағының қарауылы болған көрінеді.

– Жазуыма қолайлы жұмыс осы сияқты, – деп Сағадат мез секілді. Әйелі ренжулі.

– Дүкеңмен танысқалы таудан домалаған тастай құлдыраумен келеді. Әй бір күні қара жаяу қалатын шығармыз.

Шынымен, әйелінің айтқаны келді.

Өлгі Сағадат досымыз бір кітабын шығаруға ақша керек болып жеңіл мәшинесін сатты, келесі кітабына қаржы болсын деп саябағын сатты... сөйтіп жұттан шыққандай кедейленіп шыға келді. “Жанталас”, “Жағаластар жарасымы”, “Біліңіз, Ноян еліненбіз”, “Қарт қадірі неде?”, “Қайдан келдік, қайда барамыз” деген аса оқылықты кітаптардың авторы. Жазушылар одағының мүшесі. Бұл күнде Алматы түбіндегі аса үлкен Еңбекшіқазақ ауданының ардагерлер кеңесінің Төрағасы, аудан өкімі жеке кабинет беріп қойған. Тақауда дүрілдетіп 70 жылдық тойын жасады. Сол елден мәжіліс депутаты болып сайланған Серік Әбдірахманов мырза

мен Президенттік мәдениет орталығының директоры Ұлықбек Ибрагимовтың құттықтау папкісін қолтықтап, шапанын алып, сол тойға Дүкең арнайы барып қайтты. Әлгі той иесі Сағадат: “Әлі бес кітап жазатын оқиға көкейімде сайрап тұр”, – дейтін көрінеді.

Дүкең мәз: Сәлімбаев секілді ешқандай канонға, қалыпқа сыймайтын, тек қана өзіндік машықпен сойқан жазатын қазақ Булгаковын аштым деп “Лауазым иесі болған кісілер зейнетке шыққанда – үйіне, көшесіне қадірі болмай, жүрегі ұстап о дүниеге аттанып жатыр. Ал, мына Сағадаттың ауруға бір минөт те уақыты жоқ, жазып үлгерсем деп ертелі-кеш мәшинкесін тоқпақтайды да отырады. Мен білсем, бұл Сағадат әлі 20 жыл жазады, көр де тұр, әдебиетке сіңірген еңбегі өлгеннен соң, ескеріледі, сүйегін қара жерге көмбей, кептіріп балауыздап мұражайға қойған мақұл”.

Бұл сөзге Сөкең досы реңжімейді.

– Маған Бейімбет Майлинді, Булгаковті, Платоновты оқып ал, үйрен дейсіздер, кітап, журнал оқып жатуға уақытым жоқ қой менің!

Мына сөзді естіген Дүкең жағасын ұстап, қайран қалады.

– О, тоба, мынадай ақкөз философты, ешқандай грамматикаға сүйенбей, бір де бір классикті оқымай аяғы аспаннан салбырап түскен жазғышты көргенім осы!

Аз айт, көп айт... Дүкеңнің Таңдамалы шығармалар жинағының 13-і томында “Есіктің Король Лирі” деген шағын әңгімесі бар, сол әңгімені оқысаңыз осы айтып отырған Сәлімбаев ағаның мінез қалыбын танып, тіршілік-тынысына куә боласыз, куә болып отырып осындай еңбекқор, адал, періште мінезді адамның арамызда жер басып жүргеніне шүкіршілік қыласыз. Жаныңыз байып қалады.

Абай атамыз достық – достықты шақырады дейді. Адамды сүй, алланың хикметін сез дейді. Кісіні жақсы көрсең де, жек көрсең де – бетіне тура қарап шындығыңды айтып, шешіліп, бұқпай, қорықпай, сыртынан пыш-пыш сөз айтпай бүкпесіз болғанға не жетсін. Жоғарыда жарымның тым ақкөңіл, аяғыш, сенгіш, иланғыш мінезі иіп әкеліп, ешқашан “жоқ, бұл өтінішіңізді орындай алмаймын”, – деуге аузы бармайды дедім ғой. Бұл мінез – иесіне сор. Уақытын жейді, қолынан келіп өтінішін орындап жатса – алғысын

алар-ау, орындай алмаса – өтірікші уәде бергіш болып шыға келмей ме. Көп ақкөңіл ала көйлек адамдар мына қатал өмірде мақсатына жете алмай, орта жолда сүрініп-жығылып жататыны содан. Осы мінезінен сақтандырған боламын, ешкімге уәде берме деймін!.. Онсыз да өзіңе жетпей жатқан уақытты жолы болмай жүрген кісілердің жоғын іздеуге жырымдама, бөле берме деп ақыл үйреткен боламын.

Мендегі асып, тасып бара жатқан қандай ақыл. Данышпанға ақыл үйретіп бола ма! Әйтеуір сабасына түсіріп, сақтандырып, ойын бөлген боламыз ғой. Жалпы ұрғашының ақылымен өз өмірін құрастырып, жүгін түзеп, тіршілік арбасын дөңгелетіп жүрген еркектердің оңғанын көргенім жоқ. Біздікі, өншейін, қорғаштау болар.

Мен білетін жұбайым, көбіне, қауіп-қатерді, кісінің адаларамын, жасаған ісінің оң-терісін жүрегімен сезіп біледі. Ішкі интуициясы сыбырлай ма, бөлкім. Біздер, лапылдап жанып, осы ғажайып адам деп дабырлап жүрген кісіні – Дүкен бір көргеннен тани қояды, рентген сәулесі секілді, жан-жүрегімен қабылдай қоймаса – қолайсыз адам болғаны, шүйіркелесіп түсінісіп кетсе – дұрыс кісі деп таныңыз.

Шымкентте Хамза Көктөнді есімді ақын, жазушы бар, Дүкеннен көп кіші. Сол жігіттің бір кітабын оқып, ұшырасып тілдескеннен кейін-ақ жұбайым ағынан жарылып жүре берді. Әдебиеттің серкесімін дейтін базбір атақты ақындар өлгі жігітті “шаригі түсіп қалған”, “қиялилау”, “ортаққол ақын” деп шетке шығарып, сүтке тиген мысықтай ғып менсінбейді екен. “Мынау деген жазушымын деп осы күні Шымкенттің классигі аталып жүрген жігіттер Көктөндінің қасында қиялы кем, күндіз қолына шам ұстаған, баяғы бір балалық шақтың оқиғасын езіп, мыжып жүрген мырқымбайлар өншейін. “Көктөндінің қиялы бай, сөз саптасы бөтен! Тек тақырыбын өзге жақтан іздеп шаршаулы. Түбінде осы өңірде жазудан Көктөндінің алдына түсер ешкім болмайды!” – деп кесіп айтқаны есімде. Кімнің келешегін кім болжапты! Кімнің алдынан кім шығыпты. Түбінде жұбайымның оң тілеуі шындыққа айналарына кәміл сенемін.

Кімнің кім екенін жүрек спектрімен сезеді дейтінім содан.

Енді Дүкеннің сүйіспендік, махаббат туралы ой-сезіміне, айтқан сөздеріне біразырақ тоқталайын. Қызық үшін.

Әуезовтің басына іс түскен 30-32, 52 жылдарды өзек етіп Дүкең “Мұхтар жолы”, “Алыптың азабы” атты екі роман жазғанын оқырман қауым жақсы біледі. Сол кітаптарын жазып жүргенде жұбайым архив құжаттарын ақтарып, мол-мол деректерді жинап, біраз құпия жәйттерге көз жеткізген ғой. 40-50 жылдары Әуезовпен дос-жаран болып, жазушының ыстығы мен суығын бірге көтеріскен көз көрген достары Бейсенбай Кенжебаев пен Ғайса Сармұрзин деген кісілермен әңгімелесіп үлгеріпті. Жазушының күнделіктерін қарап отырсам: Бейсенбай Кенжебаев айтқан “Әуезов туралы деректер”, Ғайса Сармұрзин айтқан “Әуезов құпиялары” деген көлемді-көлемді жазбалар бар. Соғыс өрті лапылдап тұрған жылдары Әуезов пен Фатима Ғабитова апайдың арасындағы сүйіспендік сезім, арадағы көп кикілжіңдер, Мұраттың дүниеге келуі, есеюі, ержетуі туралы мол-мол деректерді жазып алған. Дүкең бір сөзінде ойланып отырып:

– Мұхтар Әуезов өмірінің қырлары мен сырлары түгел камтылды, түгел жазылды, тек қана жазылмағаны – Әуезов ғашық болған әйелдер, сол әйелдермен жазысқан хаттары ғана, – деген еді. Тиіп-қашты Әуезовтің ғашықтық хаттарын қолға түсіріп, екі-үшеуін газетке беріп басқызып еді, артынша:

– Қой, болмайды екен, құрдасым Мұрат Әуезов ашпайтын сырды аштың деп ренжитін секілді, – деп ол шаруасын сапта тиып үлгерді. Тақырыпты сол күйінде жауып тастады.

Айтайын дегенім: сол күнделіктерді, сол Дүкеңнің классик ұстазы жөнінде айтқан пікіріне құлақ салсам – Әуезовтің қаны ыстық, лапылдаған от, жалын сезімнің серкесі болғаны; ғашықтық, сүйіспендік тақырыбын осы күні жалау етіп желбіретіп жүрген батыс авангардистерінен ешбір кемдігі жоқ, баз-бір тұсында артық суреттегені сүйсінтеді. “Қаралы ару”, “Жанып-сөну”, Тоғжан – Абай түндері. Мұханның қаламынан туған өткен ғасырдың 20-шы жылдар әңгімелері сол ыстық құштарлықты суреттейді.

Әуезовті жазып жүргенде Дүкеңнің өзі де ғашық болғыш еді. Сөздерінен ыстық леп есіп, дегбірі қалмай, қолы-жүзі ысып, көз жанарынан ерекше бір шоқ көрініп тұратын. Өзіме солай сезілетін. Әуезов ұстазының аурасы ауыс-

ты ма, әлде қан құрамы 1 резус отрицательный болғасын ба, құштарлық сезімге тізгін бергіш болды. Сырттай ұяң, біртоға, жабулы қазан секілді сезілсе-дағы тілдесе кеткен қыз-келіншек ерекше аураға ұшырап сасатын. Шеңберге түскендей болатын. “Апырмай, мына кісінің ықыласы ерекше-ай! ..” деп қалатын.

Бәлкім, бізді де тез ұғыстырған сол ыстық сезім, ыстық қан ағысы, Әуезов аруағы шығар. Сол ұғысудың ең бастысы – барақатты отбасының біреуіміз Әкесі, біреуіміз Анасы болдык.

Қайғыдан ғашық шайырлар
Мәжнүн боп кетер деген-ді.
Бақытты ғашық жайыңда
Естідің бе, жыр-өленді.

Дастандар, хисса, ән-жырлар
Арманда кеткен ғашықтар.
Талауға түскен тағдырлар,
Заманы жаншып, жасытқан.

Мәжнүн мен Қозы, Төлеген,
Ләйлі мен Баян, Жібектер.
Халқымен жырға бөлеген,
Мәңгілік соққан жүректер.

Жырларын жаттап ғасырдың.
Жарыса айтып өскенбіз.
Балауса кезде жасырын,
Ғашықтық сезім кешкенбіз.

Ешбірі бірақ табыспай,
Арманда кетіп қалса да.
Хаттарымызға жазысқан
Мысалға алдық қаншама.

Мен-дағы жаным, сен-дағы
Жаттадық мұңлық жырларды
Неліктен бағы жанбады,
Дегенбіз іштен ұрланып.

Содан ба артып өкпемді,
Ойланып іштей шештім мен.
“Ғашық боп бірге өткенді.
Көрмеппін, – дедім, ешкімнен...

Қалаға келіп даладан,
Кинолар көрдік тамсанып.
Ғашығын алып қалаған,
Қосылмай кетті қанша жұрт.

Содан ба, ешбір жігітке
Өлердей ғашық болмадым.
Өзіңе жақсы үмітпен
Өмірімді жалғадым.

Жыл өткен сайын тасытып,
Төгілді мейір, шапағат.
Осы екен, жаным, ғашықтық,
Осы екен, дедім махаббат.

Жақында дүниені шулатып бара жатқан Бразилия жазушысы Пауло Коэльоның “Захир” деген кітабының қазақша аудармасын оқып шықтым. Жұмағали Ысмақұлов ағамыз тәржімашылық шеберлігін аямапты. Захир деп тұрғаны – талисман, тұмар. Жазушының махаббат тұмары. Достоевский түптің-түбінде адамзатты тығырықтан шығаратын сұлулық деуші еді ғой; мына қаламгер дүниені төңкеріліп кетуден сақтайтын – махаббат дейді. Оқиғалық фабула бар, коллизия табылған, әйтсе де кейіпкер әрекеттері оқырманды сендірмейді. Бас кейіпкер жазушының өзі, менің захирім, менің махаббат – тұмарым деп жүрген әйелі Эстер “маған өткір сезімдер (острое ощущение) керек” деп соғыс жүріп жатқан Таяу Шығысқа кетіп қала береді. Жұбайы “заһирім-ай!”.. Эстерім-ай!..” деп зар еңіреп соңынан сағынып, іздеп жүреді. Әлемдік классиктердің әр пікірінен ойып алған, үзіп алған қырық жамау құрама сюжет. Сонша егіліп ғашық болатындай Эстердің мінезі, сұлулығы, жан-сезімі ашылмаған. Ұрғашы кімді қаласа – сонымен болуы керек деп, ешкімнен, ештемеден тайынбайды. Бас кейіпкер – жазушының да күніге төсегі құр емес.

“Адамның күні – адаммен” деген қазақи философияны Пауло Коэльо “Ауыс-түйіс Банкісі” деп алған, сол банкіден қанша ықылас-пейіл тапсаң, сен де әлгі банкіге соншама қызмет көрсетіп, маңайыңдағы көмек сұраған кісілерге жәрдем беруің керек дейді. Бар жаңалығы осы! Соншама таңдай қағып тамсанып, алтынмен аптап, күміспен күптеп. өптимектей ғып шығарған кітабымыз Әуезовтің “Кінәмшіл бойжеткен” деген әңгімесінің ширегіне тұрмайды. Әдеби құндылықтарды бағалау, басып шығару, насихаттау, тану, сезіну барометріміз істен шыға бастаған секілді.

Басқаның шошағын үлкен бел көріп өз тауымызды жәй, төбешік қой деп жүрген бейбақтармыз.

Ыстық сезім, сүйіспендік, махаббат – мәңгілік тақырып. Оны қаны ыстық өнерпаздар ғана ұқсатып жазады, көтеріп көрсетеді.

Дүкен өз оқырмандарымен жиі кездеседі, мектепте, университетте, кітапхана залында. Сонда жиі қойылатын сауал төмендегіше.

“Сіздің шығармаңызды күйю-сүйю оқиғасы жоқ, көбіне батальной соғыс сценаларын, ұлттық этнографияға табан тіреп жазасыз!.. Әлгі оқырман жазушының “Отырар”, “Фараби”, “Жібек жолы”, “Таразы”, “Табалдырығыңа табын” кітаптарын мезгеп тұрған болар деп ойлаймын.

“Сіздің кейіпкерлеріңіз ылғи жолы болмай, ері мойнына кетіп жүрген, кедейліктен сіңірі шикылдаған бейшара можантомпай адамдар”. Бұл оқырман жазушының “Қымыз”, “Көкпар”, “Қызылқұмның желі не деп жылайды”, “Аралды аспаннан іздейік” атты әңгімелерін оқып алған.

“Президент туралы жазып жүр деп естиміз, өстіп жүріп билік басындағылардың жарапазаншысы, одашылы болып кетпейсіз бе?..”

Рас, кейінгі кезде, Астанаға көшіп келгелі Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевті бас кейіпкер етіп “Ақ орда” деген роман жазып жүргені мәлім. Бұл сауалға Дүкен төмендегіше жауап берді. Шыны осы деп ойлаймын.

– Өз басым қазақтың барша мамандық, кәсіп иелерін кейіпкер еттім: балықшы, қайықшы, диқан, ұста, зергер, мұрагер, базаршы, түйеші, қойшы, атбегі, профессор, алыпсатар, бухгалтер, кезбе... бәрін-бәрін... енді ірі реформалар, кезенді оқиғалар өз қолынан өтіп жатқан Президентті бас

кейіпкер етуге әбден болады!.. Ірі тартыстар – ірі фабуланы туғызады, ірі фабула – мұхиттан көтерілген тайфун дүлейі секілді, сол тайфун-дүлейін Президенттің жүрек тебіренісімен бергеннің пәлендей айып-шамы жоқ. Іншалла, қаламға қуат берсін деңіздер!..

Әлде жас оқырмандардың “махаббатты, сүйіспендік сырын аз жазасыз” деген сөздері қамшы болды ма, әлгідей төсектегі ләззат ойынын ойнатып жазып дүниені дүңкілдетіп бара жатқан Пауло Коэльомен күш сынасқысы келді ме, кім біледі... Дүкең кейінгі кезде жас оқырмандарына арнап екі хикаят жазды. Бірі “Ине ұшындағы өмір” деп аталады, мазмұны – СПИД дертіне ұшыраған қазақтың аса дарынды жас жігітінің қасіреті. Бұл повестің желісімен фильм түсіріліп жатыр. Екіншісі – “Пайғамбардың өлімі” деп аталады, оқиғасы – өмір бойы кісіге қиянат жасап, күнәнің неше түріне батып, ақырында о дүниенің қамын ойлап Меккеге, қажылыққа барған Мырқы мырзаның Арафа тауының басында отырып, көз жасын көл етіп, жаратқан иеден біліп, білмей жасаған күнәларына кешірім сұрауы. Екі хикаятта мистика, дін, пәлсапа, эротика, ләззат ойыны, жаратқан иенің аян беруі, телекинез, аруақ аурасы мол-мол қамтылған. Бұл шығармалары 2005 жылы “Үш тағдыр” деген ортақ атпен жеке кітап болып шығып, жастардың сүйіп оқитын бестселлеріне айналып үлгерді.

Бір күні кабинетіне кірсем З.Бжезинскийдің “Великая шахматная доска”, А.Н.Яковлевтің “Жадының жоғалуы”. “Сталиннен Путинге дейін” кітабын оқып отыр екен. “Ұмытшақ ұлтпыз”, – деді ойланып отырып, кешегі әйкәлір атанған кеңестік құрау-құрау қиын заманды бүгін келіп мақтаймыз, аңсаймыз; ал енді керісінше осы заманғы жүріп жатқан ірі-ірі маңдайалды оқиғаларды, мысалға, Қытай мен Ресей іргесінен өтетін мың жылдан бергі шекара дауының шешіліп шегеленуін, рынок реформаларының оң нышандарын, бір заманда басымыздан тайып кеткен бостандығымызды, ел шығынын көтерілуін көргіміз келмей, көрсек те естімеген...білмеген... сезбеген болып, ауыл арасының әжік-күжігін айтып өсекпен өмір сүріп жүрген жігіттерге қынжыламын, – дейді өз-өзінен күйіне сөйлеп.

Дүкеңнің мінезін білемін, өстіп өзін-өзі іштей қайрап, қаламға жүгінеді, күйініп сөйлеп жүрек сөзін ақ қағазға

түсіреді. Ыстық жүрекпен сүйіспендік, махаббат суреттерін елестетіп өңгіме жазады. Әйтеуір қол қусырып қарап отыру жоқ қой.

“Қыздың саз ырғағына ілесіп тербетіле билегені ерекше. Үлпілдеген үкідей. Саусағына саусағы тиген кезде өзінен үйтіліп түсердей. Кеудесін шалқақ ұстап, аяғын кезек тастап, теңіз толқынынша тербеледі. Қыз шалқайған сайын жонынан су төгілмес бозжорға елестейді, мықыны әрәдік дір-дір етеді. Сөзі де, өзі де нәзік, сезімтал, сергек алақанына алақанын салып би билеудің өзі жұмақ есігін ашқандай әсерге бөледі. Кім біледі. Елпектеп, өпектеп, отқа түсер көбелекше желпілдеп дүниені ұмытып саз ырғағымен таңға дейін билер ме еді, қыз құлағының түбінен: “Аяңыз, ағатай, оңаша шығайықшы”, – деп сыбыр етті (Д.Досжан, “Үш тағдыр”, Алматы, қасиет, 190-шы бет). Осындағы сөйлем ырғағына зер салыңызшы. Ындыны кепкені – жон арқасынан тер су боп ағыпты. Шағыл үсті дегені – қыз анарын уысына толтырып, қырға тырмысқан кісіше өңмендей тырмысып, төсіне төсін тигізіп ұзақ умаждапты. (Сонда, 168-ші бет). Осындағы теңеуге көңіл бөліңізші. Қыз бен жігіттің құмарлық ойынын өзге жазушылар секілді “төсекке жатты”, “құшты-сүйді” деп айта салмайды; мұхиттың тасуы мен қайтуына теңейді, бойжеткеннің төңкерілген бөксесі – аппақ қарлы шынды елестетсе, жігіт жарға жабысып тырмысқан альпинистке келеді; “құшағына көміп жұқа ернінен піскен шиіе үзіп, ұзақ сүйді” дейді; “таңертеңгі төсектен жігіт саудырап қалған сүйегін әр жер, әр жерден жинап теріп алды” дейді; көз алдыңнан өшпейтін суретпен ұқсатып келтіреді. Бұл жағын әдебиетші ағайындар танып, біліп талдай жатар, менің айтайын дегенім – Дүкең қаламынан туған жар сүю, ләззат, құмарлық ойыны ешкімге ұқсамайды дегім келеді. Тек қана түсініп, тұшынып оқыған жөн.

Бір заманда жазылған “Мұхтар жолы” романында ұлы жазушы Әуезов ел аралап, жер көріп, көрі Қаратаудың теріскей бетіне сапар шегеді. Ауыл басшылары жазушыны Қаратау ішіндегі Балықшы бауы деген жерге үй тігіп күтеді. Шалғыны белуардан бұлақ басында, ақбоз үйде ақбас қаламгер ұзақ отырып өңгіме айтады. Ай құлап бара жатқанда “демалайық” десіп, мейман сыртқа шығады. Тас бұлақтан алақанын толтырып су ішеді. Сол-сол-ақ екен, жазушы-

ның тұла бойына ерекше қызу еніп, жүрегі құрғыр ұмтыла соғып еш тыншытпайды. Қай-қайдағылар есіне түседі. Қайдағы-жайдағы қызулы қызық ойларға беріледі. Төсегінде дөңбекшіп көз ілмей шығады. Қазір қолымда кітап жоқ, әйтсе де осыдан он жеті жыл бұрын оқыған сол эпизод әлі күнге көз алдымнан кетпейді. “Апырмай, ұлы ұстаздың қан қызуы да бір басынан асып төгіліп талай қызық, қызулы оқиғаларға итермелепті ғой” деп ойламаймын. Танданамын.

Туасы қаны ыстық өнер адамдары я өзін өртейді, я маңайындағы өмірді өрт жалынымен шарпиды. Пайғамбар жасына жетер-жетпесте ұлы Әуезов неге күйіп-жанып ортақол хирургтің пышағына түсіп оқыста көз жұмады? Қаны ыстық Пушкин неге 37 жасында өзін-өзі оққа байлаған?

“Күйеуі ер, қалындығы сұлу болып, жөне ұқсар тар төсекте жолығысқанша; Арт жағынан жаурыны бүлкілдейді, қыран бүктеп астына дәл басқанда”, – мұны Абай 28 жасында жазған. Барша бүлік-түзік іс жазушының мінезінен шыға ма деп ойлаймын.

Оңай түскіш, қателескіш мінезі де сол жазудан, ойы босамай жүргеннен. Алды-артын ойлап, сақтана басып, лауазымды кісілерге жағынатын жерде жағынып, адам ойына келмейтін комплимент айтып көзге түсіп жатқан құрдас ақынды, құрдас жазушыны айтып, Дүкең өз-өзінен мүжіліп отырғаны. “Жай сөйлеп, терең ойлап үйренген, шаппа-шап қалжың сөзге жоқ кісімін, осы мінезден көп опық жедім”, – дейді. “Әйтпесе былай деп жауап берсем ғой – аузы жабылар еді”, – дейді соңынан, жау кеткен соң қылышын сермеген кісіге ұқсап. Шыны сол. Әркім өз мінезінің өлшемін біледі. Тек қана Дүкеңнің әлгі сөзіне қосып-аларым Абайдың бір ауыз өлеңі. Осындайда еске оралады.

“Кейде паң, кейде көнгіш орныменен; кейде елеусіз; кейде ынтық формыменен; кейде үндемей жүрсе де сөзге баяу; от жалындай жауапкер құрбыменен?” Өз мінезін, өз мінін айнадан көргендей айтып, кесіп, пішіп отыру жұбайыма жарасатын да секілді. Бәрі жаратқан иеден.

Мақтанға желпініп, жұртқа ерекше көрінем деп ұмтылмайды. Өзінің сүйген кәсібін айналдарып жүріп “жоқтықты”, “кедейлікті”, “ертеңгі күнім не болады”деуді ұмытып кеткен баяғының софылары секілді. “Жаның тыншы болсын десең – ештеңеден дәмеленбе”, “Жанды жейтін жегі

құрт – қызғаныш, бөсеке”, – деп отырады. Ақшаны күні-түні бейнет кешіп, еңбек етіп жинауға болады; қаражат тауып, емшіге көрініп, саушылықты түзеуге болады; ренжіген кісімен татуласасың, дүние, байлық жиналады; ең қымбат ешқашан орны толмайтын нәрсе – уақыт. Уақытты текке өткізуден сақтасын! Бұл сөз де Дүкеннің айтқаны, құлағымда қалғаны.

Әр қаламгердің жан әлемі бір-бір құпия есік. Құс жолы секілді үлкен галактика. Дүрбіні кезек төңкеріп, алыстатып та, жақындатып та қарауға болады. Жан әлемі ашылмай, оқылмай дүниеден өтіп жатқан қаншама ғажайып адамдар бар. Әттең дүние, тіршілік күйбеңінен кейде тереңірек үңілуге уақыт таппаймыз... кейде көрсек те – көрмеген болып, сезсек те – сезбеген болып жүре береміз. Құртып жүрген немкетгілік ауру тағы бар бойымызда. Саналы өмірін қазақтың көркем, тірі сөзін құрастырып, кейіпкерлерін сөйлетіп кітап жазуға арнап, баяғы ертегіде айтқандай аяғына киген темір етігі теңгедей, қолына ұстаған аса таяғы тебен инедей болған, алла тағаладан басына “жазушылық” деген бейнет тілеп алған қаламгер Дүкенбай Досжанның құпия есігін аша алдым ба, жоқ па, оны да өзің өлшеп-пішерсің, оқырман қауым!

Ойыма келгенді қағазға түсіріп бақтым.

“АСТАНАНЫ САЛУШЫНЫҢ БІРІМІН”

Бұл тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев туралы, ол кісіні бас кейіпкер етіп алып “Ақ Орда” романын жазып жүргендегі жұбайымның айтқан сөзі.

Айтса – айтқандай, біздер Астанаға көшіп келгелі Сарыарқаның кіндігіне, мидай тегіс алапат жазыққа, ақ бұлттар арасына салынып жатқан ғажайып қаланың әр ғимараты бой көтерген сайын, әрбір отбасы қоныс аударып келіп жаңа босағаның табалдырығын аттап, базбірі дастарқанына шақырып қуанышын бөлісіп, базбірі көшеде ұшыраса кетіп, құлындай шұрқырасып табысып жатқанда, біздің отағасы – білегін сыбанып жіберіп үй салысып жатқан құрылысшыға ұқсады. Оның әр тасына қуанды, жақсы азаматтарына жылы сөзін ілестіре жүрді. Тіпті әлгі романның соңғы, төртінші бөлімі “Астананың бас архитекторы” деп аталады, “бас архитектор” деп отырғаны – Нұрсұлтан Әбішұлы, кітаптың осы бөлімін жазғанда отағасы өз-өзінен іштей тұтанған жанартауға ұқсап, арнасынан асып-төгіліп, мен көрмеген өзгеше мінез танытып, арқаланып, аруақтанып кетті.

Бір күні келіп айтады: “Қалалық әкімшілік жанындағы архитектуралық кеңеске қатынастым”.

Енді бірде мәлім етеді: “Президенттің қаланың бас архитекторы” лауазымын атқарып жүрген жігітті жер-жебіріне жеткізе кейігеніне куә болдым. Бей-берекет салынып жатқан Шұбардағы жеке отбасылардың коттежіне қатты налып сөз айтты, “базар маңы да батпақтан бір арылмайды деп кейіп ұрысты”.

Келесі келгенде жанарының оты шоқтай маздап: “Президенттің қаламын қатты ұстап, қолы қалтырамай Есілдің сол жағалауындағы Бәйтеректі, оң жағалауындағы Президенттік мәдениет орталығының ғимаратын өзі сызған нобай-нұсқасын тауып таныстым, бәрі архивте сақталған екен, ойыма азық, қиялыма қанат беретін болды”.

Койшы, әйтеуір, күнара бір жаңалықты айтып келеді, тосын әсерін шай үстінде жырдай етіп өңгімелеп отырады. “Көшіп келгеніміз жақсы болды-ау өзі, тың тақырып, жұлынды мәселелер, еліміздің маңдайалды адамдарымен араласып жүрміз, Алматыдағы достарым, әй, іштері пысқан соң бірі – намазға жығылып, бірі – бәйітшіл ақынға айна-

лып, келесісі — жасына жетпей таяқ ұстап анық шал болып пашпырты бітуге айналыпты. Орта, жағырафия ауыстырып тұру — жазушыға азон жұтқандай өсер ететін көрінеді ғой”. Шындығында, басқаны қайдам, өзіміздің отбасының Астанаға көшіп келуі, орнығуы, пәтер алуымыз, үй салуымыз, Дүкеннің жаңадан жілікті роман жазуы біздер үшін кәдімгідей үлкен оқиға болды. Ендеше осы оқиғаларды тілім жеткенше көз алдыға елестете отырып рет-ретімен баяндап берейін.

Жаңа ғасыр басталады деп жұрт дүрлігіп жатыр. “Дүрлігіп” деген сөз дөп тауып айтылмаған да шығар, әйтсе де сол кездегі жұрттың сабылысы, айтқан сөзі, күн құрғатпай болып жатқан оқиғалар, бейне мұхит тереңінен көтеріліп, төңкеріле жөнкіліп, алапат жағаға арсы-гүрсіл жылжып келе жатқан ұлы дүбірді елестетуші еді көзіме. Сол ұлы дүбірді Дүкен ішкі бір табиғатымен сезді-ау деймін. 2000 жылдың жаңа жылын қарсы алып, екі-үш күн ес жинап дегендей, үйге келген балаларды шығарып салып, жайланып отырып ішкен шай үстінде, отағасы ұйқысынан оқыс оянған кісіге ұқсады.

— Әй, Сәуле, сен жеңілдеусің ғой, Астанаға жол ал! Әзірге үйде қалып балаларға өзім бас ие бола тұрармын. Оның үстіне әжептәуір айлығы бар Ұлттық банктің музейінің директорымын. Ондағылар сыйлайды. Көштің соңында қалғандай болмайық.

Өз басым өуелгіде қатты қобалжыдым.

— Былтыр іссапарға барғанда Базарбай ағамның баласы, қолы жеңіл хирург Хамзаға шағындау баспана алып бергем, уақытша сонда жата тұрасың. Кеудеңнен итермейді.

Біраз үнсіз отырғаннан кейін отағасы тағы сөз бастады, іштей толқып отырғанын сеземін. Мұндайда я қоштап, я қарсыласып пікір айтудың өзі әбес, жаңа нәрсе өздігінен аспаннан аяғы салбырап түсе қалмайды. Әр нәрсенің себебі болады, себеп — дүниеге салдар туғызады.

— Жұмыс жағын ойлап, ақ қар, көк мұз қыс ортасында шабаданымды көтеріп, поезға мініп, бұрын көрмеген, білмеген елге, жер шетіне жүре бергенім қалай болады деп толғанып отырғаныңды түсінемін, — деді отағасы. Нұрын шашыратып шығып келе жатқан күнге, қар жамылған алып тауларға ұзақ сүзіліп қарады.

– Өз басым өзирге осы орнымнан қозғалмаймын. Атым бар, атағым бар дегендей. Бөтен қалаға барып ап, өр шенеуніктің есігін қағып, үй сұрап, қызмет сұрап жүре алмаймын.

“Енді не істейміз” дегендей, “қоныс аудару мәселесін” бастаған өзі, өзі қорытынды ойын айтсын деп, іштей бекініп, я былай, я олай деп ләм демеймін. Біраздасын барып отағасы ойын жинақтады білем, кесесін жантайтып, шай ішіп болдым деген сыңай танытты. Дастарқанды жинай бастадым. Тағы да орнынан көтеріліп, терезе алдына барып, алып таулармен бой теңестіргісі келген кісіге ұқсап, түрегеліп тұрып ұзақ телмірді.

– Астанаға түп көтеріліп көшіп кетсек, мына таулар менсіз жетімсірейді-ау!

“Астанаға көшіп кетсем, мына таулар жетімсіреп қалады-ау” деген сөзін күнделігіме түртіп қойыппын. Ұмытылмасын деп.

Отағасы маған бұрылып, сөзін сабақтады.

– Мен көктемге қарай Президентке қабылдауын сұрап хат жазамын. “Дала гладиаторлары” кітабы шықсын. Құр қол, сопаң етіп жегіп бару ұят. Сол кітабымды апарып сыйлаймын, сөзден-сөз шығып жатса – ішкі ниетімді сол кісіге ақтарып айтармын, көреген кісі ғой түсінер... жол сілтер... ақыл табар...

Соңғы қорытынды ойын айтар деп оны-мұны істеген болып, маңайында үнсіз, тілсіз жүремін ғой баяғы. Кітап сөресінің шаңын сүрткен боламын, бөлмелерде шашылып жатқан ұсақ-түйекті теріп, орын-орнына қоямын, отағасы менің үй жинап жүргенімді іштей ұнатады.

– Сөйт, сен қыстық киімдеріңді ыңғайлап ал да Астанаға жол ал. Әбіштің үйіне барып сәлем бер, жұмысқа тұруына жәрдем жасасын. Дәу басын иығына қондырып, қазақтың ұзын сөзін иіп келтіріп кітап жазып отырған шығар миль досым. Әй, ол жазу десе сөреге тұрған бөйге атындай тізгінін жұлқа тартып езулеп тыпыршып еш тұрақтамайды... арқасы бар!.. кітап оқығаны да қызық!.. Сен білесің бе, Әбіш біз секілді кітапты парақтап, бетін аударып кітап оқымайды, бейне, кітап бетін суретке түсіріп жатқан фотограф секілді, бетті ашады, жабады... ашады-жабады... дембе-дем аударып отырады. Осылай суретке түсірген фотограф-

қа ұқсап кітап оқығанын көріп, жағамды ұстап қайран қалғаным бар!..

Осымен сөз тәмам. Өз ойымен өзі болып кетті.

Мен қысқы киімдерімді жинастырып, үйдегі үлкен шабаданды алып, үй ортасына ашып қойып, жолға әзірлене бастадым. Іштей қатты толқулымын. Ол кезде өзім де қызмет істеп жүргенмін. “Білім” академиясының жанынан шығатын мектептерге, ЖӨО-на тарайтын оқу-әдістемелік “Қазақ тілі мен әдебиеті” журналының бас редакторының орынбасары болып істеймін. Бас редакторым Шілдебаев Зернебек жақсы журналист, демократ адам. Өзімді ең қиын, жауапты тапсырмаларға жұмсап, қаламыма сеніп, еркіндеу ұстайтын. Идея сұрайтын. Сол журналдың қосымшасы “Ұлағатты” шығара бастағанбыз. Әлгі қосымшаның бас редакторы өзім. Қалай болар екен?.. Сеніп жүргенім сен бе, жұмысты тастай қашқан... деп, Зернебек аға реңжи ме деп, оны да ойлап қоямын. Құрбы-құрдастарым да бір мезет көз алдыма елестеп кетеді. Отағасы айтты — бітті, талқылап, тексеріп, төжікелесіп жатуға дағдыланбаған басым, шабаданымды жинастырып, ертесіне Алматы — Астана поезына билет алып, алыс жолға жедел әзірлене бастадым.

Сонымен Алматы — Астана жүйрік поезынан 2001 жылғы 20 қаңтарда келіп түстім. Астана қақап тұрған үскірік дегенге шабаданымға әртүрлі варенье, қазы-қартаны сықап сала берген болуым керек, вокзалға шығып қарсы алған Дүкеннің немере інісі Хамза: “Апа, шабаданға тас салып алғансыз ба, сұмдық ауыр ғой”, — дегені есімде.

Баяғыда, Ұлы Отан соғысы аяқтала Мәскеуде ашылған үлкен көрмеге озат сауыншы ретінде тізімге ілініп, күллі Қызылорда облысынан жалғыз жас келіншек — Дүкеннің шешесі, Жәмила апам алыс сапарға шыққан ғой. Сол заманда солқылдаған жас келіншектің иығына асқан тоқыма қоржынына аудан басшылары Маркс пен Лениннің томдарын толтырып салып берген ғой.

Алты күн поездда дамылсыз селкілдеп жетінші күні іліккен үлкен қалаға зіл көтерем кітап арқалап, қайтарда да сол кітапты иыққа асып, балаларға базарлыққа қос уыс кәмпит сатып алмай, терім сүмектеп оралғанға әлі күнге күйемін ғой”, — деп әңгімелеп отырушы еді жарықтық.

Астанада түбіт қар ұшқындап тұрды. Көшедегі адамдары бүрсендеп жаурап бара жатқанға ұқсайды. Аспан аласарып кетіпті. Үйге келіп, үй демекші бес қабатты баяғы Хрущевканың үш бөлмесінде, бесінші қабатында тұрады екен, терезеден қараймын. Есіл өзенін мұз құрсау басып жатыр. Бірер кісі мұз үстіне үкі ойып алып, бүрісіп балық аулап отыр.

– Апа, астананың байырғы тұрғындары қазақтар ылғи осындай үйдің суы тамшылаған бесінші, я болмаса сыз тартқан бірінші қабатта тұрады, ортаңғы екінші, үшінші, төртінші қабат ұлы орыс халқына бұйырған”, – дейді Хамза күле сөйлеп. Кейінше көзім жетті, үй бөліне қалса қазаққа ең соңғы қабат бұйырады екен; жұмыстың да ең ауыры, төзіп болмайтын түнгі күзетшілік, бетон құю, қар күреу, балшық илеу, тоң ою қазаққа бұйырады екен; ал, жылы кеңседе папкі ашып, есеп-қисаппен айналысатын аға ұлттың өкілдері; ас-ауқатқа кейде магазинге бас сұғамын, ішіретке өуелі аға ұлттың өкілі тұрады, ық жақта, құйымшақта қараң-құраң қазекем қалбақтап жүреді. Жергілікті қазақтарды айыру оңай. Кім қазақ бола тұра қазақтарға орысша шүлдірлесе, ол жергілікті Ақмоланың қазағы; ал, кім қазақша сауалыңа қазақша жауап берсе, ол Алматыдан көшіп келген “патриот” болғаны. Жергілікті ұлт өкілдері тарихтың бәрін тың игеру жылдарынан бастайды.

“Бұл көше “Целинный” деп аталады, ана көше тың игерушілердің есімін тарихта мәңгі қалдыруға арналған”, – дейде жергілікті кісілер аузын толтыра сөйлеп.

“Мына биік үй тың игерушілерге арналып салынған, суық өтпесін деп кісінің беліндей құбыр тартылған”.

“Ана кең сарай “Тың игерушілер сарайы” деп аталушы еді. Ақмола астана болғалы “Конгресс Холл” деп аталатыны қызық. Бұрынғы көше аттары Семенов, Сеченов, Сергеев, Стародубцев еді, сол көшелерді келе сап қала әкімдері “ой, бұл болмайды деп, Кенесары, Қабанбай батыр, Бөгенбай батыр, Есенберлин, Тәшенов, Күмісбеков деп өзгертті де жіберді. Есімізден танып қалдық. Қай көшеге қандай автобус баратынын білмей”, – дейді жергілікті қала тұрғындары налыған сыңай танытып.

Ертесіне қалалық музейіне барайын.

“Көрмеге қойылған экспонат кілең тың игерушілердің соқасы, тырмасы, буылған масақ, кенеп палаткалар, тау боп үйілген астықтың фотосуреттері”.

– Ау, бұл қалада 1954 жылдан әріде, яғни тың игеру басталғанға дейін тарих болмаған ба? – деймін таң қалғанымды жасыра алмай.

Қасыма орта бойлы, төртбақ, жылы шырайлы бозбала тақайды, аты-жөні ұмытпасам Қазанғапов Бек болар, әлгі жігіт ыржиып кеп күледі.

– Саспаңыз, жеңгей бәрін түзейміз. Республика даңғылының бас жағынан Президенттік мәдениет орталығының жаңа ғимараты салынып бітуге айналды. Сонда бес қабаттық зәулім мұражай болады. Бұл музей сонда көшеді. Сол көшкен кезде мына соқа, сайман, шатыр, масақ дегеннің бәрін сыртқа лақтырамыз; мұның орнына әріден тартқанда тарихы төрт мың жылға созылған өзіміздің түрік бабалардың балбал мүсіні, тастағы жазуы, қыштағы жазуы, зергерлік өнері тұратын болады. Саспаңыз, жеңгей, бәрін орнына келтіреміз.

– Өзің кім боп істейсің?

– Музей құру, жабдықтау, жөндеу ісімен айналысатын республикалық “Заманту” фирмасының прорабы боламын, бұл музейді қайта жасап құру біздің мойнымызда, жеңгей. Алматыдан келдік.

– Аузыңа май, айналайын, дегеніңе жетіндер, – деп қуанып кетіппін.

Алматыда жүргенде бақандай журналист едім, бұл қалада өзімді кім таниды, жұмыс іздейін, әрі сәлем беріп жөн сұрайын деп Әбіш Кекілбаев ағаның үйіне телефон шалдым, Клара ханым көтерді телефонды. “Үйге кел”, – деп адресін айтты. Көшедегі мұзға тайып жығыла жаздап, қойны-қонышымды ақпанның қарлы желі аралап, бүрсеңдеп, бұрынғы Парламент үйінің құбыла бетіне бүйірлесе салынған тоғыз қабаттық үйге еніп, үшінші қабаттағы 6-шы пәтердің қоңырауын бастым.

Дүкеннің достарымен шұрқырай табысып, хал-жай сұрасып, жағдайды айттым. Әбіш ағаның себебімен Республикалық радиоға редактор болып ертесіне-ақ қызметке алындым. Күнде Қазақ радиосынан Астанадан ресми жаңалықтарды оқып, сағат 12-де сайрап тұрып диктор да болдым.

Бастығым Айнұр Дайрабаева деген жас келіншек. Мен бұрын радиода істемегенмін, білмейтінімді үйретіп, қашанда алғы шепке жіберіп жүрді. Ұжымда Ғалия Балтабай, Асан Сарықұл, Базарбек Түкібай, Альмира Тілеухан деген республикаға танымал журналистермен бірге жұмыс істедім.

Екі жылдан соң дәм-тұз көтеріліп, Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің Баспасөз қызметіне кеңесші болып кеттім. Мұнда Мәжіліс баспасөз қызметінің жетекшісі Жігіткер Байтілесов деген жігерлі азамат, Айбатыр Сейтак деген белгілі ақын, Күнсұлу Мырзабай деген әдемі қызбен жаңа жұмысты бастадым. Ортамызда әйгілі диктор Рәбиға Аманжолова мен ақын Жұпар Қожақова да болды. Ұжымымыз ұйымшыл екен, мені бірден орталарына алды..

Астанаға келгелі бұрынырақта қойып кеткен өлең жазуды қайта қолға алдым. Жұмыста жүргенде уақыт тез өтеді, бірге істейтін қыз-келіншектер алдағы сенбі, жексенбіде уақытын қалай қызықты өткізуді жоспарлап, бір-біріне телефон шалып, бірін-бірі шақырысып жатады. Туған күн жиі-жиі тойланады.

Өзім көбіне қыз-келіншектердің шақырған жеріне бара бермеймін. Дүкеңсіз жүру ұят секілді. Зәуде бара қалсам, бірер сағат отырамын да, жастар жағы шарап қызуына шалқып, гуілдесе бастағанда, ол кештен жылыстап шығып кетемін.

Көшеде келе жатып, үйде, бөлмеде оңаша отырып ой бесігін тербетемін.

Сөйтіп жүріп өлең сөздің бастау бұлағы алғашқыда жылтырап қана көз боп көрініп, келе-келе кәусар бұлақтай көсіп ішуге жарап бүркылдап шыға берді. Кей-кейде Алматыға телефон соғып: “Балалар қалай, Дүкең не істеп жүр?” – деп сұраймын үлкен қызымнан. Зәуде Ұлттық банкінің мұражайында істейтін Дүкеңмен тілдесемін: “Телефон шалып ақшанды құрта берме, – дейді жұбайым, – ақша жинап жатырмын... Президентке хат жолдадым, көп ұзамай қабылдап қалар...”.

Айтуынша көп ұзамай жұбайымды Президент қабылдапты. Қалай қабылдап, не туралы сөйлескені жайлы Дүкең өзінің “Жазмыштың жазуы” деген өмірбаяндық очеркінде тәптіштеп тұрып жазған еді. Жұбайымның сөзін қайталап неғыламын.

Мына өзімде де сөз жетіп артылады.

Сонымен көктем түгі қылтиып, көкала бұлт аспанда дүркірей көшіп, поляр бойлығына жақын болғасын ба — Астананың маусым айындағы күні сағат 6-да шығып, 22-23-терде бататыны қызық. Аспан төріндегі ақшыл сәуле дәке тұтқандай дірілдеп ағарып тұрып алады. Жұлдызы сирек шашылады. Ай екеш айы да түстіктің шар табақтай, тандыр нандай қызыл айы секілді емес, кірлеген бозғыл күміс табаққа көп ұқсайды.

Табиғатты сезініп, бауыр басуым қиын болды әуелгіде.

Дүкенсіз Астанада бір жылдай жұмыс істедім. Қызметтен қалт етіп қолым босай қалса өлең жазамын. Бұрындары туған жер, ата-ана қадірі, жастық көңіл күйі туралы тебіренуші едім, енді арамыз алыстай түскесін бе, әлде сағыныш сезімі меңдеді ме, кім біледі жұбайым туралы толғанысқа жиі жүгінетін болдым. Жалпы, кісі көңіл күйімен өмір сүреді. Көңіл күйі арқа даласының ауа райындай, бірде ми қайнатқан аптабымен ыстықтатса, келесіде сабалап жауған жауынымен бүрсең қақтырады; сол секілді кейде жадырап ашылып жүресің, ендігі кезекте пәске жан әлемінді кірбің жайлап, кең дүние алақанға сыйғандай тарылып жүре береді. Сондай кездері жазған бір өлеңім еді.

Бірге жұтпай бір қаланың ауасын,
Кім ойлаған бізді бөлек жүрер деп.
Елордаға жерортада тау асып,
Кете бардым қызметім жүгендеп.

Кім ойлаған, сен екеуіміз алыстан,
Сым арқылы тұрады деп сырласып.
Әрбір күнді секундтармен жарысқан
Сағыныштан сыздатар деп мұңайтып.

Бір жыл бөлек, бітпейтіндей соншама
Ел ішінде күнін кештім тағының.
Жүрек бірге, төсек бөлек болса да
Баяғыдай бірін-бірі сағынып.

Әлде дұрыс бөліндік пе, салмағы
Арту үшін екеуара сезімнің.

Сен де менсіз меңіреу боп жан-жағың,
Мен де сенсіз жалғыздықты сезіндім.
Бір жыл деген бір ғасырдай көрініп,
Қорқыныштан ұмтылыстық қайтадан.
Сен де менсіз бар қызықтан жерініп,
Мен де сенсіз өмір жоғын байқағам.

Дүкең бір сөзінде “өмір сүре білудің өзі өнер” деп еді. Мен айтар едім: мына тіршілік көңіл қалыбын кірге сап өлшеген таразы. Таразы басын тең ұстаймыз деп өліп-өшеміз. Сырттай бақылап қарап тұрсақ — жетпегенді жеткіземін деп, жеткенді оздырамын деп, озғанды маңдайалды марапат иесі етемін деп тыртыса берудің қажеті жоқ-ау! Біліп, білмей істеген кемшілік, қателікті алдағы уақытта жібермеуге тырыссаң жетеді, ал, өмір таразысын теңестіремін деп тыраш-тана бергеннің аяғы орға жығады.

Кісінің көңілін қалдырмағанды құдай да қаперіне алады деуші ме еді мұндайда.

Жазда он шақты күн демалысымды алып, Алматыға барып қайттым. Алматы Алатауға арқасын беріп маужырап, жеміс-жидекке малынып тұрды. Базары бал иісті, сөредегі өрік, алша, інжір піскені сонша — сөлі сыртына теуіп, ұстаған қолға уылжып жабысады. Таңдайға тебер сөлін айтсаңшы!

— Жеміс-жидектен мол ғып шырын жасап ал, құда қаласа қысқа қарай Астанаға көшіп қалармыз, — дейді Дүкең.

— Үйсіз, күйсіз қайда көшеміз? Балаларды тоңдырып неғыламыз, — деймін өзім.

— Уақытша тұратын пәтер іздей бер, бізге де бір бұйырғаны бар шығар, — дейді отағасы.

Сөйтсем, ішіне бүгіп айтпай жүріпті. Мен келердің алдында ғана Президенттің қабылдауында болыпты. “Дала гладиаторлары” деген роман-толғауын сыйға тартыпты. Президенттің: “Астанаға көшпейсің бе?” — деген сөзіне Дүкең жауап ретінде: “Барсам — барар едім, ылғи жоталы, маңдайалды тақырып іздеп үйренген жанмын, тәуелсіздіктің ірге бекітіп, бойын тіктеп кетер кезеңін суреттеп роман жазсам деген ойым бар”, — дейді. Сыр бүкпейтін әдегімен: “Жинап жүрген он шақты мың долларымыз бар”, — дейді Дүкең. Президент ойланып отырып: “Аз екен”, — депті. Күлмепті.

қағаз түскен... үлкен кісіден. Резервте тұрған екі-үш пәтерді көрсетеміз... біреуін таңдайсыздар”, – дейді Болат ініміз елпектеп. Өзі Қызылорда облысы, Жалағаш ауданының жігіті екен, жерлесіміз болып шыға келді, келіншегі Шолпан үріп ауызға салғандай кішіпейіл, қамқор, жүрегі жылы жан боп шықты. Абай көшесінің бас жағында салынып біткеніне бір жылдай болған, тоғыз қабаттық селикат кірпіштен салынған үйдің үшінші қабатынан пәтер таңдадық. Екі-үш күн өте үйдің құжаттары дайын болды. Үстінен еврожөндеу жасап, бұрын кісі кірмеген бос пәтер болса да, есік-терезесін қайыра салдырып, айдың аяғында кіріп алдық. Адресіміз: Күмісбеков, 44-үй, 95-пәтер болды сөйтіп.

Осы үйде “Ақ Орда” кітабын жазып жүрген кезінде Дүкеңнің өзіме сыр ғып айтып берген екі деталі есімде қалыпты.

Бірі: бір күні Дүкең Президенттің қабылдауында болып қайтты. Үйге келген соң шайын ішіп, қарнына ел қондырып жайланып алған соң, “не болды?” “қалай қабылдады?...” деп матадан суыртпақ суырғандай жұбайыма сауал қоямын баяғы. Отағасының ағыл-тегіл ағынан жарылмайтыны белгілі. Көңіл хошы келсе – айтады, хошы келмесе – бүркеулі қазан күйінше қалады. Дүкең біраздасын барып: “Амандық-саулықтан соң Президентке қаратып: “Махаббатыңызды айтсаңызшы бірер ауыз, романға қажетті болып тұр”, – деймін, сол кезде жүзіме бірауық сүзіле қараған Президент: “Осы бес-он минуттік кездесу үстінде саған махаббат айтып отырамын ба?” – депті жұлып алғандай. Сонда Дүкең: “Ендеше кітаптағы махаббат сезімін ойымнан құрастырам”, – депті. Президент үнсіз отыр дейді... Кейінше жазушы романның “Бал дәурен” деп аталатын бөліміндегі “Айқабақ”, “Отбасы” деген тарауларын Нұрсұлтан Әбішұлының “Оңшыл болуға да, солшыл болуға да жол жоқ” деп аталатын алғашқы естелік кітабындағы Теміртауды суреттеген шағын сөйлемге сүйеніп, түгелдей өз қиялымен, өз ойымен төгілдіріп жазып шықты. Дұрыс шыққан секілді.

Роман жазып жүрген кездегі екінші деталь. Дүкең Президент аппаратында істейтін, таныс-біліс болып жүрген жанашыр азаматтарға қолқа салады ғой. “Президенттің демалатын, тамақ ішетін, сейілдейтін қарашаңырағын көруім керек, бос ауадан қармап жаза алмаймын”, – депті. Бір ай-

қағаз түскен... үлкен кісіден. Резервте тұрған екі-үш пәтерді көрсетеміз... біреуін таңдайсыздар”, — дейді Болат ініміз елпектеп. Өзі Қызылорда облысы, Жалағаш ауданының жігіті екен, жерлесіміз болып шыға келді, келіншегі Шолпан үріп ауызға салғандай кішіпейіл, қамқор, жүрегі жылы жан боп шықты. Абай көшесінің бас жағында салынып біткеніне бір жылдай болған, тоғыз қабаттық селикат кірпіштен салынған үйдің үшінші қабатынан пәтер таңдадық. Екі-үш күн өте үйдің құжаттары дайын болды. Үстінен еврожөндеу жасап, бұрын кісі кірмеген бос пәтер болса да, есік-терезесін қайыра салдырып, айдың аяғында кіріп алдық. Адресіміз: Күмісбеков, 44-үй, 95-пәтер болды сөйтіп.

Осы үйде “Ақ Орда” кітабын жазып жүрген кезінде Дүкеннің өзіме сыр ғып айтып берген екі деталі есімде қалыпты.

Бірі: бір күні Дүкен Президенттің қабылдауында болып қайтты. Үйге келген соң шайын ішіп, қарнына ел қондырып жайланып алған соң, “не болды?” “қалай қабылдады?...” деп матадан суыртпақ суырғандай жұбайыма сауал қоямын баяғы. Отағасының ағыл-тегіл ағынан жарылмайтыны белгілі. Көңіл хошы келсе — айтады, хошы келмесе — бүркеулі қазан күйінше қалады. Дүкен біраздасын барып: “Амандық-саулықтан соң Президентке қаратып: “Махаббатыңызды айтсаңызшы бірер ауыз, романға қажетті болып тұр”, — деймін, сол кезде жүзіме бірауық сүзіле қараған Президент: “Осы бес-он минуттік кездесу үстінде саған махаббат айтып отырамын ба?”— депті жұлып алғандай. Сонда Дүкен: “Ендеше кітаптағы махаббат сезімін ойымнан құрастырам”, — депті. Президент үнсіз отыр дейді... Кейінше жазушы романның “Бал дәурен” деп аталатын бөліміндегі “Айқабақ”, “Отбасы” деген тарауларын Нұрсұлтан Әбішұлының “Оңшыл болуға да, солшыл болуға да жол жоқ” деп аталатын алғашқы естелік кітабындағы Теміртауды суреттеген шағын сөйлемге сүйеніп, түгелдей өз қиялымен, өз ойымен төгілдіріп жазып шықты. Дұрыс шыққан секілді.

Роман жазып жүрген кездегі екінші деталь. Дүкен Президент аппаратында істейтін, таныс-біліс болып жүрген жанашыр азаматтарға қолқа салады ғой. “Президенттің демалатын, тамақ ішетін, сейілдейтін қарашаңырағын көруім керек, бос ауадан қармап жаза алмаймын”, — депті. Бір ай-

тады, екі айтады. Әбден мазасы кеткен жауапты қызметкерлер: “Мақұл, өйтсе де қарашаңыраққа үлкен кісі жоқ кезде апарамыз... дымьңды шығармайсың!.. Сыр ашпайсың!..” деп уәдесін алады ғой. Сабылыңқы күз күні көрінеді. Астананың қабағы бірде ашылып, бірде жабылып, кірпияз келіншектің мінезіндей құбылғаны құбылған дейді.

Бір күні қызметкер Дүкенә: “Өзірленіңіз, қарашаңыраққа алып барамыз!”- деп телефон шалады. Отағасы жұмыста отырған жерінен жіті жиналып, өзі істейтін президенттік мәдениет орталығының кітапхана бетіне орын тепкен шағын буфетке барып, екі шәшке ыстық шәй ішіп алады. “Аш қарынға ақыл жүрмейді”, - деп, қандай бір іске, шұғыл шаруаға бел бусадағы, ең алдымен қарынның қамын ойлап жүретін баяғы өдеті сол. Көп ұзамай жауапты қызметкерлер жеңіл жүйрікпен жетіп кеп, қала сыртындағы қарашаңыраққа құйындатып ала жөнеледі.

“Астана – Қарағанды тас жолына шығандап шығып алып, түстік шығысқа таман ойысып біраз жер ұтқан соң Президент резиденциясына тақадық”, – дейді Дүкенә. Оң қанаттан кісі бойы аппақ дуал басталды. Басына күміс табақтай шам қондырған электр бағандары қаз-қатар сап түзейді. Дуалдың кеуде тұсына тақай бере – мәрмәр басқыш, темір қақпа, шағын үйшікте үйіліп отырған қызыл жағалыға ат басын тірейді. Мәшинеден түседі. Қасындағы жауапты қызметкерлер куәлігін көрсетеді. Дүкенә бір жапырақ сұрғылт куәлігін қалтасынан алып береді. Қызыл жағалылар жазушыны “қайдан көрдік” дегендей ұзақ сүзіліп қарайды, электр өрісі қосылған таяқшамен қойны-қонышын қоймай сүзіп тексереді... тағы тесіліп қарайды. Тар қақпадан өткізеді.

Дуал ішіне енген кісі, бейне, жұмақ табалдырығынан аттағандай хал кешеді. Жап-жасыл тоғай, жүрер жолдың қос қапталы құлпырған гүл, жаңа әлгіде қауыз ашқаны қаншама. Сол қапталда қарағай, қайың ұйлығып өскен, жүз жылдығы бар секілді. Шоқ талдың етегінде жұмыртқадай қыштан салған қос қабатты келісті үй. “Келісті” дейтіні – жер-дүниені алған кеңсарай емес, томашадай тұрықсыз да емес, сөнімен салынған, қазақтың киіз үйіне келетін ғажайып ғимарат. Қарсы алдында мәрмәр тұғырлар, күмбезі шаңырақ іспетті. Көлденең жатқан шөп жоқ. Шөл ішінен шыға келген жұмақ төріне қадам басқандай жап-жасыл көгал, жас

талдар, бұратылған қайың, мүсінді шырша, көз жауын алған гүлзар бақ кісі айналып кете алмастай. Бағбан кісі: “Мына талды Президенттің өзі отырғызған”, – дейді жер астынан шыға келгендей ілесіп. “Мына тас үйемкті Президенттің өзі үйген”, – дейді қиқылдай жөтеліп. Терең түкпірде қыш сарай, сарай ішінен екі-үш қылқұйрық қылаң береді. “Президент шаршаған кезде тақым басып біраз бой сергітеді”, – дейді бағбан жылқы сарайын мегзеп. “Қасына баруға болмайды, бөтен адам тақаса – үркіп, дүрлігіп, қорадан атылып шығып кете жаздайды”. Бұрылып күншығыс беттегі теренкурге түседі, жіңішке жол сарапқа айналып, құлдилап келіп жіңішке өзенге құлайды екен, жиекте ағаш отырғыш, сол орындыққа құйрық басып қарсы алдында шымыр-шымыр қайнап жатқан ағысына қарап үй иесі қилы-қилы ой кешеді деседі. Тұнық су, тымық кеш, салбыраған сәмбі тал өз-өзінен ойға шақырып тұрғандай ғой.

Жауапты қызметкерлер сағатына қарап тықырши түседі. Дүкең олардың асыққанын сезбеген кісідей дейді.

Қарашаңыраққа енеді. Күтуші келіншек қарсы алып сәлемдеседі. Үлкен залдың қабырғасын тұтастай алып тұрған айна екен, айна ішінен шығып келе жатыр дегені – ту сыртынан ығысып теңселіп тақаған Президенттің зайыбы Сара Алпысқызы көрінеді. Сәлемдеседі. “Бұл жақта қонақ бөлме, ас үй, кешкі, сәрілік тамақ осында ішіледі”, – дейді Сара Алпысқызы. – Президент түскі асты жұмыс орнында алғызып ішеді. Дүкең жылы жымыып, тақай түсіп: “Сізбен екінші мәрте ұшырасуым осы, бірінші рет 2003 жылы 2 ақпан күні академик Мұхтар Әлиевтің 70 жылдық тойында кездесіп, сәлемдескем... өзімнің Президент өмірінен кітап жазып жүргенімді айтқан едім”, – дейді.

Сара Алпысқызы: “Ие-ие!” – дейді, басын изеп. Жауапты қызметкерлер сағатына қарай түседі, бас шайқап, тыпыршиды.

Жоғарғы қабатта Президенттің демалыс бөлмесі, жатын үйі, кітапханасы орын теуіпті. “Кітапхана есігін ашып жіберген кезде – өзімнің көптеген таныс-біліс дегдар абыз кісілеріммен жүздескендей, сәлемдескендей сезімде болдым”, – дейді Дүкең кейінше әсерін жасыра алмай, “өзімнің кісілерім” деп тұрғаны – Шекспир, Бальзак, Байрон, Толстой, Пушкин, Әуезов болар, сірә. Кітап сөресін асықпай

шолады, Президенттің жұмыс кабинеті – айрықша жасау жиһазы жоқ, жаңғақ ағашынан қиып жасаған қоңыр үстел, былғары тысты жеңіл кресло, жарық құйылып түсетін үлкен терезенің алды көрінеді. Жауапты қызметкерлер сағатына қарайды: “Мерзімді уақыт бітіп қалды, отыз минутке кіреміз де шығамыз дегенбіз, асығыңыз”, – деді дегбірсізденіп. Дүкен асықпайды. “От алғалы келген көрші емес шығармыз, асықпай, көкірек көзіме түсіріп алайын”, – дейді. “О, неғылған адамсыз, үлкен кісі сезсе ғой тұқымымызды түздай құртады, тезірек сытылып із-түзсіз жоғалайықшы!” – дейді. “Ас үйге бұрылып шай ішіп шығуға болмай ма, пірөдарлар?..” “Ау, ас үйің не, шайың не жұмыс уағында, кісіні қарадай өлтіремісіз?!” “Осы жазушымен істес болмайық, бірдемеге ұрындырады” деп айтқаным айнықатесіз келді ме! – дейді бір жауапты қызметкер әріптесіне шүйлігіп, жалпы ақын, жазушы деген халықтың өзі солайлау... басының бірер шаригі босаған... бірер шаригі түсіп қалған былайлау кісілер ғой, әуел баста, қарашаңыраққа жолатпау керек еді!.” “Бұлай боларын қайдан білейік, үйден сүйреп шығарамыз бе, қайтеміз”, – десіп тұрғанда жарма есік сырт ашылып, бөлмеге Сара Алпысқызы еніп келе жатыр дейді. Жауапты қызметкерлер пышақ жүзінде тұрғандай, тегі.

Сара Алпысқызы күле сөйлейді.

“Жігіттер, ас үйге өтіндер, бірер шәшке шай ішіндер”.

“Е, жөн-жөн, “қуыс үйден құр шықпа” деген, кіріп, тізе бүгіп шығайық”, – дейді Дүкен үй иесі келіншекке ілесіп.

Ас үйге өтіп, үйіліп тізе бүгеді.

“Мына орындықта Нүрекем отырады, мына түс менің орындым”, – дейді Сара Алпысқызы. Қызметші келіншек бүйірлі әппақ шәйнекті күміс табақшаға қондырып әкеліп, білегін созып әуелі сүт, сосын қызылкүрең шай құя бастайды, кісілерге бір-бірлеп ұсынып, сылт еткен дыбысын сездірмей қызмет жасайды. Шайдың хош иісі танау қытықтайды.

Мына шай королдер, императорлар ішетін нағыз мамыр айының гүлінен көлеңкеге кептірілген екен, ал біз ішіне сабан, бояу араластырған “липтон” ішіп ішіміз кеуіп жүр еді”, – дейді Дүкен, үй иесінің қызылкүрең бапты шайын мақтағаны ғой.

“Рахмет, шайыңызға, жүрелік... көбейелік!..” – дейді жауапты қызметкер шәшкі ұстаған саусағы дірілдеп.

“Шай деп осыны айт! Бір шәшкесін ішкенде терімді бұрк еткізді”, – дейді Дүкең самай терін орамалмен сүртіп.

“Бұл шайды Қытайдағы елшілік атам заманғы император плантациясынан арнайы әзірлетіп алғызып, аттай қалап, депеша арқылы Нүрекеме жөнелтіп тұрады”, – дейді үй иесі келіншек.

“Өзім өз болғалы мұндай тіл үйірет татымды дәмді шайды ішіп тұрғаным осы”, – дейді Дүкең тамсана түсіп.

“Ал енді түрегелейік... жүрейік... мерзімді, келісімді уақытымыз аяқталып қалды, сізге көп-көп рахмет!” – дейді жауапты қызметкер шәшкесін шұғыл жантайтып түрегеле беріп, оқты көзімен жазушыны ата қарап.

“Алла разы болсын, Президент ішкен император шайынан ауыз тидік”, – деп Дүкең қол жайып, батасын беріп, әлгілердің соңынан сыртқа сытылады, үй иесі келіншекпен сыпайы қоштасады.

Қақпа алдына жете бере әлгі дегбірі қоймай, өз-өзінен жалтақтап, апалақтап келе жатқан жауапты қызметкер Дүкеңнің құлағына ернін төсеп, сыбыр етеді. “Өзі төндіріп келе жатыр дейді... әлгіде ұялы телефон арқылы хабар алдым...” – дейді. Күздің сүмелегі себелеп қоя береді. Бұлар тіркесіп-үшқасып сыртқа, әуелі жай алдына шығады, күтіп тұрған жеңіл мәшинеге отырады. Астанаға бет түзейді. Дүкең жұлдызша сырғи ағып келе жатқан “Мерседестің” әйнегінен сыртқа көз салып ойлайды: әлгі төндіріп келе жатқан кім болды екен. Президент әкімшілігі тұсына келгенде жауапты қызметкердің бірі түсіп қалады. Бараев көшесі мен Республика даңғылының қиылысына орын тепкен Президенттік мәдениет орталығының жанынан өте бере “рахмет” айтып Дүкең мәшинеден түседі. Әлгі жауапты қызметкер түспалдап жеткізген, сыбыр еткен “төндіріп келе жатқан кім болды екен” деп ойлайды. Жұмысына жеткенше, одан шығып автобусқа отырып, селкілдегеннен селкілдеп үйге келгенше әлгі сауалға жауап таба алмайды. “Төндіріп келе жатқан кім болды екен” деп ойлайды.

Бар болған оқиға осы. Дүкеңнің жазғанынан алдым.

“Ақ Орда” романын жазушы үш жыл көлемінде жазып шықты. Компьютерге терілген бір данасын 2005 жылдың ақпан айында Президент әкімшілігіне апарып берген еді. “Не жауап болар екен” деп іштей мазасызданып күтіп жүрді.

Ақпан айының аяғында шешесі Жәмила туралы “Төрт патшаны көрген кейуана” атты 60 беттік хикаятты жазып бітірді. Наурыз айында оны-дағы компьютерге тергізіп, бұрындары жазған “Ине ұшындағы өмір” және “Пайғамбардың өлімі” атты екі хикаятын қосып, жеке дара етіп шығарамын деп Алматыға алып кетті. Апарып “Атамұра” полиграфкомбинатына, сондағы туған інісіндей болып кеткен Ыдырыс Тохтыәліұлы Бегалиевке апарып тапсырыпты. Алдында ғана Олжас Сүлейменовтің жеті томдық шығармалары баспадан шығып, соған әрі қуанып, әрі қызығып жүретін.

Ыдырыс інісіне: “Тап осындай етіп шығарып беріндер”, – депті. Ыдырыс: “Мақұл”, деп қолжазбаны дереу өндіріске өткізеді, сол жерден Дүкен қиыр шалғайда жатқан әдебиет жанашыры, өзінің ескі досы, Солтүстік Қазақстан облыстық сотының Төрағасы Бекет Тұрғараұлына телефон шалып: “Үш тағдыр” атты кітап өткіздім, демеушілік жаса”, – депті. Бекет Тұрғараұлы екі сөзге келмей келісімін береді, бір ай ішінде кітаптың ақшасын түсіремін дейді. Күпті көңілмен күндер зымырап өтіп жатты. Дүкен ертеңді-кеш терезеден тесіле қарап, Президенттің Ақ Ордасына көз салып елендеп жүрді, ішім сезеді, қолжазбасына бір хабар күтетін секілді. Сол екі арада ауруханаға жатып он күндей ем-дом алып шықты. “Нұр-Астана”, “Алматы ақшамы”, “Қазақстан сарбаздары” атты үш газетке сырсұхбат беріп үлгерді. Үш газет те бір-бір бетін келістіріп берді Дүкенге. Мамыр айының 30-31 күндері Қазақстан жазушылар одағының құрылғанына 70 жыл толып, соның тойына баруға жиналды. Жолға шығар алдында “Президент әкімшілігінен ешкім телефон шалған жоқ па?” – деп сұрады. Жолға аттанып кетті.

Той өтіп, ертең Астанаға қайтамын деп жиналып жатады. 31 мамыр күні түстен кейін кешкі сағат бестер шама-сында ұялы телефоны безектеп қоя беріпті. Құлағына көтереді. Қыз бала үні: “Президент әкімшілігінен сізбен Мұхтар Абырарұлы Құл-Мұхаммед сөйлеседі”, – депті. Телефон толқынының келесі ұшынан ашық, айқын үн естіледі.

“Үлкен кісі өзіме тапсырған соң қолжазбаны мұқият қарап, оқып шықтым”, – дейді Мұхтар Абырарұлы.

“Қалай екен?” – дейді Дүкен.

“Ұнады! Бір деммен оқып шықтым, ырғағы келіскен, бояуы мол оқылықты шығарма болыпты. Кей тұстарына,

кеткен қателеріне, стилдік ақауларына қол тигізіп отырдым. Қарарсыз. Басты-басты екі пікірім бар, бірі – Ақ Орданың дүниеге келу датасын сіз Шәкәрімнен алыпсыз, ол – қате, дұрысы – Мұхаммед Хайдар Дулаттың сілтемесі, бүгінгі тарихшылар осы пікірге табан тірейді. Екінші: алғашқы 1993 жылы теңге дүниеге келген кезде 500 теңгелік құнды қағаз шыққан ба еді, меніңше 200 құнды қағазбен шектелген секілді еді, осы тұстарды қараңызшы. Өңгесі майда-шүйде нәрселер”.

“Рахмет! Шын достық пейіліңізге!” – деп Дүкен жайылып түседі.

“Баспаға тапсыра беріңіз. Президентке пікірімді өзім жеткіземін! Жақсы кітап шыққалы тұр деймін!”

“Рахмет, бауырым! Шын тебіреніп қуанып тұрмын. Бас кейіпкеріме сәлемімді жеткізерсіз, Мұха!”

“Жеткіземін! Ал, сау боп тұрыңыз. Астанаға келген соң көмекшім Асқардан қолжазбаны алып кетіңіз!..”

Дүкен Алматыдағы жазушылар тойынан біртүрлі арқаланып қуанып жетті. Келе салып романы туралы жылы пікір білдірген Мұхтар Құл-Мұхаммедтің айтқанын сөзбе-сөз баяндап берді, оның үстіне “Үш тағдыр” кітабының сүйінші даналарын дереу басып шығарып, Ыдырыс інісі қолтықтапты жіберіпті. Нақа қосқан аты бәйгеден бірінші боп келгендей иығы көтеріліп, жанарының оты жанып нұсқаланып, ірі сөйлеп үйге енгенін ешқашан ұмыта алмаспын. 1996 жылғы желтоқсан айында Мемлекеттік сыйлық алған кезінде тап осылай ерекше биіктеп көрініп еді. Осы жолым, екінші рет жазушының тау басына шыққандай, көтерілгеніне куә болып, іштей іншалла деп, тебіреніп, көзіме еріксіз жас алдым.

Кісі жүрекпен қуанады, көңілмен көзіне жас алады.

Әйел адамда қулық көп болады. Ер кісілердің байқамаған, аңғармаған тұстарын ебін келтіріп айта жүреді. Өзімнің сол кезде Дүкенге айтқаным: “Президенттің осы күні оң көзі болып жүрген Мұхтар Құл-Мұхаммедтің қол тигізіп оқып шыққан қолжазбасын өзіңіздің архивіңізге алып сақтай салыңызшы... Мұхтар да біртуар, арқалы азамат қой тарихқа керек болар, – дедім. Бұл ақылымды Дүкен де құп көрді, кейінше қолжазбаны тағы бір ай ұстап, үстінен мұқият қарап шығып, Құл-Мұхаммед қол тигізіп оқыған дананы өзінің архивіне сақтауға алып қалды.

Сол кезеңде жазушының айтқан бір сөзі құлағымда қалыпты.

Проза, қара сөз, бейне, бөйге аты секілді, үстінен қарап сылап-сипаған сайын жұтынып құлпыра түседі. Жөндегенді сүйеді.

Бастан өткен, күнделікті қасында жүріп сезген, байқаған жәйттерді жіпке тізгендей хатқа түсірген кезде тосын ой өзімді көп-көп мазалады. Осынау жазбаларым арқылы жазушының жетпеген жерін жеткізем, шықпаған биігіне шығарамын деп құр текке тыраштанып жүрген кісіге ұқсап кетпедім бе осы? Қосағымды мақтап көзге түскендей болмайын. Дүкеннің мың сан оқырманы осы жазбаларды оқыса — не ойлайды екен деп баз бірде іштей тосылып отырып қаламын.

Шынына үңілсе, мына жазбада мақтау, марапат, текке бөсу мүлдем жоқ секілді. Болған істі болғандай, көрген кісіні көргендей, боямасыз қаз қалпымен, суретке басқандай жүріс-тұрысымен баяндап беру ғана; қайта қаламгердің шалт басып, шашау шыққан, аңқау жүріп, арандап қалған шырмашату тіршілік шеруін бүркемесіз баяндап беру басым. Өзі айта алмайтын шындықтың пердесін түріп, жарық сәуле түсірсем ғой деп армандадым. Тағы да жазушының өз сөзіне жүгінемін.

Әр адамның өз шындығы болады. Әдебиетте айтылмаған сөз, жазылмаған тақырып жоқ. Біздікі тек “осы қалай” деген өз кейіпкеріміздің жан әлеміне үңіліп, шындығын ашып беру ғана.

“АТЫҢНАН АЙНАЛАЙЫН, ҚАРҚАРАЛЫ”

“Атыңнан айналайын, Қарқаралы, сенен бұлт, менен қайғы тарқамады, сайыңнан сайғақ құрлы пана таппай, мен бір жан құғын көрген Арқадағы!” Бұл Қарқаралы елінің гимніне айналып кеткен Мәди Бәпиұлының өлең жолдары. Қай қазақтан сұрасаң да жері сұлу, адамдары ақкөңіл, ашық-жарқын, Сарыарқаның кіндігі деуге келетін Қарқаралыны ауызға алса Мәдидің ғасырлар белесінің арғы төскейінде қалған қоңыр мұңы құлаққа құйқылжып жетегіндей, Қарқаралы десе – Мәди, Мәди десе – Қарқаралы қатар елестейтіні еш күмәнсіз. Қалың жыныс тоғайлы, қарағай мен шырша ақ қайың мен қабырға тал ұйыса өскен қара адыр Қарағандыдан шыққан жолаушыны екі жүз отыз шақырымдай қашықтан жұпар ауасы, самал желі, көкпенбек, бетегесі бұратылып күтіп алатындай көрінуші еді. Дәп солай екен.

Діни кітаптарда Машайық, сопы, көне көз жыршылар жырлап, келістіре суреттеген жұмақ суретін осы Қарқаралы бояуынан алған, бәлкім, дейді. Бұл Дүкеңнің сөзі.

“Әй, жұмаққа барып жырғап, жетіскен көңілі аспандап өскен еш пендені көрмедік қой. Бақи жалғанның есігінен енген із бар, шыққан із жоқ. Сірә, көне заман авторлары жұмақ суретін осындай сұлу табиғатқа қарап, тамсанып елестетіп отырып ақ қағазға түсірген болар. Жер үстінің жәннаты Қарқаралы тауының сай-саласы секілді елестейді көзіме”. Бұл Дүкеңнің күнделігінен алынған сөз.

Саусақ саласындай құп үйлескен Қарқаралы тауының ғажайып суреті, Құнанбай мешіті, қызыл қыштан өрілген генерал Корнилов Қарбышев туып өскен үйлер, тарих кітабы секілді қарапайым жатаған тау сілемдері, тостағанға құйылған шараптай мөлдіреген Шайтанкөл, арқаның құлақ құрышын қандырған кең тынысты әні... бәрі-бәрі, жазушының соңғы кезде жазған дүниелерінде жалт-жұлт етіп ұшырасып жатады. Бейне құм арасынан табылған жақұт тасы секілді. Сол шығармалардағы өзгеше әдемі бояу, нақышты ырмақ туралы әдебиет сыншылары айта жатар; өз басым осынау жер жәннатының жазушыға тигізген игі әсері туралы айтып бермекпін.

Кейінгі, 2004 – 2005 жылдары жазушы “Пайғамбардың өлімі”, “Жан төтті” атты қос хикаят жазды. Екеуінде де Қарқаралы жерінің сұлу табиғаты мен ақжүрек адал адамдарының мінезіне біраз орын берілген. Екі повесті де жазушы Қарқаралы тауының ішіне қоныс тепкен “Шахтер” атты демалыс үйінде жатып жазды. Дүкең алғаш рет 2004 жылғы маусымның басында Қарқаралыға ат ізін салып, он күндей демалып қайтты. Оған әуелгі себепкер дәрігерлері болды. “Қымыз ішіңіз, қыстайғы қара суық бойыңызды алып қалған ба, жайлауға шығып қымыз ішсеңіз көтерілесіз”, – десті. Сол сөзбен Қарқаралы еліне ат басын бұрған болатын. Екінші мәрте 2005 жылғы маусымның аяғында он күнге тағы барды.

“Қымызы бал татиды, ішкен сайын іше бергің келеді, іш сарайыңды түгел аралап, тамырдерідей сіңеді”, – дейді сол сапарларын еске алған қаламгер.

Сарыарқаның төсінде қыздың жиган төсегіндей қатпарланып жатқан жер жәннаты – Қарқаралы ауданының әкімі Нихан Иманғалиұлы Омархановпен алғаш ұшырасқанда-ақ шүйіркелесіп, тонның ішкі бауындай болып тіл табысып алыпты. Ниханның әдемі келіншегі Гүлнәр әдебиетті сүйіп оқитын, жаңа кітап көрсе – балға қонған араша құнығатын оқырман екен. Бұрындары Дүкеңнің “Абай айнасы” атты кітабын оқыпты. Жазушының елге келді деген хабарын естісімен алғашқы кісілердің бірі болып сәлем беріп шығыпты. Ұлы Бахтиярды таныстырып, жазушының батасын алыпты.

Кейінше Дүкең: “Ер адамның үйдегі желеп-жебеушісі, дем берушісі мықты болмайынша, жігіттің түзде жолы бола бермейді, Ниханды – Нихан егіп қай қиынға баптап салып, бәсін арттырып биіктетіп жүрген құдай қосқан қосағы екен”, – деп айтқаны бар еді. Сол айтқан қай қиынға болмасын қаймықпай барып, елу мыңға жуық халқы бар, жер көлемі үш Израилге парапар үлкен ауданның суығына тоңып, ыстығына күйіп, жаны ышқынып шаруа тындырып жүрген аудан әкімі жұлдызы жоғары жанған жігіт боп шықты. Ойлайтыны елдестерінің қамы. Жүгірген баласынан бастап еңкейген қариясына дейін Ниханды танып жатса; өз ретінде Нихан да әр үйдің тағдырына жаны ауырып жүретін нағыз елін сүйген азамат көрінеді.

Ниханның өз жерінің патриоты, мінезі: елінің, жерінің тарихын терең білетіні. Қарқаралы тауының ортасына түскен шарайнадай Шайтанкөлге байланысты айтылатын өңгіме, аңыздың не қиылысын біледі екен, тіпті Сәбит Мұқановтың “Сұлушаш” поэмасында ақынның өзінің сүйікті кейіпкерін осы қалың жыныс тауға әкеліп, ақырында Шайтанкөл суына шомылып жүрген кезінде, ару қыздың оқыс шыға келген жолбарыстан қорқып осынау көлге батып өлгенін... аудан жерінің қиыр шығысында кереге тастардың арасында жатқан, Қызыл кеніш қорғанының тарихы өз алдына бір төбе.

Әйгілі қоңтайшы Бату өзінің сүйікті қызын жаулап алған батыс ұлысында қалып қоюына риза болмай, әлдеқандай заман болар, қайтсе де сүйікті перзенті Керулен бойындағы ордаға жетіп жығылсын деп қасына қырық қыз күң, қырық жігіт қызметші қосып шығыс ұлысына жөнелтпей ме... Жол алыс, сапар ауыр. Сарыарқаның кіндігіне жеткенде қыс түсіп, жол ауырлап, әлгі ханшайым еріксіз осы араға қыстап шығатын болады. Қырық жігіт тау аңғарынан тас қалап, там салып, үлкен қорған тұрғызады. Маңайынан аттылы кісі өте алмастай ор қазады. Хан қызына қалың тоғайлы, үш жағынан тау қоршап жатқан әдемі аңғар сұмдық ұнайды. Көктем шыға осы араны “қоныс қылам” деп көшпей қалады. Жергілікті қыпшақ жігітімен көңіл қосады. Осынау жан-жағы тау ортасында, терең шүңейтте қара тастан өрілген кішігірім қала орнайды...

Жылдар жылжып өте береді, тарих керуенінің бір үзіндей болып қалған, айналасын қырық қабір қоршаған Қызыл кеніш ескерткіші арқа төсінде желмен азынап, уақытқа мүжіліп мұра болып әлі тұр. Кеніш маңайын тазартып, кейінгіге асыл мұра күйінде сақталуына аудан әкімінің еңбегі алабөтен көрінеді.

Қысқасы, Қарқаралы жерінің барша тарихы, өткені мен бүгінгі Ниханның алақанында тұрғандай; салалы саусағына сығырая қарап қойып сөйлей түссе – көмейінен жыр төгілген жыршы секілді, толассыз ағытылады келіп.

Бұл аудан, негізінде атом қаруының зардабын шеккен экологиялық қатерлі аумаққа енеді. Шығысында баяғы атом полигонына айналған Семей облысының Абай, Абыралы ауданымен шектеседі, Егіндібұлақ өңірі сұрапыл қарудың

зардабын шеккен қатерлі шекара шеңберінде жатыр. Ол аз болғандай-ақ Байқоңыр айлағынан ұшырылған протон зымыраны құлап, аудан жерінің терістік батысын гептил сеуіп біраз улап кеткені мәлім. Осы күйіп тұрған көкейкесті мәселені жалаулата көтеріп, аудан әкімі 2005 жылғы 24 маусымда Парламентте өткен конференцияда мәртебелі мінбеден сөз сөйлеп, заңгерлер мен зиялыларды елең еткізген еді.

Нихан Иманғалиұлымен осы жиылыстың кезекті үзілісі үстінде таныстым. Қара көзілдірік киген (бұл көзілдірікті студент кезінде лабораториялық тәжірибе уағында көзін аздап зақымдап алған соң киеді екен), қараторы, орта бойлы, келісті көркем жігіт жарқырай күліп амандасты.

– Өзіміз емес, сөзіміз еленсе деп жүрген жанбыз, жеңгей.

– Әлгі келтірген дәйектерің, дәлелдерің жұртты сілкіп өткендей сезілді. Ғалым Бақия Атшабаровтың “Қайнар синдромы” атты зерттеу жұмысын бұл депутаттар білмейді екен, қандай қатерлі көпірдің үстімен жүріп келе жатқанымызды аз сөзбен көзге елестетіп бердіңіз!

– Соңғы жылдары бұл мінбеден полигон зардабы, гептил залалы туралы бір ауыз сөз айтылмаған ғой, жеңгей.

– Мәселені дер уағында көтердіңіз...

Осы танысудан кейін-ақ Нихан көзіме жылы ұшырады? Қазақтың сөзін ұстап, мұңын мұңдап, жырын жырлап жүрген мықты азаматының бірі екеніне көз жеткіздім. Дүкен бекер іш тартып, бауыр тұтпаған екен деп ойладымы.

Бір қызығы, жұбайым танысқан, ұшырасқан адамдарды екі топқа бөле жүреді, бірі “кітап оқитындар”, келесісін “кітап оқымайтындар” деп. Әу дегеннен сөзі ширақ, өресі биік, әр нәрседен хабары бар, ойлы, білімді жандарды “кітап оқитындар” тобына жатқызып жылдам-ақ шүйіркелесіп, тіл табысып кетеді, ал, қазақты ру-руға бөліп, “анау – анандай еді”, “мынау – мынандай еді” деп ауыл арасының әжік-күжігінен артылмай жүргендерді “әй, соны қойшы, кітап оқымайтын неме ғой”, – деп теріс көңілін бірден білдіреді.

Дүкен әуел бастан-ақ Нихан інісін кітап оқитындар тобына қосып қойған еді. Мұнысын іштей өзім де құптадым.

Адам табиғатына тартып туады.

Пеңденің бірінші анасы – жарық дүниеге өкелген шешесі болса, екінші анасы – туған жеріндегі жалаңаяқ жүгірген

жалғызаяқ соқпағы, көгалды жазығы, алғаш алақан тосып сімірген көусар булағы, дүркіреп көшкен ала бұлты, кеудесін кере тыныстаған жұпар ауасы... осының бәрі келе-келе өспірімнің көзіне бояу боп сіңеді, ізгілік, мейірім нұры боп құйылады. Содан әуелі бозбала, сосын азаматтың мінезі қалыптасады. Бәлкім, Нихан бауырымыздың жібектей есілген мінезі, баз бірде арқаның дүлей бораны секілді түйіліп соғатын ашушаң кезі – сол туған жердің табиғатынан ауысқан ба деп ойлаймын.

Адам қандай болса – өзіне сондай жолдас-жора жинайды. Осы кезде “пәлен әкімнің командасы”, “түген әкімнің командасы” дегенді жиі естимін. Бұл сөзге соншалық мән берудің қажеті жоқ болар, сірә. “Команда” деген сөз спортқа келеді, ел басқару ісіне тәуелді еткен әкім өзіне сыбайлас, сырлас, мінездес, тұрғылас кісілерді жинап, қол жасақтаған кезде тек қана алдына иіліп бас шұлғып айтқанын екі етпей істейтін жәркеленші, жәдігөй топты емес, әрқилы көзқарас, білгір мамандарды жинағаны жөн ғой деп ойлаймын. Сондықтан “команда” деп ауыз қомпайтқаннан гөрі жанашыр, білгір, бәсекелес іздесе – кімнің де ісі оңға басатын секілді.

Осы айтқаным Нихан бауырымыздың маңайындағы сайдың тасындай жырынды, іскер жігіттерге дәлме-дәл келетін секілді.

Қарқаралы ауданы әкімінің бірінші орынбасары, экономиканың қыры мен сырына аса жетік, білгір маман Сержан Аймақовты осы жерде атамай өту мүмкін емес. Сырты сұлу, дөңгелек жүзді, күлген кезде барша денесімен жарқырап қуанатындай, алғыр да ақылды азамат әкімнің ең сенімді серігіне айналған.

“Келешегі үлкен бір ауданды дөңгелетіп алып кететін тәжірибе жинап үлгерді, қай жағынан болса да өз орнымды осы қазір баса алады”, – деп Нихан мақтана айтып отырды.

“Өзімнің орнымды баса алады, тіпті менен де мықты” деген сөзді өзінен кейінгілерге қаратып айтатын басшы аз. Сол аздың бірі – осы Нихан ба деп ойлаймын.

Қаншама жылдар ядролық сынақтан зардап шеккен Егіндібұлақ елді мекендеріне арашашы болу, өртке қарлығаштың қанатымен су сепкендей араша іздеу – осы азаматтардың күнделікті іс-әрекетіне айналған. Елді мекендерде

қан ауруы, техникалық дерт — өзіне-өзі қол жұмсау — суицид жиілеп барады. Сондықтан Мәди, Тәттімбет, Едірей, Мыржық, Абай ауылдарының тұрғындарына полигонның осы күнгі залал зардабын өлшеп-пішкен, адам ағзасына әсер етер синдром шкаласын дәлме-дәл көрсеткен ғылыми карта жасау қажеттігін айтып ұсыныс жазған да осы Сержан көрінеді. 3,5 млн гектар жері, 50 мыңдай халқы бар осынау аймақтың енді бес-он жылда даму стратегиясын жасаған да осы Сержан Аймақов.

Қарқаралы елінен шыққан әйгілі жазушы, “Қарқаралы Корчагині” деген қосымша есім арқалаған қаламгер, Дүкеннің қашаннан бергі досы — Сапарғали Ләмбеков өз алдына бір төбе. Сонау өткен ғасырдың 70 жылдары танысқан Дүкен мен Сапекең бір-бірімен әрдайым сыр бөлісіп, үзбей хат жазысып тұрады екен. Жазғандарын ықыластана оқып, кезі келгенде мерзімді баспасөзге пікір білдіріп тұратыны дәстүрге айналған. Сапекеңнің “Арыстар” деп аталатын екі томдық кітабына Дүкен жылы пікір жазды. Сапекең өз кезегінде жазушы інісінің “Іңкәр өмір” деп аталатын “Білім” баспасынан 2003 жылы Дүкеннің Таңдамалы шығармаларының 14-ші томы болып шыққан романына рецензия жазып бастырыпты, “Орталық Қазақстан” газетіне.

Жазушы мен жазушының бір-біріне деген іңкәр сезімі мен достық пейілі жазылмаған жыр секілді дүниедегі ганибет нәрсе ғой.

Сол Сапекеңнің перзенті Бейбіт бұл күндері Қарқаралы қаласының әкімі екен. Дүкенмен алғаш танысқан күннен бастап інісіндей болып қызмет көрсетіп, қаланың тарихи жерлерін аралатып, музейіне, қалалық кітапханасына апарып, көп кісілермен таныстырыпты. Кейінше Шахтер демалыс үйіне орналастырып, арнайы уақыт бөліп, Дүкенге күн сайын түске дейін саумал, түстен кейін бесті қымыз жеткізіп тұрыпты. “Бейбіттің келіншегі Айгүл, балалары Ержан мен Бауыржан танысқан күннен бауыр басып, нағыз жақындарым болып кетті, көргені бар жастар ғой, жазушының кірпияз көңілін дер кезінде дөп басып табуының өзі білгендік болар. Іншалла, әр ісін Алла сауапқа жазсын”, — деп айтқан сөзі әлі есімде.

Қарқаралы елінен айта берсе, Дүкеннің шүйіркелесіп табысқан жолдас-жорасы жетерлік.

2005 жылғы маусым айының аяғында барған сапарында жазушының келетінін естіген ел азаматтары алдын-ала кезекке тұрып: “Әр күні әрқайсымыз келіп құрмет көрсетейік”, – дегені өз елінің ас-ауқатын, қымызын, сүрін әкеліп, жазушының бөлмесіне дастарқан жайып, сыр-сұхбат құрып, әңгімелесіп кету көрінеді. Дүкеңнің күнделік жазатын әдеті. Сол күнделігіне қарап отырсам, 20 маусымнан бастап Нүркен аулынан Жеңіс есімді азамат, Қайнарбұлақ ауылынан Берік, Токтар ауылынан Манат, Қарқаралы қаласынан Бейбіт, Көктас ауылынан Бақыт Әбенқызы, Бүркітші ауылынан Серік, Қасым ауылынан Аманжол... осылайша жалғасып кете береді. Бірінің дәм-тұзын екіншісі қайталамайтын, дастарқан мәзірі өзінше өрнек, сый-сияпатпен құрылған ықылас-пейілі өзгеше әр кеш, бейне, “Мың бір түннің” әңгімесіндей көңілге көрік, жүрекке жұпар сіңіріп жалғасып жатқаны ғанибет енді. Мұндай кешті жазушы қалай есінен шығарсын!

Бояуы, белгісі қайталанбас, бірін-бірі толықтырып жататын масаты түгіндей Қарқаралы кештері қаламгерге ас та төк шабыт сыйлағаны сонша, сол жолы жазушы Астанада бастаған, “Жан төтті” атты пәлсапалық үлкен тебіреніске толы повесін аяқтап оралды. Көңілі тауға ұқсап биіктеді.

Көпшілік жұрт еңбекқорлықты жақсы мінез деп қабылдайды. Кісінің жағымды сипатына жатқызады. Өз басым олай дей алмаймын.

Еңбекқорлық – жүре-бара, жылдар өте кісінің оң қылығы болудан гөрі теріс, жарамсыз қасиетіне айналып үлгереді. Адам алғашында мұны байқамауы мүмкін.

Көзге елестетіп көрелікші.

Мысалға, Дүкең жазу, шығармашылық тауқыметіне басын байлаған адам. Енді ешқашан, ешқайда бұрылып кете алмайды. Осы жолмен кетеді... өтеді...

Бір нәрсеге ылғи байланып жүру – ақыр соңында психикалық өзгеріске-стресске апарады. Бас бостандығы жоқ адам секілденіп қалады. Көп жұмыс істеген кездері, әсіресе үлкен шығарма жазып жүрген уақытта біразға дейін өзге шаруаға ауыса алмай, басы айналған адамға ұқсап, өз-өзіне келе алмай, делқұлы, босбелбеу күйде жүреді. Демалыс серуеннің қызығы, қуанышы болмайды. Бейне дәм-тұзы жоқ ас-ауқат жеген кісіге ұқсайды. Жұмыс, жазу туралы айтсаң ғана – жадырайды, жазуымен ғана өзін осы өмірге

керекпін деп санайды. Шығарма жазсам ғана биіктеймін, ортаға, басқаға керекпін деген ой әбден санасына сіңіп меңдеп алады. Керісінше, жазбай жүрген кезінде өз-өзінен кірпияз, түңілгіш, көңілсіз, тіршілікке қораш сезінеді өзін. Қоғамға керексіз болып қалдым деп ойлайды. Үйде көңілсіз, ызғарлы, ашушаң келеді.

Кей-кейде бос жүруден қорқа ма деп қалам.

Я жұмысқа шықса, я жазып жүрген кезінде жарқылдап, мүлде танымастай өзгеріп шыға келеді.

Бір шаруаны бітірмей жатып келесі шығармасын жоспарлап жүреді.

Теле, кино, өзге де спорт ойындарына күңкілмен, күдікпен, уақытын ұрлайтын жөйт деп қарайды. Ештеме істемей, яғни жазбай, оқымай, ойланбай жүру деген – ол үшін жалқаулық, жатып ішерлік, тәртіпсіздік, ретсіздік саналады.

Мінекей, жазуға мүлде басын байлап, беріліп үлгерген шығармашылық тұлғаларда бола беретін психикалық дерт, келеңсіз жөйттер осындай. Қолымнан келгенше осы ауытқуларды іштей түсініп, алдына ылғи үлкен, қиын мақсаттар қойып дағдыланған Дүкеннің ойын бөлуге, өзгедей ортада, жаңа адамдар арасында көбірек болуға итермелеп көндіретінім содан.

Қарқаралы сапары – жазушы үшін азон ауасын жұтқандай, ағзалық аурасын тазартқандай сезіліп, көп-көп жаңа белестерге, кісінің аңсарын аударар көгілдір көкжиекке, тың ойларға жетелегені рас. Сол үшін де өз басым Қарқаралы елінің мөлдір сезімді, ар-ұяты жүзінен көрінген, деңгейі биік білімді азаматтарына, ғажайып әсерлі табиғатына өмір бойы ризамын.

Алғашында ризалық сезімімді қалай жеткізсем екен деп көп толғанып жүрдім. Дастарқанымға шақырып қонақ етіп, сыбаға жегізіп жіберуді ойладым. Ішінара бұл ойымды да іске асырғандай болдым. Әйтсе де әлі бірдеме жетпей тұрғандай сезіле берді. Сосын осы кітабыма жеке тарау етіп енгіздім.

Қасиетіңнен айналайын, жазушыға шабыт сыйлап, қанат бітіргенің үшін Қарқаралыны неге ұмытайын.

Қарқаралы жігіттері жазушының жабы көңлін жібек желімен желпіп, жақсы сөзімен иықтандырып тұруға әрдайым әзір екенін еске салып, телефон шалып тұрады.

ДҮКЕҢНІҢ ДОСТАРЫ

Дүкеннің, яғни жазушы Дүкенбай Досжанның асыл досы — халық. Жер өлемнің қай түкпіріне барса да — жүзі жарқырап, мейірім шуағын төгіп, жүрек сырын бөлісіп алдынан халық шығады. Кітап оқиды-ау деген қай үйге енсе де — әлгі отбасының кітап сөресінен, я бір бұрышынан парағы сарғайған, ескіріп тоза бастаған Досжановтың кітабы табылады. Оның үстіне жазушының ешкімді жатсынбайтын, бір пендені руға, жерге бөліп қарамайтын, үлкенді аға, кішіні іні деп сырласып үлгеретін майлық-сулығы бірдей мәйін мінезіне қай ортаға болсын сіңісіп жүре беретінін қоссаң — оның нағыз халықшылдығын, қарапайымдылығын баса айтуға болар еді.

Қызылорда облысының облыстық “Сыр бойы” газетінің редакторы Жақсылық Рахматулла өзінің “Тулаған толқындар” атты кітабында әлгі айтқан ойымды өзінше өрбітеді.

“Дүкенбай елшіл. Баз біреулерге ұқсап туған күнін атап өтуге қосшысы мен қадірлісін ертіп келіп, иә ағайынынан, иә ел билігіндегі дөкейлерден қошемет дәмеспейді, ат мініп шапан кимейді”. Яки, үлкен-үлкен жиындарда: “Мен Досжановпын” дегендей қырланып төрге озуға ентелемейді де. Бәз-баяғы қоңыр торы тіршілігінің әуресімен ұнамды жымыып, жұмсақ сөйлейтін аймандайлы ағаны есігі жылпылдаған кеңселерден емес, иті үріп, баласы жылап, абыр-сабыр болып жататын ауылдардан көресің. Қашан, қайда кездесе де бір қалыпты, тұнық судай мөлдір мінезінен айнымай тұрады, сонысымен кісілігін аңдатқандай болады. Алпысыншы жылдардың аяғында менің тұңғыш қолжазбамды марқұм Шәміл Мұхамеджанов ақын екеуі қарап отырғандағы кескін-пошымының әлі күнге өзгермегеніне таңданамын. Сонан бері жер түледі, су сарқылды, қайта тасыды, жоғалтқанымыз тапқанымыздан қайда-а-а, асып жатыр, тіпті ғасыр ауысты. Дүкеннің өмірінде де біздің көңіл жетпейтін хикметтер болған шығар-ау. Әйткенімен, Мұқан, ұлы Мұхтар Әуезов “Абай ауруынан” қанша азап шегіп, тауқымет тартқанымен түбі қайырлы болды. Содан қаншама даңқ пен абыройды еншіледі. Біздің Дүкеннің де басынан сондай бір дәурендер өгіп жатыр, (Жақсылық Рахматулла, “Тулаған толқындар”, Алматы, “Қасиет”, 209-210 беттер).

Алыс та, жақын да, таныс та, жолдас та, жора да, жазушы, жалпы шығармашылық туралы сөз бола қалса: “Біздің Дүкең” деп сөз сабақтайды.

Біз Дүкенбай Досжанның шығармасын жас күнімізден көңілге тоқығанбыз.

Дүкенбайды білеміз, көргенбіз, сырласқанбыз, жазушының “Абай айнасы”, “Мұхтар жолын”, “Абақтысын”, “Таразысын” оқығанбыз, — дейді.

Сондай бір ерекше көп жазатын, көпшіліктен ерекшеленіп бөлекшеленбейтін, біртоға, қажырлы қаламгердің бар екенін еміс-еміс естігенбіз дейтініне кәміл сенемін. “Жақсыға сөз ілеседі” дейді қазақта. Абай ақын: қазақтың өзге жұрттан сөзі ұзын дейді. Сол ақын айтқан ұзын сөзін иіп келтіріп, әдеби көркем тілді кемел игеріп, болмысты бояумен, суретпен елестетіп жазатын жазушының жөні бөлек.

Өзінің жақсы көретін жазушы, әрі журналист інісі Жанболат Аупбаев айтқан сөз есіме оралады осындайда.

“Дүкенбай Досжан ағаның жазу машығы ешкімге ұқсамайды. Ол кісінің аты-жөні түсіп қалса да пәленбай қағаздың ішінен сөз саптасын, сөйлем құрылысын айны-қатесіз түстеп танып алуға болар еді. Әсіресе, Досжанов сөйлемінің бояуы мен бедері ешкімге ұқсамайды”, — дейді Жанболат інісі. Шындығында ғой, осы күні майын тамызып жазатын жазушылар жетерлік. Суреткерлік жағынан алдына жан салмайтын қаламгерлер легі тағы жетіліп келеді, олардың әдебиет патшалығында өз орыны, өз тағы бар. Ал, Дүкең қазақ әдебиетінде өз патшалығын ойып тұрып алған жазушы. Бұған бұл күнде ешкім күмән келтірмейді деп ойлаймын.

Айтып отырса — жазушы жастайынан пікірлес, сырлас дос жинауға бейім, сонау қыр беткейдің арғы жағында қалған, өзім білмейтін студенттік жылдардың өзінде жанына жақын сырлас, пиғылдас кісілерді жинай жүреді екен. Әбіш Кекілбаев, Мұхтар Мағауин, Төлен Әбдік, Төлек Тілеуханов, Марал Ысқақбаев, Сұлтан Оразалин сол кешегі желкілдеп жетілген қыр қызғалдағындай студенттік жылдардан келе жатқан аралас-құралас достары. Жас кездегі қылықтарын ауыздарынан суы құрып, бірде күліп, келесіде мұңайып жыр ғып айтып беретіні қызық.

XX ғасыр 60-шы жылдардың басындағы Алматы қазіргі Алматыға мүлде ұқсамайды.

Көше жиегіндегі арықта тау суы сақылдап ағып жатады екен. Қарағаш, сәмбі тал, қарағай, шырша араласа өскен саябақ, скверлер көз тартып құлпырып, кірсе шыққысыз жұмақ мекеніндей көрінеді дейді. Парктер, гүлзар бақтар аяқ басқан сайын ұшырасады. Көшеде мәшине аз, әсіресе түнге қарай кісі аяғы басылып, көше бойымен емен-еркін жүріп сейіл құруға болады. Қар жамылған ақ бас тау төніп тұрады. Горный гигант, горный садовод деген елді мекендер апорт алмасына малынып көз жауын алады. Жазды күні жабағы бұлт төніп келіп күркілдей жөтеліп сар-гүр етіп нөсерін төгіп өткенде, тас көшелер моншаға жуынып шыққан жас келіншектей құлпырып, жұпар шашып шыға келеді. Қазіргідей құжынаған мәшине, аспанмен таласқан алып үйлер жоқ, көп болса бес, алты қабаттық үйлер жаңадан салына бастаған.

XX ғасырдың 60-шы жылдарындағы Алматы қаласы діни кітаптарда жазылған жұпары аңқыған, әрі көркем, әрі нұры бетіне шыққан жұмақ тұрағына ұқсайды екен: қазіргі Алматы Теміртау домна пешінің маңайы секілді. Әрі от жалыны өртеніп, әрі бықсып, өшіп, ыбырсып кеткені қынжылтады.

Дүкең сол гүлзар бақты Алматыны еркін аралап, еркелей жайлап пәтерден пәтерге ауысып дос тауып, жолдас арттырып жүріп алғашқы өлең, әңгіме, хикаяттарын осында туғызыпты. 22 жасында алғашқы өлеңдер жинағы жарық көрген. 24 жасында повестер мен әңгімелер жинағы, 26 жасында алғашқы “Зауал” романы, 28 жасында тарихи пәлсапалық “Жібек жолы” романы... осылайша жалғасып кете барады.

Алғашқы үйді Алматының батыс бетіндегі Абай мен М.Залке көшесінің қиылысына орын тепкен 5-ші ықшам ауданынан алған; ондағы үш бөлмелі үйін тарсынып, үкіметке өткізіп, сол кездегі Министрлер Кеңесінің Төрағасы Б.Әшімовке кіріп, Фурманов пен Гоголь көшесінің қиылысындағы төрт бөлмелі әсем үйге ауысқан. Одан Заңғар әмбебап дүкенінің иығындағы Панфилов көшесі мен Горький көшесінің қиылысындағы 17 қабаттық үйге ауысқан көрінеді. Өзімен отасқан кезде, яғни 1988 жылдың

басында Жамбыл көшесі мен Нұрмақов көшесінің қиылысындағы Ғылым академиясының салғызған бес қабаттық “Г” өрпі секілді екі бөлмелі үйде тұрады екен. Үш жыл өте сол үйдің күншығыс бетіндегі, Нұрмақов көшесі жағындағы төрт бөлмелі пәтерге ауыстық.

2002 жылдың көктемінде өлгі құт пәтерден, құтты қонысымыздан түп көтеріліп, Астанаға көшіп келдік. Әр пәтердің өзінше тарихы бар, әр үйде Дүкеннің әрқилы шығармалары жазылған. Ол өзінше бір тарих.

Адам, бейне, желкенді кемеге ұқсайды. Замана желі қалай соқса, солай қарай бағытын түзеп, зәкірін көтеріп тағдырына тәуекел айтып, дйттеген бағытына жүзе жөнеледі. Жолай жол тосқан қарақшыға кезігеді, қиналғанда қол созған жолдас-жора табады, ұшы-қиыры жоқ, көз жеткісіз алып мұхиттың төсінде домалана жөңкіліп көше бермекші, қашан дйттеген жасыл жағалауы көрінгенше желкеніне жел толтырып жүзе бермекші.

Қай қиырда қайранға тіреліп, түбі тесіліп, тоқтап тынары белгісіз. Тағдыр деген сол!

Дүкен осы жасына жеткенше қаншама жолдас тапты, дос арттырды, оның бәрін бұл тарауда тізіп жату мүмкін емес. Қажеті де болмас. Шығармашылық шындық іздеу жолында жанына желеу, көңіліне медеу бола білген, ұзақ жолда жанында медет беріп ілгерілей түсуіне қол ұшын берген айтулы достарын атап өтуді жөн көрдім.

Жазушының туған жерінде дәлірек айтсақ, Жаңақорған еліне он жылдай басшы болған, облыстық партия комитетінде хатшылық қызмет істеген, Жаңақорған, Сырдария, Жалағаш аудандарында бірінші хатшы, ауатком төрағасы лауазымын атқарған Сәмит Далдабаев есімді азамат — Дүкеннің жүрегіннің төрінде жүретін кісі, көп жылғы досы.

Сәмиттің Айгүл есімді аяулы жары бар, Ғабит, Мәжит атты алтын асықтай ұлдары өсіп жетілген. Өз кіндіктерінен, Далдабаевтар әулетінен өрбіген ұл-қыздардың өзі бұл күнде бір қауым ел болған. Мақтануға тұрарлық көргені бар, үлкеннің қолына су құйған дейтін, кәдуілгі зерделі ұрпақ өсіп-жетілген. Көргені бар бір қауым жас жеткіншекті өсірген, тәрбиелеген отағасы Сәмит, аяулы ана Айгүл. Осы отбасымен арамыздағы достық кітаптың бас жағында келтірілген.

Біреулер бар отбасынан артылып өнегесі, ұлағаты бір елге үлгі болатын.

Сәмит Далдабаев сондай үлгілі азамат. Дүкең 1996 жылы Мемлекеттік сыйлық алғанда келесі жылдың тамыз айында Жалағаштың Ақарық деген жеріне үй тіккізіп, жазушыны шақырып, он бес күндей үй ішімізбен демалғызып жібергені, сірә, есімізден шықпас. Айнұрымыз бен Әселіміз көлге шомылып, саумал қымыз ішіп, қырғауыл қуырдағын жегенін әлі күнге айтып отырады. Әсіресе қаймаққа бұқтырып, қуырған жас қырғауылдың қуырдағы таңдайда еріп, тілді үйретіні керемет. Сәлі сорғалаған, бал татыған басыбалды қауынына қарын шермиткен жазушы қаламына жармаса алмай қалғаны өзінше бір оқиға.

Содан кейін Сәмит досы Дүкеңнің алпыс жылдық то-йына ат ізін салып, аудан әкімі Мұсабаев Нәжімеддин екеуі Қызылорда облысының атынан Астананың төрінде Сыр бойының ыстық ықыласы мен жүрекжарды сүйіспендігін жеткізген еді.

Сәмиттің де барша қызықшылығына Дүкең екеуіміз қалмай қатынасып келеміз.

Сыр бойы демекші, жазушының өскен, өркен жайған туған елінде Нұртазаев Бақыт есімді інісі бар. Дүкең айтып отырса: Бақыттың әкесі Әбдіғаппар деген кісі кешегі кеңестер дәуірінде елде көп жыл кеңшар директоры болған, халық дәулетін молайтуға жастайынан араласқан айтулы азамат көрінеді. Бақытты көрген сайын: “О, жақсының көзі ғой бұл Бақаң! — деп аспандатып отырады!. Бақыттың сәмбі талдай бұратылған Сымбат есімді келіншегі бар, Қызылордаға барған сайын дастарқанынан дәм татқызбай жібермейді, Сымбат десе — сымбаты келіскен, қыз ұзатып, ұлын үйлендірген сүттей ұйыған, жарасымды отбасы осындай-ақ болар.

Бақыт Мұртазаев бұл күнде облыс басшыларының бірі болып істейді.

Дүкеңнің әкесі Досжан жасы ұлғайғанда, біз білмейтін со бір заманда, пірге жағылып, Айғойша ишанның пірөдері болуға пейіл білдірген көрінеді. Сол пірге жығылып, пірөдер аталған кезден бастап елдегі шейх, софы өулетімен туысындай жақын араласып, дос, пиғылдас болып өтіпті. Дін ұстаған Пақыриддин, Әбсаттар, Ибрагим, Жапар мағзым деген

кісілермен аралас-құралас болып өтіпті. Үзеңгілес, өрістес жүріпті.

Сол Ибрагимнен өрбіген ұрпақ Құттықожа, Серқожа, баяғы Бұрқан шейхтың бұтағы Ибрагимов Молдахмет есімді азаматтармен жазушы: “Әкелеріміз дос, пиғылдас болған екен, енді біздер де араласып тұрайық”, – деп пәтуаласып, төс қағысып, жоралғысын жасап, аға-інідей болып кеткенін айтудың өзі ғанибет сыр.

Басқа біреулер елге барса “мен – қожамын, ол – қара, я болмаса мен – қарамын, ол – сунақ тұқымынан ғой”, – деп азғана қазақты бөлшектеп, өз өрісін өзі тарылтып, өз ырысын өзі төгіп отыратын жағдайға қарама-қайшы, Дүкең болса, өзі отырған жерде руын ерекшелеген азаматқа кейіс білдіріп, аузындағы сөзін айтқызбай, тыйып тастағанын талай көрдім. Бөлінгенді, руға салынғанды сұқаны сүймейді. Елде қожа руының азаматтары көп.

Сол рудың азаматтары кейде біліп, кейде білмей дастарқан басында: “Біздер баяғы арабиядан келген сахабалардың тұқымымыз, Мұхаммед пайғамбардан тараймыз, ақсүйекпіз”, – деп отыратын кездері ұшырасып қалады.

Сонда Дүкең былай деп түсіндіреді: “Сырдария бойына араб халифатының ғаскері VIII-IX ғасырларда келген, Отырар, Шаш, Мерв, Самарқанд қалаларын жергілікті халықтың қатты наразылығына ұшырап, өз жеріне шегініп кетуге мәжбүр болады. Әйтсе де сол жаулаушылықтың соңын ала дін жолын ұстаған софы, шейхтар X ғасырға дейін тоғытылып келе бастаған. Кіндік Азия халқына мұсылман дінін таратқан. Түркістан, Отырар жеріне мұсылман дінін уағыздаған бабтар мен аталар X ғасырда келіп қазақ жеріне медресе ашып, шәкірт ұстаған, “Сайрамдағы сансыз баб,.. Ең өулиесі Арыс-тан баб”... деген сөздер содан қалған. Міне, қазақ сахарасына мұсылман дінін әкелушілердің бұл елге ат ізін салғанына аттай бір мың жүз жылдан асып барады. Мұның үстіне әлгі шейх, софы, мүршидтер сол заманда бибілерін арабиядан ілестіріп келген жоқ, ылғи зайыбын жергілікті халықтан алды, яғни қазақ руларының қыздарына үйленді.. 92 баулы өзбек шежіресінде де арабиядан келген шейхтар өздерін біз қожа тұқымынанбыз, дін жолын ұстаған кісілерміз деп жергілікті сартауылдан қыз алып, қыз берісіп жекжат болып кеткен.

“Қарақтарым-ау, енді ойландаршы! Бір мың жүз жылдан бері арабиядан ауып келген шейхтардың қазақпен қаны араласа-араласа бөлекше, ерекше несі қалды?.. Төре тұқымы да солай. Шыңғысханның қазақ жеріне келгеніне жеті жүз сексен жылдың үсті боп қалды. Енді келіп төре тұқымының бір азаматы: “Жоқ, мен Шыңғысханның тұқымымын, арғы тегім монғол, сегіз жүз жылдан бері қазақпен қаным араласпай, қазақ бола алмай келемін”, – деп аспандап отырса, жараса ма? Мұхтар Әуезов арабтан келген қожа тұқымынан, әйтсе де қазақтың мұңын мұндап, жоғын жоқтап зар кешіп өтті. Әлихан Бөкейханов төре тұқымынан, әйтсе де қазақтың қамы үшін 37 жылы басын зұлмат балтасының астына қойды”.

“Ағайындар-ау, тегі, түрлеріңе қарандаршы! Қазақ болғандарыңа, мына отырған біздей қоңыраттан, қыпшақтан, найманнан, жалайырдан ет жақын бауыр тапқандарыңа қуанбайсындар ма бөріктеріңді аспанға атып!” – деп биік ағаның сөзін айтады. Көп кісілер пәтуалы сөзге тұрып, сүттей ұйып, мәуесі піскен жеміс ағашындай иіліп қызмет қылады. Сол арада бірі құда, бірі жекжат болып шыға келеді.

“Кешегі қиын жылдары әкелеріміз жол салып кеткен “қожа, қара” деп ешқашан бөлінбеген жақсы дәстүрді жалғастыра жүрсек қанекей!.. Кешегі Бұрқан-шейх, Бақыр мағзым (Пақыреддин), Жапар мағзымның өздері әкелерімізбен ат ауыстырып мініп, көкпар шабысып, керіз қазысып бір атаның баласындай қатар жүріп ырзық теріп, ұрпақ өсіріп өткен екен; сол кісілердің аруағы тыныш жатсын десек – біздер де сыйласып, сырласып, бір-бірімізді ет жақын туыстардай көтере ұстап өткеніміз жөн!..”

Бұл жазушы Дүкенбай Досжанның жүрекжарды сөзі, ел ағасы болғанының белгісі.

Ел ағасы болу – ерге сын. Шыңыраудың үстіне тартылған арқан көпірден өткендей нәрсе.

Бір жағынан әрдайым артық айтып, кем түсіп жататын ағайынның ісіне, шаруасына араласу (араласпайтын дегенімен – жердің астынан болса да тауып алып шаруасын айтады), келесі жағынан күнбе-күн күйіп тұратын шығармашылық жазумен айналысу онсыз да жетпей жатқан уақытын аяусыз жұтып жатады. Осындай жағдайда я асығып жүріп, я өлденеге арандап қалып қалтылдаған арқан көпірден аяғы тай-

ып, шыңырауға құлап кетпегені жөн болар. Ел ағасы аталып, жөн сөзін айтып, сыпа, сері мінезбен өмір базарынан асықпай қайтқанға не жетсін.

Достық достықты шақырады дейді ұлы Абай.

Дүкеннің Жаңақорған елінде Шермағамбетов Зинабдин есімді досы бар. Көп жылдар бойына аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі болған, ауданның әртүрлі басшылық қызметін атқарған абыройлы, білімді азамат. Жазушының барлық кітаптарын оқыған. Алыста жүрсе де “не жазып жүр екен” деп сұрау салып, амандығын біліп, қаламгердің бірде от, бірде мұз тағдырына жаны күйіп жүргені. Зайыбы Зөреш, үлкен ұлы Мейрамбек біздің есімімізді әрдайым жүрегінің төрінде ұстап, жан семіретін жақсы сөз ілестіріп отырады, кейінгі ұрпақтарына үлгі болсын деп Дүкеннің ылғи жақсы мінездерін, жүріс-тұрысын, бұрқырап шығып жататын мақала, сыр-сұхбат дегендерін әрдайым жинастыра жүреді. “Оқыдыңдар ма?” – деп жұртты елендетеді.

Дәл осындай достары Отырар, Түркістан елінде толып жатыр. Отырардың түйедей құмырасы мен тебен инесіне дейін тірнектеп жинап, ондаған жылдар бойына көне кабірлерді қазып, Отырар қорық-мұражайының іргетасын қалап, дүниені дүңкілдеткен ғажайып музей ашқан асыл досы Әлімов Асантай бақи жалғанға жол алған. Досының орны өлі күнге үңірейіп тұрғандай. Ат ізін сирек салса да, сол азаматтардың орнына кіріп, аруаққа құран бағыштап, кейінгі қалған ұрпақтарына жөн-жоба сілтеп шығатыны ғанибет енді.

Заманы бір адамдар оазис ойпатқа қаулап өскен қара орман секілді.

Жолаушының жанарын арбап, алыстан мен мұңдалап, жердің көркі болып көз тартып тұрады, сылдыраған бұлағы шөлді қандырады, дүлей дауылда ығына алар ықтасын болады. Күндердің күнінде әлгі қара орманның шетіне құрт түседі, кейбірі шіріп, қурап жапырағын төгеді. Жылдар өте әлгі жасыл тоғай сирейді, тозады, енді біраз уақыт өте жер бетінен ызым-ғайып жоғалады. Адам да сол жер бетінде жап-жасыл болып тұрып-тұрып бір заманда құрып бітетін тоғай ағашы секілді.

Дүкеннің жасыл тоғайы сиремесін, орманы оталмасын деп тілейікші!

Адам мен адамды көбіне мүдде табыстырады. Жолы бір, барар межесі, бағыты ортақ адамдардың достығы ұзаққа созылады. Ал бір-бірімен мамандығы, мүддесі қиылыспайтын кісілердің уақыт өте достығы жолдастыққа алмасып, келекеле жолдастығы жоралыққа жалғасып... біраздан кейін тек қана таныс-білістікке алмасып үлгереді. Баяғы үлкен сезім жіңішкереді. Өзімнің байқағаным: Дүкең өзіне дос тандаған кезде ешқашан керегі боп қалар, ісім түсер деп алдыартын болжап жатпайды, кісінің жан тазалығына, кісілігіне қарап бағалайды. Сосын жас алшақтығын да екшелеп ескере бермейді.

— Сіз бен біздің достығымыз өзімізге ғана емес, ортаға, қоғамға пайдасын береді, нәтижелі болады, — дейді.

— Пәленше мен түгенше аралас-құралас болған жылдары осындай көтеріңкі, көрнекті шаруа іске асыпты, — дейді.

— Ұрпағымыз жыр ғып айта жүретін ағайындық аралас болсын, — дейді.

Бұл дастарқан басында отырып отағасының айтатын бірқыдыру барқақатты ойлары.

Ойды ой оятады. Оянбаған ой тіл ұшына оралмай жатып ұмытылады. Біреулер қызмет бабы арқылы жолдас артырады, енді біреулер жекжат-жұрағаты арқылы дос табады. Ал өзім байқаған Дүкенде мұның бәрі басқаша, өзінің кітабын оқып, қиялын қанаттандыра білген адаммен тезірек тіл табысады. Сөйлесе, сырласа келе достасып алады. Жоғарыда айтқан Есік қаласындағы жазушы Сағадат Сәлімбаев, Алматыдағы Мұхтар Мағауин, Мұрат Әуезов, Ғарифолла Есім, Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының төрағасы, Бас мүфти Әбсаттар Дербісәлі, Қарқаралыдағы Сапарғали Ләмбеков, Нихан Омарханов, Қызылордадағы Сәмит Далдабаев, Жаңақорғандағы Зинабдин Шермағамбетов, Серқожа Ыдырысов, Молдахмет Ибрагимов, Шымкенттегі Хамза Көктәнді, Тараздағы Несіпбек Дәутайұлы, Оңтүстік Қазақстанның Абай ауданынан Қошқар Оразов деген інісі бар. Әйелі Ұлбазар екеуі 6 ұл өсіріп, ағайын-туыс арасында мәртебелері жоғары болып жүрген жандар. Астанадағы Ақселеу Сейдімбек, Төлен Әбдік, Әбіш Кекілбаев, Сұлтан Оразалинов... осы тізімді тәспіше тізіп созып кете беруге болар еді.

Осы қазір қаламының ұшына ілікпей ұмытылып қалған дос, жаран, жанашыр кісілер болса кешірім өтінемін.

Әйтеуір, қадірменді оқырман қауым, сіз бен біздің арамызда теріс пиғыл, бөтен ой жоқтығына көміл сенемін.

Адам қайткенде де өз тағдырының тізгін ұстары болғаны жөн, ол — ескексіз қайық емес, беталды лағып, жел қалай соқса — солай ығысатын.

Адам әуелі дүниені өзгертуді арман етеді, ол қолынан келмейді, енді өзім өзгерсем деп армандайды. Я жұрт назарын аударған атақты адам болсам, я қисапсыз бай болсам дейді; ол да қолынан келмейді. Соны сезген жігерлі кісілер баспалдақтап болса да бір нәрсеге жетсем деп тырбанып, құлшынып шаруа тындырады; ал жігерсіздері өмірін қалай аяқтарын білмей көмескіленіп, сенделіп кетеді. Базардан бос қап арқалап қайтқан кісіге келеді. Бұл — анық қасірет.

Қайткен күнде, қалай айтса да Дүкеннің, жазушы Дүкенбай Досжановтың тіршілік қабы аузын шымшып тігетіндей әрі толық, әрі барақатты. Өмірі жалған емес. Бір пәс соңына бұрылып, бұлым-бұлым белдерге ұласқан, көз ұшында қалған өткен күндерге көз салсыншы.

Анау сары сағымға оранған қиыр көкжиектің шетінде ХХ ғасырдың 60-шы жылдарының бір шоғыр әдебиет өкілі. Кекілбаев, Тарази, Ысқақов, Сараев, Сейдімбек, Мағауин... тағы басқалар, іштерінде Дүкен де бар. Әбіш ағаның алғаш жарқ етіп шыққан прозалық кітабы “Бір шөкім бұлт”, Мұхтардың “Қобыз сарыны”, Дүкеннің “Жусан мен гүлдері”, Софы Сматаевтің “Елім-ай” романы, Әбіш ағаның “Үркері”, Дүкеннің “Жібек жолы”, Әнуар Әлімжановтың “Жаушы” романдары, бұл өзі қазақ прозасында бірегей құбылыс болып, жоталанып жатқан өзгеше өлке. Содан беріде, 80-шы, 90-шы жылдардың аласапыраны. Қоғамды дүр сілкіндірген тайфун дүлейі секілді кемелденген социализм, қайта құру кезеңі. Бұл жылдары жоғарыда аты аталған қаламгерлер жаппай өмірдің әралуан қырын алып қалың-қалың роман жазуға кірісті. “Ақан сері”, “Махамбет”, “Көшпенділер”, “Аласапыран”, “Таразы”, “Алаң” романдары осы кезеңде туды.

Қазақ жазушыларының шет елдік оқырмандардың көңіл төрінен мықтап орын алған уақыты осы — 80, 90 жылдар еді.

КСРО-ның алып кемесі қирап, Тәуелсіздіктің арайлы таңы атты. Бұл кезеңде көп қаламгер бұрынғы жабық бо-

лып келген тақырыптардың жалына жармасты: ұлт азаттық көтерілісі, кешегі зобалаң, зұлмат жылдар туралы қыртысты қалың кітаптар дүниеге келе бастады.

Дүкең 60 жыл бойына жабық болып келген Ұлттық қауіпсіздік комитетінің архивіне алғашқылардың бірі болып еніп, алаш лидерлерінің сары қағаздың арасына сіңген жан айқайын ашты, тергеу хаттамаларының желісімен “Абақты” кітабын жазды, ұлы Мұханның қуғынға ұшыраған жылдарын бөліп алып “Мұхтар жолы” (1988), “Алыптың азабы” (1996) романдарын жазды. Тынық, қапырық күндері аспанға бұлт үйіріліп, найзағай шағып ойнағандай оқиға болды, жұрт алыптарымыздың ұлт мүддесі үшін қандай қасірет шегіп, нендей әрекетке барғанын әлгі кітаптардан оқып қарадай жағасын ұстады. Ұлы Әуезовті абақтыға жауып, дірдектетіп жауап алған қызыл зұлматтың шындығын жаңа түсіндік, – десті. Тәуелсіздік аспаннан түспеген екен, – десті. Екі ғасырдан астам орыс боданында болып жасық, мүсөпір, жалтақ болып қалған ұлтымыз, әй, жуық арада ес жия алса қанекей, – десті.

Дүкең де айнаға қарап өзін-өзі қайта танығандай болып жүрді.

Сол кезеңде жазушының қаламдас інілері Төрехан Данияр “Тарихи тақырыптың пионері”, Жанболат Аупбаев “Ашылмаған аралдар” деген атты Дүкең туралы көлемді мақалалар жариялады. Президент алғаш рет қаламгерді 1999 жылдың қаңтар айында қабылдады. Құр қол бармайын деп аяқталуға жақындап қалған “Дала гладиаторлары” атты романының қолжазбасын үлкен кісінің алдына қолтықтай кіргені, сірә, естен кетпес. Сол ұшырасудағы Президентпен түскен суреті әлі күнге отбасылық архивімізде сақтаулы.

Әлгіде айттым: жазушының өмірі жалған емес, бейнелеп айтсақ, тіршілік қабы аузын шымшып тігердей толық деп.

Сол тіршілік қабындағы әншейін кәкір-шүкір, ұсақ-түйек бірдемелер емес, қомақты, жұрт елең етердей, ұлылап ұстап жүрердей 11 романы, 20 шақты хикаяттары, 100-дей көркем өңгімелері сықай салынған.

Осынау қаламгердің көркем шығармалары КСРО кезінде, дәлірек айтсақ, 1990 жылы Олжас Сүлейменовтің алғысөзімен 2 том болып жарық көрді, ал 2002-2003 жыл-

дары Зейнолла Серікқалиевтің алғысөзімен 13 том болып басылып шықты. Алғашқысы “Жазушы” баспасынан, кейінгісі “Білім” баспасынан басылды. Жазушы есімі мың сан оқырманының іншалла, жүрегiнiң төрінде жүр деп айтуға толық хақымыз бар.

АРДАҚТАЛЫП ХАЛҚЫНЫҢ АЛАҚАНЫНДА

Тағы да ұрынып жүріп бейнет кешіп, ұрынып жүріп кітап жазып уақытының қалай сырғып өткенін білмей 2002 жыл келіп жетті. Соғыс жылдары туған ұрпақ үшін бұл жыл – айтулы кезең. Дүкен өзінің бөйге атындай тізгін қағысып, үзеңгі соғысып, мөреге қатар тізгін тартып келе жатқан құрдастары – Төлен, Ақселеу, Мұхтар Шаханов секілді қаламгерлермен бірге 60 жастың белесіне шықты. Былайғы жастар үшін алпыс деген ақ қар, көк мұз асқар ала таудың құзар шыңындай бас айналған биік, әрі қарттықтың басы болып көрінуі мүмкін. Ал, менің жұбайым үшін кезекті бір мөреге жеткендей, биік жотаға шығып алды-артына қарағандай ғана хал еді. Қайта шығармашылық қарқыны бұрынғыдан да күшейіп, алар асуы бұрынғыдан да биіктей түскендей сезілді. Тұла бойын тосын күш-қуат кернеді.

Баяғыда әдебиет аулында атақ-даңқтың додасына түскендей, ащы терін аямай төгіп жүріп Мемлекеттік сыйлық алған кезде айтқан сөзі есімде қалыпты. “Бұл атақ менің шабытыма шабыт қосатын себепші ғана”, – деп еді. Сол сөзі расқа шығып артынша “Дала гладиаторлары”, “Ине ұшындағы өмір”, “Екі дүние есігі” кітаптарын жазды, бұл тақырыптарға неге, қалай барғаны туралы “Салтанат сарайы” (2002) деп аталатын шағын эсселер кітабында егжей-тегжейлі баян етілген. Қайталап жатпайын.

Мына алпыс жастың биігіне шығып алған соң кейінгі іні-қарындастары “о, можа боп қалған кісіні не қыламыз” деп маңайымнан безе қашып кете ме деп қобалжыңқырап жүрді.

“Жұрттың мазасын алып, той жасап неғыламыз”, – деп тосылыңқырап еді. “Жаңа көшіп келіп жатырмыз, қазан-аяқ араласып қауқылдасып, шұрқырасып табысатын достарымыз Алматыда қалды”, – дейді мұңайып. “Мына нарық заманында тырбанып тірлік қылып жатқан Сыр еліне салмақ салу тегі ұят, – дейді. Өстіп тосылыңқырап жүргенде үлкен ұлымыз – Ардақ кесіп-пішіп бір-ақ айтты: “Жоқ!.. Папа, 60 жылдық тойыңызды өткіземіз! Бір той өткізетіндей еңбегіңіз бар...” – деді. Ардақтың пікірін мен де қоштадым.

Шамамыз келгенше тойға әзірлік жасай бастадық.

Дүкең Астанадағы Ұлттық Банктің филиалының келешекте музей болады деп бөлінген қуықтай бөлмесіне барып, мұражайдың жоспарын жасайды, экспонат алуға жер-жерге, ел-елге хат жазады. Отағасының 1996 жылғы наурыз айынан Ұлттық Банк музейінің директоры болып істеп келе жатқанын жоғарыда жазғанмын. 2002 жылдың қаңтар айынан көңілі бұзылып, Президентке 25 ақпан күні кіріп, Астанаға көшуге бел буған соң, алты жыл бойына дәмдестүздас, қызметтес болған Ұлттық Банк басшылары Дүкеңмен біржолата қош айтысуға қимады ма, “Астанаға көшемін”, — деген сөзін естіген соң, Ұлттық Банк Төрағасы Г.А.Марченко: “Ендеше филиалдың жаңа ғимаратында Төраға бөлмесіне жапсарлас бір зал қалдырылған, соған шағын музей жасап беріңіз, бір жылға келісім-шартын ұзартайық”, — депті. Дүкең: “Мақұл, Астанада маған ешкім “келе қал” деп, әзірлеп қызмет тұрмаған болар, үйренген ұжыммен істесіп, үйреншікті кәсібімді айналдыра берейін”, — деп келісімін беріпті.

Сонымен отағасы Астанаға көшіп келген бетінде ешқайда жүгірмей, ешкімге жүзін салмай, Ұлттық Банк филиалының музейге арналған бос бөлмесіне отырып, бұрынғы қызметін жалғастыра берген болатын. Бұл оның жаңа ортаға, бөтен қалаға тез үйреніп қалыптасып кетуіне жақсы жол ашты. Ауа райын жасады.

Күнде мұнтаздай болып киініп, “қызметке кеттім” деп Ұлттық Банк филиалының ғажайып ғимаратына кетеді, сондағы бөлмесіне барып, жазуын жазып, музей экспонаттарын тізімдеп кешке қайтып оралады. Банк қызметкерлері қандай кішіпейіл, жас жігіттері мен қыздары алдынан кесіп өтпей, наурыз тойына, өзге де қызықшылығына шақырып, жеңіл мәшинесін алдына тосып, “аға, аға!..” деп жаны қалмай елпектеп сыйлап тұрғаны. Банк ұжымымен қоштасқалы әлденеше жыл болды, Дүкең осы күнге дейін жазуға қажетті құрал-сайманы, жылтыр қағазы азайып келе жатса болды “төркін жұртыма тарттым!” — деп Банкке кетеді, ондағы Тілеулес, Әлия есімді қарындастары, Мұқат, Әлиасқар есімді інілері қағаз бен қаламды мәшинеге арттырып, жылға жетегіндей етіп үйге әкеліп үйіп тастайды. “Сізден сұрайтынмыз — тек кітап жазыңыз, ештеме ойламай жаза беріңіз!” — дейді жаны қалмай елпектеп.

“Өстіп күні-түні кітап жазамын деп басымның бар шаригі қозғалып, қияли боп шыға келмейін, байқаңдар!..”, “жаз, жаз дей бермендер-әй”, — деп Дүкең қызарақтайды.

Бір күні Астана әкімшілігіне өзі сазгер, өзі жалын оттай жанып тұрған алғыр азамат, қала әкімінің орынбасары Төлеген Мұхамеджановқа барып танысып, сөйлесіп шығыпты. “Жылы қабылдады, келер аптада айналып соғыңыз, осындағы шығармашылықпен айналысатын зиялы қауыммен таныстырайын, алпыс жылдық тойыңыздың жоспарын жасайық ақылдасып отырып”, — депті. Көдімгідей иығы көтеріліп келді. Баяғы қалың уайымы сейілдегендей сезілді. Келесі аптаның аяғында Мұхамеджанов уәдесінде тұрып зиялы қауым өкілдерінің басын қосыпты. Жиналысты өзі жүргізіп отырыпты. Ол кездегі Астана қаласының мәдениет департаментінің директоры Ермек Аманшаев: “Дүкеңнің алпыс жылдығын К.Байсейітова атындағы опера және балет театрында өткізейік, сахнаны әспеттеу, фозге кітап көрмесін ұйымдастыру, әртістерді өзім мойныма алайын”, — депті. Горький атындағы орыс драма театрының бас режиссері Юрий Ханинга-Бекназар: “Жазушы кітабынан шағын скетч өзірлейік”, — депті. Мәдениет комитетінің белгілі қызметкері, режиссер Асылхан Сәулебек кештің тұтас сценарийін жасап сараптан өткізуге пейіл білдіріпті. Төлеген Мұхамеджанов жиналысты түйіндеп: “Кешті қалалық қазақ тілі департаментінің директоры ақын Қонысбай Әбіл жүргізсін, өзі қаршығадай қағып түсер әзілге жүйрік, әрі абыройлы азамат, аруақтанып арқасы ұтаса — тойды жандырып жібереді”, — деп мақтайды ғой. Сонымен зиялы қауым өкілдері күштел, көмектесіп, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып дегендей, қолдан келген көмегін аямай тойды дүрілдетіп жіберді.

“Дүрілдетіп” деген сөзді осы тұста әдейі қолданып отырмын.

Шынымен, 2002 жылы 11 қазан күні Астана көшесінің әр жеріне “Астана — көркем” жарнама агенттігі Дүкеңнің портретін үлкейтіп іліп қойды, әсіресе Республика даңғылы, өзіміз пәтер алған Абай көшесінің ұзына бойына әйнекке салып, астынан жарық жағып әдемілеп айшықтап көрсеткен жазушы суреттері әр көшеде үш-төрттен он бес күндей ілулі тұрды.

Опера және балет театрының маңдайалдына ілінген отыз метрлік паннода “Жібек жолынан — Дала гладиаторына”

дейін, “Дүкенбай Досжан” деген жарқыраған жазуды оқып көзімнен жас шығып кетіпті дейді елден келген жазушының жалғыз ағасы Базарбай. Алыстағы Сыр елінен ағайынтуған көтеріле көшіп келе алмаса да, облыс басшылары арнайы делегация жіберіпті, ақ түйенің қарны жарылғандай сезілгені рас. Бұл күндері Астана әлеуметі өзінің бейнетқор қаламгерін төбесіне көтеріп, көгілдір аспаннан бұлт көшіп, көне Есіл тереңінен шымырлап ағып дүрілдеп тұрғандай көрінді көзіме.

Павлодар облысының делегациясын сол облыстың әкімі, жазушының жанашыр жақын оқырманы Даниал Кенжетайұлы Ахметов өзі бастап келді. Қарағанды облысының әкімі Камалтин Ескендірұлы Мұхамеджанов екі бірдей орынбасарын бас етіп, үлкен топ жіберді. Оңтүстік Қазақстан облысынан, Отырар, Түркістан жерінен атам қазақтың түп тұқиянын термелеп, әулиедей әзіз сөзін айтып Ордабаев Құтым ақсақал, Қызылорда облысының ақсақал қарияларының атынан таяғына сүйеніп Мұхамеджанов Ғафур ағамыз жетті бәйбішесін ертіп. Солтүстік Қазақстан облысының зиялы қауымын бастап, белгілі заңгер, республика судьялар қауымдастығының төрағасы Тұрғараев Бекет бауырымыз үлкен бір суретшінің суретін аттай қалап жібек матаға орап, шаң түсірмей әдейілеп әспеттеп жеткізіпті. Алматыдағы Дүкеннің бауырлары Абдуллаев Әлжан мен Омаров Халила жазушы туралы 43 минуттік деректі фильм түсіріп өкеліп тарту етті. Фильмнің аты “Дүкенбай жолы”.

Уақыты жеткенде дүниедегінің бәрі ұмытылады, небір қызық оқиғалар, елеулі жиындар ештеме болмағандай естен шығады. Марапат, мақтау сөздер жоқтыққа жұтылады. Жамылған шапан, құттықтау пәпкілері архивте жатып сарғаяды. Бір күндері ол да ешкімге қажетсіз затқа айналады, музей қуысында жатып-жатып өткен күннің белгісі болып экспонат күйінде қалады.

Дүркіреп өткен Дүкеннің алпыс жылдық асуында көңілімде қалған үш жәйтті үш ауыз сөзбен айтып өтпесем болмайтын секілді. Айтпауға болмайтын бірінші жәйт: Дүкеннің оқырманының көптігі еді. К.Байсейітова атындағы опера және балет театрында жазушының мерейтойы өтеді дегенді естіген қарапайым зейнеткер, жұмысшы, жүргізуші, көше сыпырушы, мұғалім, кітапхана қызметкерлері күні

бұрын театрға жетіп, залдағы орындыққа орнығып ап, иін тірескен халықтан ресми делегация мүшелеріне орын болмай, көп жұрттың тікесінен тік тұрғаны. Бұл – бір. Екінші: Дүкеннің ел-елде, жер-жерде жанашыр жолдас-жорасының көптігі осы той кезінде шын сезілді. Шалғайдағы Атырау облысының облыстық газетінің редакторы Қилыбай есімді азамат аяғы жетіп тойға келе алмайтынына қатты өкініп, көлдей етіп хат жазып жіберіпті. “Жүрек жұтқан жазушы” деп газетіне айқайлатып, мақала басып, оны-дағы салып жіберіпті. Үлкен жазушының дастарқан мәзірінде Атыраудың қара уылдырығы сіре боп тұрмаса еш жараспайды деп Астанаға қатынайтын бір інісінен үш-төрт қалбыр қара уылдырық жөнелтіпті. Әлгі уылдырық шынымен дастарқанымызды жайнатып, ай өткенше түгесілмей, береке басы боп көз жауын алып тұрғаны, сірә, есімізден шықпас-ау. Әсіресе есімнен шықпайтын үшінші жәйт: “Астана ақшамы” газетінде басылған Мағжан Садыханның оймақтай ғана хабар мақаласы еді.

“Той өтті” деп жазады журналист ініміз.

“Атаққа атақ қосылған жоқ, абырой да сол бұрынғы қалпынша, ақша да азаймаса, әй, көбеймеген шығар. Дүкенбай Досжан ағамыздың тойы бір нәрсеге көзімізді жеткізді, аксиоманы ай-қындады. Ол – қаламгердің халқына қажеттігі. Мынадай дүрбелеңі мол, қазір қабағын ашып тұрып, қазір жасын төгіп өтетін құбылмалы кезеңде, ел белін көтере қоймаған нарық заманында халықтың әлі де тірі, дару сөзге іңкәрлығы. Қарапайым жұрттың ықыласынан әдебиеттің дүлей күш екені сезілді. Кісінің көңілін қимаған көңілді құдай да қимайды. Ел үстіндегі үкімші емес, елдің қызметінде жүрген адамның ақыры опалы. Театрға сыймай сығылысқан ызғындай халық өзінің сөзін сөйлейтін, мұның мұндаған, жоғын жоқтаған, тілін ұзартқан, пейілін кеңейткен, қасиетін көбейткен қаламгерге деген ізет-ілтипатының көл-көсір екендігіне көзімізді жеткізді. Жазушы ағамыз көптің сөзін сөйлеймін деп жүріп көптің керегіне айналыпты. Халық назары қалт жібермейді, өз адамын мың, миллиондардың ішінен қиналмай-ақ тауып алады” деп жазыпты журналист ініміз. Арада біраз уақыт өтіп үлгерді, өрі газетке басылған шағын жүрекжарды сыр қолымда болмаған соң – есімде қалғандарын ғана қағазға

түсіріп отырмын. Айтпай аттап өтуге болмайтын үшінші жәйт осы еді.

Сол, 2002 жылдың күзінде Дүкең туралы белді газеттердің бәрі үлкенді-кішілі мақала, өлең, естеліктер басып жатты. “Қазақстан әйелдері” журналы 9-санында 5-6 бетке біздің отбасымыз туралы мақала мен суреттерімізді берді. Сол нөмердің мұқабасына Дүкең екеуміздің аяулы Астанамызда түскен ең алғашқы әдемі суретімізді басты. Сол журналдан 200-дей сатып алып, тойға келгендерге тараттық. “Жұлдыздың” 9-санын да бізге арнады.

Осы еңбегім Дүкеңе арналғандықтан, оның мерейтойында жиналған құттықтаулардың біразын кітап бетінде тарих болып қалсын деп енгізе кеткім келді. Құттықтау дегеніміз – бізге ниеттес адамдардың ықылас-пейілі ғой. Сонымен Елбасы Н.Ә.Назарбаевтан бастап келген құттықтау тілектерді тізе кетсем...

Құрметгі Дүкенбай Досжан!

Сізді 60 жасқа толған мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтаймын.

Барша жұрт өзіңізді өнімді әрі мақсатты еңбек етіп жүрген талантты қаламгерлеріміздің бірі ретінде біледі әрі қадірлейді. Тарихи мәні терең, тағлымдық әсері зор шығармаларыңыз бен ыждағатты зерттеулеріңіз әрдайым өз оқырманын тауып, олардың жан дүниесін байытып, қиял көкжиегін кеңейте түсуге қызмет етіп келеді.

Біліміңіз бен қаламыңыздың қайратын алдағы уақытта да халқымыздың рухани мұрасын еселей түсуге арнай бересіз деп сенемін.

Сізге зор денсаулық, бақыт, жаңа шығармашылық табыстар тілеймін.

**Қазақстан Республикасының
Президенті**

Н.НАЗАРБАЕВ

Астана, 2002 жылғы қазан.

* * *

Құрметті Дүкенбай Досжанұлы!

Сізді 60 жылдық мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтаймын! Қазақ әдебиетінің ауыр жүгін көтеріп келе жатқан қабырғалы қаламгерлеріміздің бірісіз. Бүгінде кітаптарыңыз 19 елдің тіліне аударылып, 3 миллионнан астам данамен тарауда. Көне ғасырдан сыр шерткен Жібек жолы. Отырар, Бодандық бұғаудан азап шеккен ұрпақтар образын сомдаған Зауал, Дария, ғажайып адамдар тағдырын кескіндеген Абай айнасы, Мұхтар жолы атты сүбелі туындыларыңыз оқырмандардың сүйіп оқитын дүниесіне айналып отыр.

Құрметті Дүкенбай Досжанұлы, бүгінгі мерейтойыңыз-да өзіңізге зор денсаулық, шығармашылық табыс, қажыр-қайрат, жанұяңызға бақыт пен береке тілеймін.

Игі тілекпен,

**Қазақстан Республикасының
Премьер-Министрі
Иманғали ТАСМАҒАМБЕТОВ,
09.09.2002ж.**

* * *

Қадірменді Дүкенбай бауырым!

60-қа алқынбай, жайдары тағдырмен жарқылдай келген, аспайтын, таспайтын сабырлы мінезімен бір шығармадан бір шығармаға көсіле ағып бара жатқан, ешкімге ұқсамайтын, ұлтымыздың дара өзендерінің бірісің. Рух қанатың талмай өткенді бүгінгіге жалғай, биіктен-биікке самғай бергейсің!

Нақ сенің тойың болатын күні Бішкекте елшілердің жиыны өтпек еді. Соған байланысты тойыңа қатыса алмай-тыныма өкінемін.

Зор құрметпен,

**Мұхтар ШАХАНОВ, ақын,
Қазақстанның Қырғызстан
Республикасындағы елшісі.**

* * *

Вот и ты трудяга Дукеш взобрался мудрости. Обнимаю.
Да не устанет твое перо. Твори не ради мзды, а ради правды.
С уважением,

Герольд БЕЛЬГЕР

* * *

Қадірлі Дүкенбай Досжанұлы!

Алпыстың асқарына мол қазына, зор абыроймен шығып отырсыз. Көзі тірі классик, заманымыздың аса көрнекті қаламгерлерінің бірісіз, құдайым осы бақтан айырмасын. Бас аман, бауыр бүтін боп, мерейлі биіктерден көріне беріңіз! “Жұлдыз” журналы атынан,

Мұхтар МАҒАУИН

* * *

Аса қадірлі Дүкенбай Досжанұлы!

Сізді мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтаймын! Төл әдебиетіміз бен мәдениетімізді дамыту, ана тіліміздің мәртебесін арттыру және туған халқымыздың асқарлы тарихын ұрпақтарға мирас ету жолындағы қазыналы қызметіңіз жемісті болсын. Белестер биіктей берсін. Келешекте де шығармашылығыңызбен оқырман қауымды тәнті ете беруіңізге тілектеспін.

Денсаулығыңыз мықты, ойыңыз ұшқыр, қаламыңыз жүйрік болсын!

Ізгі ниетпен,

Павлодар облысының әкімі

Даниал АХМЕТОВ

Қадірлі Дүкенбай аға!

Бүгінгі мерейтойыңызға өзіңіздің туындыларыңызды аса құрметпен оқитын Қарағанды облысының халқы атынан құттықтау сәлемін қабыл алыңыз.

Сіз – өмірдің сонарында, 15 жасыңызда өлең өлкесінде шиырлап із қалдырған, қара сөздің қаймағын қалқып алып жазатын дарынды жазушысыз. Сырдың ақ маржан күрішін өсірген Ыбырай атаңыз сияқты қазақ әдебиетінің құнарлы топырағына сөз маржандарын егіп келесіз.

Сіз – нағыз қазақи, ұлтжанды суреткерсіз. Романдарыңыздағы туған жерге деген сағыныш, туған елге деген махаббат, туған халқыңыздың тағдыры мен болашағы туралы алаңдаушылық сезімі сонау Мысырдан Бейбарыс сұлтанды өзіне тартқан қыр жусанының жұпар иісіндей аңқып тұрады.

Шығарманың ауқымы жазушының да біліктілігі мен суреткерлік деңгейін көрсететіні белгілі. Сіз халқымыздың данышпан ұлдары Абай мен Мұхтар туралы роман – толғаулар жаздыңыз. Мұхиттай терең ғұламалар жайында жазу оңай емес. “Айдыны шалқар мұхитқа үлкен кемелер ғана шыға алады” демекші, алыптар туралы жазған Сіздің де деңгейіңіз биік, бірегей.

Ағаларды ардақтау қаныңызға сіңген қасиет. Күні ертең облысымыз қазақ әдебиетінің классигі Ғабиден Мұстафин ағамыздың 100 жылдығын Республика көлемінде тойлағалы отыр. Сол ардақты ағамыз туралы осыдан 15 жыл бұрын Сіздің: “Қара сөздің кепиет киесі мықтап қонған екі кісі болса – соның біреуі, бір кісі болса – тап соның өзі осы – Мұстафин”, – деп айтқаныңызды біз мақтан етеміз.

Жанарының оты болса, маңдайдағы көзімен әркім де көре алады. “Досжанов жүрек көзімен көре біледі”, – деп Олжас Сүлейменов айтқандай, ондай қасиет әркімнің басына қона бермейтін бақыт. Сол жүрек көзімен көре білгендігіңіз шығар, шығармаларыңыз оқырманды көркемдік бояуымен, кестелі сөзімен баурап алады.

Абзал аға, Сіз жалықпай ізденіп, өндіріп жазып жүрсіз. Сондай бір үлкен ізденіс үстінде жүргенде, Сарыарқаға ат

басын бұрдыңыз. Бәлкім, Елбасының қанаты қатайып, түлеп ұшқан өлкесін көру – көптен көңіліңізде жүрген болар. Тәуелсіздігіміздің он жылы ішінде халықтың тұрмысы жақсарып, экономикасы дамыған аймақты өз көзіңізбен көрдіңіз. Бәлкім, болашақ романдарыңыздың кейіпкерлерін де кездестірген шығарсыз.

Елбасының өзі сызып берген жобасы бойынша орнатылған “Отан қорғаушылар” ескерткішін жасауға қатысып, ақыл-кеңесіңізді, жүрегіңіздің жылуын бердіңіз. Қарағандылықтардың ізгі ниет, ақ көңіліне, ынта-жігеріне риза болып, Қарағанды – Елбасының тірегі екен деген ойға келдіңіз.

Жігіттеріміздің тәуелсіздіктің биік мақсаттарына, Елбасының асқақ армандарына адалдығын көріп, куә болдыңыз. “Арамызда Елбасының жолын ұстар. Жігері жойқын, тәуелсіздіктің туын биік көтеріп жүрген намысқой жігіттер бар екен”, – деп жоғары баға бердіңіз. Бұл – біз үшін үлкен мәртебе.

Аяулы аға, Сіз Қарағандыға өз үйіңізге келгендей еркін келіп, бізді жақын көріп, іш тартып жүресіз. Оған біз қуанамыз. Біз де бауырына басқанға бауыр бола білетін, арқамыздан қаққанға арқаланып жүретін қазақпыз.

Ардақты аға, Сіз әлі де жассыз. Кейбір жастар Сіздің жігеріңіз бен қажырлы қайратыңызға астар бола алмайды. Сіз бір сөзіңізде: “Алпыстан асқан соң, адамның әр күні Алланикі” – деген едіңіз. Сол күндеріңіз көп болып, өзіңізге – мол қызық, халқыңызға – тартымды шығармалар сыйласын. Бір оқырманыңыз: “Жібек жолының” авторы 90-ға келген шығар дегеніндей, тоқсанға келіп тозбаңыз. Жүзге жетіп, өмір айдынынан жүзіп өтіңіз.

**Ерекше құрметпен,
Қамалтин бауырыңыз**

* * *

Құрметті Дүкенбай Досжанұлы!

Сізді асқаралы алпыс жасқа жеткен қуанышты күніңізбен шын жүректен құттықтаймын. Сіздің қарымды қаламыңыздан туған тарихи тағылымы мол шырайлы шығармалары-

ңыздың қашан да оқырмандар жүрегіне жол тауып жататындығына көз жеткізіп келеміз. Мерей жасыңыз құтты болсын, өзіңізге мықты денсаулық, шығармашылық шабыт, отбасыңызға баянды бақыт тілеймін.

Игі тілекпен,
Батыс Қазақстан облысының әкімі

К.КӨШЕРБАЕВ

* * *

Құрметті Дүке!

Сізді – көрнекті жазушы, белгілі қоғам қайраткері, рухани дамып-өрлеуімізге аянбай атсалысып жүрген ардақты азаматымызды 60 жасқа толған үлкен мерейтойыңызбен шын жүректен құттықтаймын!

Құланшыда туып, құландай ойнап-өсіп, есейе келе талантыңыз ашылды. Жиырма екі жасыңызда қолыңызға “Тұңғыш кітабыңызды” ұстап қуанып-тебіренсеңіз, жиырма бес жасыңызда оқырман қауымға тұңғыш “Зауал” романыңыздың авторы ретінде таныла білдіңіз. Содан бері өткен жылдар бойы белгілі шығармаларыңыз көптеген шетелдік кітап баспаларында жарық көріп, атыңыз бен атағыңыз әлемге тарап, талай сыйлықтардың иегері болып, сый-сияпатқа бөлендіңіз. Дегенмен, Дүке, әдебиетімізге өзіңіз қосқан үлесіңізден гөрі болашақта береріңіз молырақ боларына күмәнсіз сенеміз.

Әрқашан деніңіз сау, ғұмырыңыз ұзақ, отбасыңызда амандық, шығармашылық еңбегіңіз табысты болуына тілектестігімді білдіремін, қабыл алыңыз.

Ізгі ниетпен,

Қасымжомарт ТОҚАЕВ

Астана қаласы, 2002 жылғы қазан айы.

Құрметті Дүкенбай Досжанұлы!

Сіз сонау 60-жылдардың ортасында тырнақалды дүниелеріңізбен-ақ қалың оқырмандардың назарын өзіне аударар келген аса талантты үркердей топтың бірі едіңіз. Сол кездің өзінде “Отырар”, “Жібек жолы” романдарыңызбен тарихи тақырыптың пионері атандыңыз.

Бүгінде зерттеушілер Сіздің шығармашылығыңызды үш тақырыпқа бөліп қарайды. Біріншісі көне ғасыр қойнауынан ер түрік аруағын көтерген 60-шы жылдар басындағы тарихи кітаптарыңыз. Бұған “Жібек жолы”, “Отырар”, “Фараби” романдарыңыз жатады. Екіншісі бодандық бұғау мен үстем тап өкілдерінің езгісі зардабынан мінез экологиясына ұшыраған өмірі зая ұрпақтар образдарының галереясы — “Зауал”, “Дария”, “Табалдырығыңа табын”, “Жолбарыстың сүрлеуі”, “Кісі ақысы” атты романдарыңыз бен хикаяттарыңыз. Үшінші саласына ғажайып адамдар ғұмырын көркем тілмен сөйлеткен сериялар тобы “Мұхтар жолы”, “Абай айнасы”, “Алыптың азабы” атты кітаптарыңыз енеді.

1974 жылы “Трудный шаг” кітабыңыз үшін “Молодая гвардия” баспасының “осы заманғы жақсы роман” сыйлығын иелендіңіз, 1998 жылы “Жібек жолы” романыңыз Украинаның “Днепро” баспасының тарихи тақырыптағы жақсы кітап сыйлығын алдыңыз. Есіміңіз АҚШ-тың “Әдебиет және өнер адамдары” энциклопедиясының 2-ші томына енуі Өзіңіздің ғана емес, төл әдебиетіміздің мәртебесі болды.

“Дала гладиаторлары” — Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырысы бойынша жазылған тарихи көркем-шежіре роман. Еліміздің тәуелсіздігі үшін, бар саналы ғұмырын сол жолға сарп еткен аяулы жандардың күрделі тағдырын қызықты да көркем бейнеледіңіз. Сіз аса бай архивтің иесісіз. Абай, М.Әуезов, І.Есенберлин туралы ғұмырнама-лық шығармалар жазған кезіңізде бұрын зерттеушілер назарына илікпеген, баспа бетін көрмеген Омбы, Қазан, Ташкент архивтерінің қызықты, ауқымды деректерін тиімді пайдаландыңыз. АҚШ-тың Герберт Гувер архив қоры, Ясная Полянадағы Толстой мұрағаттары басшыларының, шетел баспагерлері мен әдебиетшілерінің өзіңізбен үзбей хат жа-

зысып тұруы Сіздің үнемі ізденіс үстіндегі қарымды қаламгерлер екендігіңізді аңғартады.

Құрметті Дүкенбай Досжанұлы, “алпыс — дер шағың” дейді халқымыз. Сіз қазір шығармашылық дер шағыңыздасыз. Бүгінгідей мүшелтойыңыз үстінде Сізге зор денсаулық, отбасыңызға амандық, еңбекте табыс тілейміз!

Құрметпен,

**Нұрлан ОРАЗАЛИН,
Қазақстан Жазушылар
одағы басқармасының Төрағасы**

* * *

Бұлар құттықтаулардың бір парасы ғана, енді Дүкеңе арналған жыр-шашулардан жұрттың көңілін аударған ақындар Тұманбай Молдағалиев пен Серік Тұрғынбеков ағалардың арнауын және ағасына деген шын ниетінен өлең де жазып жіберген Камалтин қайымының өлеңін оқырмандарыма ұсынбақпын.

ДҮКЕНБАЙ

Жайнаған жаның – қайың, кейпің емен,
Арманың көп айтылар айқын өуен.
Дүкенбай, сен де алпысқа келіп қапсың,
Өзіңді жап-жас шығар дейтін ем мен.

Табам деп көп талпыңдың ел көңілін,
Әлемге сыйлап жүрсің зерлеп үнін.
Жүріп-ақ бала болып, тарих шалмен
Дана боп көп сырластың сергек інім.

Тұтасқан қою шаңға көмілді өнің,
Тағдырдың бар бергенін қабылдадың.
Шыңғыс хан найзасының ұшында да,
Бір кезде шырылдады сенің жаның.

Келер күн келе берді нұрын шашып,
Батырдан қайда кетер бақыт қашып.
Отырар ойранынан тірі қалған
Дүкешке мен қараймын жаным ашып.

Мен сенен естимін де ерлік үнін,
Сыйлаймын тарихтың шерлі күнін.
Санаңмен сан майданға кіргеніңмен
Алпысқа аман-есен келдің, інім.

Қиял мен ақ арманның соңына ерген
Жаңа жыр күнде естідік жауынгерден.
Батыстан, шығыстан да жау тигенде,
Атысқан жауыздықпен жаның мерген.

Інімсің, серке мінез, сері қанат,
Сөзіне баяғыдан сеніп алап.
Қыздардың қолтығында жазғандарың,
Оқиды кемпірлер де сені қалап.

Кешегі ой жанға жайлы бүгінгі ойдай,
Жүрекке ұнасымды үнің де айдай.
Шалдар да қабақтарын шарт түйіп ап,
Оқиды жазғаныңның түгін қоймай.

Сен таптың өліп қалған қаланы іздеп,
Далаға жапырақ жайды жаңа күз кеп.
Ағалар сүйді сені ініміз деп,
Інілер ардақтады ағамыз деп.

Еліңнің алдына өкеп күн алысын,
Тірлікте әрбір өткен тұрады ісің.
Бірге өскен қыздар сені бір-бірінен
Қызғанса оған өзің кінәлісің.

Жырлайтын уақыт келді ерлігіңді,
Өзің де биігіңді көр бүгінгі.
Ұлы деп жүргендердің ешқайсысынан
Тұрмын мен байқай алмай кемдігіңді.

Соғысы сол заманның қалай өтті,
Денеңе қабылдадың талай оқты.
Тағдырдың талқысынан аман қалып,
Жандырдың өшіп қалған арай отты.

Қиялдай қия кезген, от армандай
Басталған бала күннен сапар қандай.
Жаздың сен тік тұрып та, жатып ап та,
Сәбитің бір өзінен бата алғандай.

Жаздың сен түрегеп те, жатып ап та,
Жаздың сен жаңа оянған жапыраққа.
Жаздың сен күн еркесі гүлдерге де,
Қалдырдың қолтаңбанды атырапқа.

Көтеріп жақсылықты жаман бала
Келесің еш нәрсеге алаңдама!
Барыңды көре алмаса кейбіреулер
Басыңды ауыртпадың оған бола.

Ту ғылып жазушының парасатын.
Салдың сен қиындарға жараса атың.
Алдың сен аларыңды Алладан да
Тек қана өз бойыңа жарасатын.

Аман бол әрқашан да момын бауыр,
Әрқашан сен көтерген жүгің де ауыр.
Ешкімді кінәлама дәл сол үшін –
Бағаңды бере алмаса бүгін дәуір.

Жаршысы өткен күндер елесінің,
Көтерген ғарыштарға ер есімін.
Келешек сені айналып өте алмайды,
Биікті көрмек мүмкін емес, інім.

Суреттеп болмысыңды бере алмадым,
Мен сенің шабысыңа ере алмадым.
Бола бер, ардақты інім, бар бола бер,
Жүре бер арқалаумен ел арманың!

Бұл өлең сол кезеңде “Арқа ажары” газетіне басылды.

**ДҮКЕНБАЙ, ДҮКЕШ, ДҮКЕҢ,
ДҮКЕҢ, ДҮКЕҢ...**

Аман қалып сан азап, сан ызғардан,
Аман қалып домалақ арыздардан.
Бұл Дүкеңнің өмірі бастан-аяқ,
Тұрады ылғи анекдот-аңыздардан.

Жазғыштығы жөнінен — алдағымыз,
Оған қатар келе алмас қалғанымыз.
Бұл Дүкең бе, бұл Дүкең
Білгендерге —
Нағыз осы, бүгінгі Бальзагыңыз.

Қатар сөйлеп күллі тіл, күллі таңдай.
Дүкең жазған сөйлемнен бір бұлтармай.
Кітаптың да құты боп — бұл Дүкенбай,
Қағаздың да жұты боп — бұл Дүкенбай.

Жазып жатыр қарамай бас-көзіңе,
Сөйлеп кетер тілдесе тас та өзіне.
Басы бүтін,
Басқаға қосақтамай,
Беріп қойса болар-ау Баспа өзіне!

Кетпесін деп сөздерім бет-бетімен,
Жатып алып жазады етпетінен.
Қимішен дәл осылай данышпан боп,
Түсе қалған секілді көк төсінен.

Және тағы тынбайды мұнымен де,
Күнімен де жазады, түнімен де.
Ағаның да ақылын сұрамайды,
Ілтипатты күтпейді ініден де.

Қаламгердің бола алмас бірі ғана.
Қырыңа да бірдей ол, Сырыңа да.

Ақ қағазға ақысы кеткендей-ақ,
Қарамайды пысқырып сыныңа да.

Жаза берер сөйтіп ол, жаза берер,
Уақытқа түрі жоқ маза берер.
Жазу оның машығы – махаббаты
Жазу деген ол үшін ғажап өнер.

Мойын бұрып жатпайды шамалыға.
Бар арманы ой салу – саналыға.
Қайткенде де бірдеңе жазу үшін
Табылады айласы, амалы да.

Жазып жатыр, өлі де жазып жатыр,
Қоржынында қаншама азық жатыр.
Қалам – ине тігеді, кестелетіп,
Инеменен бір құдық қазып жатыр.

Түйіп алып бір сәтке қабақты да.
Құюлы шай – ұмытып тамақты да.
Кіріп алып “КНБ”-нің архивіне
Жаза берер түссе де “Абақтыға”.

Жазып жатыр Абайды, Мұхтарды да,
Тарихы бар талайғы жұрттарды да.
Президентке жылына бір кіреді
Жоғарыға беделі ықпалды да.

Дүкең, Дүкеш, Дүкенбай – “Д.Д.”
Оқырманы соңында ығы-жығы.
Кіріп алып жазуға кіріскенде
Бөлмесінен естілер шыбын үні.

Дүкеш, Дүкең, Дүкенбай, Дүкең, Дүкең,
Тағы да бір роман күтем, күтем.
Екпініне экспресс ілеспейді,
Біздікі жай әшейін, бүкең-бүкең.

Басқалармен тіл тауып табыса ма?
Басқалармен мінезі қабыса ма?
Мың адамға бір өзі татитұғын,
Жалғыз досы жалғанда – Әбіш аға.

Құрметті Дүкенбай Досжанұлы!

Шықтыңыз Сіз алпыс деген асқарға,
Өнеге боп қалам алған жастарға.
Бойда — жігер, ойыңызда — қайрат бар,
Кей жігіттер жарамайтын астарға.

Бала кезден бойға біткен серілік,
Он бес жаста дарыныңыз көрініп.
Қара сөздің қаймағынан Сіз жазған
Жыр төгіліп, өлең жатты өріліп.

Көкіректен сөз бұлағын ағытқан,
Роман туды шамырқанған шабыттан.
Қаламыңыз жаңылмады жазудан,
Ойларыңыз айрылмады бағыттан.

Сия кеппей еткен еңбек еселі,
Бағаланды ойларымен көшелі.
Сіз болдыңыз асыл сөздің зергері,
Сіз болдыңыз көркем сөздің көсемі.

Жусан иісі бұрқыраған даламның,
Даңқы шарлап шартарабын ғаламның.
Сіз қалаған сөз байлығы жетеді
Баласының баласына баламның.

Сізге риза байтақ дала, алып құм,
Алғысы да шексіз туған халықтың.
Абай, Мұхтар даналарды сөйлеткен,
Сіз де тұрсыз қатарында алыптың.

Асау шабыт арғымағын тізгінде,
Қуанайық Сізді көріп біз күнде.
Мол бақыттың шуағына бөленіп,
Биігінен көрініңіз Жүздің де.

**Қарағанды облысының әкімі
К.МҰХАМЕДЖАНОВ**

“Оңтүстік Қазақстан” газеті “Көркем сөздің Құлагері” деген тақырыппен айқара бет берді. Дүкеңнің мінезінің біраз қырларын байқататын болған соң, сол беттегі үш-төрт материалдан Абай Балажанның сұхбатын болды алдым.

“Менің мінезім — мінбе шешенінің мінезі емес”

Дүкенбай қаламгерді өзінің әріптестері де, қалың оқырман қауым да әдебиетіміздің ұлы бейнетқоры деп есептейді. Шығармалары әлемнің 19 тіліне 3,3 миллион таралыммен тараған Д.Досжан әсіресе соңғы жылдар бедерінде тым өнімді еңбек етіпті. Кей жазушылар әр кітабының арасына болмағанда бес жыл салып жатса, біздің бүгінгі кейіпкеріміз бес жылда бес кітап беріпті. Бұл не сонда, сан қуу ма, өлермендік пе, әлде атақ-даңқтың айдынына өзінше із салу ма? Кесіп-пішіп айту қиын, дегенмен, жазушы шығармашылығын жан-жақты білетіндер оның туындыларының сапасы санынан бір пәс те кем түспейтінін мойындайды, мойындай тұрып басын иеді. Ендеше, мұның атын жазбаса отыра алмау, тіпті өмір сүре алмау десе жарасады. Жә, несіне күшенеміз, Дүкенбай Досжанның екінші аты — Ұлы Бейнетқор емес пе еді?

Біз Дүкеңмен сұхбаттасқанда, оның әзірге соңғы туындыларының бірі Дала гладиаторлары деректі романының жазылып, жарыққа шығып жатқан тұсы-тын. Жазушымен кейініректе де бірнеше рет сұхбаттасудың сәті түсті. Әңгімеміз айналып келгенде, жазу мехнаты мен рахатының төңірегіне ойыса берген...

— Дүке, жазушылардың көпшілігі депутат болып кетіп жатқан заман... Елдегі ең белсенді жазушы өзіңізсіз, оның үстіне Елбасыға да жиі кіресіз. Жасыратыны жоқ, мұның өзі Сіздің сайлаудағы мүмкіндігіңізді де көрсетер еді. Алайда, осы уақытқа дейін Дүкең ондай, Дүкең мұндай деген әңгімелерді естіп жүрсек те Сізді депутаттық креслоға ұмытылыпты немесе сайлауға түсуге ойы бар екен деген әңгімені естімеппіз.

— Оның рас, депутат болайыншы деп ұмтылу былай тұрсын, ойланып та көрмеппін. Мұның себебін мінезден іздеген жөн шығар, жалпы, менің мінезім — мінбе шешенінің мінезі емес. Мен бар шерімді жазудан алсам деймін, егер

өмірге есем кеткендей болса, оны да жазу арқылы қайтар-
ғым келеді. Ал, енді Елбасымен арадағы қарым-қатынас
жағдайына келсек, күніге етене араласып жүрмегенмен, сәті
түскенде емен-жарқын әңгімелесетініміз рас.

Нұрсұлтан Әбішұлымен ең алдымен 1999 жылғы 10 мау-
сымда Астананың тұсаукесер тойында сұхбаттасудың сәті
түсті. Жалпы алғанда, “Дала гладиаторларының” жазылуы-
на шабыт берген Елбасының өзі. Сол кездесуде: “Дүкен-
бай, еліміздің, мемлекетіміздің тәуелсіздігі туралы неге жаз-
байсың, қолыңнан келеді ғой”, — деді. Осы әңгіменің өзі-
ақ маған қаншалықты шабыт сыйлағанын білесіз бе? Көп
кешікпей жазуға отырдым.

Бір күні Атыраудан іссапардан оралсам, қызым үйге тілдей
қағаз тастап кетіпті. Ол қағазда Президент әкімшілігінен
телефон соқты. Сізді алдағы сейсенбіде қабылдайды, мына
телефонға хабарласыңыз деген жазу бар еді. Сөйтіп жүрген-
де сейсенбі де болып, телефоным шырылдады. Телефонның
арғы бетіндегі орыс жігіті алдымен линияның қалай істеп
тұрғанын тексеріп алды да, үлкен кісіге қосатынын мәлімдеді.
Артынша Елбасының жұмсақ, қоңыр даусы естілді.

Әңгіме барысында мен Астананың тұсаукесер тойындағы
екеуара сұхбатты еске салып, кітапты бітіргенімді айттым.
Елбасының әңгімесі — бір данасын маған неге жібермедің? —
болды. Ал, мен бір лауазымды кісіден ол кітапты Елбасы-
ның өз қолына тапсыруды өтініп беріп жіберген едім.
Кейінірек Нүрекеңнің қабылдауында да болдым. Екеуара
емен-жарқын әңгіме бітер тұста Елбасы: “Қане, Дүкенбай,
қандай тілегің бар?” — деді. Мен ол кісіге атағымның да
жететінін, ақшамның да жететінін, шүкір, оқырмандардан да
тапшылық көріп отырмағандығымды айттым. Тек, осы
Тәуелсіздік туралы жазған еңбектерім дер кезінде шығып тұрса
болғаны, ишаралағаным осы ғана болды. Биылғы жылғы 18-
сәуірде Елбасының тағы да қабылдауында болдым, бұл сапарда
да еш нәрсе сұрағаным жоқ. Бұл — “ақшам көп, маған бәрі
жетеді” деген ұғым емес, бұл — менің мінезім! Себебі, маған
бәрінен да жазу қымбат. Осы жазумен көз майым таусылуға
айналды, саусақтарым сүйелдініп бітті. Алайда, сол мехнаттан
ғана рахат табамын. Осындай мінезім үшін менен басқа-басқа,
әйелім мен туыстарым да қашады. Олардың пікірінше мен қиял-
мен тіршілік кешетін, өмір сүруге бейім емес жанмын.

– Сонда атақ-даңқыңызды пайдаланған кезіңіз жоқ па?

– Неге пайдаланбайын, бірақ біреуді қорқытып-үркітуге пайдаланған емеспін. Мен мынау Сарыағаш курортына жылда барамын. Ал, курорттарда да, ауруханада да жазумен шұғылданатынымды ескерсеңіз, маған әрине, бір адамдық бөлме керек. Қағаздарымды еденге бұрқыратып тастап, етпеттеп жатып ап жазу жазып жатқаным. Содан медбикелер ертесіне бас дәрігерге “мына кісі түнгі екі-үштерге дейін жарықты өшірмей жазу жазады” деп шағым жасайды. Міне, атақ-даңқым осындайда көмекке келеді.

Осы облыстың бұрынғы әкімі Бердібек Мәшбекұлының қабылдауында бірнеше рет болғаным бар. Осы Шымкентте әпкем тұрады, бір келгенімде ол кісінің маған ептеп шаруа айтқаны бар еді. Бекеннің алдына кірген соң ұзақ әңгімелестік, үлкен тақырыптағы мәселелер сөз болды. Әңгіменің бір парасы әл-Фарабиге, оның Отаны – Отырарға ойысты. Осындай үлкен әңгімелерден кейін қалай ұсақ-түйек әңгіме айтуға болады?

– Дүке, не өтіншіңіз бар? – деп сұрап тұрғанда әпкемнің шаруасын айтудың ретін таба алмадым.

– Қазір қолына қалам ұстаған ағайынның ең басты проблемаларының бірі – тираждың азайып кеткендігі, көркем шығарманың оқыла бермейтіндігі. Ал, Сіз дәл осы құбылыс белең алып тұрған кезеңде керісінше, өндіртіп жазып жүрсіз...

– Мен жазуға отырғанда көлденең шаруалардың барлығын да ұмытамын. “Ертең бұл кітапты қалай шығарамын, оның тиражы қанша болмақ?” деген проблемаларды ойланбауға тырысамын. Мен бұл сәтте тек өз кейіпкерлеріммен боламын. Олай болмады екен, жазуға отырып қажеті жоқ.

Бірде Мәскеуде өткен жазушылар съезінде Әзи Несинмен кездесіп, әңгімелесудің сәті түскен еді. Мен ол кісіден “50 романды қалай жаздыңыз?” – деп сұрағанмын. Әзи Несиннің жауабы: “12 балам бар, соларды асырауым керек, сондықтан түнімен жазамын, ал, күндіз Стамбулда кітап лавкам бар, жазғандарымды сатамын” – болды.

Мен де қазір Астанадан, Қызылордадан, Түркістаннан өз кітабымды сататын жанашыр-менеджерлерім бар. Енді Шымкенттен ашсам деймін, бұл менің капиталистік дүниеден үйренгенім. Жылай бергеннен түк шықпайды, әрекет жасау керек. Тіпті, жазуды қойып кеткен жігіттер бар, ал, мен жазбасам отыра алмаймын.

— Алпысыншы жылдарды қазақ әдебиетінің алтын ғасыры дейді. Енді біздің әдебиетіміз үшін осындай кезең тағы да қайталанады деп сенесіз бе?

— Інім, бұл сауалыңмен жастық шағымды да еске алдың-ау. Ауылдан Алматыға 16 жасымда келдім де, тамаша әдеби ортаға топ ете түстім. Анау Әбіш, мынау Мұхтар (Мағауинді айтады.А.Б.) Жүмекеңнің үлкен ұлы Мағжан дүниеге келгенде Әбіш екеуіміз құттықтап барып, 5 шампан ішкеніміз есте, қатты мыс болып қалыппын. Шәмші екеуіміз “Портвейн” шарабын алып, ЖЕНПИ-ге барғанда қыздардың шықпай қойғаны... Бір шөлмегіміз жерге түсіп сынып қалды да, Шәмші кетіп қалды. Мен сәл кейінірек сол қыздарды киноға апардым. Хрущевтің Қазақстанның бес облысын Ресейге қоспақ болған әрекетіне наразылық жасап, белгілі бір уақыт МҚК-ның сүр түрмесіне отырып шыққандардың ішінде осы күні есімдері белгілі біраз жазушы бар едік. Алайда, қайда жүрмейік, қай мәселені сөз қылмайық, бәрібір әңгімеміз айналып келіп әдебиетке тірелетін. Бәлкім, осы қасиеттерінен кейін де әдебиетке 60-жылдары келгендер шетінен мықты болды. Енді ондай алтын дәуір болмайтын шығар-ау...

Қариялардың әңгімесін тыңдап өскеннен кейін бе, маған әдебиетте жүрген қазіргі жастардың тілі құнарсыз көрінеді де тұрады. Бұл — бір, екінші, қалай айтқанда да нарық адамдарды қатыгездендіріп бара жатқан сияқты, ол әдебиетпен санаса қоймайтындай. Таяуда маған бір жас әдебиетші: “Сіздер жақсы дәуірде өмір сүрдіңіздер, белгілі бодыңыздар, ал, біз белгілі болып қала алмайтын шығармыз”, — деп мұң шақты. Ең өкініштісі, осы мұңның артында шындық жасырынып тұр еді. 500, әрі кетсе 1000 тиражбен расында да олар қалай белгілі болмақ? Бұрын цензура деуші еді, цензура құрыды, өкінішке қарай, цензурамен бірге көркемдік те құрып бара жатқан сияқты.

— Астанада Отырар кітапханасы қалыптасу үстінде, оған мұрындық болғандардың бірі — өзіңіз. Алайда, Отырар кітапханасын неге Отырардың өзінде ашпасқа? Мұнда осы бағытта ұзақ жылдардан бері тер төгіп жүрген адам бар еді, оның жинаған құнды дүниелері де жететін. Азаматтан обал болған жоқ па?

— Елбасының ұйытқы болуымен Астанада “Отырар” кітапханасына лайық үлкен ғимарат пайдалануға берілмек.

Екінші, Үкімет басшысы И.Тасмағамбетов бір сөзінде: “Дүниеге көрсететін көріктіміздің бірі – “Отырар” кітапханасы болуы тиіс. Зиялы қауым, шетелдік қонақтардың көпшілігі ат басын Астанаға бұрады. Сондықтан кітапхананың Астанада тұрғаны жөн” деген әңгіме айтып еді. Дуалы ауыздан шыққан уәлі сөзге қалай тоқтамассың? Сіздің айтып отырғаныңыз Әбекең – Абдулла Жұмашев қой. Расында да өте бейнетқор жандардың бірі, нағыз фанат! Шіркін, әрбір қазақ рухани дүниелерімізге Әбекеңнің көзқарасымен қараса ғой! Ол дүниеге әкелген “Даналық үйі” өз бағасын алады әлі. Жалпы, Шәуілдірдегі бұл ғимараттың Отырар кітапханасының бір филиалы болғаннан ұтпаса, ұтылмасы хақ.

– Құдайдай сыйлайтын қаламгерлеріміздің бойынан пендешілік көрмесек дейміз. Өкінішке қарай...

– Медицинада ондай-ондай мінездерді кейде “жұлдыз ауруы” дейді. Ондай “ауру” көпшілігімізде бар. Шыңғыста да, Әбдіжәмілде де бар. Г.Бельгердің “Жазушылардың пендешілігі мен кемшілігі” деген қойын дәптері бар, оқысаңыз төбе шашыңыз тік тұрады. Ордендер мен шапанға таласқандардың бәрі де сол дәптердің ішінде жүр. Біз енді ол дәуірден өтіп кеттік, ал енді осындай дертке душар болған жастарға басқар деп кішкентай ұжым беріп көріңізші, кіші ақырзаман орнатады. Жалпы, үлкен мінез болмай үлкен творчество тумайды. Әркімнің соры – өзінің мінезі!

– Егер Сіз жазушы болмағанда кім болар едіңіз?

– Бәрібір жазушы болар едім, жазушылық менің тағдырым!

– Әңгімеңізге рахмет!

Әңгімелескен Абай БАЛАЖАН

Еңбегі жанған қаламгер

“Елордадағы Күләш Байсейітова атындағы мемлекеттік опера және балет театрында тағы бір мерейтой өтті. Ол – тәуелсіз мемлекетіміздің нығаюына өзінің қалам қуатымен үлес қосып келе жатқан Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Дүкенбай Досжанның “Жібек жолынан Дала гладиаторларына” дейін атты кеші еді. Оны Қазақстанның халық ақыны Қонысбай Әбілов жүргізіп отырды.

Дүкенбай Досжан туралы қанаттас, қаламдас замандасы Әбіш Кекілбайұлы жан-жақты ой қозғады. Биыл жетпіске толып жатқан қайраткерлердің, қаламгерлердің отызыншы жылдардың ойранына, алпысқа келгендердің сұрапыл соғысқа, елуге шыққандардың жеке басқа табыну кезеңдеріне түспа-түс болғанынан тереңнен тартып әңгіме қозғады. Солардың арасында бүгін алпысқа келіп отырған, бір өзі бір сөре толтырып кітап жазған, ол үш жарым миллионға таяу таралыммен жарық көріп, он тоғыз тілге аударылған жазушының қарым-қабілетін ерекше бағалайтындығын тілге тиек етті. Тарихтың тарау-тарау жолына алғаш қалам тартқандардың бірі екеніне, өлгенді тірілтіп, өшкенді жандырып жүргеніне тоқталды. Әр тақырыпты жеріне жеткізе жазған Дүкенбай Досжанның еңбекқорлығына сүйсінетінін атап өтті.

Бұдан кейін жазушы мерейтойына жолдаған Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың құттықтауы оқылып, Премьер-Министр Иманғали Тасмағамбетовтің ілтипат хаты тапсырылды.

Қазақтың айтулы ақыны Тұманбай Молдағалиев өзі келе алмаса да арнау өлең мен ыстық лебізін жолдапты.

Жазушы тойы ел тойы екенін осы кешке барлық облыс өкілдерінің келуі дәйектей түскені анық. Оған Павлодар облысының әкімі Д.Ахметовтің, Қарағанды, Оңтүстік Қазақстан облыстары әкімдерінің орынбасарлары Е.Тоғжанов, Ә.Құртаев, тағы басқалардың той төрінен көрінуі дәлел болса керек. Қызылорда өңірінің өкілдерін облыс әкімінің орынбасары С.Далдабаев бастап келіпті. Ол Дүкенбай Досжан бір ғана облыстың ұлы емес, бүкіл қазақтың азаматы дей келіп, басына құндыз бөрік, иығына оқалы шапан жапты. Ал кіндік қаны тамған, 72 мың халықтың атынан келген Жаңақорған ауданының әкімі Н.Мұсабаев жазушыға темір

тұлпар мінгізді. Сол секілді бір замандарда өркениет ортасынан ойын орып алған, қазір қара төбе болып қалған Отырар қаласының тарихын алғаш рет көркем шығармаға арқау еткен қаламгерлерге Отырар ауданының әкімі Ш.Мырзахметов ерекше құрмет танытты.

Қазақстан Жазушылар одағының Астана филиалының төрағасы Алдан Смайыл сөз алып, еліміздегі жеті жүз сөз ұстаған азаматтардың атынан ілтипат көрсетті. Ол сонымен бірге Қазақстанның Қырғыз еліндегі елшісі, ақын Мұхтар Шахановтың өтінішін орындап, құттықтауымен таныстырды. Ақын Серік Тұрғынбекұлы ағасына арнаған өлеңін оқып, жиылған көпті бір серпілтіп тастады.

Кеш үстінде сөз бен өнер қатар өріліп отырды. М.Омаров, Қ.Асанбаев, М.Адалбеков, А.Балажан, Д.Таңатаров әннен шашу шашса, Ә.Жаңабергенова Нартай ақын мақамымен терме мен әнді қатар әуелетті. Қ.Қуанышбаев атындағы қазақ, М.Горький атындағы орыс драма театрының әртістері жазушы шығармаларынан көріністер көрсетті.

Қарымды қаламгерге сөз кезегі тигенде, ол Елбасынан бастап үлкен құрмет көрсетіп жатқан халқына шынайы ризашылығын білдіріп, тіл, ұрпақ жайлы ой толғамдарын ортаға салды. Жақсы адамдардың шарапатына ризалығын білдірді. Әлі де болса еңбектене беретінін, толғақты тақырыптарға қалам тартатынын, сөйтіп, жұрт сенімінен шығуға тырысатынын жеткізді”.

Талғат БАТЫРХАН,
“Астана ақшамы”

Алыптың батасын алған

“60-жылдар басында әдебиет әлеміне ентелей енген Ә.Кекілбаев, М.Мағауин, З.Серікқалиев, А.Сүлейменов, Т.Әбдіков, С.Сматаев сапында бүгінгі қабырғалы қаламгер Дүкенбай Досжан есімі жиі аталушы еді. Жазушы шығармашылық бастауын өзінің туып-өскен ортасындағы көне қала тарихынан тартқаны мәлім. Отырар, Фараби, Түркістан хикаяттарын жазды, келе-келе тынысы ашылып, аршыны оңалып Жібек жолы атты тарихи романын жариялады. Қазақ шіркін аттың жалында, түйенің қомында көшіп-қонып жүре бермей, отырықшы болған, қала салған екен-ау деген ұғым жоғарыдағы ат төбеліндей қаламгерлердің атымен тығыз байланысты. Тарихи тақырыпқа өндіре жазып Ілияс Есенберлин ағамыз қосылды. Ұлттық намысымыз оянып, өз-өзімізге, рухани дүниемізге үңіліп қараушылық бел алды. Кейінірек Олжас Сүлейменовтің, Қойшығара Салғараұлының түп тұқиянымызды көк түрік шежіресінен, сонау Күлтегін, Тонкөк қағанатынан бастағанымыз жөн деген пікірі нық орнап, кесек-кесек дүниелер жарық көре бастады. Шынтуайтына келсек, ұлттың өз-өзіне келуі, тарихи түп тамырын іздеуі, көне қала, құлаған қорған астына көміліп қалған рухани құндылықтарды қайыра аршып, тану, білу, зерделеу — жоғарыда аталған қаламгерлердің тақырып аясын барынша кеңейтті.

Д.Досжанның үстіміздегі жылы жарық көре бастаған 13 томдық таңдамалы шығармаларының алғашқы үш томы сол баяғы тарихи хикаят романдарына арналыпты. Ендеше, жыл өте оқырманымен қайта қауышқан тарихи шығармалардың көркемдік бояуы солғындамауының бірден-бір себебі неде деген сауалға жауап бере кетелік.

Жібек жолы — болған оқиғаларды болғандай көшіре салған, деректерге табан тіреген таза тарихи шығарма емес. Оқиғаның осылай болады-ау деген жұлынды желісі, сол кездегі объективті себеп пен салдар, Отырардың алты ай қорғаныстан кейін құлауы — шындық болғанымен, шығармадағы кейіпкер сомдау, іс-әрекеті, образдардың мүсінделуі тігісі жатық көркем әдістемеге құрылған. Ошақбай батырдың жекпе-жек ұрысқа шығуы сол заманда өлемге өйгілі, Отырар кітапханасының ішкі сәулеті, суреті, Керуен бо-

йында Шыңғысханның шетел елшілерін қабылдауы. Жібек жолының бойымен қаздай тізіліп жылжыған керуендер — солайымен автордың қиялынан туған көріністер. Әр сарынның аяғында пәлсапалық тұжырым да авторлық эксаура. Бір сөзбен айтқанда, мыңдаған жылдар бойына ел мен елді жалғастырып жатқан Жібек жолының тарих аренасынан шығуы, өлі жолға айналуы, Отырар өркениетінің жоғалуы — адамдардың бір-бірімен еркін түсініспеуінің нәтижесі, дүниеқоңыздық, көрсоқырлық салдары деп тұжырымдайды автор. Тарих дөңгелегін кері айналдыруға ешкімнің шамасы жетпейді. Жарты әлемді жаулап алған Шыңғысхан да дәрменсіз.

Ел болайық десек, білектің күшінен гөрі білімнің, біліктің жолына жүгінсек дейді автор.

Шығарманың негізгі идеясы тәуелсіздік мұраты. Байлыққа, мақсатқа, атаққа сатылмай, елім тәуелсіз өмір сүрсе ғой, ешкімнің қолына қарап, жолына жығылмасам деумен қылша мойнын қылышқа төсеген Қайырхан, сүйіспендік дәтіне берік Баршын сұлу, көреген Исмайл ғұламаның келешекті болжауы, бәрі-бәрі, қазіргі таңда күйіп тұрған ұрымтал мәселелер. Күнделікті ұранымызға айналған өмірлік пәлсапалар. Шығармадағы көркем тіл бояуы қалың көріністер, бүгінгі оқырман талғамына татитын эпитет, метафора, шендестіру, астарлай жетілдіру әдістері өлі күнге көз алдымызда. Құйылып келген құп үйлесімдер Д.Досжанның тарихи кезеңнің көрпесін көтерген “Отырар”, “Түркістан”, “Фараби” повестерін оқып өскен жас ұрпақ бұл күнде жігіт ағасы болды. Қаламгер ылғи баспалдақтап өсумен келеді. Тәуелсіздік жолына басын тіккен алпауыттарымыз туралы тақауда “Дала гладиаторлары” атты роман жарық көрді. Шығарманың фабуласы тағы сол елі үшін еңіреп өткен ерлеріміздің қатерлі өткелден өткендегі кезеңді оқиғасы. Жоталы жортуылы. Көркем кестеленген от кешулері. Осы орайда тарихшы Жанұзақ Қасымбаевтың төмендегі сөзі еске оралады.

Досжан шығармалары тәуелсіздік күресіне басын тіккен боздақтардың тұтас бір айшықты панорамасын елестетеді. Алаш азаматтарының тергеу құжаттарына сүйенген Абақты кітабы, кешегі желтоқсан оқиғасына көркем, бояулы тілмен барлау жасаған Алаң романы ұлтымыздың жантүршігерлік

азапты жолдан өткендігінің қанық шежіресі (“Жас алаш” 27.03.2001 жыл) Жазушының есімі ұлтымыздың бүгінгі, кешегі жүріп өткен аса қиын өткел, асуларының синонимі секілді. Осы орайда, арқалы ақын Олжас Сүлейменовтің қаламгерді қоғамның өткендегі төлеу сөзін өзінің төл сөзіне айналдырған шежірешілдік сөзін айрықша атағаны және есімізде.

Дүкенбай ағамыз үшін жазушылық, шығармашылық сұқ саусағын сүйел етіп, көз майын сарыққан қиын кәсіп. Күн сайын қағаз бен қаламға жүгінуін өзінің кәсіби шеберлігіне, тіпті төтелей айтсақ – өмірінің мазмұнына айналдыра білген қаламгердің жанкештілігіне, бейнетқорлығына еріксіз тәнтіміз. Нарық қыспағында көнігі қаламгерлердің біразы кітабымыз басылмайды деп, енді біразы оқырманға жетпейді, өтпейді деп уайымға батып отырған қиын кезеңде Д.Досжанның шығармалары жыл аралатып жарық көріп, оқырманын қуантып жатады. Сонымен қатар, шет ел тілдеріне аударылуы толастаған емес. Жиырмансыңшы ғасырда қазақ әдебиетіне уық қадаған заңғар жазушы Д.Досжан жаңа ғасырда да оқырманның сүйіктісіне айналып, шынайы, мөлдір шығармаларымен сусындата беретініне кәміл сенеміз”.

Сүлеймен МӘМЕТ,
“Егемен Қазақстан”

Осындай дүрілдеген тойдан бір жеті өткенде Дүкен “Егемен Қазақстанға” төмендегі ілтисат сөзін білдірді.

Жүрегімнің төрінде

Астанадағы К.Байсейітова атындағы опера және балет театрында өткен мерейтойымда жүрекжарды қуанышқа қол соғып қатынасқан оқырмандарыма, орайы келмей қатынаса алмаса да — жеделхат жөнелтіп, ықыласын бөліскен жүрегімнің төрінде жүрген азаматтарға шын пейілмен алғысымды айтамын!

Дүкенбай ДОСЖАН

МЕККЕ – МЕДИНЕ САПАРЫ

2005 жылғы қыркүйекте Дүкен 63 жастың биігіне көтерілді.

Әдетінше туған күнді атап өтуге әрдайым қарсы отағасы бұл жолы да балалардың құлаққағыс еткен сөзіне: “Әуре болып неғыласыңдар! Күнделікті шаруа ырғағын бұзып қайтесіңдер. Біле білсеңдер биыл Айнұр қызымыз 10 мен 11 сыныпты қосып бітіріп, тест тапсырудан жақсы балл жинап, Астанадағы медицина Академиясының емдеу факультетіне түсті. Кенжетайымыз – Әсел Қазақ-түрік лицейіне қалың конкурстан жеңіп, өз орнын ойып тұрып алды. Осының өзі отбасымызға үлкен қуаныш әкелді. Мені өурелемендер!”, – деп туған күнін атап өтуге ыңғай бермеді.

Алдында ғана өзі уыстағы құмдай сусыған уақыт туралы жартылай философиялық, жартылай мистикалық “Жан төтті” деген хикаят жазып жүргенін айтқан еді. Уақытты қалай ұтымды пайдалану туралы, адам ағзасына салмақ салатын мезгіл тауқыметі туралы көп толғанып ойын дестелеп қағазға түсіре бастаған. Туған күн дабырасы, қызықшылығы сол ойына кедергі жасайды деп ойласа керек.

Ертесіне 10 қыркүйекте Алматыдан Қазақстан мұсылмандар басқармасының кеңсесінен, Бас мүфти Әбсаттар қажы Дербісәлінің өзі телефон соғып: “Дүке, осы айдың аяғына таман Мекке мен Мединеге кіші қажылыққа бір топ игі жақсылар жол алмақшы, тізімге Сізді де қостық, дайындалыңыз!” – депті. Мұны естіген отағасы үйге қуанып келді, шешініп жатып аз-кем толғаныс үстінде:

–Дұрыс болды-ау өзі. Пайғамбар жасына келгенде Мұхаммед пайғамбар ғалейкіссаламның басқан ізінен тәу етіп, мінажат жасап, жүректі жақсы сезіммен тазартып қайтуға, – деп кәдімгідей иығы көтеріліп жүрді. Мекке сапарына дайындық басталып кетті.

Ең өуелі Ардақ баламыз жаны қалмай қалбалақтап келіп 2003 жылғы наурызда Елбасымен бірге Меккеге барған сапарында киіп жүрген әппақ шүберек – ихрамды, былғары белдігін, екі түкті орамалын өкеліп ұсынып жатыр. “Былай киесіз ихрамды, Меккеде осылай жүресіз, умраға шаш алдырасыз...” – деп қажылық салт-рәсімдерді түсіндіріп жатыр. Дүкендікі іштей толғанып бас шұлғу ғана.

Сонымен отағасы Алматыға аттанды. Бас мешітте Әбсаттар мүфти Меккеге аттанатын алқылы топты жинап, құран оқып, бата жоралғысын жасап, сәтті сапар тілепті.

Кіші қажылыққа Дүкендер 2005 жылғы 21 қыркүйекте аттанып, 28 қыркүйекте оралды. Үш күн Меккеде, үш күн Мединеде болыпты, бір күн жолда, бару-келу, жатын жер, жол шығынын Қайрат Сатыбалды бастаған Ақ орда қозғалысының орталық басқармасы көтеріпті. Мекке-Медине сапарынан Дүкен үлкен әсер үстінде оралды. Мен ол келерге қой алдырып қойдым. Өзі бата жасап, інісі Саяхатқа сойдырып, біраз құрметті адамдарды шақырып, ауызашар бердік. Отағасы алғаш рет 5 қазаннан ауыз бекіткен болатын.

Бұрындары қажылық сапарға барып, рәсімін жасап оралғандар: Намазға жығылды, Месжид әл-Харам мешітіндегі қағбаның қара тасын ұстадық, шайтанға тас лақтырдық, – дегеннен аспаушы еді. Көтермелегенім емес, Дүкен дәл сол жерлерді нағыз суреткердің көзімен көріп, әңгімені әріден бастады.

Мындаған адам бір мезетте күңірене құбылаға бас қойып, “әмин!” деген мезетте күн күркірегендей сезіледі екен, жер тітіреп, жон арқаннан құмырсқа жорғалап өткендей, құран аятын құбылта оқыған мақам әуенін естіген кезімде жанарымнан жас ыршып кетті!... Түсіне, ұлтына, тіліне қарамай қасындағы намазға ұйыған кісі туысындай сезіліп, жүрегіңнен жылу бөліп бергің келіп... қол ұсынып, амандасып, өпектеуін ғажап енді!.. Құран аятында жүрекке, салмақ салатын ең зөлзала сезім-тәкаппарлық, менмендік дейді. Сосынғы шайтан азғырып жүрегіңе дарытатын теріс пиғылдар:

бақталастық,

дүниеқоңыздық,

ашкөздік,

нәпсіқұмарлық,

кісәпірлік сезімдері, сезім дейміз-ау, ой зілзаласы жүрекке кір-қоқыс болып жинала-жинала, кісіні күнаға белшеден батырып, кісі аяғын мезгілінен бұрын көрге тартып, денесін ауырлатқан үстіне ауырлатып ақыр соңында жан мен тәнді күйретуге апарады екен.

—Жері қандай екен? — деген сауалға отағасы: —Құдды біздің Қаратау секілді екен, айырымы — күні ыстық, шү-

ңейт қысаңында өсімдік сирек шығады екен. Шоқ-шоқ тал ғана.

— Зәмзәм суын іштіңіз бе? — деген сауалға Дүкең ойла- нып отырып: — Күніге ал-Харам мешітіне намазға барған сайын тастай зәмзәм суынан ішіп жүрдік, шөл бастық. Бір кереметі тамағымның баспасы бар еді, салқын тисе қабы- нып шыға келетін. Зәмзәм суының қасиеті ме, кім білген, баспам көтерілген жоқ. Жолдастарым қайтар жолға кісі ба- сына он литрден өлгі суды құтыға құйып “елге апарамыз” деп алып жатты. Өзім алғаным жоқ. Астамшылық ойдан емес, бала жасымда суын қос уыстап ішкен Құланшы бұла- ғының көусарына келеді екен, дәмі де, мөлдірлігі де сол су секілді. Әркімнің туған жерінің бұлағы — зәмзам екенін сонда сездім. Іншалла, алдағы жазда кіндік қаным тамған Құланшы бойындағы саз бұлаққа барып тойғанымша бал суынан ішемін ғой, Саудия бұлағының суын пластмасса қалбырына құйып, зілдей етіп арқаламай-ақ қояйын деп ойладым” дейді. Ойланып қарасам, бұл ойы да дұрыс секілді. Дүкең ылғи өз ойымен, өзінің көкірек сәулесін шам етіп өмір сүріп келе жатқан жан ғой. Бір беттеп алған бағытынан ешқашан қайтпайды. Өз шындығымен жүреді. Әркімнің туған жері өзіне ыстық. Туған топырағына деген тартылыс күші, іңкәр сезім өнер адамдарында жоғарғы кернеулі электр тогі секілді деп білемін. Я өзін, я маңайлаған өзгені өртеп жібереді.

Дүкең өр кезде жазған көне Қаратаудың табанға ыстық тиетін тасы, әулие ағашы, мөлдіреген бұлағы, қалықтаған бүркіті оның балаларға арнаған “Әулие ағаш, жұмсақ мы- сық, Құланшы”, “Келіншектаудағы тас түйелер”, “Келіншектаудың көгілдір бояулары” хикаяттарында аса мұңлы, ғажайып суретпен берілген. Алғашқы екі повесті аудармашы ағамыз Герольд Бельгер, соңғы хикаятты Би- гелдин Ғабдуллин орыс тіліне мөлдіретіп аударып берген.

Жалпы Дүкеңнің балаларға арналған әңгіме, хикаятта- рының қазақшасы бір том, орысшасы бір том болып “ҚазАқ- парат” баспасынан 2005 жылы қайта бір жинақталып басы- лып шыққаны қуантады.

Бұл екі томдықты “ҚазАқпарат” баспасының директо- ры, жазушының аса жақсы көретін інілерінің маңдайалды- сы — Қонысбек Ботпай айтқан мезгілінде шығарып Дүкеңнің

Медине сапарының алдында қолына ұстатып мерейін тасытқаны — өз алдына бір дәмді әңгіме болар еді. “Қонысбек көргені бар, жүрегінің шамы жарқырап жанған азамат”, — деп Дүкең ылғи баспагер інісін мақтап отырады.

— Меккедегі әл-Харам мешітінде намаз қалай оқылады екен? — деп сұрадық.

— Месжид әл-Харам мешітінде, Мединедегі ұлы мешітте құран аяты екі дауыста оқылады, бірі бас, екіншісі ашық сопрана үнмен. Өзгеше әсерлі ырғақ, қою үн дүниені дөңгелеткендей болып құлпыра құйылған кезде жон арқамнан құмырсқа жорғалап өткендей, ал әлгі аяттың қайырмасын “аллаһу акбар” деген ашық сопрана самғай көкке көтерген мезетте көзімнен ытқып жас шығып кетті. Жан әлемім кеңіп жүре берді, — деді толқи сөйлеген отағасы. — “Тап ондай әсерлі мақамда оқылған аятты ешқашан естіген емеспін. Дүмдүниені дөңгелетіп әкеп қушитқаннан қушитып алақанның аумағына сыйғызғандай сиқыр үн құлағымнан еш жуылмайды. Әй, ондай мақамды енді ешқашан ести алмайтын шығармын. Құран аяты құйылып тұрған ақ өлең екен ғой, жарықтық”.

— Қажылық мінежатқа баратын адамдар көп шығар, — деп әңгіме сабақтаймыз.

— Оразаның алдында, ораза кезінде Мекке мен Мединеге күніге 1,5 миллион адам келіп, кетіп жатады деп естідік. Қонақ үйлері кісіге лықа толған. Тіпті Мекке мешітінің маңында, әсіресе Маруа мен Сафа жотасының аралығында, мәрмәр төселген алаңда басына киімін жастап жатқан көп кісілерді көрдік. Ол кісілер түнде де осында ұйықтайды екен. Қасымда Мәскеу қаласынан келген Әуез есімді математик жігіт бар, алаңда шалжайып демалып жатқан тәжік жігітімен тілге келдік. “Мұнда келгенімізге айдан асты, — дейді әлгі тәжік, — көше басында мүсәпірлерге арналған асхана бар, сонда барып тегін тамақтанамыз, жолай зәмзәм суын ішеміз, осында келіп жатамыз”. ‘Елдерінді сағынбайсындар ма? Ой, елімізде мұндай жағдай жоқ, қу тамақ үшін жаныңды жалдайсың, кеткіміз келмейді, сіздер де бізбен бірге жүріп, әлгі асханаға баралық, палау жеп қайтасыздар, жүріңіздер”, деп бопсалап еді, алла разы болсын айтып әлгі тәжікпен қош айтыстық. Жалпы құжынаған көп халықтың я көшеде, я мешітте бір-бірімен тәжікелесіп, иық тіресіп

жатқанын еш жерден көре алмадық. Бәрі иманды, ізетті, құдай жолына бетін бұрған момын жандар болып көрінді.

Айта берсе – Дүкеннің Мекке-Мединеден көргені, тоқығаны аса көп еді, өзі толғана жүріп, қалт етіп қолы босай қалғанда жеті тараудан бас құраған “Амал дәптері оң жағынан берілгендер” деген діни философиялық хикаят жазамын деп жүрді. (Бұл повесть кейінше “Жалын” журналны басылды). Жазатынына сенімім мол. Өйткені Дүкен діттеген, бір діттеген ісінің үдесіне шықпай тынбайтын табанды, қажырлы, айтса – бітті қасарыспа мінездің иесі екенін бұрындары айтқанмын. Былайша сырты, сөз саптасы, жүрісі жұмсақ болғанымен ішкі өзегі, “тірегі” қатты ағаштан жаратылған адам.

Адамның адамшылығы – өзгеге керек уақыттың бір бөлшегі ғана. Адамшылық безбені халықтың назары болар, сірә.

Осы тойдан кейін Дүкен дүр сілкінгендей болып, соңғы айларда көңіл түкпірінде жуылмай жүрген кезеңді тақырып – тәуелсіздік реформалары туралы “Ақ Орда” романын бастап кетті.

Романның бас кейіпкері – Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев. Әрі күрделі, әрі асу бермес мұзарт шындай басына қарасаң-ақ жүрек қобалжитын биік тақырып. “Құдайым-ау, “Ине ұшындағы өмір” секілді шағын хикаят жазып, жан бағып, саушылығыңды ойлап, жайлы жамбасыңа аунап жүре бермейсің бе?.. Алар үйді – алдық, кішігірім қызмет бар, тойды өткізіп, қонақтарды шығарып салдық”, – деймін сөз арасында. Отағасына жаным қалмай жаным ашығаны шығар, бәлкім. “Жан тыныштық жақпай ма саған”, – деймін. Дүкен көзілдірігінің астынан зер сала үңіліп қарайды, “осының шыны ма, әлде әзілі ме” деген кісіге ұқсап. Біраздасын барып тілге келеді.

– Бұл тақырыпты менен өзге ешкім жаза алмайды!

Ойланып қарасам, шыны солай секілді.

Үлкен кезеңді оқиғаларды бір желінің бойына үйіріп әкеліп аса шебер, қиялы бай, тіл құнары кемел қаламгерлер ғана игеріп жаза алады. “Биігіме шыққан кезім осы!.. Шеберлік – шексіз, шетсіз, көкжиек, соның бір белесіне аяқ іліктірген секілдімін”, – деп кейде сырын айтып қалушы еді, шынымен жетсе – жеткен шығар, келсе – келген

болар деп ой ойлаймын баяғы. Дүлей дарынның алдында шағып, жазатайым көлбеңдеп, не сор қақты деп шегініп үлгеремін мұндайда. Шегініп үлгерудің өзі өнер. Біртоға, бірмойын, бірұрт мінездің алдына шығып, мүйіздесіп оңған кісіні осы дүниеде көргенім жоқ, көрмейтін де шығармын.

Кейінгі жас жеткіншек келіндерге, сіңлілерге қаратып айтарым: отбасын дұрыстап ұстаймын десең — ілгері жылжу бір жөн, қажет кезінде отағасымен дауласып, сөзге келіп, өжеңдесіп жатқаннан гөрі шегініп кетудің өзі үлкен өнер, тәлімді әдіс. Шегіне отырып, “сіздікі жөн ғой, әйтсе де былай жасасақ жақсырақ болар ма еді... ақыл қосыңыз... жөн айтыңыз...” — деп епке иіп келтірудің жобасын үйрене жүргені ләзім дер едім...

Құдайым отбасында отағасымен “ә” десе, “мә” деп төжікелесіп, теке тіресуден сақтасын!

Өмір деген ымырасымен ыстық, келісімімен көрікті!

ЭПИЛОГ

Ғұмырнамалық баянды аяқтап қалдық. Барды бардай, жоқты жоқтай, қаз-қалпында айтқан секілдіміз. Мына адам, әсіресе шығармашылық иесінің тіршілігі, бейне, алып мұхиттың тасуы мен қайтуы секілді. Бірде жағаны жалмап, тау толқынын ығыстырып жер-жиһанды жұтып жіберердей ілгері жылжыса, келесіде екпіні бәсеңсіп, сап-сап басылып кері шегініп кетеді. Өмірін өнерге арнаған адам шіркін бүгін асау мінездің арынын баса алмай жоталы тақырыптың жалына жармасса, ертең сабырға жүгініп, жабы секілді өз-өзінен бәсеңсіп жүргені.

Дүкең мезгіл-мезгіл мерзімді басылымға сырсұхбат беріп жатады. Соның ішінде сатира сарбазы, жақсы көретін інісі Көпен Әмір-Бекке, “Қазақ әдебиеті” газетіне арнап орайластырылған сұхбатын сәл ықшамдап келтіре кетуде жөн көріп отырмын. Бұлай етуімнің екі түрлі себебі бар. Бірінші: сыр-сұхбатта қаламгердің бұрын-соңды еш жерде айтылмаған жан сырының қылы шертіледі. Екінші: Дүкең осынау ой-толғақты тек қана газеті оқырмандарына арнап емес, көпшілік оқырманға, кітапсүйер қауымға қаратып айтып шықтым деген сөзін естіген едім. Сол себепті – сиясы кеуіп үлгермеген осынау сыр бөлісу – диалогті “жазушының жан пернесі” деп сөзімнің соңында ұсына кетуді жөн көрдім.

Назар салыңыз, қадірлі оқырман!

“Көпен Әмір-Бек: Бізді ілгергі тілеу, жақсы ниет табыстырды. Дүке, алғаш рет Шәуілдір мектебінде оқып жүрген кезімде осы күнгі Отырар қорық-мұражайын аяғындағы темір етігі тебендей, қолындағы асатаяғы теңгедей болғанша тентіреп жүріп құрастырған ұстазым Асантай Әлімовтың досы едіңіз; Отырарға, Асекеңе ат ізін салған сайын мектебімізге бас сұғып, қызықты кездесу өткізіп жүрдіңіз. Екінші: былтыр кіші қажылыққа қосыла барып қайттық. Үшінші: жүз жастан асып бақилық болған анаңыз Жәмиланың өткен жылы Жаңақорғанда өткен асына қатынастым. Сіз көзіме әрдайым сахарадағы салт аттыдай елестейсіз.

Д.Д.; Өзім де солай ойлаймын. Қаламымды қолдан түсірмегеннің әсері шығар. Жыл сайын я түпнұсқа, я аударма жаңа кітабым жарық көреді. Көбіне госзаказға қол соза бермеймін. “Жаңа кітабыңыздың шығынын біз көтерелік”,

- деп меценат азаматтар хабарласып жатады. Әрі қарай шығару, тарату ісін Алматыдағы менеджерім жүргізеді. Кітабыңды оқитын талғампаз оқырманның төбесі көрініп тұрғанда, бейне, бөйге атындай көз ұшында бұлдырап көрінген шеберлік шыңына аяқ іліктіруге, жетіле түсуге барыңды салады екенсің. Сосын ішімде бүгіп жүрген бір мінезім: қанағатсызбын, өзімшілмін, әрине, жақсы мағынасында. Әрдайым жазудың бабында болуға тырысасың. Басың отта тұрған қазан секілді. Қиялдың соңына көп түсіп – қияли боп шыға келмейін деп те шүкіршілік етесің. Сатирик әріптесің, француз Альфонс Доде үйінде жападан-жалғыз отырып, жын иектеген бақсыдай, өз кейіпкерімен өзі сөйлесіп, ішек-сілесі қатып күліп отырады екен. Үй маңынан өтіп бара жатқан жұрт: “Ә, жазушы ғой ол!” - деп қолын бір сермеп жөнімен жүре берген. “Ә, жазушы ғой ол!” - деп көп кемшілігімізді кешіріп келеді жұрт. Бастаған шығармасы бітпейінше көшеге шықпайын деп Флобер сақалын ортасынан шорт кесіп, қашан сақалы өсіп орнына келгенше, сусылдатып жаза түсіпті. Мына көкең көбіне орындыққа құйымшағы тесіліп, белі шыдамаған соң - еденге домалап жатып, кеудесіне жастық басып жазатын амал тапқан. Жазушылық – іштегі шерді, өз шындығыңды қағаз бетіне түсіру ғой.

Әуел баста жазушы боламыз деп шекеміз шылқыған дәнемесі жоқ. Басымызды тауға да, тасқа да ұра беріппіз, сүрініппіз, классиктердің қолына су құйыппыз, классик боламыз деп ұмтылыппыз. Сол оқиғаның бір-екеуін ғана баяндайын. Ең алғашқы “Зауал” романымда (бұл күнде 11 романның авторымын) ауырдың астымен, жеңілдің үстімен жүріп, жұрт үстінен жонып жеп, момындарға шолжандап үйренген ауыл белсендісін жағымсыз кейіпкер етіп жазғанмын ғой. Елдестерім шығарманы оқиды. Көздері тас төбесіне шығады. “Мынау айна қатесіз біздің бастық қой, жұрт үстінен жылу жинайды, өтірік акт толтырады, пленумға кеттім деп қаланың сыраханасынан шықпайды...” - деседі. Кішкентай ауылдың деміне нан піскен бастығы: “Ә, сені ме!” - деп, бұл көкеңнің үстінен арызды боратты дейсің. ЦК-ның алдында түсініктеме жазып өзер құтылғам. Желтоқсан оқиғасын арқау етіп “Алаң” романын жаздым. Дүрлігіс туралы деректі дүние мол жазылды. Өзімше өрнектедім. Шығарма

фабуласы қазақ жастарын қан жоса етіп ұрып-соғудан алдына жан салмаған милиция майорының іс-қимылына құрылған. Шығарма әуелі “Жалынға” басылды. Түнемесіне үйіме қызыл жағалы телефон шалады. “Сен жазушыны абақтыда шірітем, подполковник шеніне өскелі жүр едім, жендет етіп жазыпсың”, “Ау, фамилияң кім!..” “Жексенбаев, шенім де, шекпенім де айнымайды, көшеге шыға алмай қаласың жазушы көззап!..” “Ау, менің кейіпкерім Жекенбаев, іс-қимылы көркемделген, типтік бейне ол”, - деймін, түсіндірген боламын. Ертесінде түн ортасында әлгі милиция майоры тағы телефон шалады. Тілі күрмеліп әзер сөйлейді. “Ендігі ісім сен жазушымен болсын!..” Осылайша телефон терроры айға жуық үрпитті. Тереңіне жеткізе қазып суреттеймін деп жүріп таяқтың екінші ұшы шекеңді ісіргенде есіңнен тана жаздайсың.

К.Ә.: Жазушы болып шекеңіз шылқып жүргені шамалы деңіз.

Д.Д.: Әріптестерімнің базбірі: “Егер жазушы болмасам, я дикан, я атбегі болар едім”, деп сұхбат беріп жатады. Бұл туралы көп ойландым. Жазуды тым ерте бастаған адаммын, жасымнан кітапты көп оқыдым, әлі де үзбей оқып келемін. Соншама ақ тер, көк тер азабына, әлгідей көлденең кісілерге жеккөрінішті болғаныма, көз майымды сарқып, сұқ саусақты сүйел етіп арзымайтын қаламақы алғаныма қарамай... бәрібір жазушы болар едім. Тағдырыма қаламды серік етер едім деп ойлаймын. Жалғыз-ақ себеп: мұқым дүниені суретпен көремін, кісінің алғашқы сәлемінен-ақ жан дүниесіндегі ойды оқып білемін. Ең ғанибеті – сөзім көп. Әлгі сөзді ақ қағазға түсіріп үлгермесем жарылып кетер ме ем.

К.Ә.: Досыңыз көп пе, қасыңыз көп пе?

Д.Д.: Өмірімде ұшырасқан үлкен керуен жолында сапарлас болған кісілерді ешқашан мынау дос, мынау қас деп бөліп көрмеппін. Өмірім тақтайдай тегіс болмады, біраз оппоненттерім қасақана аяғын тосып сүріндіргісі келді... сүріндім... қайыра түрегелдім... Сыртымнан ғайбат сөйлейтіндер, болмасын дейтіндер әлі де бар. Әйтсе де ол адамдарды – бақталас, бөсекелес оппоненттерімді “қас” демеймін, “түсінісе алмай жүргендер” деймін; тілеуі жақсы жамиятты “дос” демеймін, “түсінісіп үлгергендер, бауыр-

ларым” деймін. Иншалла, дәм жазса, тіршілік болса - өзіммен түсінісе алмай жүргендердің бәрі әлі-ақ түсінісіп үлгереді деген дөмедемін. Тілеуі жақсы адам – дүниедегі ең жақсы кісі. Адамға нұрлы сезім құятын, ілгергі тілеуге жетелейтін, күш-қуат беретін шығарма – ең жақсы шығарма. Өзің білетін құрдас прозашы өмір бойы мен туралы қалжың сөз, анекдот шығарумен айналысты. Бір әжуасын айтып берейін. Кітапханадағы бозбаланың басына зілдей кітап түсіп жедел жәрдем алып кетеді. Дәрігер тексеріп әлгінің миы шайқалыпты дейді. “Оу, сонша зіл кітаптың авторы кім?” - деп сұрау салады ғой. Тексеріп көрсе – бозбаланың басына түсіп, миын шайқаған мына көкеңнің романы болып шығады. Дәл осындай қылжақ сөзді әлгі құрдасым ерінбей көп құрастырды. Осы күні: “текке өткен уақытым-ай, бұдан гөрі көркем дүние жазсамшы”, - деп өкініп жүр. 83 жасқа шыққан Лев Толстой күнделігіне “әлі де жетіле түсуім керек” деп жазыпты; ұстаз Абай 37 жасында “қартайдық, қайғы ойладық” деп төгілдіреді: “жүректегі өкініш – аршып алып тастайтын, апандағы саз емес” деп көкірегі қарс айрылады. Кемел, дегдер кісілердің сөзі осы. Ал арамызда жүрген екі бірдей университетті тауысып, бес кітапты аяғына дейін оқымаған зиялы қауым өкілі айдарынан жел ескен білгіш...сұңғыла терең...дүниенің білімін ерген...болдым...-толдым...деп сөйлегенде - о, тобалап еріксіз жағаңызды ұстайсың! Бұдан шығатын қорытынды: кемшілікті өзгеден емес, өзіңнен көбірек ізде!.. жақсылықты өзіңе үйе бергенше – өзгеден көбірек тап. Тіршілік қоржының сонда толық болады.

К.Ә.; Мекке сапарынан кейін намазға жығылдыңыз ба?

Д.Д.; Жазудан қолым босамай жүр. Мұхаммед пайғамбар ғалейкиссалам иығына періште қонған, жебірейіл құран аятын уахи еткен көкірегінің көзі бар ақынжанды дегдер кісі; Иса пайғамбар философ; Лұт пайғамбар ізгілік иесі; Шұғайып пайғамбар өзілкеш болған. Осылардың өмірінен тартып “Амал дәптері оң жағынан берілгендер” деген хикаят жаздым, “Жалын” журналы басқалы алды. Көркемделген қазақ сөзінің мінежатына жығылып келемін.

К.Ә.; Әдебиеттегі өз бағамды алдым деп ойлайсыз ба? Қазақ әдебиетіндегі қазіргі прозашыларды қаз-қатар сапқа тұрғызар болсақ, сол саптың қай тұсынан табылар едіңіз?

Д.Д., Әдебиетке шын берілген кісі көркемделген сөзі үшін, шен-шекпен, орден, мәртебе, марапат дәметпейді; жүректегі шер-шындығымды сыртқа шығарамын деп күйіп-жанады. Ал кешегі кеңестер дәуірінде, содан бергі аздық-көпті рынок қатынасында біраз қаламгер баяғы масылдық, жоғарыдан мадақ, мәртебе күтетін мінезден арыла алмады. Сөзді саудаға салды. Абай айтқандай: өз жүрегін пәршелеп базарға шығарды. Сол масылдық мінез жүре-жүре, келе-келе кеңес дәуірінде бір топ портфельді, *лауазымды қаламгерлерді* сорпаның бетіне бөліп шағарды. Әлгі лауазымды жазушылар сын естімеді, жазғаны көркемдік сапасы төмен болса да мәртебелі сыйлықты иеленді, төралқада отырды, өдебиетті майлы жіліктің басы деп ұқты. “Сын естімеді” дегеннен шығады. Соңғы жылы бір өдебиетші “Жұлдыз” журналының бетіне белгілі қаламгерлердің кітабына анализ жасап дүркін-дүркін мақала жазып еді, базбір авторлар әлгі сыншыны ағаш атқа мінгізіп, жерсібірге айдату керек, психушкаға жатқызу қажет деп өретүрегелді. Үлкен өдебиеттің сын өткелі – көркем текст, оқырманның қабылдауы. Өркениеттегі елдердегі осы критерийді әлі бойымызға сіңіре алмай келеміз.

Әлгіде өзін айтқан өдебиеттегі строй – сапқа оралайық. Әрине, сенің өдебиеттегі орныңды сыншы айқындағаны ләзім. Әйтсе де бізде бұл күнде бәрі бытысып, шатасып кеткен. Кітап шығарғанның бәрін жазушы деп топшылайды. Осы жерде ұлы ұстазым Уилям Фолкнердің сөзі есіме оралады, “әрбір жазған романым шеберлік жолындағы ізденісімнің, ілгерілеуімнің жеңілісі” дейді, “жеңісім” демейді, “жеңілісім” дейді. Бүгінгі ертең місе тұтпайтын, Достоевский, Джойс бастап кеткен ой ағыны, психоаналитика тәсілін сұрапыл жетілдірген суреткер бола тұра шеберлік шыңына өрмелеуін өле-өлгенше еш тоқтатпай өткен. Мендегі мінез осындай. Биылғы шыққан “Жан тәтті” былтырғы “Үш тағдырдан” мысқал болса да биіктеу секілді.

Үзбей жетілу, ізденіске бару, дүниелік өдебиетке салыса қалам тербеу жағынан бүгінгі қазақ прозашыларының сапына *өзімді үшінші орынға* қояр едім. Өз-өзімді қамшылау жағынан айтып отырмын. Әрдайым қызу пікір сайыстың ортасында жүрдім. Рецензия жазылмай, оқырманның ой-қиялына қанат қоспай, тәбетіне түз сеппей, шөп басы қимыл-

дамай елеусіз қалған бір де бір шығарма болмапты. Күйіп-жанып жазамын, өртеніп кетпегеніме өзім де таңмын. Шығарманы қандай көңіл күймен, нендей шеберлік тәсілімен жазсаң – оқырман да сол регистірде қабылдайды. Қолды суытып алмауға тырысасың. Сезім, қиялдың күштілігі, бояудың сан алуандығы, тіл-құралдың молдығы шығарманың бағын жандырады. Америка новеллисі Эдгар По баржоғы қырық шақты әңгіме жазған. Бірде ағылшын әдебиетшісінен “сөзін өлтірмей жүрген не гәп?” - деп сұраған едім. Магнит өрісі секілді оқырманды матап алтын силлогизмі деді; енді әлгі әдебиетшіден өмірінде жүз томға жуық кітап жазған Бальзактың кереметі неде дедім. Кең тынысы мен терең философиясы деп жауап берді әлгі. Мына жасымызға дейін біраз қағаз шимайлаған тәжірибеден шығарып айтар едім: әлгіндей сиқырлы логикаға, терең пәлсапаға қоса автордың өзіндік шындығы болғаны жөн. Шындық – дүниені өзіңше көре білу ғой. Мысалы, Исраил Сапарбай бойжеткеннің көз жанары мөлдіреп қарады дейді. Төлен Әбдік бойжеткеннің көзінен қалың мұң сезілді дейді. Ал өзім бойжеткен қарағанда жанары тас түскен көл бетіндей шеңберленіп шыға келді деймін. Бір ғана объект, әрқилы көру. Әдебиетте әркімнің өз шындығы дегеніміз осы.

К.Ә.; Діттеген межеме жеттім деп ойлайсыз ба?

Д.Д.; Қайдағы! Титтей де жеткенім жоқ. Осы кезге дейін II роман, 20-ға жуық хикаят жазыппын. Қаламды қолға алған сайын өзімді нақа бір жазуды жаңа бастаған адамдай сезінемін. Сөз, сөйлем құру, метафора, эпитет, аллегория, шендестіру секілді мың сан тәсілді игеру бір төбе, әрдайым жараған аттай болып тұру, жазуды сағыну - жасыл көгалды кешкендей ғанибет нәрсе. Баяғының шалдары уақыт өтпейді деп жылайды екен, осы күнгінің шалдары уақытым жетпейді деп жылайды, өзім ұқсата түссем деп жылаймын.

К.Ә.; Осы күні жылау көбейіп кетті ғой, күліп жүретін заман туа ма?

Д.Д.; Бұл әркімнің табиғатына байланысты. Мысалы, өзің өмірден күлкі іздейсің. Тауып та жүрсің. Әй, осы сендер болмасаңдар дүние көңілсіз болып кетер еді! Баяғыда Оспанхан Әубәкіров төбемді көре сап шиқылдап кеп күледі, шылымын сорып отырып та селкілдейді... сырасын сіміріп сап мырсылдайды... Сөйтсем газеттен әңгімемді оқыпты.

“Түні бойы шаң-шаң есектер тықырлап ауылды аралап шығады” деген сөйлемім екен түлен тұрткізіп отырған. “Қарақастектің есектері түнемесі ақырып-шақырып еш ұйықтатпайды – дейді Осекең, - оңтүстіктің есектері әрі аш, әрі шаңға батып жүретінін мына сенен елестеттім!..” Осы кезде гөй-гөйден шаршадық. Бойжеткендер Сайын көшесіне шығып кетті деп гөй-гөйлейміз, “Ақ жол” партиясы аз дауыс жинады деп гөй-гөйлейміз, кітабымыз шықпады, шыға қалса - оқырманға жетпеді деп гөй-гөйлейміз. Ал иықты езген ауыр жүкті серпіп салып, тәуелсіздікке шын қуанып, жүріп жатқан реформаларға жол болсын айтып, жарқырап сөлеп, жадырап сәлемдесіп жүретін сатириктерге тәнтімін!

К.Ә.; Елмен байланысыңыз қалай?

Д.Д.; Біреулер “туған ауылым, туысқандарым” деп жатады, кей қатарларым “біз - таулықпыз, ол - далалық” деп жатады. Мен үшін әрбір қазақтың отбасы - өз төрім, қай қиырында дос-жарандарым табылады. Жақында Павлодар облысының әкімі Қайрат Нұрпейісов әдейілеп шақырып “Ақ Орда” романиімның тұаукесерін дүрілдетіп өткізді, қалайша “төр жұртым” демессің! Даурықпай, даңғаза қумай Солтүстік Қазақстан облысының әкімі Тайыр Мансұров мемлекеттік тілді оқыту мен үйретуді айтып болмас биік деңгейге көтерді, қалай риза болмассың! Жақында президентіміз: “Бұрын теңіз қайтып барады деп жылаушы едік, енді теңіз қайтып келеді деп қуанайық!” деп, құлазыған ел-елді қайта тірілтіп жатқан Қызылорда облысының әкімі Икрам Адырбековтің қолын қатты қысты, қалай қуанбассың! Қазір жұрт президент жолдауын бағдаршам етті. Биылғы жолдау мына кеңқолтық, еңбекшіл қазақтың алдына ұстаған иманшарты, ұлы уайымы, ілгергі тілеуі! Іншалла, қаламыма жақсы сөз, жарым ырыс ілінсе, оқырман жүрегіне титтей де сәулелі сенім құя алсам – қанекей, деп жиі-жиі қағаз-қаламды серік ететінім содан.

К.Ә.; Байсыз ба, кедейсіз бе?

Д.Д.; Кедеймін деп аузымды қу шөппен сүртуге құдайдан қорқамын. Ешкімге тәуелді емеспін, жазғаным жылмажыл шығып жатады, қазақ елінің қай түпкіріне барайын, өйтеуір бір үйден әбден жұлмаланып тозығы жеткен бір кітабым табылады. Шығармаларым әлемнің жиырмадан астам тіліне аударылыпты. Кітап палатасының мәліметіне сүй-

енсем – төлтума, аударма кітаптарымның жалпы тиражы үш миллионнан асыпты. Баяғыда кәрі Қаратау ішінде, 32-ші жылдың ашаршылығында, содан кейінгі Ұлы Отан соғысында елушақты отбасыны туған жерден табан аудартқызыбай, қаңғытпай, білек күшімен асырап, аздырмай, тоздырмай “Ынтымақ” ұжымын құрған әкем Досжанның кіндігінен тараған ұрпақ бұл күнде бір қауым ел. Осы мен бай шығармын!

К.Ә.; Кімнен үйрендіңіз, кімнен жирендіңіз?

Д.Д.; Тап осылай жазайыншы деп алдыма ұстаған классигім болмапты. Көп оқыдым, көп ізденемін. Етікші ұстадай шеберлік шыңына қол артсам үзбей ізденіс, ұмтылыс арқасында жеттім. Бұл жердегі “жеттім” деу үлкен сөз, әрине. Ұмтылып жығылып, жаңа сүрлеу іздеп, соныға із салып баспалдақтай биіктедім десем дұрысырақ болар. Қазір артымызда мықты буын өкше басып келеді. Ана Қуаныш Жиенбай, Қуандық Түменбай, Хамза Көктөнді, Үсен Шойбек, Несіпбек Дәуітайұлы, Тұрысбек Сәукетай, Айгүл Кемелбаева секілді жазғыштар ізденісті пәске бәсеңдетсең-ақ жойқын екпінімен баса-көктеп өте шығуы мүмкін. Алдымнан емес, артта келе жатқандардан қорқамын. Сондықтан біздің қатарларымызға қалың ұйықтап, қамсыз жүру жазбаған. Дүниеауи ғылымның іргетасын беріктен қалап, келер ғасырларды ақыл-ой дамуына батыл болжам жасаған Исаак Ньютон: “Мені ғылымның асқар тауы деп мақтай бересіңдер, өзімнен бұрынғы алыптардың иығына шығып қана биіктедім”, - деген екен. Сол айтқандай, прозада біраз тірі сөз кестелесем, соңымда келе жатқандарға өкше бастырмасам деген төуекел қамшылады.

К.Ә.; Дүниеде не опалы деп ойлайсыз?

Д.Д.; Қаттылығы 7 мосстық гранит тасы уақыты жеткенде үгітіледі; кітап тозады, ұмытылады; жиған дәулет қайтқан теңіздей тартылады. Атақ-данқ көшкен бұлттай бастан ұшып жоғалады. Аласұрған әрекет қана қалады. Экклесиаста жазғандай жазғандай ғой. Дүниедегі ең опалы нәрсе маңайдағы “әб-бәрекелді” деп айта жүрер кісіге жасаған жақсылығын мен дұрыс жолға салып өсірген ұрпағың болар.

К.Ә.; Баяғыда бір өнер адамы Сталиннен аудиенция сұрап мазалай беріпті. Сонда Сталин айтыпты: “Мөшине сұрады – бердік, үй сұрады – бердік, саяжай сұрады – бердік, енді

не керек екен, білiндершi”, - дептi. Сол айтқандай, сiз Президенттi әдеби образ етiп алғанда, қысқасы, осынау биiк тақырыпқа бiр нәрсеге мұқтаж болып бардыңыз ба, әлде iшкi түйсiгiңiз “жаз” дедi ме?

Д.Д.; Президент тақырыбына әлденеге мұқтаж болып барған емеспiн. Астанадағы үйдi, саяжайды “Ақ Ордаға” кiрiспес бұрын алғанмын. Мемлекеттiк сыйлықты бұрын иелендiм, таңдамалы шығармаларымның 13 томдығы 2002 жылы жарық көрiп үлгерген. Осынау тақырып менiң жүрек қалауым, тәуелсiздiкке жасаған қызметiм. Жылдар бойғы қол жеткiзген шеберлiгiмдi төктiм. Бұл - бiр. Екiншi: әлеуметтiк ортаға тайфун дүлейi секiлдi сұрапыл сiлкiнiс туғызған тұлғалар туралы көркем шығарма жазған жалғыз мен бе екем. Жолбарыс жүректi Рычард туралы Шекспир, Линкольндi Олдингтон, өз заманының патшаларын Фирдоуси, I Петрдi Пушкин, А.Толстой, ал Қонаев туралы Есенберлин көркем дүниелер жазды. Шиыршық атқан тартыс, қылкөпiрдiң үстiмен жүрiп өткендей кезеңдi оқиғалар тарихи тұлға төңiрегiнде тұтас көрiнедi. Тұлғалар маңайында ситуация мол. Мұзарт шыңның басында дауылдың ұлып соғатыны секiлдi, билiк ирархиясы биiктеген сайын жан алып, жан беретiн тартыс шiркiн күшейе түспекшi. Ойдан оқиға құрастырып жатпайсың. Мысалға, қазақ қазақ болғалы мемлекеттiк шегараны шегелеу, тәуелсiздiк iргетасын құйып шығу, қиын жүрiп жатқан нарық реформалары, қасиеттi қарашаңырағы – жаңа астанасын салу – осыдан 40-50 жыл өтсе де дүбiрi бәсеңдемейтiн күрделi оқиғалар. Осы ситуациялар романның бiр-бiр толымды бөлiмдерiне айналды. Әрбiр жазушы қолға қалам алғанда: “Шығарманың өмiр жасы өзiмнен ұзағырақ болса”, - деп тiлейдi. “Ақ Орданы” жазғанда осы ой елес болып өзiмнiң желкемде отырды. Шығармадағы әрбiр ситуацияның астарын тереңдеп ашуға тура келдi. Шиыршық атқан фабуласыз роман қаңқасы шашылып қалар едi. Елбасының төңiрегiндегi дүбiрлi оқиғаларды көркемдеп жазу қиынға түскен жоқ, сол оқиғалардың өзектiсiн екшеп-елеп алу қинады. Қызықты архив деректерiне “сүф” деп жан беру - жазушылық – бақсылықты тiледi.

К.Ә.; Қазiргi қазақ әдебиетiнде Нобель сыйлығына кiм лайық деп ойлайсыз?

Д.Д.; Бір шындық бар: әдебиет пен өнердегі Нобель сыйлығы тек ғана сол өнерге қосқан жеке-дара (индивидуальный, самобытный почерк) айрықша өзіндік қолтаңбасы, ерекшелігі үшін беріледі. Я ұлтқа сіңірген еңбегі, я қаламгердің қыруар том кітап жазғанына берілмейді. Ақпарат беттерінен аракідік көріп қаламыз, бәзбір сыншылар: “Пәленшенің еңбегі ересен!”, “Түгеншенің атағы дүниені дүңкілдетті, осы көкеміз лайық” деп, аспандатып жатады. Бұл Нобель сыйлығының ерекшелігін ескермегендік. Өз басым көзі тірі екі прозашыны мәртебелі сыйлыққа лайық деймін. Бірінші: Әбіш Кекілбаев прозасында баяғы билердің сөйлеу мәнеріне сай, мұхиттың тасуы мен қайтуы секілді толқынданып келіп жататын пәлсапалық сарыны мен сипатын әлгі айтқан *айрықша ерекшелікке* жатқызар едім. Екінші: Мұхтар Мағауиннің мазмұнды тіліне, тұжырып айтатын силлогизміне қазіргі таңда пар келетін дүниелік әдебиетте жазушы некен саяқ. Жапон Юкио Мисиманың тілі жұтаң, ал бразилиялық Пауло Коэльоның пәлсапалық түйіні шыршық атқан кемел емес. Қазақ әдебиетіндегі қазып айтудан *айрықша ерекшелік* деп “Қыпшақ аруы”, я “Шахан шеріні” айтар едік. Қаны бетіне шығып тұрған қазақы мінездер галереясын жасау *ерекшелігі* осы жолдар авторына тән деп қымсынбай айтуға болады.

К.Ә.; Бір ұрпақ әкеге жете туады, я әкеден кері кете туады деген сөз бар. Осыдан шығарып айтар болсақ – қазіргі ұлтымыздың күйіп тұрған ділгір мәселердің ең өзектісі – ұрпақ тәрбиесі. Бүгінгі бала тәрбиесі туралы не айтар едіңіз?

Д.Д.; Осыдан төрт мың жыл бұрын жазылған перғауын папирусынан: “Көрінген кітап жазатын болды, өз-өзінен ұрпақтар азғындап тозды”, - деген гөй-гөй сарынды оқимыз. Алғы толқын ешқашан кейінгі толқынға көңілі көншімеген. Осыншалық бай мұраны мына мардымсыз ұрпаққа қалай қиып қалдырамыз деп уайым жеген. Осыдан шығатын ой – ұрпақ тәрбиесі ешқашан күн тәртібінен түспейді. Осы кезге дейін том-том кітап жазсақ: ұлтымызды тозып жойылып кетуден сақтап қалған - намысқойлық, еңбекшілдік, сөзге тұру, үлкенді сыйлау секілді - атадан ауысқан мықты менталитет – мінезді бүгінгі жастардың санасына сіңіруге ұмтылды. Өзімізден кейінгілер өжет, намысқой, бейнеттен бойын тартпайтын, ілгеріге тілеулі, бір сөзді болып өссін

деп өліп-өштік. Майлық-сулығы бірдей ұрпақ жетілсе деп түн ұйқымызды төрт бөліппіз. Кешегі тарихи тақырыпты қозғаған “Отырар”, “Фараби”, “Жібек жолы” осы күнгілерге аяғынның астындағы топыраққа ата-баба қаны суша сіңген деген ойды уағыздаса; “Алыптың азабы”, “Абақты”, “Алаң” кітабында бүгінгі тәуелсіздік аспаннан түсе қалған майшелпек емес, бұрынғылардың қаны мен жанының бодауына келген бозғыл таң деп суреттедік. Өз басым оптимист адаммын. Қаламдас достардың Прагада, Лондонда, Нью-Йоркта, Астанадағы - Ақ ордада дөңгелетіп қызмет істеп жүрген ұл-қыздарына қараймын да - әрі қызығамын, әрі шүкіршілік қыламын. Бізден өте туған жеткіншектер, сірә, осы болар деп ойлаймын. Бүгінгі жеткен межеге місе тұтпай, күн сайын ертеңгілік “жетсем-ау” деген қарауыл қаданы әрегірек алыстатып қойып; “ырғып өтсем-ау” деген биік - планканы үнемі биіктетіп үйренген мына біздерге көңіл көншітер ұрпақ жетіліп келе жатыр. Ертеңгі таңымыз шалқайып ататындай көрінеді. Болсын деген тілеудің үстіндегі адаммын. Өзің қандай болсаң – ұрпағың сондай. Адам айнаға айналған заман. Содан ба, іншалла, қасымдағы жеткіншектер кілең сен түр мен атайын - өжет, еңбекқор, бір сөзді, намысқой, қап түбінде жатпайтын болат кездік болып көрінеді.

К.Ә.; Сырсұхбатқа рахмет!”

Кітаптың басталары секілді аяқталуы да болады. Жазушы емеспін, қатардағы қарапайым журналистпін.

Жазу барысында жазушының күнделіктерін пайдаландым, хаттарынан үзінді алдым. Әр тұсына өз өлеңдерімді енгіздім.

Айта кететін бір жәйт: жазушының күнделіктері 18 қалың дәптерге жетіп жығылады. Оқып отырған кісіге көп ой салады. Пәленшемен кездестім... түген деген жиналыста сөз сөйледім... секілді шежірешілдігі жоқ, тек қана ұрымтал оқиғаны, жылт еткен тосын ойды, оқыған, көрген, білген жәйттердің әсерін сана сүзгісінен өткізіп жазып жүреді. Жылдар бойғы әдеті сол. Олардың бас-аяғын жұмырлап, үстінен бір қарап, кітап қып шығаруға болар еді. Ол келешектің шаруасы.

Енді қаламгердің мінезіне келейік.

Адам – періште емес, кемшіліксіз болмайды.

Алдымен Дүкеңнің сол кемшіліктеріне тоқтала кетейік. Томаға-тұйық жүрсе де аса қызу қанды, жасында өз-өзінен қызынып, іштей қайнап, ішіне сексеуіл шоғын салған пешке ұқсап жүреді екен. Ерте есейіпті, ерте көзге түсіпті, ерте үйленіпті. Барынша аңқау, адал. Жұрттың аузынан шыққанның бәрін таза теңге, яғни шындық деп түсінеді. Сырттай қой аузынан шөп алмайтын момын, аузынан сөзі, иығынан бөзі түскен жуас, ішкі дүлейін жасырып ұстайды. Әлгі “момын, жуас” мінездері өзіне сор болып жабысқан. Кім көрінген, әсіресе әдеби оппоненттері бұл кісінің сыртынан ғайбат сөйлеп, өзіл-оспақ құрастырып, жоқ жерге тілге тиек етіп мысқылдап жүреді. Ал жазушы әлгі мысқылшылдарға мысқылмен жауап берсе — бәленің бәрі саппа тыйылар ма еді, жоқ, олардың мысқыл, әжуасына шындап жауап береді. Шын сөз кімге жаққан, әзілкештер әлгіден бетер құтырып сөйлеген үстіне сөйлей түседі. Мысалға, өзі туралы пәленбай барлы-жоқты, өтірік-шынды өзіл-оспақ құрастырған құрдасы Дулат Исабеков туралы: шаппа-шап қарама-қарсы өзіл-оспақ құрастырудың орнына, шындап сөйлейді.

— О, ол (Дулатты айтады) баяғы корольдер сайқымазағы ғой, бойы бір тұтам болып шәңкілдеп корольдерге әжуа айтып жүретін өпенді сайқымазақ — шут болмаушы ма еді, ол құрдасым зиялы ортаның сайқымазақ-шуты ғой! — дейді.

Ішінара болса да осы сөздің жаны бар деп ойлаймын.

Дүкеңнің тағы бір кемшілігі: жабулы қазан секілді, көп сырын ішіне бүгеді, жарқылдап жүруі сирек. Кейде тілі шықпаған баладай күрмеліп қалады. Жас кезінде жіберген көп кемшілігі — бойындағы ас та төк дүлей күшті, оң зарядты қалай сыртқа шығарарын білмей, жаңсақ басып, асығыс әрекет жасаудан. Аңқаулықтан. Осы мінезі талай орға жыға жаздағанын өзі де жасырмайды. Айтып отырады.

Енді жазушының жас ұрпаққа үлгі етіп ұсынар оң қасиеттерін тілге тиек етейін.

Ыстыққа, суыққа, қиынға, жеңілге бірдей сыр бермейтін майлық-сулығы бірдей, төзімді. Қай қиынға салса да төзе біледі.

Бір сөзді. Аузынан шыққан сөзге қатып қалады, орындамай тынбайды. Екі сөйлеу деген болмайды. Тілеуі жақсы, сөзі нұрлы.

Барынша қарапайым, қадап айтсам: қарадүрсін, кеңқол-

тық, ас та төк емес, майлық-сулығы бірдей қазанат секілді.

Жоғарыдағы көркемделген сөзді қасиет тұтқан текті мінезі қаламгерді қай қиыннан болса да дін аман алып шығып, осы күнгі әдебиетіміздің дара тұлғасының бірі етті. Өзіне, ұрпағына жететін дәулет жасады. Ырзық-берекенің ордасы етті. “Досжановтар” деген биік фамилия жасады. Астананың төріне ақшаңқан үй орнатты.

Жоғарыдағы төзімді мінезі өз замандастарынан ерекшелеп, бөлекшелеп, өзіне ғана тән – суреттеу тәсілін, баяндау машығын, сөзбен сурет салу қасиетін алғы планға шағарды. Мастер аталды.

Осы күні не көп – қағаз жолбарыс көп. Бүгін бар да ертең сағым боп жоғалатын желбауыз жазушылардан бөлекшелеп Тәуелсіз мемлекетіміздің айнымас, жолдан таймас қас сөз зергері еткеніне жаратқан иеге мың мәртебе мәрхәмәт етіп, тәуба айтамын! Сол зергер менің жарым, балаларымның әкесі екеніне тағы да тәубе айтамын!

Иншалла, халқымен бірге ете гөр!

Болсын деген ілгергі тілеуі үзілмесін!

МАЗМҰНЫ

Пролог	3
Жастық астындағы жазбалар	6
Шығармашылық жолындағы шырғаландар	37
Нұрмақовтағы нұрлы шаңырақ	86
Сенің жазған хаттарың-ай, хаттарың	104
Адамды сүй, Алланың хикметін сез	152
Астананы салушының бірімін	174
Атыңнан айналайын, Қарқаралы	192
Дүкеңнің достары	200
Ардақталып халқының алақанында	212
Мекке – Медине сапары	241
Эпилог	247

Сәуле Досжанова

ҮШІНШІ ЕСІКТІҢ ҚҰПИЯСЫ

Ғұмырнамалық баян

Редакторы *Темірақын Жақын*
Корректоры *Сандуғаш Ыбыраева*
Компьютерлік қалыптаушы *Елена Оғурцова*
Безендіруші *Асхат Құралбаев*

ИБ 266

Теруге 04.08.2006. берілді. Басуға 19.08.2006. қол қойылды.
Пішімі 84x108 $\frac{1}{32}$. Офсеттік қағаз. Офсеттік басылыс. Әріп түрі
Таймс. Есепті баспа табағы 16,4+2,5 жапсырма.
Таралымы 2000 дана. Тапсырыс №69

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы,
Жангелдин – Түрген көшесі, 30/26
“ҚАЗАҚПАРАТ” баспа корпорациясы.
тел.: (8-3272) 30-44-40, 30-42-47